Jean-François Pérouse

İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri

Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek

Jean-François Pérouse • İSTANBUL'LA YÜZLEŞME DENEMELERİ

JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE 1964'te Lyon'da doğdu. 18 yaşına kadar Lyon'un Mont d'Or banliyösünde yaşadı. 1990'da Paris École Normale Supérieure'den beşeri bilimler alanında mezun oldu. Aynı yıl, Paris'teki (INALCO) Doğu Dilleri Üniversitesi'nde Türkçe öğrenmeye ve Toulouse Üniversitesi'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1994'te "Angora'dan Ankara'ya Bir Başkentin Doğuşu (1919-1950)" isimli doktora teziyle sosyal coğrafya-şehircilik alanlarında doktora derecesi aldı. 1999'un Eylül ayından beri İstanbul'da yaşıyor ve çalışıyor (Marmara Üniversitesi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü - IFEA). 2006'dan bu yana Toulouse Üniversitesi ile Galatasaray Üniversitesi arasındaki anlaşma çerçevesinde İstanbul'da sosyoloji dersleri veriyor ve IFEA bünyesindeki İstanbul Şehir Gözlem Merkezi'nde (Observatoire urbain d'İstanbul) araştırmalar yürütüyor. Orhan Pamuk'un *Kar* kitabını Fransızca'ya çevirdi. *İstanbul. Hatıralar ve Şehir* kitabını Fransızca'ya kazandıran ekipte yer aldı. Pek çok akademik süreli yayın ve derlemede İstanbul'un kentsel gelişiminin değişik yüzleri ve Türkiye hakkında makaleleri yayınlandı. Halen EJTS (*European Journal of Turkish Studies*, www.ejts.org) dergisinin yayın kurulunda bulunuyor. Yazdığı ve editörlüğünü yaptığı kitaplar şunlardır: *Villes du Tiers Monde* (Hâtier, 1993), *La Turquie en Marche* (La Martinière, 2004), *Villes et Risques* (Economica/Anthropos, 2006), *Constantinople 1900. Voyagephotographique de T. Wild* (Kallimages, 2010).

İletişim Yayınları 1572 • Araştırma-İnceleme Dizisi 261
ISBN-13: 978-975-05-0867-7

1. BASKI 2011, İstanbul
2. BASKI 2014, İstanbul

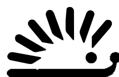
EDİTÖR Berna Akkıyal
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Jean-François Pérouse, Beykoz
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Aslı Güneş
BASKI ve CİLT Sena Ofset SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JEAN-FRANÇOIS PÉROUSE

İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri

Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek

İstanbul'u beraber keşfettiğim
dostlarımın, bu dünyadan erken ayrılan
Kamel'in, İrfan'ın, Tahir'in anısına

İÇİNDEKİLER

Bir Arnavutköy Daha Var...

1989'un sonunda doktora tezimin konusunu belirleme zamanı geldiğinde şehirleşme olgusunun Fransa dışındaki görünümünü çalışmaya karar verdim. Aklıma iki seçenek geldi: ya Mexico City ya da Ankara. Mexico City'nin akademik rekabetin yoğun yaşandığı bir alan olduğunu gördüğüm için, tercihimi Fransızca literatürde çok fazla değinilmeyen "Ankara'nın başkent olma hikâyesi"nden yana kullandım. O dönemde Fransa sosyal bilimler alanında çağdaş Türkiye kentleri hakkında çalışanların sayısı çok azdı. Fakat bu küçük cemaat içinde, saygın Osmanlı tarihi uzmanları, dilbilimciler, makro-iktisatçılar, siyaset bilimciler, mimarlar, kırsal alana odaklanan antropologlar,[1] etno-müzikologlar ve İslam bilimcileri vardı.

Başlangıç aşamasında, rahmetli Stefanos Yerasimos ve Reims Üniversitesi'ndeki "Türkolog coğrafyacı" Marcel Bazin yardımlarını benden esirgemediler. 1950'lerde yazdığı doktora tezinde Burdur-Antalya bölgesini çalışmış olan Paris-IV Üniversitesi'nden doğubilim uzmanı Xavier de Planhol da araştırmam sırasında bana yol gösterenlerden biri oldu. Ankara ve Kurtuluş Savaşı'na ilişkin kaynak taramasını tamamladıktan sonra,

1 Geçenlerde vefat eden sevgili Altan Gökalp da bu gruptaydı; ruhu şad olsun.

29 Aralık 1989'da Ankara'ya gittim; Ulus'a yerleşip kışın ve kömür isinin hâkimiyeti altındaki Ankara'yı keşfetmeye çalıştım. 1989-1994 arasında, INALCO-Doğu Dilleri Enstitüsü'ndeki Türkçe derslerim ve Toulouse Üniversitesi'ndeki asistanlık görevim arasında mekik dokuyarak 1919-1950 döneminin Ankarası'yla adım adım tanıştım. 1990 sonunda ODTÜ, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Milli Kütüphane, TÖMER ve tanımadığım Ankara sokakları arasında gidip gelerek gecenin erken çöktüğü bu şehirde üç buçuk ay yaşadım. Kendime her akşam gazete okuma ve bir saat boyunca TRT radyo programlarını dinleme kuralı koymuştum.

Ocak 1994'te tezimi savunduktan sonra, Cumhuriyet projesinin vücut bulduğu şehirle birlikte İstanbul'u da izlemeye başladım. 1994'ün Eylül ayında Toulouse Üniversitesi'nde doçentlik unvanı aldım. O dönemde, Toulouse'taki Türkiyelilerden dinlediğim İstanbul'la giderek yakınlaştım. İstanbul'la ilişkimi az bilinen çeperler üzerinden kurdum; araştırmaya yönelik ilk temasım ise 1995 sonunda oldu. Fransa'daki tanıdıklarımın akrabalarının yaşadığı yer, adı yeni duyulan Gazi Mahallesi'ydi. Bana o dönemde en çok yardım eden, Beyazıt Kütüphanesi'nde çalışan bir Gaziliydi. Evlerine misafir olduğum aile de, Beyoğlu ya da Eminönü kütüphanelerinden ve alışılagelmiş Batılı doğubilimi yöntemlerinden uzak bir ampirik yaklaşımla çevreyi anlamama katkıda bulundu. 1996 senesinin sonunda, bir sene önce başlamış olduğum "varoş araştırmalarım"a devam etmek üzere Gaziosmanpaşa'nın merkezinde ufak bir otele yerleştim. O zamanlarda ne tünel, ne görkemli meydan ne de kültür merkezi vardı. İmar Bankası'nın üstündeki otelin yanında, o dönem güçlü olan Refah Partisi'nin bayrakları altında bir amele pazarı bulunuyordu.

1994-1999 arasında Toulouse'taki görevim sırasında hep İstanbul'un hasretini çektim. İstanbul'la bağlantımı, Türkiyeli tanıdıklarım, çanak antenle izlediğim yayınlar ve gurbetçilere yönelik basın sayesinde ayakta tutuyordum; fakat ortaya çıkan tablo deforme, parçalı, çoğu zaman da olumsuzdu.

Eylül 1999'da, nihayet, daha uzun süre kalmak üzere İstan-

bul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde ve aynı zamanda Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görevlendirildim. Sahada sürekli bulunabiliyor olmam, "mekânın takibi" açısından teşvik ediciydi. İstanbul'u uzaktan, parça parça çalışma dönemim sona erdi ve İstanbul'la yüzleşme zamanı geldi. İlk amacım yeni oluşan bölgeleri arşınlamak ve ulaştığım verileri belgelemek oldu. Batılı doğubiliminin tahayyül ettiği, tek bir karede dondurduğu İstanbul ile 1980'lerden beri şekillendirilmiş İstanbul metropolü arasındaki uçurum artık gözüme çok daha fazla batıyordu. "Merkezperver" araştırmalarda tamamen göz ardı edilen ya da sürekli aynı basit yargılarla, indirgemeci bir tavırla ele alınan İstanbul'un yeni mekânlarının oluşumuna şahit olmak istiyordum. Aynı zamanda, Doğu(laştırıcı) bilimlerin gösterdikleri "asil" ilgi alanlarından koparak "hayalî olmayan" İstanbul'a ilişkin yeni bir bilgi birikimine ihtiyaç olduğunu hissediyordum. İstanbul'a dair bilgi birikimi, kısmen IFEA'daki İstanbul Şehir Gözlem Merkezi'nin bünyesinde oluşturulmaya başlandı. 2000'den itibaren, bu güncelleştirme çabası mimarlık, şehircilik ve sosyal bilimler alanlarından gelen genç araştırmacılarla, yerel dernek mensuplarıyla, belediye çalışanlarıyla ve başka paydaşlarla birlikte yürütüldü.

Saha çalışmalarına eşlik eden kaynaklar arasında gazetelerin önemli bir yeri bulunuyor. Bilimsel araştırmaların olmadığı sahalarda –hatta var olsa bile– gazete kaynaklarına başvurmanın bir hata olduğunu düşünmüyorum. Fakat neredeyse hiçbir bilimsel çalışmaya konu edilmemiş olan GOP'taki taş ocaklarının açılmasıyla oluşan mekânlar hakkında Türk basınında çıkan haberlere başvurmamın, bazı meslektaşlarımca küçümsemeyle karşılandığını hatırlıyorum. İlçe belediyelerinin verdikleri malzeme, saha görüşmeleri ve gözlemlerimin yanında, gazetelerin en azından konunun çerçevesini sunduğuna ve bazı önemli noktaları işaret ettiğine inanıyorum. Basmakalıp merkezperver İstanbul araştırmalarından (bunlar genellikle göz önündeki tarihî alanlar, belli bir geçmiş kurgusu, elitler, tecrit edilmiş kimlikler ve dinî azınlıklar gibi konulara odaklanır) ötesine

bakmayı başardığımız takdirde, sosyal bilimler için muazzam bir araştırma alanıyla karşılaşabiliriz. Ayrıca şehrin, yabancılara yönelik sosyal kontrolün daha sıkı olduğu kırsal alanlarla kıyaslandığında araştırmaya daha fazla izin veren bir alan olduğunu da hatırlatmalıyım. GOP'taki muhtarlardan Kurtköy'deki emlakçılara, Çekmeköy'deki esnaftan Ayazma'daki hurdacıya kadar herkes, sorularıma Fransa'da maalesef pek rastlanmayan bir ilgi, merak ve anlayışla cevap verdi. Beni bu şehre gönülden bağlayan herkese minnettarım. TEM yamaçlarında hayvanlarını otlatan Muşlu hacıdan, Kuruçeşme'de gazete bayii işleten dostuma, pek çok kişiden unutamadığım insanlık dersleri aldım.

"Bir Arnavutköy daha var"[2] dedim başlarken. Bu, "yeni İstanbul" ile artık siyasi ve demografik dengeler açısından pek bir önemi kalmayan "eski İstanbul" arasındaki çarpıcı algı ve muamele farklılığının; benim hem inandığım, hem de inatlaştığım bir yaklaşımın ifadesi. İstanbul'un farklı bölgeleriyle ilgili eşitsiz algılama eğilimleri, araştırma cemaatinin sınıfsal/mekânsal ağırlık merkezini de işaret ediyor.

Başka bir Arnavutköy'ün varlığını "görmek", bence bu araştırma eşitsizliğini hesaba katmak; akademik bakışın sınırlarını zorlamak ve dışarıda bıraktığı imkânlarla ilgili bir "fikrî takip"te bulunmak demek.

Aralık 2010. Bu çalışmaları yaptığım dönemden bu yana on yılı aşkın bir süre geçti. Bugünün İstanbul'una gelelim. 1996 sonu-2010 sonu arasında nüfusun, motorlu araçların, doğalgaz abonelerinin, baz istasyonlarının ve manyetik dalgaların daimi bombardımanı altında kalmamıza yol açan cep telefonlarının sayısında büyük bir artışa; şehirleştirilmiş/sunîleştirilmiş/kirletilmiş alanın genişlemesine ve göze çarpan pek çok başka değişime tanık olduk:

– İstanbul siluetinin değişimi, büyük sermayenin şehir üzerindeki etkisinin en görünür işareti. 1996'da Tarlabaşı'ndan

2 Arnavutköy İlçesi resmen Mart 2008'de GOP'tan ayrılan mahallelerle kuruldu (o tarihte, yeni kurulan 9 ilçeden birdir). Böylece, İstanbul gündemine bambaşka bir Arnavutköy yerleşmiş oldu.

Harbiye-Bomonti istikametine doğru baktığımızda, 1969'da inşa edilmiş olan Harbiye Ordu Evi'nden başka tek bir dikey bina dahi görülmüyordu. Şimdilerde, Anthill Rezidans'tan, Elit Rezidans'a kadar onlarcası yan yana. İstanbul rezidanslaşmış, ofisleşmiş durumda. Haliç'in rengi biraz daha açık bir yeşile döndü, ama Boğaz yamaçlarının işgali sürdü.

– Aralarında Başakşehir'in de bulunduğu dokuz yeni ilçe yaratıldı. 1995'te sıfırdan kurulmuş olan, 2010 sonunda 150.000'i aşkın bir nüfusu barındıran Başakşehir bir Kiptaş projesi olmaktan çıktı. Son hızla çalışan Toplu Konut İdaresi (TOKİ) bu kez, Başakşehir'in de "ötesine" geçerek 65.000 konutluk Kayabaşı'nı meydana çıkardı.

– Recep Tayyip Erdoğan, belediye başkanlığı dönemindeki İstanbul ekibiyle beraber devletin en üst mertebelerinden birine yükseldi. İstanbul devletleşti; devlet İstanbullaştı: artık Başbakan'ın Boğaz'a bakan Dolmabahçe'ye bitişik bir karargâhı var. Cumhuriyet'in tespit ettiği Ankara ile İstanbul arasındaki görev paylaşımı ciddi bir şekilde sarsıldı.

– Sanayi merkezden ve eski çeperlerden kaydı; hizmete ve tüketime odaklı yeniden işlevlendirilmiş bir metropol doğdu. Tüm İstanbul AVM'leşti. Fakat kayıtdışı tekstil atölyeleri görünmez bir şekilde faaliyetlerine devam ediyor. Otellerin konaklama kapasitesindeki genişlemeyle beraber, yabancı turist sayısı senede 10 milyona yaklaştı.

– Başta özel üniversiteler olmak üzere, İstanbul'daki üniversitelerin sayısı inanılmaz bir şekilde arttı. Dershane sayısı, özel klinik, özel hastane, özel rehabilitasyon merkezi, özel kreş ve özel televizyon sayısı da... Örneğin, 1996'da Kuştepe'de başlayan Bilgi Üniversitesi macerası, önce Dolapdere'ye ardından 2007'de Silahtarağa'ya kadar yayıldı.

– Totaliter bir şehircilik politikasının ürünü olan "Kentsel Dönüşüm" projeleri, 2004'ten beri kentin gündeminden düşmüyor. Merkezî ve yerel yönetimlerin biricik düşünce ve uygulama tarzı haline gelen bu politika, şehre odaklanan yatırımcıların isteklerine göre düzenleniyor. 2000'den beri takip ettiğim Ayazma "gayriresmî" mahallesi silindi. Bugün bölgede, yeni ve

son derece medyatik bir inşaat girişimcisi tarafından üst-orta sınıflara yönelik bir prestij projesi hayata geçiriliyor. 2007'nin Şubat ayına kadar yüzlerce ailenin yaşadığı alan toprakla örtülüp yeni sınıfsal ihtiyaçları karşılamak üzere baştan yaratıldı. Ayazma, iddia edildiği gibi "Kentsel Dönüşüm"ün ilk uygulamasıysa, "medenileştirici" bir dönüşümden ziyade, bölge sakinlerini yerinden eden, ötekileştirici ve seçkinci bir yaklaşımın söz konusu olduğunu söylemeliyim.

– Bunun yanı sıra, yerel yönetimlerin gecekonduya karşı tutumu da kökten bir biçimde değişti. Önceki dönemde gösterilen müsamahalı tavır, Kasım 1996'daki Karanfilköy yıkımlarından sonra yerini katı bir tahammülsüzlüğe bıraktı. Kentsel politikalarda yaşanan bu büyük değişim, resmî arsa piyasasının dışında kalan gecekondu alanlarına göz dikilmesinden kaynaklanıyor.

– Haziran 1996'daki Habitat-II'de sözü edilen yerel siyasetin demokratik "STK'laştırılması"nın hayata geçirildiğini söylemek zor. Kentsel siyaset sahnesinin yeni aktörleri olarak tanıtılan STK'lar yeni bir yönetişim tarzının öncüsü olma fırsatı bulamadan, ya geleneksel iktidar dengeleri tarafından yutulup araçsallaştırıldılar ya da etkisiz bir konuma itildiler.

GOP merkezi, Aralık 1996.

– Ağustos 1999'dan sonra yeniden canlanan deprem korkusu da, yeni korunaklı sitelerin pazarlanması ve kentsel dönüşüm uygulamalarının hızlandırılması gibi amaçları destekleyen güçlü bir gerekçe oldu. Kentin makroformu, daha emin bir sığınak olarak sunulan kuzey alanlara doğru yeniden şekillendirildi.

– Şehir hayatı banka kredilerine endekslenmeye başladı. Günlük hayattaki tüketim pratikleri ciddi bir şekilde değişime uğradı; kent ve tüketim arasındaki denge de...

İstanbul'a dair bilgi birikimi tamamlanmış değil... Bu kitap, uzun bir yolcuğun ilk aşamasındaki birikimlerin Türkçe'ye aktarımı. Sırf kafa ve ellerle değil, yürüyerek de öğrenilecek daha çok şey var.

Büyüyü Bozma Pahasına, İstanbul Yaklaşımını *Merkezden Çıkarmak*...*

"[...] İstanbul, şehir coğrafyacısı için bulunmaz bir 'laboratuar'dır. İstanbul 'sanayi-öncesi şehri', 'sanayi şehri', hatta az da olsa 'sanayi-sonrası şehri'ni temsil eden mekânsal özelliklerle ve sorunlarla doludur. [...]"

(Erol Tümertekin, *İstanbul, İnsanlar ve Mekânlar,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 12)

İstanbul Dergisi (1992-2008) anısına...

Herkesin kabul edeceği bir coğrafi hazdan, –ki *şen bilim*'e[1] inanmaya devam ediyorum– mekânsal yapılandırmaların, sosyal işleyişlerin ve aynı zamanda konuşma biçimlerinin başkalığıyla temas etmenin verdiği hazzı anlıyorum. Tezimde 1919–1950 yılları arasındaki Ankara'yı incelememe yol açan, öncelikle bu başkalık olmuştu. Ancak başkalık "temel haline" geldiğinde ve tecrit olmuş, fetişleştirilmiş, sosyal yanını yitirmiş olan farklılık estetize edildiğinde, tehlikeli de olabilir. Buradaki ilk risk, sosyal bilimlerde hâlâ canlı biçimde varlığını sürdüren ve çokbiçimli bir kültürelciliğin ürünü olan doğubilime

(*) 2000 yılında yayımlanmış olan İstanbul bibliyografyasının girişinde yer alan bazı öğeleri yeniden kullanıyoruz: *Les dossiers de* l'IFEA, "La Turquie aujourd'hui" Dizisi, No. 4, "Observatoire Urbain d Istanbul", Ekim 2000, İstanbul, IFEA.

1 Nietzsche'nin *Die fröhliche Wissenschaft*'ta (1882) söz ettiği anlamda.

düşmekti. Ancak Ankara'nın oluşum sürecini ele alırken, analizlerimi sıradan denebilecek görüşmelere dayandırdım; bu beni, kültürelcilik türevlerine girme riskinden her zaman korudu. Nitekim Ankara'yı var eden aktörlere, siyasal ağlara, bu ağların halkalarına ve kent formlarına odaklanmak, sosyal gerçekliklerin ve alanın kimi zaman kesifleşen derinliği içinde kalabilmemi sağladı.

Bu tezi 1994 yılının Ocak ayında sunduktan sonra, gerek sürekli hareket eden sınırları, nüfus özellikleri, gerekse iç genişleme ve dönüşüm biçimlerine rağmen kent çalışmalarında yeterince incelenmeyen İstanbul'la daha yakından ilgilenmeye başladım. Bu hayli karmaşık araştırma alanının henüz gün yüzüne çıkarılmamış pek çok yönü var.[2] Fakat "kesintisiz hareket" içinde olan ve farklı zamansallıkların iç içe geçtiği bu megapol, "bilimsel çevreler"in, "geniş kitleler"in, ya da sosyal bilimler alanındaki araştırmacıların pek ilgisini çekmiyor gibi. "Geniş kitleler" Antik Byzantion'u, Bizans'a ait Konstantinopolis'i veya Osmanlı Konstantiniyyesi'ni çok daha fazla merak ediyorlar. Bunu görmek için Türkiye'de veya yurtdışında İstanbul'u konu alan yayınları veya araştırma programlarını izlemek, yahut İstanbul temalı konferansların başlıklarına bakmak yeterli. İnsanların İstanbul'la ilgili bilmek istedikleri, esas olarak kentin geçmişini kapsıyor: "Bize sultanlardan, haremlerinden veya yeniçerilerden bahsedin, uydukentlerinden veya sanayi bölgelerinden değil..." Günümüz İstanbul'u'nun tepeden tırnağa ihmal edilen, hatta gündemden uzaklaştırılan bir çalışma konusu olduğunu söylemek dahi mümkün. Bununla birlikte, Şirin Tekeli'nin (1996) çok hoş bir şekilde belirttiği gibi İstanbul bizim için "Türk toplumunu anlamayı sağlayan kayıp paradigma" konumunda. Bu görmezlik hali, "şeyleri olduğu gibi görme"nin reddedilmesi (bu, nostaljik bir geçmişçiliğin veya yetersiz bilincin emaresidir) biçiminde yorumlanabilir. Öte

2 Örneğin ordunun İstanbul'un biçimlendirilmesinde oynadığı rol gibi... Oysa 2008 yılında bile İstanbul İli'ne bağlı toprakların %17'si ordunun elindeydi. Mekânsal ve sembolik nüfuzuna karşın İstanbul sahnesinde kendini ancak ara ara gösteren ve en fazla ulusal bayramlarda düzenlenen törenlerde ortaya çıkan bu (homojen olmayan) aktör hakkında hiçbir şey söylenememektedir.

yandan, bilimsel kaygılarla hareket eden bir araştırmacının, bu şehirle zengin güncelliği içinde yüz yüze gelmek için fazla bilgece eğilimlerden özellikle kaçınması gerekir. Bu tavır ancak, hatalı "göç sorunu" kavramı üzerinden İstanbul tartışmalarını boğan –P. Bourdieu'nün ifadesiyle "bilim öncesi"– bazı ortak alanlarla mücadele etmek için takınılabilir.

İstanbul'un "öteki gerçekliği"ni[1] görmemi sağlayan, bir tesadüf zinciri sonucunda tanık olduğum *Gazi olayları*dır. İstanbul, gerçekte, nüfusunun *dışa dönüklüğü* dikkate alındığı zaman yalnızca içeriden ele alınamaz. Şehrin nüfusu Avrupa'ya gitmiş olanlar, bunu çok isteyenler, dönenler, sürekli gidip gelenler ve orada bulunanlar sayesinde yaşayanları da kapsar. Benim İstanbul'un ünlü varoşlarına girmemi sağlayan da, Toulouse'taki bir banliyöde yaşayan bir Türk'tü.

Öteki gerçekliğin fark edilmesiyle birlikte, "akademik" düzeydeki epistemoloji, coğrafya ve şehir planlaması çalışmalarında R. Ledrut (1968), H. Lefèbvre (1968), J. Lévy (1994), M. Castells (2009) ve D. Harvey'den (1973, 2008) beslenen daha eleştirel, daha sosyal bir tavra kayma eğilimi kendini gösterdi. Bahsettiğim tavır genel olarak savlarından ve nedensel düşünce biçimlerinden daha az emin, daha az pozitivist, belli bakımlardan daha az saf bir bakış olarak nitelenebilir. Siyasal veya ekonomik iktidarla daha az "anlaşan" bu tavır pasif (eleştirel duruşun veya hiç olmazsa mesafenin bulunmaması) veya aktif (*doxa*'nın kısırlaştırıcı şemsiyesi altında geliştirilen bir disiplin pratiği üzerinden) olabilir. Analizi özgürleştirmenin ön koşulu perspektifleri geliştirmek için iktidarın bakış açısının ve beklentilerinin aşılmasıdır. Aksi halde üniversite, iktidar sahiplerince biçimlendirilen konformist bir bilgi aktarım merkezine dönüşme riskiyle karşı karşıya kalır. Bu açıdan, analizi bulanıklaştırma ihtimali doğuran her türlü izlenimcilik ve kültürelcilik türevine karşı, R. Ledrut'nun (1968 yılında yayımlanan *Sociologie urbaine* [Kent Sosyolojisi] kitabında yer alan) bir sözü-

1 "Öteki gerçeklik" derken dergilerdeki *Öteki İstanbul*'dan değil, sansasyonalist ve *etnikleştirici* gazeteci bakışını saymazsak dikkate alınmayan (veya çok az alınan) İstanbul'dan bahsediyoruz...

nü tekrarlamak istiyorum: "Kent, bir birikim ve kâr aracından başka bir şey değildir. Emeğin, sanayinin ve arazi spekülasyonunun bir araya geldiği bir yerdir... [...]" Kırk yıl sonra, "metropol bölgesi"nin (Castells, 2009) *sadece* bu değilse bile, *öncelikle* bu olduğunu söylemeliyiz.

Bu çalışmayı hazırlarken dikkatle izlediğim başka bir gelişme ise, Türkiye'de halen süren, coğrafyayı sosyalleştirme girişimleri oldu.[2] Coğrafyanın sosyalleştirilmesinden kastettiğim, coğrafyayı savunulması güç düalizmlerden (insan-doğa) ve belli bir sorunsala oturmayan "kataloglaştırmalar"dan çıkarıp mekânsal adalet, algılanan uzaklık, yaşanan ve paylaşılan alan, çevre, miras veya manzara tartışmaları etrafında toplumsal tartışmalara dâhil etmektir. Kısacası, mekânın, değerler ve temsillerle yüklü ve iktidar ilişkilerinin nesnesi konumundaki bir sosyal yapı olduğunu kabul eden sistemli, ilişkisel, çok-ölçekli[3] bir coğrafya pratiği yaratmaktır.

Bu noktada, İstanbul'a ilişkin yazma ve okuma çalışmalarını tehdit eden pek çok tehlike bulunduğunu söylemeliyim. Bunların en önemlileri "nostalji", "oryantalizm" ve "Avrupa-merkezcilik", "kötü analiz mekânı çerçevesi" ve "resmî veya geleneksel sosyal bilimlerin 'çalışma değeri' olarak tanımladığı şeye odaklanma", yani "varolan söylemlere bağımlı kalma" tehlikeleridir. Bu tuzaklara, "kaynak sorununu" da ekleyebiliriz.

İstanbul'a ilişkin "bütünlüklü" çağdaş analizlerin sayısı henüz çok az olmakla birlikte (Tümertekin, 1997; Güvenç 1996, 1997, 1998; Kurtuluş, 2005) son yıllarda binalara, mahallelere, özel olaylara, veya kişilere yönelik "sınırları dar" anlatımların sayısı bir hayli arttı. Bugün bolca rastladığım bu çalışmaların ortak yönü, çoğunun nostaljik bir hava taşımasıdır. "Artık yitirdiğimiz eski İstanbul..." ideolojisi 1990'ların başından itibaren giderek sahiplenildi. Bu ideolojinin son yirmi yıl içinde çıkan çok sayıda kitap ve makaleye, özellikle de sözlü anlatı-

---

2 Bkz. *Sosyoloji ve Coğrafya*, 2006, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15, İstanbul: Kızılelma yayıncılık, 38.

3 Bu açıdan *Praksis* dergisinin oldukça dikkat çekici "Marksizm ve Ölçek Sorunu" sayısına bkz. (No15, Yaz, 2006).

ma dayalı yerel tarih çalışmalarına esin verdiğini söyleyebiliriz. Bu nostaljik tavır, bana göre, "bugün"ü reddetmek veya –anlaşılmaz, faydasız olduğunu söyleyerek– değersiz göstermek için geçmişteki bir an'ı (ki bu da bakış açılarına göre değişir) idealize etmekten ibarettir.

İstanbul'a ilişkin yabancı dildeki literatürün bir kısmında da bugüne ilişkin yaklaşımlar geliştirmenin neredeyse imkânsız olduğu dile getirilir. Bu yaklaşım, duygusal bir kültürelcilik içinde geçmişi –çoğu kez seçici bir biçimde– canlandırırken bir tür kuramsallaştırma tutkusuyla, genellemeciğe saplanıp kalır. Kuramsal çalışmanın ortalama okuyucuyla arasına mesafe koyması, tek bir ekolü takip etmesi, veya diğerlerinden ayrılma hevesiyle hazırlanması bütünüyle işlevsiz hatta âtıl kalması sonucunu doğurur.

İstanbul literatürü, açıkça veya dolaylı yoldan kenti yalnızca "dünün kenti" olarak kurguladığı ve bugüne ait boyutları inkâr ettiği ölçüde zarar görür. İstanbul araştırmalarının pek çoğu aşırı düzeyde seçici ve dolayısıyla gizleyicidir. Bu çalışmalar geçmiş dönemde yaşamış kişileri ve boş binaları sever, "kaba" insanlarla dolu çirkin günümüz İstanbul'u'na verip veriştirir. Günümüz İstanbul'u işte bu nedenlerle araştırmalarda gündeme getirilmeyen, geriye itilen ve araştırılmayı bekleyen bir alandır.

Aynı şekilde oryantalizm[4] de bir kaçıştır ve gerçekliği enine boyuna ele alma yetersizliğinin bir belirtisidir. İstanbul'un kelimelerle anlatılamaz, tarif edilemez karakterine ilişkin –İstanbul'la ilgili pek çok çalışmada açıkça görülen– yavan söylem reddedilmelidir. Bu söylem temelden yoksun kaldığı ve nesnel gerçeklikten (kentin hâkim üretim ilişkilerinden ve sosyal ilişkilerin yeniden üretiminden) koparak irrasyonel olana sürüklediği ölçüde zararlıdır da. Bu yüzden İstanbul'un "anlatılabilir" bir şehir olduğunu ve bir kent politikasının (daha fazla sosyal ve mekânsal adalet için) ancak bu şekilde mümkün olabileceğini koşulsuz olarak kabul ettim. Bu yine de, İstanbul'u bütünlüklü olarak tanıma çabalarının önündeki engelleri tama-

4 Bkz. Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, 1996.

men ortadan kaldırdığım anlamına gelmiyor. Fiziksel yığılmadaki artış her tür gözlemi kırılgan hale getirirken, idari kadroların hızlı değişiminin veya toplanan bilgilerin yetersizliğinin istatistiksel gözlemlerimi muğlaklaştırması gibi engeller halen önümde duruyor.

Avrupalılar için önemli bir turistik nokta olan İstanbul'un "büyü"sünü bozacak ve kenti sıradanlaştıracak bir yaklaşımdan kaçınılması da yapılan araştırmaları sekteye uğratıyor. Genellikle Türk ürünlerinin tüketimi için hazırlanmış kitapları okuyan turist, İstanbul'a yiyecekleri tatmak, Doğu'nun, haremlerin, nargilelerin, bıyıkların ve kara çarşafların izini sürmek için gelir. Ve yaşadığı yerlerin bayağılığını hatırlatacak şeyleri görmeyi istemez. Bundan da kötüsü, bazı değerli istisnalar hariç, akademisyenlerin de bir "uzak diyar" hikâyesi anlatan ve daha fazla para kazandıran bakış açısını benimsemeleri. *Egzotikleştirme*, merak edilen bir objenin (azınlıklar, Kürtler, Alevîler, Çingeneler vd.) aşağılanması şeklinde de kendini gösterebiliyor. Doğu'ya ilişkin bilimsel üretimin bir bölümü, "sıradan" dinamiklerden sıyrılmış bir "başkalık" arayışının izlerini taşıyor. Sıradan olguların görmezden gelinmesi gerçekten de rahatsız edici. Üstelik yaklaşımın bu denli parçalı olmasıyla aşağılama arasında ince bir çizgi var; sanki İstanbul geçmişçi, azınlıkçı ve anıtçı bir oryantalizme indirgenerek ele alınabilirmiş gibi... Akademik düzeyde bugünün İstanbul'undan, ancak travestileri (*Middle East Report*, 1998), çarşaflı kadınları, sokak çocuklarını ve kentsel şiddeti gündeme getirmek için bahsediliyor ki bu da İstanbul çalışmalarını zehirleyen ve dolambaçlı hale getiren aynı egzotizm arayışının bir parçası.

Türk metropolüne ilişkin (özellikle Avrupa'da) hâkim görüş, açık, verimli ve operasyonel bir analizi farklı düzeylerde zedeleyen *a priori* kabullerden büyük zarar görüyor. Yapılması gereken, her tür yapışkan oryantalist klişeden ve nostaljik "girişim"den uzak durarak İstanbul'u yüzünü örtmeden ve yanılsamalara kapılmadan, gerçekten olduğu haliyle incelemek. Resimlere konu olmaya değer görüntülerin peşinde koşanlara ve ulus-devlet fanatiklerine rağmen İstanbul, aslında her şey-

den önce uluslararası ağların ve akışın, gelişme ve işleyiş mantığının ve pek de "egzotik" olmayan şehir manzarası kesitlerinin bileşimi denebilecek büyük bir megapoldür.

Bu oryantalist hatalarla göbekten bağlı olan Avrupa merkezcilik, hâkimiyetini farklı düzeylerde kuruyor: mekânsal düzeyde (bu, en fazla bazı mahallelerine yoğunlaşma alışkanlıklarına tekabül eder), kaynaklar düzeyinde (Avrupalı kaynaklara öncelik verilir) ve çıkar merkezleri düzeyinde. Bu yanıltıcı eğilime direnmek için önceliğimi "yerel" birincil ve ikincil kaynaklara verdim: Avrupalıların çıkarlarını, korkularını ve saplantılarını (sözde modernleşme, Batılılaşma veya İslamcılaşma) taşıyan Avrupacı yaklaşıma mahkûm kalmadım.

Analizin ölçeği ve çerçevesi de "İstanbul olgusu"nun sınırlarının değiştiği ölçüde, tanımlanması zor bir büyüklüğe varabilecek şekilde kendini ortaya koyuyor. Yalnızca megapolün[5] üzerinde kurulu olduğu alanın genişliğini düşündüğümüzde 85 yıl içerisinde neredeyse bir bakışta görülebilecek bir kent alanından,[6] genel bir görüntü alınmasının her geçen gün daha da zorlaştığı, karmaşık bir kent ölçeğine geçildiğini söyleyebiliriz.

Hangi İstanbul'dan söz ediyoruz? Merkez mahallelerden mi, 1984 yılından beri bir "büyükşehir belediyesi" tarafından yönetilen (ve sınırları 2004 yılından beri İBB'nin sınırlarıyla aynı olan) İstanbul'dan mı, yoksa metropolün doğrudan ve gündelik etkisi altındaki İstanbul kentsel bölgesinden mi? Doğan Kuban'ın (1996) işaret ettiği gibi, bütün dikkatin 2009 yılından beri 500.000 hektardan daha büyük bir alana yayılan İstanbul İli'nin sadece 1/100'lük bir kısmına tekabül eden 1.500 hektarlık tarihî yarımadaya yöneltilmesi meşru mudur?

5 *Megapol* terimi çok büyük ölçekli ve büyük demografik ağırlığa sahip (10 milyonun üzerinde nüfusu olan) bir şehir kompleksini ifade etmektedir; buna, *metropol* teriminden farklı olarak işlevsel bir yapı dâhil edilmemektedir. Terim, neredeyse bir kıta büyüklüğündeki kentler toplamını ifade eden *megalopol* terimiyle (ABD'de olduğu gibi) karıştırılmamalıdır.

6 Şehrin, Birinci Dünya Savaşı zamanında çekilmiş ilk hava fotoğraflarının gösterdiği gibi; bkz. Saner, T. (2001), "'Zirvelerin Üzeri Hep Sakin Kalsa da' (J.W. von Goethe)", *İstanbul Dergisi*, sayı 37, s. 117-123.

Nitekim bugünkü İstanbul'u ele alan yayınların çoğu, turistik yoğunluğun ve Avrupalıların eski ekonomik-diplomatik varlığının kalbi olan, ancak bugün itibariyle kentleşmiş toplam yüzölçümün ancak %5'ine yayılan ve megakentin toplam nüfusunun %10'unu barındıran büyük merkezi inceliyor. Yapılan, aldatıcı, ehlileştirici ve hayranlık uyandırıcı bir imajın içinde donup kalmış ve sözde "dokunulmaz" bir İstanbul'u yücelten basmakalıp düşünceleri yaymaktan ibaret.

Bu körleştirici girişime cevabım, yalnızca "tarihî" denilen mahallelere odaklanmaktan kaçınarak İstanbul literatürünü ve okumalarını merkezden çıkarmak oldu. Çünkü Üsküdar'dan veya Esenyurt'tan geliştirilen İstanbul yazını, Beyoğlu'nda geliştirilen yazınla aynı değildir. Bunu aşırı bir "bakış açısı göreliliği" içine düşerek söylemiyorum. Başından beri benim amacım, odak noktamı mümkün olduğunca kaydırmak, böylelikle yeterince söz söylenmiş olan bazı yerlere ilişkin anlatıların dışına çıkabilmek ve İstanbul'u (sosyal-mekânsal [*socio-spatial*] egzotizme düşmeden) Riva'dan veya Tuzla'dan da okuyabilmek oldu. Bu konuda özellikle Sema Erder (1996), Şükrü Aslan (2004), O. Işık ve M.M. Pınarcıoğlu (2001) gibi değerli araştırmacıların çalışmalarından yararlandım.

Bunların yanı sıra, İstanbul literatürünün biçimi, çoğu kez açıkça ifade edilmeyen hâkim –sınıfsal, cinsel, kurumsal– bakış açıları tarafından da bozulur. Pierre Bourdieu'nün Fransa için söylediği gibi, devletin büyük bir sembolik meşruiyetten beslenen "bakış açılarının üzerinde bir bakış açısı" olduğu söylemi, araştırmaların yönünü bir hayli saptırmaktadır. Çalışmayı zorlaştıran tüm bu engelleri topluca aşma girişiminde bulunmaksızın zamansal, mekânsal, siyasal, kurumsal, kültürel veya ekonomik bakımdan hâkim durumda olan veya az algılanan söz ve anlatılara dikkatli bir şekilde yaklaştım.

Zaten yürümeye çalıştığım yol, modernleşme/Batılılaşma paradigması içinde yazan yahut bunu, kent tarihinin "şanlı" dönemi olarak görülen Osmanlı dönemiyle barışma kaygısı içinde "gelenekçi" biçimlerde yapan yaklaşımların yarattığı tuzaklarla dolu. Birkaç yıldır bu iki bakış açısı çeşitleniyor, hatta melezleşi-

yor. Buna karşın İstanbul söyleminin ulusal üretiminde "Osmanlıcı" ideolojinin ağırlığı her geçen gün artıyor.[7] 1950'lerde Demokrat Parti iktidarında –özellikle de şehrin Osmanlılar tarafından fethedilmesinin 500. yıldönümü vesilesiyle– ortaya çıkan ve 1994'ten itibaren güçlenen "Osmanlıcı" söylem fetih anının yüceltilmesine dayanıyor. Fetih, ilahi takdirin de tecelli etmesiyle gerçekleşen özgürleştirici bir olay ve bir kültür sisteminin diğeri karşısında zafer kazanması biçiminde sunuluyor.[8] İBB tarafından 2009 yılı Ocak ayında açılan "Tarih Müzesi-Panorama 1453", bu bakış açısının en karikatürize ifadesini ortaya koyuyor.

Fakat hâkim bakış açılarından uzaklaşmaya çalıştığımda bulduğum referanslar daima sınırlıdır. Y. Hakan Erdem'in 2008 sonlarında yayımlanan parlak bir yergi yazısında[9] hatırlattığı gibi, İstanbul literatürünü zayıflatan etkenlerden biri, mevcut kaynakların bir bölümünün "şüpheli" olmasıdır. Bu yüzden şüpheci bakışımı daima korumam ve İstanbul'la ilgili manipülasyonları hesaba katarak her zaman birinci el kaynakları tercih etmem gerekiyor.

Bu bağlamda 1991 yılından bu yana Tarih Vakfı, geleneksel, değişmeden kalmış, "ulusal" büyük anlatılar dışında, kopuşların, mekânların, kurumların, sosyal grupların, hatta bireylerin de analizinin yapılabilmesi konusunda öncü girişimlerde bulundu kuşkusuz.[10]

Sonuç olarak tercihimi, resmî tarihin tabularını, nostaljik yakınmaları ve Türkiye'nin turizm ekonomisinin pazarlama ta-

7 Bora, Tanıl (1997) "Türk Sağının İstanbul Rüyaları: Global Şehir, Fatih'in İstanbul'u ve Yeniden Fetih", *Mediterranean*, "İstanbul" Özel Sayısı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 149-157.

8 Bkz. Feridun Dirimtekin; *La Conquête d'Istanbul*, İstanbul, 1949.

9 Y. Hakan Erdem: *Tarih - Lenk - Kusursuz Yazarlar, Kağıttan Metinler*, İstanbul, Doğan Kitap, Basım Tarihi: 12 - 2008, 360 s.

10 Bu çalışmalar aynı anda doküman ve tanıklıkların derlenmesi, araştırma (özellikle de metodolojik araştırma), tartışma ve yayınların canlandırılması gibi yöntemlerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Diğerlerinin yanında şu temel yayınlar okunabilir: *Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması*, Kolektif, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000; *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Stephen Caunce, çev. A. Yalçınkaya ve B.B. Can, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008; *Yanıbaşımızdaki Tarih*, David E. Kyvig ve Myron A. Marty, çev. Nalan Berköz Özsoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

leplerini aşan bir kent araştırmasından yana kullanıyorum. Bugünün İstanbul'undan kaçmayacaksak eğer, çalışmaya nereden başlayacağımızı belirlememiz gerekiyor: megakenti arşınlamak, çok fazla *a priori* kabulde bulunmamak ve "izin verilen" söylemleri, resmî veya genel kabul gören sınırları ve istatistikleri dikkate almaksızın araştırma yapmak; böylelikle somut ve karmaşık sonuçlara ulaşmak; ziyaretleri (her ne kadar bu terim fazla turistik çağrışımlar yapsa da), görüşmeleri, fotoğrafları ve filmleri çoğaltmak. 1995 Aralığı'ndan, ama özellikle 1999'da Marmara Üniversitesi'nde, IFEA'da ve daha sonra Galatasaray Üniversitesi'nde çalışmak üzere İstanbul'a yerleştiğim tarihten itibaren kesintisiz olarak hep bunu yapmaya çalıştım.

Burada, 1997-2009 yılları arasında çeşitli dergilerde veya kitaplarda Fransızca olarak yayımlanmış "İstanbul makaleleri"nden bir seçki sunuyorum. Amacım, beslendikleri alandan uzakta yayımlanmış metinlerden en ilginç bulduklarımı okutmak ve tartıştırmak. Bu makalelerin bazılarının yazıldığı tarihin, yayımlanma tarihinden bazen 4, hatta 5 yıl daha eski olduğunu unutmamak gerek. Bu "saha makaleri"nin, ön açıcı denebilecek bir mahiyette olduğunu ve öncelikle ampirik bir tavrı

Harita 1. *En çok bulunduğum alanlar.*

yansıttığını söylemek istiyorum. Henüz çok az incelenmiş bir alan üzerinde yapılacak şişirilmiş teorik çalışmalar bana prematüre (ve riskli) görünüyor.

Bu metinleri, üç alt bölümde topladım. Bu üç alt bölüm, araştırma pratiğinin zamanına, yanıt aradığı soruların türlerine ve incelediği sahalara göre oluşturuldu. İlk alt bölüm, İstanbul'un kaderinin ve merkezin dinamiklerinin anlaşılabilmesi için mutlaka analiz edilmeleri gerektiğini düşündüğüm çevre semtleri ele alıyor. İkincisi, "korku kenti" temasını ve İstanbul'un, kapalı ve belli kişilere ayrılmış olan karmaşık yaşam alanlarının artan çokbiçimliliği nedeniyle yer açmak zorunda kaldığı yüzlerini inceliyor. Üçüncü kısımda ise "kent hareketliliği"ni çeşitli ölçeklerde (bölgesel, ulusal, uluslararası) ele aldığım bazı çalışmaları topladım. İstanbul'un uluslararasılığına ilişkin büyük söylemleri ele alırken, kentliliğin sosyal ve yapısal morfolojilerinin esnekliğini görmeyen istatistiklerin ötesine bakmaya çalışarak, anakenti ve kentliliği gündelik yaşamda var eden, çeşitlilik arz eden hareketlilik biçimlerine yoğunlaştım.

Bu giriş bölümünü, çeviri seçimleriyle ilgili birkaç notla[11] sonlandırayım. Makaleleri güncellememeyi ve ait oldukları tarihlerle korumayı tercih ettim. Bu yüzden, kimi zaman bu yöndeki eğilimim kuvvetli olmakla birlikte, metinlere birkaç dipnot dışında hiçbir şey eklemedim. Çünkü silinmiş olan *zamanın izlerinin*, metinleri kişisel ve kolektif bir tarih içinde şaibeli hale getireceğini düşünüyorum.

ÇEVİRENLER *Selim Sezer ve Dilara Vanessa Trupia*

KAYNAKÇA

Aslan, Ş. (2004) *1 Mayıs Mahallesi. 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Castells, M., *The Networked City: Réseaux*, espace, société. *EspacesTemps.net (URL*: http://espacestemps.net/document7443.html).

Erder, S. (1996) *İstanbul'da Bir Kentkondu. Ümraniye*, İstanbul, İletişim Yayınları.

11 Bu kitabın yayımlanmasını mümkün kılan meslektaşlarıma ve dostlarıma da içtenlikle teşekkür etmem gerekiyor: Öncelikle Aslı Odman, Ahmet İnsel, Berna Akkıyal ve İlknur Kurşunlugil'e ve elbette, İlknur'un yönlendirdiği genç çevirmenler ekibine teşekkürlerimle.

Güvenç, M. 1996. İstanbul'u Okumak I: Statü-Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi. *Toplum ve Bilim*, 71/4, s. 6-58.

—. (1997) İstanbul'u Okumak II: Mahalle Düzeyinde Konut-Mülkiyeti-Statü Farklılaşmasına İlişkin Bulgular Nasıl Genellenebilir? *Toplum ve Bilim*, 72/1, s. 153-171.

—. (1998) Beş Büyükşehirde Statü-Gelir Temelinde Mekânsal Farklılaşma; İlişkisel Çözümlemeler. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı, s. 115-138.

Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

—. (2008) The Right to the City. *New Left Review* 53, 23-40.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M.M. 2001. *Nöbetleşe Yoksulluk. Sultanbeyli*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Ç. (ed.) (1999) *İstanbul. Küresel ile Yerel Arasında*. İstanbul: Metis Yayınları.

Keyman, F.- Mutman, M. ve Yeğenoğlu, M. (1996) *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuban, D. 1996. *İstanbul, Bir Kent Tarihi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı.

Kurtuluş, H. (ed). (2005) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ledrut, R. (1968) *Sociologie urbaine*. Paris: PUF.

Lefevbre, H. (1968) *Le droit à la ville*, Paris: Anthropos.

Lévy, J. (1994) *L'espace légitime*. Paris: PFNSP.

Rémy, J. ve Voye, L. (1992) *La ville: vers une nouvelle définition?* Paris: L'Harmattan.

Tekeli, Ş. (1996) Istanbul: The Lost Paradigm for Understanding Turkish Society. *New Perspectives on Turkey*, Güz 1996, 15, s. 119-126.

Tümertekin, E. (1997) *İstanbul, İnsanlar ve Mekânlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Üstündağ, N. (2005) Die Konstruktion von Subjecktivitaet: Geschichten von Esenyurt. *Self-service City: İstanbul*. Esen, O., Lanz, S. (ed). 363-377. Berlin: b_Books.

BİRİNCİ KISIM

Saldırıya Açık, Yoksun Çeperler

Gaziosmanpaşa'nın Kuzey Mahallelerinde, Varoş ve Batıkent Arasında*

Günümüz İstanbul'u hâlâ, gerek şehrin hareketli sınırları ve nüfusu, gerekse çeşitli iç genişleme ve dönüşüm biçimleri bakımından yeterince anlaşılmıyor. En sık rastlanan tutum, bu boşluk halinin düzeltilemeyeceği varsayımı ve duygusal bir kültürelcilik ya da bazen baştan savmacı genellemelerle, bazen de kuramsallaştırma tutkusuyla (çoğu kez seçici bir tarzda düşünülen) geçmişin nostaljik bir biçimde canlandırılması oluyor.

Bu pasif tutumu reddettiğimiz takdirde, şöyle özetleyebileceğimiz bir yöntemle hareket etmek durumundayız: megakenti[1] arşınlamak, araştırmayı *a priori* kabulleri, resmî söylemleri, sınırlamaları ve istatistikleri dikkate almaksızın yürütmek; somut ve geniş kapsamlı ölçümler yapmak; güzergâhların, mülakatların, fotoğrafların ve filmlerin sayısını mümkün olduğunca artırmak. Bu, İstanbul'u, merkez noktalardan devlet tarafından tanınmış veya tanınmamış çevre bölgelere kadar metroyla, arabayla, otobüsle, dolmuşla ve yürüyerek karış karış gezmek

(*) *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien* ("Métropoles et Métropolisation"), CERI/FNSP, Paris, 1997, sayı 24, s. 122-162.

1 Megakent (*mégapole*) terimi çok geniş boyutlarda ve büyük bir demografik ağırlığa (10 milyondan fazla nüfus) dayanan karmaşık bir kent yapısını tanımlar; bu, "anakent" (*métropole*) tanımının aksine, işlevsel değildir. Türkiye'de artık çok fazla kullanılan bu terim, "megalopol" ile karıştırılmamalı.

ve megapolle ilgili güvenilir referansların yetersizliği nedeniyle özgür bir şekilde hareket edebilmek[2] anlamına geliyor. Şehrin kapsamını belirleyen göstergeleri soyutlamaksızın global bir imajın oluşturulması, ancak bu ön araştırma temelinde mümkün. Bunun dışında kalan her yol, eksik kalacaktır.

Kent analizine dönük bu hazırlık aşaması (ki kısmen ön açıcı oldu) için dikkatimi İstanbul'un 32 ilçesi içinden, kuzeybatıdaki (Fotoğraf 1) Gaziosmanpaşa'ya yöneltim.* Ancak olası hatalardan kaçınmak için GOP Belediyesi'ni,[3] aynı ismi taşıyan ve sınırları çok daha geniş olan ilçeden ayırmak gerekiyor (Harita 1). Aslına bakılırsa belediyenin yayıldığı alan ilçeninkinin ancak üçte biri kadar; ilçenin de 116 km²'lik toplam alanının ancak üçte biri imara açık. Demografik ağırlık açısından bakıldığında belediye dışında kalan (ve "mücavir alan" olan) alanlar 1990 yılında, ilçenin toplam nüfusunun onda biri kadarını barındırmaktaydı.

Peki, neden bu ilçeye yoğunlaştım? Her şeyden önce, bu ilçenin belediyesi kendisini İstanbul'un "model" ilçelerinden biri ve 1994'ten beri ilçe yönetiminde bulunan Refah Partisi'nin hayata geçirmek istediği kentsel "yeni düzen"in laboratuvarı olarak tanıttığı için. Büyük şehrin medyada en çok yer tutan (bunu, seçildiği Mart 1994 tarihinden bu yana *Zaman* gazetesinde kendisine verilen yer nedeniyle söylüyorum) belediye başkanlarından olan İlçe Belediye Başkanı Recep Koral da kısa süre önce "belediyesinin artık varoş[4] olmaktan çıkıp bir kent belediyesi haline geldiğini" söylüyordu. İkincisi, 1963 yılında, bugün hayli merkezî bir konuma sahip olan Eyüp İlçesi'nin bölünmesiyle oluşan GOP, görünümleri itibariyle birbirlerinden hayli farklı olan üç "kent yüzü" sunduğu için: görece istikrarlı hale gelmiş (bina yoğunlaşması ve ulaşım yolunun tamamlanma-

2 Az sayıda istisna arasından, bkz. I. Spang-Grau (1994).

(*) Bundan böyle GOP kısaltması kullanılacaktır.

3 Veya "ilçe belediyesi." Bunların her birine verilen yeni tanımlar için, bkz. 3030 No'lu Kanun (Ocak 1997).

4 Bkz. 31 Aralık 1996 tarihli *Zaman* gazetesinin "İstanbul" eki. Macarca kökenli "varoş" kelimesi Türkiye'de olumsuz yan anlamlara sahip. Kısa süre önce bir politikacının şunu dediği de duyuldu: "Biz Avrupa'daki gibi bir varoş değiliz" (zorlu ve kapalı bölge, banliyö anlamında).

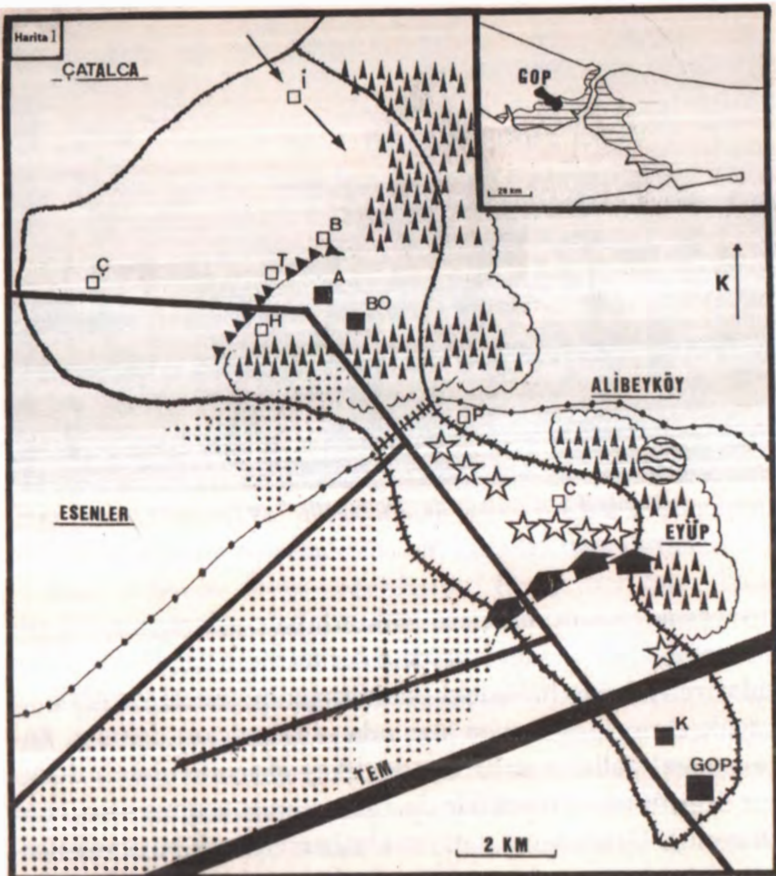
Fotoğraf 1. *Boğazköy'de "ilk inşaatlar" ve "yol"suzluk. Ocak 1997.*

sı sayesinde) kent dokuları, istikrarlı hale gelememiş (10 yıldır tam gelişme ve tam [yeniden] biçimlenme içinde olan)[5] dokular ve embriyo halindeki (kentleşmenin güncel yüzünde ve büyükşehrin spekülasyon alanında yer almayan) dokular. Bugün temel yolların daha ziyade dikey eksende olması durumu değiştirmiyor (özellikle de 1989 yılında açılmış olan TEM Otoyolu). Üçüncüsü, GOP İstanbul'un en hızlı büyüyen ilçelerinden birisi; nitekim 1963 yılında kurulduğu sırada nüfusu 80.000 olarak kaydedilmiş (1965 sayımında 90.855). Son sayımda (1990) ise bu sayının 393.667'ye çıktığı görülüyor. Bugün (Şubat 1997) ise 700.000, hatta daha fazla[6] olduğu "tahmin ediliyor" Yetkili merciler, İstanbul'un 1996 yılında en fazla inşaat izni veren belediyesinin GOP olduğunu belirtiyor (el deki verilere göre 2.208).[7] Bir diğer neden ise, GOP'un, 1996 yılının Aralık ayında kamuoyuna duyurulan, doğuda Sultanbeyli'ye bağlanacak ("doğukent" yolda mı?) ve Silivri'yle yarışabile-

5 Keza Cebeci Mahallesi Muhtarı'na göre (3 Ocak 1997 tarihli görüşme) bu mahalledeki 190 sokaktan 32'sine hiçbir altyapı hizmeti sağlanmıyor.

6 1.200.000 rakamı öngörülüyor.

7 İnşaat izinlerinden sorumlu belediye meclisi üyesi ile görüşme (2 Ocak 1997).

- 1997'de GOP ilçesinin sınırları
- 1997'de GOP belediyesinin sınırı
- 1997'deki IBB sınırları
- 1997 başı itibariyle yoğun şehirleşmenin sınırı
- .... şehirleşme cephesi (arsa spekülasyon, öncü işgaller).

- Köy
- Belde belediyesi
- GOP Belediyesi

- Taş ocağı

Su barajı

- Terkoz su aktarım altyapısı

Ormanlar

- Askeri arazi

Kısaltmalar : A = Arnavutköy, B = Bolluca, BO = Boğazköy, C = Cebeciköy, Ç = Çılıngır, H = Havaçcı, K = Küçükköy, P = Pırinççı, T= Taşoluk, GOP = Gaziosmanpaşa.

Fotoğraf 2. *Karayolları Mahallesi. Aralık 1996.*

cek nitelikteki "batıkent"in gelişeceği ilçe olarak lanse edilmesi. Son neden olarak, Şubat 1997 tarihinde belediye tarafından sayılan 26 mahalle içinde, İstanbul'un en kötü üne sahip, (Mart 1995 tarihinde[8] bitişiğindeki Zübeyde Hanım Mahallesi'yle birlikte) şiddet eylemlerine sahne olan ve sık sık ilçenin bütünüyle karıştırılan Gazi Mahallesi'nin yer almasını gösterebilirim.

Çoğu otoyolun kuzeyinde bulunan 14 çevre mahallesine ilişkin (bkz. Tablo 2 ve Harita 2) bir dizi saha araştırmasıyla[9] beslediğim bu çalışma çerçevesinde, İstanbul metropolünün farklı yüzlerini ve bunların taşıdığı dinamikleri ortaya koymaya çalışacağım. Buradan hareketle –"anakent" (metropolün tam karşılığı) teriminin İstanbul'dan çok Ankara için kullanılmasına ve İstanbul için megakent veya dünyakent terimlerinin tercih edilmesine rağmen– İstanbul'un "metropol varlığı"nın kendini "demografik genişlemesi"nde açık seçik bir şekilde gösterdiğini kanıtlamaya çalışacağım. Bu doğrultuda ilerlerken metro-

8 Bkz. *Le Monde Diplomatique*, Haziran 1996, s. 11-12 ve *Middle East Report*, Nisan-Haziran 1996, s. 24–26.

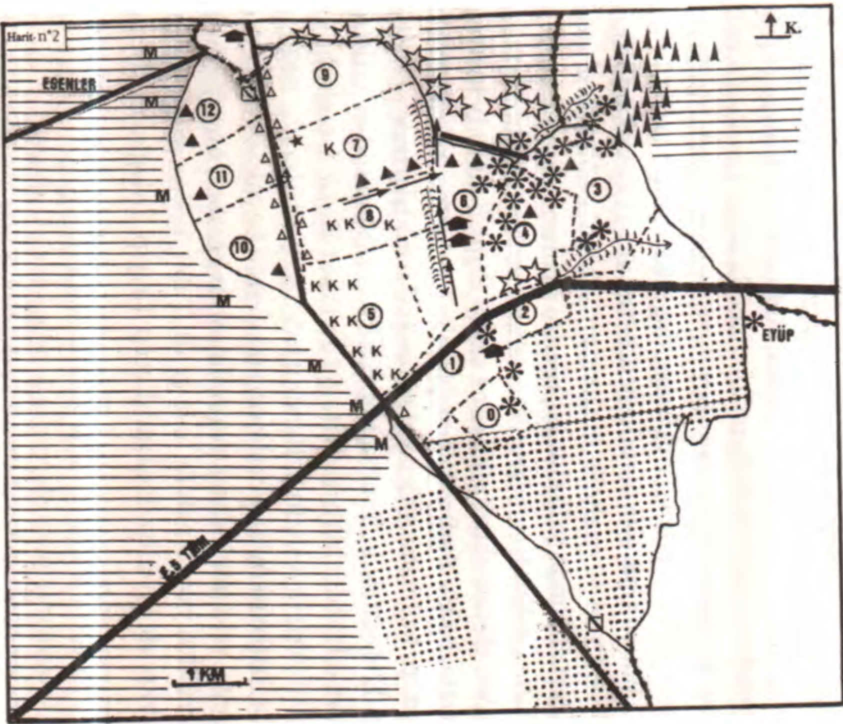
9 Bu araştırmalar üç farklı zaman aralığında yürütüldü: Aralık 1995-Ocak 1996, Aralık 1996-Ocak 1997 ve Şubat 1997

polleşme sürecinin demografik genişlemeyle doğrudan bağlantılı bir temel bileşenini, yani "göç dalgası"nı (henüz tamamen açığa çıkarılmamış kökenleri ve somut oluşum koşulları tahlil edilmelidir) tanımlamak için gerekli bazı yöntemsel önerilerde bulunacağım.

İçinde yaşayanların bile kavrayamadıkları bir metropol

İlçeler ve mahalleler birer göz yanılgısı mı?

Çalışmayla ilgili en büyük zorluklardan birisi –ki bazı İstanbulluların kendi yaşam ve çalışma alanlarıyla donuk ilişkilerini de çok iyi ortaya koyuyor– idari sınırların bütünleşmediği (bu durum ileride değişebilir) gerçeğidir. Saha araştırmalarımızda sorduğumuz "Neredeyiz?" sorusunun yanıtı çoğu kez soyut ve muğlaktı. Bilgisizlik ve cevaplardaki hatalar hem "ilçe" (çoğu kez GOP Belediyesi'nin yetki alanı dâhilindeki bölgeyle karıştırılır) hem de "mahalle" düzeyinde geçerli. Gerçekten de ne ardı ardına gelen yeni tanımlamalar ne de doğruluğu şüpheli düzeltmeler bu sınırların içselleştirilmesine/özümsenmesine yeterli oluyor. Nitekim Şubat 1997 itibariyle GOP Belediyesi dâhilindeki bölgede resmî olarak bulunan 26 mahallenin yaklaşık üçte biri (hepsi ilçenin kuzey bölgesinde yer alıyor) 1992 yılından sonra meydana getirilmiştir. Bizim odaklandığımız mahalleler Mart 1994'te (belediye seçimleri vesilesiyle) yapılmış olan değişikliklerle yaratıldı: Kara Yolları Mahallesi (Yenimahalle'den ayrıldı), Esentepe, Cumhuriyet ve Uğur Mumcu Mahalleleri (50. Yıl'dan ayrılanlar) ve İsmetpaşa Mahallesi(Sultançiftliği Mahallesi'nden ayrıldı). Görüşme yaptığımız kişilerin bölgeye gelişlerinden sonra yeniden düzenlemeler yapıldığı ve buraları "fethetmiş" sakinlerin kendi kendilerine verdikleri isimlerin kullanılmadığı düşünülürse bu kişilerin görüşmelerde hata yapmasında şaşıracak bir yan yok aslında. Örneğin yeni mahallelerden Esentepe'ye, 80'lerin sonlarında burada oturanlar tarafından, mahalleyi politik kimli-

- Araştırılmış mahallenin sınırı*
- GOP belediyesinin sınırı
- Belediye sınırına tekabül etmeyen ilçe sınırı
- Başlıca kara ulaşım akşı
- Şubat 1997 itibariyle halen inşaat halinde olan önemli yollar
- Araştırılmamış yoğun ve normalleştirilmiş olan bina dokusu
- Dikeyleştirme cephesi (6 veya 7 katlı şeklinde) △
- Gecekonduların başat oluğu alanlar *
- Apartkonduların başat olduğu alanlar ▲
- Yapı kooperatifi şeklinde site K
- Planlanmış sanayi bölgesi
- Araştırılmış mezarlık
- İnşa edilmemiş alanlar
  - * İnşası yasak olan alanlar
  - * Askerî araziler M M
  - * Baraj havzalarını koruyan ormanlar ▲▲▲▲
- Lağıma dönüşmüş ıslah edilmemiş dere
- Doldurulacak taş ocakları ☆

* Tab.1'te kullanılan numaralar

ğini oluşturan kişilerin doğrudan veya dolaylı kökenini ortaya koyacak şekilde "Çankırılılar" ismi verilmişti. Bununla birlikte bazı mahalleler "gerçekten" topografya ve hidrografyanın oluşturduğu bir uyuma sahiptir: sınır işlevi gören *talveg*'ler* (Yenimahalle ve Kazım Karabekir arasındaki Hekimsuyu gibi) ve *kıran*'ların** tepe noktaları mahallenin kalbini oluşturmaktadır.

Buna koşut olarak, mahalleler, mevkiler ve ilçeler arasında uygunluk olmadığı gibi, köy ve ilçe arasında da uyum olmadığını söylemek gerekiyor. Burada da keyfiyet söz konusu: İdari bölünmelerde hiçbir şekilde kentleşme gerçeği dikkate alınmıyor. Nitekim morfolojik (ve fonksiyonel) olarak GOP'a bağlı bulunan Pirinççi Köyü, Eyüp İlçesi sınırları içindedir. Bu nedenle ilçelerin kapsam ve çerçevesi, geçerli olan "somut kentsel değişimleri anlama" konusunda işlevsiz kalıyor. Bir başka örnek ise, GOP Belediyesi'nin dışında kalan İmrahor Köyü'nün bir bölümünün ilçe sınırları dışında kalmasıdır; bir başka deyişle, tek bir köy birkaç ilçeye dağılmış durumda.

Bunlara paralel olarak, yetkilerin ilçe (kaymakamlık), GOP Belediyesi ve mahalle muhtarları arasında bölüştürülmesi de, idari anlamda yakınlık ilişkilerini belirsizleştiren bir öğe. Mahalle muhtarları (idare ve vatandaş arasında) aracılık ve kayıt işleri dışında bir fonksiyona sahip değil;[10] GOP Belediyesi inşaat işleriyle ilgili yetkilere (izin verme, inşaat planı hazırlama) sahip; kaymakamlık ise tapu ve kadastro işlerinde yetkili merci konumunda. Bununla birlikte kimi zaman idari yetki sınırları ihlal edilebiliyor. Örneğin İmrahor Köyü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yetki sınırları dışında kalsa da, 1996 yılında Arnavutköy'den başlayan son derece büyük ve merkezî duble yol şeklindeki bulvarın açılmasıyla beraber, buranın hizmetlerinden yararlanabilir hale geldi. Tabii, köyün muhtarının Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "hemşeri-

(*) Bir akarsu yatağının en derin yerlerini birleştiren çizgi.

(**)Aynı drenaj sisteminde yer alan iki nehir arasındaki yükselti.

10 1944 yılında çıkan ve halen yürürlükte olan "Köy ve Mahalle Muhtarları" yasası uyarınca; bkz. *Özgür Politika*, 25 Mart 1997.

si" olduğunu[11] belirtmeliyiz: Politik ve bölgesel ortaklaşmalar idari yetki sınırlarını kolayca ortadan kaldırabilir; buradan da yeni tanımlamalar ve kalıcı düzenlemeler çıkabilir.

Hangi işaret noktaları temel alınmalı?

Yaşanılan mekânlar, çoğu zaman yapay oldukları düşünülen bu idari düzlemlerde biçimlendirilmez. Bu nedenle referans kaynağım, eskiden beri kullanılan ve toplu taşıma araçlarının izledikleri güzergâhı belirten (ve idari içerikli belirleyici noktalara tercih edilen) yer isimleri ve özel isim verilmiş alanlar oldu. Bu yüzden önceki dönemde belirlenen işaret noktaları (ve tanımlama) sistemi daha güvenilirdi. Pratikte kullanılan bu belirleyici noktalar için "mevki" veya "bölge" deniyor; bunlar genelde eski köyler; küçük köyler veya çiftlikler. Örneğin dolmuşlarda genelde "Sultan" veya "Çiftlik" kısaltmalarının kullanıldığı Sultançiftliği yalnızca bir mahalleye değil, kısmen veya tamamen bu adı kullanan bir dizi (en az beş) mahalleye göndermede bulunuyor: Birbirine bitişik çok sayıda mahalle (hatta iki ilçe) için kullanılan "Beşyüz Evler"; üç farklı ilçede (GOP, Eyüp ve Esenler) bulunan ve en az beş mahalleye verilmiş olan "Habibler"; Zübeyde Hanım Mahallesi'ni ve Esentepe Mahallesi'nin bir bölümünü belirten "Gazi". Bunun dışında, eski Zeytinçatal (Malkoçoğlu'nda), Tabya (50. Yıl'da) ve Taşlıtarla[12] isimleri de, "coğrafi adlar almış" mahallelere nazaran daha fazla kullanılan isimler.

Bunların yanında, Trakya göçmenlerinin yeniden canlandırabileceği Rumca isimler ise, artık kullanılmayan, terk edilmiş ve referans işlevi görmeyen bir yer isimlendirmesi biçimi. Nitekim Taşoluk Köyü'ne 1920 yılına kadar "Ayazma" denilmekteydi; emlakçıların yeniden kullanmaya başladıkları bu isim, Rumca'dan geliyor.[13]

---

11 İmrahor Muhtarı ile görüşme 23 Şubat 1997

12 Bkz. Sönmez, 1996, s. 91.

13 Bu isim "kutsal kaynak" ya da "çeşme" anlamına gelir. Camiye çevrilmiş (Arnavutköy) veya terk edilmiş ve yıkılma tehlikesi bulunan kiliseler (Boğazköy) hariç, genel görünüm itibariyle bu Ortodoks geçmişin izleri hâlâ görülebiliyor.

Geçicilik hâkimiyeti

Bir bölgeyi isimlendirme zorluğuna eşlik eden bu kapalılıkta, sokak ve caddelerin rakam ve harflere adlandırılması eğiliminin de payı olmalı. Kent dokusunun istikrarlı hale geldiğinin ve bir biçimlenme süreci yaşandığının göstergelerinden biri, "isimsiz bir yoldan isim verilmiş yola" geçiştir. Örneğin 50. Yıl Mahallesi'nde 0. Cadde kısa süre önce Mevlâna Caddesi'ne, 2376. Cadde ise Ahmet Yesevi Bulvarı'na dönüştü.

Mevcut durumun (sosyo-ekonomik ve siyasi) kırılganlığı ile İstanbul'un "verili bir bölgesi"ni tanımlama zorlukları arasında da bir bağ olduğu görülüyor. Göçmenler için (şu veya bu düzeyde mitleştirilen) köken kimliğine fazla değer biçilmesi, ikamet kaydı yaptırmaktan ve seçmen listelerine kaydolmaktan çekinme gibi tutumlar bu uyum sorununu ortaya koyuyor.

İstanbul, "Nereye kadar?" veya sınırların yetersizliği

Eski Edirne Asfaltı üzerinde, batı yönünde giderken, "Habibler"den biraz ileride İstanbul Büyükşehir Belediyesi bölgesinin sınırını gösteren bir pano bulunuyor. Mavi zemin üzerine beyaz harflerin yazılı olduğu bu küçük ve basit panoda "İstanbul" ismi kırmızıyla vurgulanmış. Bunun ilerisinde, halen İstanbul il sınırları içinde kalan seyrek bir orman arazisi uzanıyor (henüz orman vasfını yitirmemiş); bu arazi alanı da megapolün global dinamiğinin bir parçası haline gelmiş sayılıyor. Bunun için, demografik büyüme biçimlerini, arazi piyasasının hareketlenmesini, bu piyasayı kontrol eden kişilerin gelişini ve manzaraların hızlı dönüşümünü düşünmek yeterli. İşte bu yüzden, idari sınırları dikkate almaksızın, inşaat sektörünün yeni yeni kirletmeye başladığı bu alanlara girmek bana çok önemli göründü. Zaten bana göre, metropolün sürekli büyümekte olan sınırları, yayılmanın doğrudan etkilerinin en az görüldüğü yerlerdir (arazi dinamiği ve günlük iş göçü[14] açılarından).

14 Bu "günlük göç"lerin yoğunluğu, Arnavutköy'ü doğruca Beyazıt'a bağlayan İETT ve Özel Halk Otobüslerinin kalabalığıyla devam ediyor.

"Kendinizi İstanbullu hissediyor musunuz? Hissediyorsanız, ne ölçüde?" sorusuna verilen yanıtlar, sosyal, coğrafi, siyasi ve ekonomik konumlara, yerleşimin eskiliğine ve elbette herkesin "İstanbul"dan ne anladığına göre birbirinden farklı oldu. Ancak örneklerin çoğunda İstanbullu kimliği, en azından tek başına, öncelikli olarak öne çıkarılan ve söylenen unsur olmadı; görüşülen kişiler içinde İstanbul'da doğmuş olan gençler bile İstanbullu kimliklerini geldikleri bölge kimliğinin arkasında bıraktı. "İstanbulluluk" hâlâ çok soyut, hatta sanal yahut taşınamayacak kadar ağır ve belirsiz, ikincil, rastlantısal bir kimlik. Metropolün kenar bölgelerinde aldığımız cevaplar bu açıdan çok çarpıcı oldu. Örneğin Boğazköy'de, altı yıl önce bu kenar semte taşınmadan önce on yıl kadar İstanbul'un merkezdeki bir ilçesinde yaşamış olan Çorum kökenli bir bakkal,[15] kendisini "batıkentli Anadolulu" olarak tanımlıyordu. Bir başka deyişle, geldiği (ve yılda birkaç kez gittiği) coğrafyayla, geleceğin coğrafyasını birleştiren, deyim yerindeyse İstanbul'a kısa devre yaptıran bir bileşik kimliği öne çıkarıyordu.

Kent kimlikleri çoğuldur ve sürekli olarak oluşum veya yeniden-oluşum halindedir. Bu açıdan bakıldığı zaman o dönemki *Sabah* gazetesinin *İstanbul* ekinin "İstanbullu olmak. Hepimiz İstanbulluyuz. Başka İstanbul yok" sloganı, bu karmaşıklığın dokunaklı bir inkârı gibi duruyor.

Şaibeli İstatistikler ve Güvenilmez Rakamlara Dayalı Tahminler: Susmak Daha mı İyi?

Kayıtsızlar sorunu

Kent nüfusunun sayıca artışı, bir başka ölçek zorluğuna yol açıyor: mahalle muhtarları veya kaymakamlık tarafından kayıt altına alınmayan "kayıtsızlar"ın önemi. Aslında yeni gelenlerin adreslerinin, mesleklerinin ve aile nüfusunun kaç kişiden oluştuğunun yazılması gereken muhtarlık kayıt defterleri son derece değerli kaynaklar olabilir. Fakat görüştüğümüz muhtarların

15 Boğazköy "Merkez" Mahallesi'nde 5 Şubat 1997 tarihinde yapılan görüşme.

ve memurların "tümünün" belirttiği üzere, aile reisleri bu kayıt işlemlerini yapmakta gecikiyor, hatta kimi zaman altı aylık süre zarfında dahi yapmayarak "marjinal"[16] ve illegal hale geliyorlar. Muhtarlar ayrıca, mahallelerinde yeni açılan işletme ve işyerlerini kaydetme konusunda hiçbir yetkileri olmamasından da yakınıyor; bu nedenle eldeki sayılar ancak tahmin ve varsayımlara bağlı kalıyor. Bunların sonucu olarak, tartışma kayıtsız sakinlerin oranı üzerinden yürüyor: Görüşülen muhtarların ve memurların verdikleri oranlar %5 ile %45 arasında değişiyor. Kaymakamlık Nüfus Dairesi'nin müdürü de üzgün bir şekilde 1990 sayımında GOP nüfusunun "üçte ikisinin" sayılmadığını söyledi.[17] Refah Partisi'ne yakın olan muhtarların çoğunun, seçim ve arazi meseleleriyle ilişkisi bulunan kayıtsızlar sorunu üzerinde ısrarcı olduklarını gözlemledim. Zira Refah, bu güçlü seçmen kitlesini açığa çıkarmak ve kazanmak istiyor. Hatta bazı ateşli militanlar, bu gizli güç ortaya çıkarılırsa İstanbul nüfusunun aslında kırk milyon olduğunun görüleceğini öne sürüyor![18] Her durumda, çevre mahalleler için resmî nüfus rakamlarının gözden geçirilmesi gerekiyor. Buna karşın, görünmez, istikrarsız bir nüfus oluşturan; emek karaborsalarını,[19] siyasi fantezileri, korkuları[20] veya iştahları besleyen bu "kayıtsız"ları nasıl tanımlamalı? Transit geçiş halindeki yarı-kentliler mi, "ikinci veya üçüncü sınıf vatandaşlar mı"?

Sınırları sayımlarda referans çerçevesi işlevi gören idari bölünmelerin hızı ve keyfiliği bilindiğinde demografik tahmin so-

16 Gerçekte, muhtarlardan veya kaymakamlıktan alınan resmî ikamet belgesi olmaksızın kamu sağlığı hizmetlerinden, sağlık ve kaza sigortasından yararlanmak mümkün değil. Pahalı olmakla birlikte, sık görülen sahte belgeler bunlardan yararlanmayı mümkün kılıyor.

17 28 Mart 1997 tarihinde GOP merkezinde yapılan görüşme.

18 Çorum kökenli ve Refah sempatizanı bir bakkalla yapılan görüşme (Boğazköy, 2 Ocak 1997).

19 Bunlardan iki tane saptadık: biri GOP'un ana meydanındaki "Merkez" camiinin karşısında, diğeri ise Küçükköy'ün ana meydanında. Her ikisinde de gündelik işçiler (inşaat işçileri ve hamallar) çoğunlukla Türkiye'nin doğusundan gelen kişilerdi.

20 Örneğin göçün yarattığı tehditlerden ve bu Anadoluluların gizli varlığının İstanbul'u bir "büyük köy"e çevirdiğinden söz eden "Cumhuriyet" Mahallesi Muhtarı gibi (04 Ocak 1997 tarihli görüşme).

runu daha da karmaşıklaşıyor; çünkü tarihsel gelişime dayalı herhangi bir perspektif oluşturmak ve ciddi bir karşılaştırma yapmak mümkün olmuyor. Örneğin Gazi Mahallesi söz konusu olduğunda, sunulan nüfus, Gazi'nin 1984 yılında idari olarak bölündüğü ve Zübeyde Hanım Mahallesi'nin "yaratıldığı" gerçeğini dikkate almıyor.

Her şeye rağmen resmî rakamlar...

Bunlara rağmen, belirleyici nokta olarak ve gereksiz yorumlara girmeden, elimizde bulunan resmî kaynaklar (1994, 1990 ve öncesi) ile genelleştirme ve yuvarlamaları (1997 için) birleştiren verileri (Tablo 1, 2 ve 3) kullanacağım. Belediye seçimleri için 1994 yılı başında saha anketleri yoluyla mahalle mahalle elde edilen veriler gerçeğe yakın gibi görünüyor. Diğer yandan İstanbul Mimarlar Odası tarafından sunulan verilerin kullanılması da mümkün (Sarıhan-Erbaş, E. vd., 1993, s. 11).

Sözlü kaynakların güvenilmezliği ve ihtiyat gösterme gereği

Araştırmacı İstanbul metropolünün hareketli marjlarını tanımlamak için sözlü kaynaklara muhtaçtır; bu kaynaklar ise sonsuz bir dikkatle ele alınmalı, görüşülen kişilerin abartma eğilimleri, partizanlık veya çıkar kaynaklı dezenformasyonlar ve gizleyecekleri her türlü bilgi yetersizliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu belirsizlik durumu, son genel nüfus sayımından bu yana (1990) devasa boyutlarda değişime uğrayan (hatta yeni ortaya çıkan) mahallelerin "bugünkü" nüfuslarının değerlendirilmesi söz konusu olduğunda da apaçık görülüyor: Refah Partisi üyelerinin veya yandaşların, kendi taraftarlarının ağırlığını olduğundan fazla göstermek için nüfusu şişirme eğiliminde oldukları biliniyor. Deprem normlarına uyma konusunda da ciddi bir belirsizlik hali var. Görüşme yaptığım kişiler arasında, bu hassas konuda her türden tutuma rastladım: Hiçbir önlem almayacağını ve kendi yaptığı bir evde asla oturmayacağını söyleyen kalfadan, GOP Be-

TABLO 1
GOP İlçesi'nin Nüfusu (1950-1997)

Sayım yılları	*İlçenin toplam nüfusu*
1950	5.407
1955	18.049
1960	65.351
1965	90.855 (%77,31'i kentli)
1970	126.509
1985	291.715
1990	393.667
1997	700.000 ila 1.200.0000

Kaynaklar: *İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, cilt 3, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara ve Şubat 1997'de yapılan görüşmeler.

TABLO 2
1965, 1990 (ve 1997) Yıllarında GOP İlçesi'ne Bağlı "Köylerin" Nüfusu

Köy adı	*1965'teki nüfus*	*1990'daki (ve 1997'deki tahmini) nüfus*
Arnavutköy (Refah)	999	21.143 (40.000?) 1987'de belediye oldu.
Boğazköy (DYP)	1.032	4.495 (15.000?) 1993'te belediye oldu.
Bolluca (Refah)	242	2.409 (6.000)
Cebeci (köy)	902	Artık köy kabul edilmiyor
Çilingir	393	612
Hacımaşalı	264	326
Haraçcı (Refah)	465	2.671 (1993 sonundan beri belediye)
İmrahor	660	1.863 (4.000)
Küçükköy	15.564	Artık köy kabul edilmiyor*
Taşoluk (DYP)	418	2.527 (1993 yılından beri belediye).
Yeniköy**	2.338	
Tayakadın**	1.097	

(*) Küçükköy Belediyesi'nin nüfusunun 1993 yılında 260.000 olduğu tahmin edilmektedir.
(**) Bu köyler 1965 yılında oldukları haliyle mevcut değildir.
Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara ve yeniden canlandırma girişimlerine yönelik anketler (Ocak/Şubat 1997)

lediyesi'nde çalışan ve gerekli önlemlerin alınmış olduğuna dair güvence veren memura kadar... Kime güvenmeli?

Gözden geçirdiğim günlük ve haftalık basın organları içinde de bu konuda kesin bilgi sunan yok; tam aksine, genellikle basının bu karışıklıkları olduğu gibi yansıttığı görülü-

TABLO 3
GOP Belediyesi'nin Görüşme Yapılan Mahalleleri:
Mart 1994 Tarihli Nüfus, Yerleşim ve Çalışma Sayıları

Mahalle adı	*Konut sayısı*	*Nüfus*	*İşyeri sayısı*	*Aktif çalışan sayısı*	*Bina sayısı**
0.Yenimahalle	6.070	25.911	962	2.832	2.099
1.Karayolları	4.732	15.299	589	3.040	2095
2.Kazımkarabekir	7.150	47.048	334	863	2.241
3.Zübeydehanım	5.995	28.050	767	835	3.357
4.Gazi	6.638	30.684	1.077	968	3.671
5.Cumhuriyet	1.889	5.990	110	133	424
6.Esentepe	2.910	14.393	292	334	2.198
7. 50. Yıl	9.336	36.251	1.866	3.106	4.142
8.Uğur Mumcu	6.871	23.675	1340	4.028	2.184
9.Cebeci	8.395	25.738	1.651	4.293	3.772
10.Sultançiftliği	4.816	18.006	1.308	2.027	2.030
11.İsmetpaşa	6.039	22.800**	1.170	2.507	2.669
12. Malkoçoğlu	1.604	5.870	448	1.852	752
13. Habibler (GOP)	1.387	6.622	165	700	1.302

Kaynak: GOP Belediyesi'nin Mart 1994 seçimleri için hazırladığı (iç kullanıma dönük) rakamlar ve teşekkür borçlu olduğumuz Karayolları Muhtarı tarafından aktarılan rakamlar.
(*) "Bina" derken bir arazi üzerinde inşa edilmiş olan gayrimenkul veya evleri kastediyoruz.
(**) Muhtara göre 1997 yılında 35.000.

yor. "Gazi olayları"yla ilgili çok sayıda haberden biri örnek gösterilebilir;[21] haberde, sadece Gazi Mahallesi'nin nüfusu 120.000 gösteriliyor. Oysa Gazi'ye Zübeyde Hanım Mahallesi'ni eklediğinizde bile bu sayı biraz abartılı kaçar.

Hareketliliği sürdüren alanlar
GOP'ta "göç olgusu"

Köken: Çok yanlılık ve ilgili meseleler

Kimliğin (elbette ayrıntılı) tanımında gördüğümüz gibi, sürekli olarak şehir ve bölge kökenine (İstanbul dışındaki memlekete) gönderme yapılıyor. Fakat buna başka göndermelerin de eklenebileceğini belirtmek gerekiyor: "Burada ve orada" olmak mümkün... Nitekim erkeklerle[22] yaptığım pek çok görüş-

21 *Yeni Yüzyıl*, 5 Ağustos 1996.

22 Hareketlilik erkeklerin ayrıcalığında olduğu için.

mede büyükşehirli kimliğinin, deyim yerindeyse "kesintili" (*intermittent*) olabileceğini gördüm. Örneğin F. kendisini hem İstanbullu (50. Yıl) hem de Erzurumlu (Tekman İlçesi) olarak tanımlıyordu ve zamanını aralarında 1.000 km. mesafe olan bu iki yer arasında bölüştürüyordu. İki kutuptan biri, köylü olmaya devam ettiği köy yeri; diğeri 1991 yılında eşini, okula devam edecek beş çocuğunu ve karısına yardımcı olan (eşi Almanya'da çalışan) kız kardeşini yerleştirdiği GOP'tu. Üç haftası köyde, bir haftası İstanbul'da geçiyordu; bu durum, mevsime ve buradaki ya da oradaki zorluklara bağlı olarak belli değişikliklerle her ay devam ediyordu. Karşılaştığımız ikinci bir zorluk var: Kişinin İstanbul'da doğmuş olması, kendisini İstanbullu hissettiği anlamına gelmiyor. Bu durum da yanıtları dolambaçlı hale getiriyor.

Son olarak, istisnasız hepsi karışım ve mozaik metaforlarına başvurarak yetki alanlarındaki kişilerin "karışık" kökenlerini vurgulayan muhtarlarla yapılan görüşmelerde görüldüğü üzere, göçmenlerin kökeni sorunu bir temel mesele teşkil ediyor. Bu ifade biçiminde, mahallelerinin sadece tek bir kökenden gelen insanların yaşadığı bir yer halini alması ve tek renkli (hatta korkutucu) bir kimliğe bürünmesinden duydukları kaygı da seziliyordu. Kısa süre önce Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinden gelen Kürtlerin göçü de, "İstanbul'a göç" olgusunda temel faktörün terör olduğunu savunan muhtarlar tarafından inkâr edilmedi, fakat göreceleştirildi.

Kuzey mahalleleri ve göçmenlerin kökeni

Her şeyden önce –burada yaşayan ve "hemşerilerinin" ağırlığını olduğundan fazla göstermeye meyilli bazı kişilerin iddia ettiğinin aksine– "mahalle ölçeğinde" tek başına hâkim konumda olan bir köken (bir ilçe, bir şehir, bir bölge) bulunmuyor. Bunun tek istisnası, oldukça büyük bir bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi'nden, özellikle de Erzurum ve Kars'tan gelenlerin ciddi bir yoğunluk oluşturdukları 50. Yıl Mahallesi. Bunun dışında, mahalleler genel İstanbul görünümünü yansıtan mozaikler, Türkiye'-

nin (kısmi düzeyde) minyatürleri niteliğinde. Ve inkâr edilemez "birleşme pratikleri"nin (bölgeye veya köye bağlılık yoluyla gerçekleşen dinî, ailevi bağlılık) değerlendirilmesini sağlayan en yerinde "uzamsal ölçeğin" mahalleden ziyade sokak, adacık, hatta sadece tek bir bina olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, hiçbir zaman tek bir göçmen grubu şu veya bu mahallenin "kökene bağlı demografik profili"nde kalıcı bir tekel oluşturamamıştır.

GOP'a yönelen ve birkaç onyıla yayılan göç dalgalarını izlemeye ve tanımlamaya çalıştığımızda bu dalgaların içeriğinin zaman içinde değişime uğradığını (ve çeşitlendiğini) görüyoruz. Bu göç olgusunun içeriğinin (ve gerçekleşen değişikliklerin) çözümlenmesi, görüşmelerin dışında, yararlı ve tamamlayıcı gibi görünen başka kaynaklara ve göstergelere de dayanabilir. Kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz: bölgeci temelde faaliyet yürüten ve ellerindeki kronolojilerle göç akımlarını daha görünür kılan "dayanışma/kültür ve yardımlaşma dernekleri"nin ellerindeki materyaller; mezar taşlarının bazen gömülü kişinin kökenleri hakkında son derece ayrıntılı bir şekilde bilgi verdiği[23] Gazi, Habibler ve Malkoçoğlu Mezarlıkları; bu mahallelerde büro açmış otobüs firmalarının isimleri ve ağırlıklı varış yerleri (ve yerleşim kronolojileri);[24] ticarethanelerin (bakkallar, lokantalar, "kahveler" vb.), "emlakçıların", apartmanların[25] veya "sitelerin" isimleri; kimi zaman duvarlardaki siyasi sloganlar[26] vd.

Tüm bu göstergelerden hareketle, 1922-23 yıllarından başlayarak GOP çevresine doğru gerçekleşen göç dalgalarının bir taslağını ve basit bir kronolojisini çıkarabiliriz. Bunu yaparken bu göç dalgalarının birbirini ortadan kaldırmadığını, üst üste bindiğini veya birbirinin içine girdiğini, kendi kendini sürdürdüğünü ve anlık olarak ortaya çıkabildiğini (yeniden canlandı-

23 Bu kökenden bahsedilmediğinde (incelenen mezarlıklardaki mezar taşlarının %25 ila %45'inde bu bilgiler yer almıyor) pek çok soru sorulabilir: İhmal mi var? Ekonomik bir önlem mi? Köken belirsiz mi? Eski İstanbullu mu?

24 Kısa süre önce (1996) Esentepe Mahallesi'nde bir büro açan "Lüks Ardahan" ve Zübeyde Hanım Mahallesi'ndeki "Zara Seyahat" gibi.

25 Zübeyde Hanım Mahallesi 1347. Sokak'taki "Zaralılar" Apartmanı gibi.

26 1997 yılında Gazi Mahallesi'nde görülen bir slogan: "Bir Dersim yetmez, bin Dersim kuralım"

rılabilir eski göç "katmanları"* fikri buradan gelir) vurgulamak gerekiyor. 1920'lerin başında buraya (özellikle de Cebeciköy'e) gelen Trakya göçmenleri hâlâ bu şekilde tanımlanabiliyorlar.[27] İkinci dalga ise 40'larda yıllarda başlayıp 50'lerde yoğunlaşmış: Yine muhacir adı verilen Bulgaristanlı ve Yugoslavyalı bu grup sayıca bir öncekinden çok daha büyüktü. Bu göç dalgası arazi spekülasyonunun başlangıcına denk geldiği için bu grupları GOP periferisinin kurucuları olarak adlandırabiliriz. 50. Yıl Mahallesi'ndeki bir emlakçı, bu göçmen dalgası için "Bunlar Atatürk'ün, Menderes'in toprak hediye ettiği, arazi piyasasını kontrol eden zengin yabancılardır" ifadesini kullandı. Bu dalganın 90'larda itibaren farklı biçimlerde (daha az kitlesel ve resmî) de olsa yeniden hareketlendiğini görürüyoruz. 70'lerdeki üçüncü dalga[28] eşzamanlı olarak Karadeniz ve Orta ve Doğu Anadolu'dan (özellikle de Sivas'tan) gelir. Dördüncü dalganın kökeni ise doğu (Doğu Anadolu ve daha az oranda Güneydoğu Anadolu) ve Orta Anadolu'dur (örneğin Çankırı ve Kayseri).[29]

Bu genel şema her bir mahalle için nüanslar taşıyor. Örneğin, Kültür ve Dayanışma Dernekleri'nin kuruluş kronolojisine bakacak olursak, 50. Yıl Mahallesi'ne gelen göç dalgası şöyle bir sıra izlemiş: Erzurum, Sinop, Sivas-Zara İlçesi, Sivas-Koyulhisar İlçesi (Ballıca Köyü), Adıyaman (Gerger İlçesi, Gürgenli Köyü) ve Kayseri (Develi İlçesi). Cebeci Mahallesi içinse şöyle bir zincir görülüyor: Trakya ve Rumeli göçmenleri, Balkan Türkleri, Trabzonlular, Sinoplular, Kastamonulular (Çatalzeytin İlçesi),[30] Çanakkaleliler, Edirneliler (Keşan) ve Malatyalı-

---

(*) Unutulmuş/gömülmüş bir göç katmanı, zaman içerisinde tekrar görünür hale gelebilir. Mesela Bosna Savaşı sırasında, GOP'taki Boşnak katmanı varlığını yeniden gösterdi.

27 Cebeci Muhtarı da kendisini Rumeli göçmeni olarak tanımlamaktadır.

28 Nitekim GOP'un en eski gecekondularından birisi (Yenimahalle'deki bu gecekondu hâlâ mevcuttur - Fotoğraf 2) 1971 yılına doğru Karadenizliler tarafından yapıldı. Bunu, şu an hâkim konumda olan Hekimsuyu "sanayi bölgesi" izledi.

29 Son gecekondulardan bir tanesi (Esentepe'de 2904. Sokak üzerinde) Kayseri-Develiler tarafından 1994'te yapıldı (5 Ocak 1997 tarihli görüşme).

30 Burası Kastamonu İli'nin 1985-1990 yılları içinde en belirgin nüfus kaybını yaşayan ilçesidir (yıllık %5,9) Eski Edirne Asfaltı üzerindeki bir otobüs durağına bu ilçenin adı vermiş.

lar. Gazi Mahallesi de başka bir çeşitlilik arz ediyor: 50'ler ve 60'lardaki Bulgaristanlı ve Yugoslavyalı göçlerine (mezarlıktaki en eski mezar taşları onlara ait) 70'ler ve 80'lerde Karadenizli ve Sivaslı (özellikle de Zaralı) göçü eklenmiş; bunu, Güneydoğu Anadolu'dan gelen bir göç dalgası izlemiş. 1997 yılının başında mahalle muhtarına kayıtlarını yaptıran kişilerin çoğunluğu Güneydoğu Anadolu (özellikle Muş), bir bölümü ise Orta Anadolu (Erzincan veya Elazığ) kökenli:[31] örneğin, kısa bir süre önce Vartolular Dayanışma Derneği açılmış.[32]

Yenimahalle'den Boğazköy Merkez Mahallesi'ne kadar, görüşülen on beş mahalle muhtarının da göçmen olduğunu (İstanbul dışında doğduğunu) son bir gösterge olarak verebiliriz. Bunlardan altısı Orta Anadolu (3 Sivas, 3 Erzurum), dördü Karadeniz (Artvin'den Samsun'a), üçü Orta Anadolu (Çorum, Çankırı ve Malatya) kökenli, ikisi ise Türkiye dışında doğmuş.[33]

Bir mozaik olduğu doğru, ama bu mozaiğin rasyonaliteden uzak, rastgele bir biçimde şekillendiği düşünülmemelidir.

Metropolün iç dinamiği

Bir mezarlıkta (Habibler Mezarlığı, bkz. Harita 1, s. 34) tek başına "İstanbullu" ifadesinin kullanıldığına yalnızca bir defa tanık olsam da, buradan metropolün marjlarının sadece dışarıdan gelenlerle geliştiği çıkarsamasının yapılabileceğini düşünmüyorum. En azından, buradaki nüfusun kısmen, küçülme eğiliminde olan, merkezdeki bazı ilçelerden, hatta bazı çevre ilçelerden gelenlerle beslendiği görülüyor. Ayrıca, me-

31 Karayollarında Çat Köyü ve Tokat-Reşadiye İlçesi Köyü'nün dayanışma derneğinin kurulması 1992 yılını bulmuş. Zübeyde Hanım Mahallesi'nde ise "Sivas, Zara ve Alişanağılı Kültür ve Dayanışma Derneği" 1993 yılında kuruldu; bu, göç dalgalarının zaman içinde sürdüğünün kanıtı.

32 İsmetpaşa Caddesi'ni dikey kesecek şekilde 1422. Sokak'ın sonunda.

33 GOP Belediye Meclisi'nin yedi üyesinden beşi İstanbul dışında doğmuş (Belediye başkanı Niğdeli, diğer dört kişi ise Zonguldak-Trabzon arasındaki Karadeniz şehirlerinden). Diğer iki kişiye gelince, yaşça çok genç olan bu iki meclis üyesi İstanbul'da, hatta bu ilçede doğmuşlar.

zar taşına "köken"in yazılması, bu kişinin doğrudan GOP'a göçtüğünü kanıtlamaz. Bu nedenle, "yerleşim güzergâhlarının" çizilmesini sağlayan esas kaynak sözlü görüşmeler oldu; bu güzergâhlar genelde geçici-ara ilçeler veya ilk yerleşim mekânlarından geçiyor. Bugün GOP'ta yaşayanların, İstanbul'a göç sırasında ilk yerleştikleri ilçeler (genelde 60'lar ve 70'lerde) büyük çoğunlukla Fatih ve Bayrampaşa'dır. Bu yüzden GOP'a doğru gerçekleşen hareket, göreceli bir mekânsal bitişiklik ve yakınlık mantığı içerisinde bir çözülmeye benziyor. "Başı" Fatih'te bulunan bazı cemaatlerin GOP İlçesi'nde yayılması da bu süreci aydınlatan bir başka unsur. Bundan başka, muhtarlarla yapılan görüşmelerden hareketle bu "gevşeme" durumunun büyüklüğü de görülebiliyor: Karayolları Mahallesi Muhtarı Fatih İlçesi'nden gelmiş, 1963'te yerleştiği bu ilçeden 1986 yılında ayrılmış; aynı şekilde Esentepe Muhtarı da 1989 yılında GOP'a yerleşmeden önce birkaç yılını Fatih'te geçirmiş. Malkoçoğlu Muhtarı ise önce GOP merkezinde yaşamış ve burada bir ticarethane açmış; yardımcısı ise daha meşakkatli bir yol izlemiş: Kars kökenli olan bu kişi önce 1965 yılında beş kardeşiyle beraber Bayrampaşa'ya yerleşmiş, daha sonra 1982 yılında buradan ayrılarak Cebeciköy'e, 1986'da ise Malkoçoğlu'na yerleşmiş, burada bir bina yaptırmış. Tekirdağ kökenli olan yakınlardaki kıraathane sahibi de 1987 yılında buraya yerleşmeden önce Bayrampaşa'da oturmuş. Son olarak, uç periferilerdeki (Boğazköy veya Arnavutköy gibi) yeni belediyelerde bu İstanbulluların ağırlığının daha fazla hissedildiğini söylemeliyim.

"Ara ilçeler"e gelince, Gazi ve Zübeyde Hanım Mahallelerinde oturanlar arasında, her ikisi de karşıda ve çok uzakta olan Tuzla ve Ümraniye İlçelerinde oturmuş olanlara rastladım. Gazi'nin –Alevî– sakinlerinin pek çoğu Ümraniye'den geçmiş, ailesini de buraya getirmiş ve bu ilçede bir arazi veya bina sahibi olmuş.[34] Son olarak, GOP'un mesken güzergâhlarının son durağı olmadığını da belirtmek gerekiyor: *İstanbul Dergisi*'nde kı-

34 Bu bağlantıyı doğrulamak için Gazi Olayları'nı (12–13 Mart 1995) takiben en kanlı eylemlerin Ümraniye'de gerçekleştiği hatırlanabilir (15 Mart 1995).

sa süre önce yayımlanan bir ankete göre GOP, kötü ünü nedeniyle, sakinlerinin başka yerlere taşınmayı en çok istediği İstanbul ilçelerinden birisi.

Bugünkü yerleşme hızı

Muhtarların elindeki kayıtlardan hareketle (ve bunların güvenilirliğine dair koyulabilecek şerhlere rağmen) GOP'a doğru yönelen bugünkü göç hareketlerinin hacmi konusunda fikir sahibi olabiliyoruz. Ama bundan önce, beyan edilen "ailelerin" veya "hanelerin" genişlemiş ve değişken karakteri hatırlanmalı. Buradaki tek önemli nokta, çok az sayıda ailenin anne, baba ve çocuklardan ibaret çekirdek aile olması değil. Aileler, koşullara göre ve zor durumlarda (dul, yetim, öksüz kalan kişilerle, büyükanne ve büyükbabalarla ilgilenme gibi) dayanışmayı ve hizmetleri taşımayı emreden akrabalık yasalarına uygun bir şekilde sürekli şekil değiştiriyorlar. Bu yüzden, kişi sayısına ulaşmak için "aile" sayısını 6 veya 7 ile çarpmak gerekiyor.[35] Verilen yanıtlar üzerine bu temelde düşünebiliriz: Görüşme yapılan mahallelerde Aralık 1996 tarihindeki yeni kayıtlı aile sayısı 5 (Cumhuriyet) ile 70 (Cebeci) arasında değişiyordu; bu sayı 50. Yıl Mahallesi'nde 63, İsmetpaşa Mahallesi'nde 35, Gazi Mahallesi'nde 30, Sultançiftliği Mahallesi'nde 28, Uğur Mumcu Mahallesi'nde 15'ti. Bu, ortalama 35 ila 490 arasında ilave kişi anlamına geliyor. Her durumda, bu yerleşimlerin hepsinin sürekli ve kalıcı olmadığı ve aydan aya değişiklikler yaşanabileceği düşünüldüğünde, mahalle ölçeğinde, resmî istatistiklerin sunduğu büyüme oranlarından daha somut bir göç dinamiği göstergesine ulaşıyoruz. Tabii bu dinamiğe, sınırları iyi çizilemese de hem İstanbul'un diğer ilçelerine doğru dağılımı (ki bu durumda GOP ancak bir transit geçiş alanı olacaktır) hem de daha nadir de olsa, gelinen bölgeye geri dönüşleri dâhil etmek kaydıyla...

35 Uç örneklerle birlikte, örneğin Kars kökenli bir aile reisi, Cebeci Muhtarı'na 11 kişilik ailesini kaydetmekteydi (3 Ocak 1997).

Kazanç getiren bir göç hareketi

Gözlem ve görüşmelerden çıkan sonuçlar, kendiliğinden gelişen, önüne geçilemez ve kontrol edilemez bir göç hareketinin (politikacıların bıkmadan usanmadan verip veriştirdiği [veya böyle yapıyor göründüğü] gizemli "göç olgusu") varlığından söz edilemeyeceğini ortaya koyuyor. Tam tersine, İstanbul'a göç hareketlerinin arkasında, arazi ve mesken talebinin ve inşaat piyasasına dönük baskının gücünü yitirmemesine çalışan çıkar gruplarının olduğu görülüyor. Bu etkili çıkar grupları, ellerinde bulunan stokları en iyi fiyata piyasaya sürmek isteyen müteahhitler, arazi ve bina sahipleri ve diğer aracılardan oluşuyor. Durum böyle olunca, yardımlaşma ağlarının fonksiyonlarından biri gün ışığına çıkıyor: göç akışlarını beslemek, sürdürmek ve gelenleri, "kiralık ya da satılık çok sayıda meskeni olan patronlar (GOP'taki çok sayıda konfeksiyon atölyesinden birinin koruyucuları, kefilleri ve gerekli olması halinde işverenleri)" haline gelecek olan "hemşeriler"e yönlendirmek. Bölge veya köy dayanışması adı verilen ağlar bu şekilde biçimleniyor. Kısacası göç, yoksullardan, ev arayanlardan ve sadık, bağımlı ve borçlu siyasi müritlerden oluşan bir "yedek ordu"nun kurulmasının ve sürekli yenilenmesinin aracı haline geliyor. Bu politik-ekonomik temelli bakışa, göç ağlarının aynı zamanda cemaat, tarikat, cemiyet gibi dinî ağlar olduğunu hatırlatarak din-temelli bir bakışı da ekleyebiliriz. Örneğin kendisi Trabzon-Çaykara kökenli olan Mahmut (Ustaosmanoğlu) Hoca[36] cemaati, Doğu Karadeniz ilçeleriyle GOP arasındaki ilişkiyi Fatih *üzerinden* kuruyor. Hem göç ağının başı, hem –yasal engele rağmen– parti üyesi, hem de –genellikle– emlakçı (bürolarının duvar ve camlarında "kiralık/satılık emlak" ilanlarının asılı olduğu dahi görülür) olan bazı muhtarlar, "din adamı, emlakçı ve politikacı" arasındaki bu gizli anlaşmanın simgesi gibi.

---

36 Bkz. Şakir, R., 1995, s. 60-65.

Binanın dikeyleşmesi, gecekondunun sonu mu?

Güdümlü bir dikeyleşme

Tahmine ve genellemeye dayalı görüşlerin aksine, büyükşehrin periferisinde hâkim yaşam alanı alçak ve küçük evlerden ibaret değil; en azından bugün artık öyle olmadığı söylenebilir. GOP'un kentleşme cephesi olan Arnavutköy tarafında inşa edilen, büyük çoğunluğu iki veya daha çok katlı olan binalar bu savı destekliyor (bkz. Fotoğraf 1, s. 33).[37] Mart 1994 seçimleri için hazırlanmış olan mahalle ölçekli verilerden hareketle (bkz. Tablo 3, s. 45) bina başına düşen ortalama konut sayısını da hesaplayabiliyoruz. GOP Belediyesi'ne bağlı mahallelerin toplamında, konut sayısı ortalama 2,36 iken, araştırma yaptığımız kuzey mahallelerde bu oran 1,06 (belediyeye bağlı alanın en dış çeperinde yer alan Habibler) ile 4,45 (Cumhuriyet Mahallesi) arasında değişmektedir. Bu noktada, mahallenin kuruluş dönemiyle yaşam alanının ortalama yüksekliği arasında bir ilişki olmadığını belirtmek gerek: 1994 yılında oluşturulmaya başlayan İsmetpaşa Mahallesi'nde aynı yıl bu oran 2,26 idi. Hatta ilişkinin tersi yönde olduğunu söylemek bile mümkün: Eski bir yerleşim yeri olan Habibler (kırsal görünümlü evlerin bulunduğu bir mahalle olarak) en düşük oranla diğerlerinden ayrılıyor. Sonuç olarak "dikeyleşme" teriminden hatalı sonuçlar çıkarılmamalı: Bu terim, yoğunluğu düşük bir binanın yerini daha yoğun bir binanın almasından ziyade, yüksek bir binanın inşası anlamına geliyor. Bugüne dek hâkim olan pratiklere göre değişim burada yatıyor; bir başka deyişle, kentleşme süreci içindeki ön açıcı, alçak ve küçük "öncü inşaat" (*primo-construction*) aşaması ortadan kalkma eğilimi gösteriyor (bkz. Fotoğraf 2, s. 35).

---

37 Bu gözlem çalışması aynı zamanda *dikeyleşme* ile *yoğunlaşmanın* aynı şey olmadığının anlaşılmasına yardımcı oluyor: Kenar bölgelerde çok hızlı bir biçimde yapılan yüksek binalar, fazla dağınık (hatta yayılmış) duruyor.

Bu nedenlerle, GOP için, –İstanbul metropolünü karmaşa ve sefalet kavramlarıyla tanımlayan yaklaşımla karşı karşıya gelme riskini göze alarak– gecekonduların artık meskenlerin çoğunluğunu oluşturmadığını kabul etmeliyiz. Fakat burada öncelikle, "gecekondu" ifadesinden neyi anladığımı belirtmeliyim. İstanbul İli için gecekonduyu tanımlayan temel unsur, her şeyden önce, (yapılan bina kaç katlı olursa olsun) başlangıçtaki yasadışılıktır (Sönmez, M., 1996). Ben iki yönlü bir tanım öneriyorum: bir yanıyla morfolojik (ya da mimari anlamda tipolojik), diğer yanıyla hukuki. Bu şekilde bakıldığında gecekondu, bir yanıyla kırsal görünümlü, başlangıçta alçak olan, içinde sadece temel eşyaların bulunduğu, fakat özünde gelişkin bir yaşam alanı; diğer yandan, içinde oturanlar tarafından, kimi zaman onlara, kimi zaman ise başkalarına ait araziler üzerinde yasadışı bir biçimde inşa edilen binalardır. İçinde oturan kişilerin yaptığı bu binalar ilk özelliklerini yitirebilir ve zamanla, siyasal bağlama göre yasallaşabilir, "iyileşebilir", elden geçirilebilir ve "sağlamlaştırılabilir" Hal böyle olunca, altyapı getirilmiş yasal (veya yasallaşmış) bir binanın gecekondu olarak nitelenmesi, ancak tek katlı ve inşa süreci yasadışı bir bina olmasından kaynaklanabilir.[38]

Bu açıklamanın ardından, incelediğim 15 mahalle içinde yalnızca birinde, hâkim mimari dokunun gecekondu olduğunu notunu düşeyim: Muhtarın söylediğine göre, binaların %60'ının gecekondu olduğu Gazi Mahallesi. Gazi ile sınırdaş olan Zübeyde Hanım Mahallesi'nde (bkz. Harita 2, s. 37), muhtarın söylediğine göre gecekondular mevcut binaların üçte birinden fazlasını teşkil ediyor (2.000 civarında aile). Yine Gazi'nin bir başka sınırdaşı olan Esentepe'de de gecekondu yapılaşması yaygın. Buna karşılık, Ocak 1997 itibarıyla, Karayolları'ndaki toplam 2.200 binanın "sadece" 200 tanesi gecekon-

38 Bunun sonucu olarak, İstanbul nüfusunun yarıdan fazlasının gecekonduda yaşadığını söyleyen yazarlar (yasallaşmaları da yadsıyarak) her tür hukuki statüyü ve her tür mimari biçimi birbirine karıştırıyorlar.

du (Bu %10'luk oranın diğer mahalleler için azami olduğunu söyleyebilirim).[39] Bu durumda, gecekondu sorununun çözülmüş olduğunu iddia eden GOP Belediyesi'nin, bu bina türünün 4.000'le sınırlı kaldığını, bir başka deyişle, 1994 yılında sayılmış olan binaların yirmide birine tekabül ettiğini söyleyen resmî tahminlerini[40] veri olarak almak mümkün görünmüyor. Ancak her durumda gerçeklik, İstanbul nüfusunun yarıdan fazlasının gecekonduda yaşadığını varsaymakta ısrar eden bazı "analistlerin" uydurmalarından hayli uzak. GOP'ta artık neredeyse gecekondu dışında bina yapılmadığı doğru: Refah Partili belediyenin, gecekonduların çoğalmasıyla bağlantılı olarak, Mart 1994 tarihinden bu yana aldığı etkili önlemler de bunu teyit ediyor. Fakat Mart 1994 tarihine kadar inşa edilmiş olan gecekonduların çoğu (tapu dağıtımı yoluyla) legalize edilmiş. GOP Belediyesi Ekim-Kasım 1996'da, Gazi'deki en yeni gecekonduları tapu vermeyi veya yıkma kararını da içeren bir tadilat ve ıslah planını onaylamıştır.

Diğer gecekondu bölgeleri[41]

Bunlar, başta topografik durumları ve kullanılan araziler olmak üzere bazı ortak özellikler taşıyor. Gecekonduların çoğu, –teorik olarak inşaat yapılmaması gereken– dik yokuşlarda ve/veya dere kenarlarında (Hekimsuyu, Osman Deresi), yahut çevreye zarar veren başka binaların yakınlarında inşa edilmiş. Zübeyde Hanım ve Gazi'de yakın zamanda yapılmış olan gecekondular, Alibeyköy Barajı'nın bir kolu boyunca inşa edilmiş. Karayolları'nda gecekondular (İpekçi Caddesi üzerindeki 1609. ve 1610. Sokaklar), araç geçişinin hiç durmadığı otoyolun çevresini doldurmuş. Esentepe ve Gazi'de gürültülü ve çevreyi kirleten taş ocaklarının yakınına dizilmiş. Bazı başka gecekondular ise, geçici olarak terk edilmiş arazileri işgal ediyor; örneğin Esente-

39 Muhtarla yapılan görüşme (30 Aralık 1996).

40 Zabıta şefiyle ve GOP Belediyesi İmar Müdürü'yle yapılan görüşmeler (2 Ocak 1997).

41 En nötr ifade bu: GOP'ta gecekondu mahallesi (idari anlamda) yoktur.

pe'deki gecekondulardan bazıları, GOP Belediyesi haritalarında gösterilen, henüz tamamlanmamış bir bulvar üzerinde yer alıyor (bulvarın izlediği derenin kanalizasyon sistemi de öyle).

Bu ortak özelliklerin ötesinde, küçük aralıklarla dizilmiş, noktalar halinde veya iki bina arasında kalan gecekondular[42] bir tarafa bırakılırsa, gecekondu alanlarını çok farklı biçimlerde birbirinden ayırabiliriz (on kadar farklı tür gösterilebilir; Fotoğraf 3). Öncelikle yapıldıkları yıllara, yerleşikliklerine ve çevrelerindeki kent dokusuna entegre olma düzeyine göre: Bazıları yirmi beş yıldan eski (Taşlıtarla veya Yenimahalle'dekiler); bir kısmı ise henüz iki yıllık (Zübeyde Hanım'da Osman Deresi üzerinde, Esentepe'de taş ocaklarının kenarında veya Karayolları'nda otobüs duraklarının yakınlarında olanlar). İçinde yaşayanların kökenine göre de bir farklılaştırılmaya gidilebilir: Yenimahalle'de (Hekimsuyu'ndan aşağıda) Karadenizliler, Esentepe'de Kayseri-Develililer, Karayolları, Zübeyde Hanım ve Gazi'de Tuncelililer, Erzincanlılar ve Muşlular ağırlıkta.

Son olarak, gecekondularda yaşayanların mutlaka onları inşa edenler olmadığını belirtmek gerekiyor. Bu bina biçimi, genellikle varsayılanın aksine, arazi ve emlak piyasalarını bütünleştirmiş durumda: GOP'un kuzey mahallelerinde faaliyet yürüten emlakçılar, gecekonduları da kiralıyor ve satıyor. En çok rağbet görenler ise, üzerindeki gecekondu yıkılarak yerine apartman yapılacak olan araziler. Bugün gecekonduların büyük çoğunluğu satılık. Ancak satış ve kiralama işlemleri başka biçimlerde de yapılabiliyor: örneğin geniş bir aile veya bir köy cemaati içinde. Nitekim Esentepe'de karşımıza çıkan Sivas doğumlu bir kişi[43] 13 yıldır GOP'ta gecekondu yaptığını, bunları yakınlarına kiralayarak veya satarak elde ettiği gelirle başka araziler alıp yeni binalar yaptığını... ve bunun böylece sürüp gittiğini söylüyordu. (Bu zeki rantçılar üzerine daha ayrıntılı bir çalışma yürütmek gerekiyor...)

42 Gözlemlenen ilginç bir örnek, Esentepe'de kısa süre önce açılmış olan ve etrafında en az üç katlı binaların bulunduğu bir caddenin kenarındaki gecekondunun hâlâ yıkılmamış olması.

43 25 Şubat 1997.

Fotoğraf 3. *Esentepe'deki gecekondular, 1996 sonu.*

Bu yüzden, ardı ardına gecekondu yıkımları gerçekleşse de (Şubat 1997 sonunda Cebeci'de olduğu gibi),[44] gecekondu mevcudunun (Gazi'de) 1988 ve 1989 yıllarındakinden fazla ve deyim yerindeyse daha "cerrahi" vakalar olduğunu söylemeli.

Apatkondu, müteahhit ve kooperatif

Her yerde görülen "kendi kendine" inşaat

GOP'ta *bugün* hâkim inşaat biçimi "kendi kendine inşaat" (*auto-construction*):[45] Bu binalar, GOP Belediyesi'nden alınan inşaat ruhsatıyla,[46] yasal olarak elde edilmiş bir arazi üzerinde –kimi zaman bir kalfanın da yardımıyla– yapılıyor. Bu grupta yer alan inşaat sahiplerine 50. Yıl Mahallesi'nden iki örnek verebiliriz: Birisi, 1986 yılında bir arazi satın alan ve burada 3 katlı bir bina inşa edip 1991 yılında iki kat daha çıkan, oturduğu yere yürüme mesafesindeki bir büroda çalışan Sivaslı bir em

44 "Temizlik" ve molozların taşınması işi, bu molozları hiç sıkılmadan ilk talvege taşıyan bir müteahhide verilmiş; bu materyaller çok hızlı bir şekilde ayrıştırılmış ve (geri dönüştürülmek üzere) götürülüyordu. (Esentepe, 25 Şubat 1997).

45 Sık kullanılan ifade şu: "Halk, kendi evini kendisi yapıyor"

46 Görüştüğüm kişiler sık sık bu ruhsatın ciddiyetini sorguladıklarını belirttiler; zira, bu belgeyi almak için para ödemek yeterli. Teknik bir kontrol ise söz konusu değil.

lakçı; diğeri ise, 1986 yılında resmî olarak üzerinde inşaat yapılabilir bir arazi satın alan,[47] 1988 sonlarından beri Fransa'da yaşayan kardeşinin mali yardımlarıyla inşa ettiği 3 katlı bir binayı 1991'de tamamlayan Erzurum'un kırsal bölgesinden göçmüş bir kişi.

Gazi'deki C. örneği diğerlerine hayli benziyor: Tunceli'den gelen bu kişi 1979 yılında bir arazi almış, inşa ettiği 4 katlı binayı 1984'te (eşi ve ilk çocuğuyla İstanbul'a yerleştiği yıl) tamamlamış; tüm bunları Avrupa'ya göç etmiş olan (ve binadaki, çoğu zaman boş kalan dairelerden birinin tahsis edildiği) erkek kardeşlerinin ve babasının maddi yardımlarıyla gerçekleştirmiş. Kısacası, kendi kendine inşaat olarak adlandırdığımız şey zaman alıyor: Artık açıkça bahsedilen "inşaat izinleri"nin verilme tarihleri de bunu gösteriyor. En az üç veya dört yıl süren inşaat, etkili bir aile içi dayanışma sistemini de gerektiriyor. Göç etmiş olan kişilerin maddi katkıları hayati öneme sahip: Kendi kendine inşa edilmiş olan her binanın geçmişi, mutlaka bir veya birkaç göçmenlik hikâyesi barındırıyor. Kaba iskeletler ve birilerini bekliyormuş izlenimi veren bitmemiş binalar adeta bu süreçlerin simgeleri.

Müteahhit: Güvenilirlik ve düzenlemeler

Toplamda daha seyrek görülen ikinci biçim, bir müteahhit veya inşaat uzmanı tarafından yapılan inşaatlar. Malkoçoğlu ve Cebeci Mahallelerinde bunların örnekleri görülüyor. Öncekilerden daha kısa sürelerde (2-3 katlı bir bina için, "para varsa" mevsime göre 2 ila 5 ay)[48] ve daha sağlam şekilde yapılan bu binalar kolayca ayırt edilir nitelikte (binaların çoğunu cephesi mozaik kaplı). Müteahhidin adının da yazılı olduğu cephede, bazen Latin harfleriyle[49] ama daha sık olarak

47 120 m² büyüklüğündeki arazi için 12 milyon TL ödemiş; 11 yıl sonra, Şubat 1997'de aynı büyüklükteki bir imara açık arazi, durumuna göre 1 ila 10 milyar lira ediyor. Enflasyon göz önüne alındığında (fiyatlar 11 yılda 20 kat artmış) bu artış anlaşılır.

48 Bunu İsmetpaşa Mahallesi'ndeki bir müteahhit söyledi (21 Şubat 1997 tarihli görüşme); fakat bir kalfaya göre (24 Şubat 1997) Gazi'de bu süre 18 ayı bulacak.

49 Pek çok binada "Allahın mülküdür" ibaresi görülüyor.

Arap harfleriyle yazılmış dinî ifadeler (maşallah, bismillah vb.) de yer alıyor. İnşaat yapılan arazilerin elde edilmesinde en sık görülen yöntem, paranın kullanılmadığı (güvene dayalı), arazi sahibine, inşa edilecek olan binadan bir veya iki katın verilmesiyle "ödeme" yapılan "kat karşılığı" sistemi. Burada taraflar kendilerine düşen payı alıyor denebilir. Müteahhidin inşaat ilerledikçe adım adım katları sattığı ve bu şekilde finansman sağladığı "yap-sat" modelinin bir başka versiyonu (takasa dayalı) da söz konusu. Bazen girişimci, kendisine ait olmayan bir arazi üzerinde çalışabiliyor. Bununla birlikte, müteahhitlerin yaptığı inşaatların yüzdesinin, mahallelere göre %5 ile 25% arasında değiştiğini söyleyebiliriz: Örneğin Sultançiftliği Mahallesi'nde, muhtarın verdiği bilgiye göre 4.800 bina içinden yalnızca 500'den azı profesyonellerce inşa edilmiş.

Cumhuriyet Mahallesi'nden Boğazköy'e kooperatifler

"İnşaat kooperatifleri" tarafından yapılan ve boyutları, bir arada ve tecrit edilmiş halde olmaları (kapıda güvenlik görevlileri, dikenli tellerle çevrili yüksek koruma duvarları) ile kolayca diğerlerinden ayırt edilen binaların dağılımı eşitsiz. 80[50]-280 arası daireden oluşan sitelerdeki "bloklar", büyüklüğüne göre 12 ila 28 aileyi barındırıyor. Bu binalar genellikle, mesleki temelli (bir kamu bankasının çalışanları, esnaflar, memurlar vb.) gruplar tarafından avantajlı fiyatlara "kapatılmış" olan hazine arazilerinin üzerinde yapılmıştır. Bunlar, pek çok mahallede karşımıza çıkıyor: Kazım Karabekir,[51] Sultançiftliği,[52] Esentepe,[53] Uğur

50 Cebeci Muhtarı'nın oturduğu 6 bloktan oluşan, böylece 72 aileyi, bir başka deyişle 300 kişiyi bir araya getiren site gibi; 3 Ocak 1997 tarihli görüşme.

51 Muhtara göre mevcut siteler şunlar: Albayrak 1 ve 2, Nur, Turizm Sitesi, Özkolay, Dalyan, Sev-Yap, Belde, Gülşah, Fatih 87 (manidar bir isim), Göçmen Yapı, Gözde, Hicret, GOP, Elmas Yapı ve Münevverler Sitesi.

52 Bunlar Saydam 2 ve Yılmazlar Siteleridir; ikincisi mahalle nüfusunun yaklaşık onda birini barındırıyor (18.000 kişiden 1.500'ü); (Muhtarla yapılan görüşme, 4 Ocak 1997).

53 Muhtara göre burada 6 tane vardır (2 Ocak 1997 tarihli görüşme).

Mumcu,[54] Cebeci[55] ve özellikle de küçük Cumhuriyet Mahallesi (Fotoğraf 4,4',4"). Sonuncusunda, 1980'lerin ortalarından itibaren tamamlanmış olan farklı sitelerde nüfusun beşte dörtlük kısmı (muhtara göre ağırlıklı olarak memurlar ve işçiler)[56] oturuyor. Mart 1994'te bu mahallede bulunan binalar arasında konut oranının GOP'un tüm diğer ilçelerinden yüksek olduğu görülüyor (İlçenin 2,36'lık ortalamasına karşın burada oran 4,45 [bkz. Tablo 3, s. 45]). Cumhuriyet Mahallesi'nde site inşaatları tamamlanmış (Yeşiladalar, Ormancılar ve Refahkent Siteleri); Uğur Mumcu'da (özellikle de "Seçkinler 2" Sitesi)[57], Cebeci'de ve Esentepe'de ("Büyükay" Sitesi)[58] ise pek çok site henüz şantiye halinde. Son olarak, yeni Boğazköy Belediyesi'ne ait bölge üzerinde, kesin bir tarifle, Boğazköy'ün (GOP merkezinden gelindiğinde) girişinde (Eski Edirne Asfaltı kenarında) 1995 yılında yeni bir inşaat kooperatifi kurulduğunu belirtelim. Fakat Şubat 1997 tarihi itibariyle sitenin ancak ön toprak açma işlemleri başlamış durumda. Bu kooperatiflerin yarım kalma oranları düşünüldüğü zaman, bu sonuncusunun bitmiş binaları görebileceği kesin değil.

Bu nedenle, bu "bloklar" toplamda GOP'un kuzey mahallelerinin nüfusunun küçük bir bölümünü barındırıyor. Ayrıca, kimi zaman kendi ticari faaliyetlerini ve hizmetlerini de sunan bu sitelerin kent dokusunun içinde ayrı bölgeler oluşturduklarını söyleyebiliriz. Öte yandan, dayanışma ruhuna gönderme yapan "kooperatif" terimi, özel araziler üzerinde kâr amaçlı faaliyet yürüten finans grupları ve müteahhitler tarafından anlam değişikliğine uğratılıyor.

54 1990'larda tamamlanmış olan siteler: Tuna (240 daire), Sultankent, Ürün, Saydam 1, Saydam 2, Örnek, Yalçınlar ve Seçkinler 1; bu sonuncusu, 5 veya 6 katlı binalardan oluşan bir "site"dir.

55 Birlik, Boğaziçi.

56 4 Ocak 1997 tarihli görüşme

57 "Sultangazi Seçkin Konut Yapı Kooperatifi" tarafından.

58 Göçmen Konut Yapı Kooperatifi tarafından yapılan ve yüksek binalardan (Z+ 5) oluşan bu site, 1997 Şubat ayı itibariyle hemen hemen bitmişti. Bu yoğunlaştırma operasyonu, hemen karşısında yapılan büyük camiyle ilişkili olabilir mi?

Fotoğraf 4. *Cumhuriyet Mahallesi'nde bir kooperatif, Aralık 1996.*

En görünür aktörler cemaatler, cemiyetler ve vakıflar mı?

GOP'un bugünkü dönüşüm sürecinde rol oynayan (ve resmî nitelik taşıyanlarının sayısı her geçen gün azalan) aktörler içinde, oluşum sürecindeki bölgede varlık sağlamak için gerekli yasal zemini vakıflar vasıtasıyla kazanan dinî grupların önemini belirtmek gerek. Günümüz Türkiyesi'nde (tam olarak 1985 yılından bu yana),[59] hepsi dinî temelli olmamakla birlikte, vakıfların hızla çoğalıp yayıldığı biliniyor. GOP'ta vakıflar, camilerin (izinsiz olarak yapıldıkları zaman *camikondu* adı verilmektedir), Kuran kurslarının, imam hatip liselerinin[60] ve hatta konutların yapımının merkezinde durabiliyor. Almanya'daki Türk göçmenlerin kurduğu çok güçlü bir oluşumun uzantısı olan İnsanî Yardım Vakfı[61] tarafından yapılan finansmanla inşa edilen (50. Yıl Mahallesi'ndeki Mevlâna Bulvarı üzerinde bulunan) Anadolu İmam Hatip Lisesi bu konuda önemli bir örnek. Ancak GOP'ta hepsinden fazla etkisi olduğu görülen kesim, Mahmut Hoca cemaati.[62] Bu cemaat Hayır ve İlim Vakfı aracılığıyla, Malkoçoğlu Mahallesi'nde inşa ettirdiği çok sayıda binanın yanına Mescid-i Selam adını vermek istediği görkemli bir bina yaptırıyor. Bu mahallede cemaatin nüfuz alanı açıkça görülebiliyor; zira dev boyutlardaki –hâlâ isim verilmemiş– camiye ve eğitim amaçlı tamamlayıcı binaların (Kuran kursla-

59 Bkz. *Nokta*, 16-22 Şubat 1997, s. 34-37; burada vakıfların sayısı 2.700 olarak tahmin ediliyor. Faik Bulut ise bu sayının 5.800 olduğunu savunuyor (bunlardan 4.500'ü "dinî içerikli" olmak üzere); bkz. *Cumhuriyet* "Hafta" (Avrupa seçkisi), 28 Mart 1997, s. 4. Burada, vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne kaydoldukları anda en az 400 milyon TL'lik bir sermayeye sahip olmaları gerektiğini not edeyim.

60 Fakat şuna dikkat edilmeli: GOP-Küçükköy'deki ilk İmam Hatip Lisesi (Kazım Karabekir Mahallesi) 1977 tarihli. Türkiye genelinde bu okulların sayısı 1980 yılında 372 iken 1994'te 454'e yükseldi (bugün itibariyle 500.000'in üzerinde genç bu okullarda okuyor); son yapılanlar ise büyük külliye benzeri yapıların içinde yer alıyor ve buna İlim Yayma Cemiyeti öncülük ediyor; bkz. *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1995, s. 12 ve 16 Aralık 1994, s. 16 ve *Cumhuriyet Hafta*, 28 Mart 1997, s. 7.

61 Tabelasında "Hayırsever yurttaşların katkısıyla" ibaresi görülüyor.

62 Bkz. Çakır, 1995, s. 60-65.

rı, ocaklar ve yurtlar) yanı başında, Cebecisuyu Mahallesi'nin iç bulandırıcı talvegine hâkim olan meskenler "bloğu" ve yığınla yoksul gecekondu[63] yer alıyor. Karşımızda otonominin (ibadet yerlerinin ve dinî okulların masrafları inanan yurttaşların yardımlarıyla karşılanmaktadır),[64] cemaatçiliğin ve çıkarcılığın (gayrimenkul operasyonları dinî bina inşaatı maskesi altında gerçekleştiriliyor) bir merkezi duruyor.

Bir senaryo için gerekli unsurlar: tarladan binaya

Arsa statüsündeki değişiklikler Şu an üzerinde yatırım yapılan araziler, hukuksal olarak belli bir hızla, büyüyen piyasa değerlerine denk düşen üç statüden geçiyor (veya geçmiş): önce tarla; sonra "tapulu hisseli" adı verilen, üzerinde inşaat yapılamayan tapulu arazi; son olarak da "ifrazlı/imarlı" adı verilen, inşaat yapılabilir arazi. Elbette alıcı bu sürece ne kadar erken müdahale ederse elde edeceği artı-değer de o kadar fazla oluyor. Müteahhitler de dâhil, tüm aracıların (komisyoncular, emlakçılar) dikkate aldıkları temel nokta bu. Bu nedenle, gerçekten stratejik nitelikteki an, "imara açılış" kararı oluyor. Bu, önemli sonuçlar barındıran bir siyasi karar anlamına geliyor ve GOP Belediyesi'nin izni altında, değeri artmış olan "bölge"yi sarsıyor. Hiçbir zaman bâkir olmayan bu "açık alan", "yerleşim alanı" veya "yerleşim bölgesi" diye adlandırılıyor. Bu andan itibaren, birden fazla el atma stratejisi devreye giriyor: Ya bir tarım arazisi (yahut hisseli bir arazi) satın alınıp inşaat için değerinin artması bekleniyor, ya risksiz bir şekilde kiralanıp küçük bir rant elde edilmek üzere bir gecekondu inşa ediliyor, ya da –sonradan bir yasallaştırılmaya dayanılarak– doğrudan doğruya bir bina inşasına girişiliyor. Her durumda siyasi, ekonomik ve dinî ilişkiler belirleyici oluyor.

Bugün, GOP Belediyesi kapsamındaki tüm mahalleler "imara

---

63 2010 itibariyle, sözü edilen gecekondular kaldırılmış durumda; cemaat merkezi faal (Tebliğ Cemaati).

64 GOP'un kuzey mahallelerinde inşaat halinde 20 kadar cami saydım; bunların her birinin tamamlanabilmesi için inananların hayırseverliğine çağrı yapılmış. Burada yaşayanların çoğu, devletin ibadet yerleri yapımında sorumluluk üstlenmemesinden yakındı... Bu durum, tabandan bir mobilizasyonu gerekli kılıyor.

açık" statüde ve her biri için, imara kapalı alanları (yeşil alanlar, ormanlar), büyük otoyol altyapılarını, büyük kamu ekipmanlarını ve sanayi bölgelerini gösteren ve toprağın kullanım biçimlerini tanımlayan, periyodik tadilat planlarıyla değişikliğe uğrayan imar planları mevcut. Kentleşmenin sınır yüzü bu nedenle belediyenin –ve Büyükşehir Belediyesi'nin– (bkz. Harita 1, s. 34) dışında kalan alanlara kaymış durumda. Bu yüzden GOP emlakçılarının şu an satışa sunduğu arazilerin çok büyük bölümü belediye sınırlarının dışında (Boğazköy veya Arnavutköy'de) kalıyor. Şimdilik, kısa veya uzun vadeli kazançların daha avantajlı olacağı imara kapalı araziler tercih ediliyor. Bu kenar bölgelerde en fazla benimsenmiş görünen strateji, "öncü inşaat" stratejisi: Bu, yolu bulunmayan bir bölgede, çayırların ortasına yayılmış binalardan oluşan oldukça tuhaf bir görüntü doğuruyor (bkz. Fotoğraf 1, s. 35).

Kentleşme süreci ne doğrusal, ne devamlı, ne de tamamen kontrol dışı veya kuralsızdır; tesadüf (Arnavutköy yönünden girişteki büyük bulvarın iyileştirilmesi konusunda Büyükşehir Belediye Başkanı ile İmrahor Köyü Muhtarı arasındaki ilişkisinin etkisi gibi) ve zorunluluktan (su depolarının korunmasıyla ilgili şikâyetler, karşı çıkılan şehir planlaması projeleri vb.) oluşan çifte bir mantığın üzerine oturur. Aynı zamanda yavaşlamalar, ardından ani ivmelenmeler ve kaymalar yaşanabilir; tüm bunlar belediye değişikliklerine ve/veya idari sınırların, inisiyatiflerin, yöneticilerin zorunlu olarak tabanda oluşturma ihtiyacı duydukları "mikro güçlerin" yeniden tanımlanmasına göre gerçekleşmektedir.

Hangi kronoloji?

Bu noktada GOP'un kuzey mahallelerinin oluşum aşamalarını hatırlatabiliriz (belediye dışındaki bölgeleri dışarıda tutuyorum). Oluşumun başladığı 1950'ler, toprakların (tarım topraklarının) çoğu kez Bulgaristan veya Trakya göçmeni Türkler tarafından elde edildiği aşamaya denk düşüyor. Muhtarın verdiği bilgiye göre, Sultançiftliği Mahallesi'nde 120 kişiden oluşan ilk

sakinler Tekirdağ'dan (Saray İlçesi'nden) geliyordu. İsmetpaşa Mahallesi Muhtarı'na göre ilk toprakları alanlar, 1951 yılında Bulgaristan'dan gelen 30 kadar aileydi. Cebeci Mahallesi'ndeki ilk toprak sahipleri yakınlardaki Cebeciköy'de yaşayanlar (daha önce Trakya'dan gelmiş olan göçmenler); 50. Yıl Mahallesi'nde ise, aralarında Ülker Holding'in sahibi Ülker ailesinin de bulunduğu Bulgarlardı. Farklı yerlerde 70'ler veya 80'lerde yaşanan ikinci dönem ise, bu toprakların çok parçalı bir biçimde ve suda ucuza yeniden satıldığı dönemdir. Arazi parselleme işi bu dönemde başladı (mülkiyet haklarının dağıtılmasıyla birlikte). Bu yeniden satış, arazilerinin "imara açık bölgeye" dönüşmesi için ellerinden gelen her şeyi yapan komisyonculara (ünlü emlakçılara) ve rantçılara yaradı. Bu değer artışı, 1972-1993 yılları arasında gerçekleşti: önce Karayolları (Yenimahalle'ye bağlanmadan önce), sonra Sultançiftliği (1975), daha sonra Gazi (1982), ardından Cebeci[65] ve Malkoçoğlu (1985-1986), ardından Esentepe (1992). Nitekim Küçükköy için çıkarılan ve bugünkü Kazım Karabekir, Gazi, Zübeyde Hanım ve Karayolları Mahallelerini de bağlayan ilk imar izni (1/5.000 ölçekli) ancak 1982 yılında verildi (Sarıhan-Erbaş vd. 1993). Bununla birlikte, bu tarihler sadece, "kendiliğinden kentleşme" sürecinin[66] yetkili merciler tarafından tanınıp dikkate alındığı dönemleri işaret ediyor. Yerel düzeyde ise, "yardımlaşma ve güzelleştirme dernekleri"ne bağlı partilerin temel fonksiyonu, bu tanıma/entegrasyon işini gerçekleştirmek gibi görünüyor.

Bu mahallelerdeki gecekondulardan ibaret –bugünkü kent görünümünde geriye hiçbir şey kalmamış– olan ilk yerleşimlerin tarihleri hâlâ yazılmayı bekliyor. Bunların bugün belediye sınırları dışında, Arnavutköy tarafında yaşananlarla da kar-

65 Bu bölgeyi "pilot bölge" haline getiren parti ANAP'tı.

66 Kendiliğinden gelişen bu sürecin başlangıç tarihini belirlemede bina cephelerinin üzerinde yazan ibareler, mezarlıklar, okullar ve camiler[in inşa tarihleri] önemli bulgular sağladı. Örneğin Gazi Mahallesi'ndeki "Anadolu Camii" 1977, Sultançiftliği Mahallesi'ndeki ilk ilkokul ise 1978 tarihlidir. "Öncü" yerleşimcilerle (Sultançiftliği'nde oturan Afyon kökenli, 1971 yılında buraya gelmiş bu hırdavatçı gibi) yapılan görüşmeler de gelişimin ayrıntılarının netleştirilmesini sağladı.

şılaştırılması gerek. Bu açıdan, Arnavutköy (1987'den beri belediye), Boğazköy (1992'den beri belediye) ve civar köylerde gerçekleştirilmesi planlanan, yeni şehrin bir biçimi denebilecek "Batı şehri"[67] projesi pek çok kişinin aklında yer etmiş durumda ve spekülasyonlar daha şimdiden başladı. Çok sayıda "toprak sahibinin" üyesi olduğu veya açıkça yakın olduğu Refah Partisi ise –Tansu Çiller'in 1996 yılı sonlarında resmen açıklanan projesine karşı– bu projeye yakın görünüyor.[68]

Asgari düzeyde ve hafif zorlamalar

Önceden sözü edilenler göz önünde bulundurulduğunda, yasal olarak bir bina inşa etmek isteyen kişinin, kaymakamlıktan imarlı arazisine ait bir tapu senedi alması gerekiyor. Arazinin satış bedelinin (vergi nedeniyle çoğu kez az görünür) ve vasfının belirtildiği bu evrak, tapu kayıt müdürü tarafından imzalanıyor. Başvuruyu yapan kişi, bundan sonra inşaat ruhsatı için GOP Belediyesi'ne gidiyor. İzin alındıktan, dosya GOP Belediyesi'nin bir mimarı tarafından incelendikten ve ödeme yapıldıktan (Tablo 4) sonra artık yerinde kontrole gidilmiyor ya da çok seyrek gidiliyor. Mimari açıdan uyulması gereken normlar, sınırlı ve ağırlıklı olarak yapılan binaların yüksekliğiyle ilgili. Genel olarak izin verilen azami yükseklik –ara sokaklarda– 4 kattan –ana caddelerde, özellikle de Edirne Asfaltı'nda– 7 kata kadar değişiyor. Zaten ihtilafların çok büyük bölümü, binaların fiilî yüksekliğinin başta bildirilmiş olanla uyuşmadığı durumlarda yaşanıyor. Aynı şekilde, beklenen imar affı meseleleri de binalardan ziyade, yasadışı olarak çıkılan ilave katlarla ilgili. Bir başka deyişle, artık o küçük binaları (gecekondu) inşa etme hakkı değil, binaları yükseltme hakkı tartışılıyor; bu, başka kentleşme biçimlerine geçildiğinin açık bir göstergesi.

---

67 Adı 1960'lardan beri Ankara'da bulunan uydukenti çağrıştıran bu "batıkent", Sultanbeyli İlçesi'nin etrafından megakentin doğusuna doğru giden bir "doğukent"in de merkez kutbu olabilecek bir sarkaç oluşturabilir. "Doğukent" örneğinde de İslamcılar ağır basıyor.

68 Mayıs 2008'de AKP tarafından ilan edilen yeni Arnavutköy İlçesi'nin oluşumu, bu sürecin bir sonucu olarak görülebilir.

TABLO 4
(Bugün) GOP'un Kuzeyindeki Bazı Fiyatlar ve Değişkenlikleri

*"Mal"**	*Asgari fiyat (TL) (milyon)*	*Azami fiyat (TL) (milyon olarak)*
Tapusuz ve imara kapalı arazi; tarla	100	500
Tapulu fakat imara kapalı (hisseli) arazi	110	1.000
Resmen imara açık (ifrazlı) arazi	1.000	40.000
Daire (satın alma)	1.000	3.000
Gecekondu (satın alma, araziyle birlikte)	1.000	3.500
Daire kirası	5	20
Gecekondu kirası	5	8
İmar izni (GOP belediyesinden)	200	400

Kaynak: Emlakçı ve komisyoncularla yapılan anket görüşmeleri ve Aralık 1996 sonu-Şubat 1997 sonu arasındaki mülakatlar (aylık asgari ücret bu dönemde 18 milyon TL idi).
(*) büyüklüğün belirtilmediği durumlarda, daire ve arazilerin büyüklüğü 120 m² olarak alındı.

Bitirirken, bugün (1997 Şubat sonu) geçerli olan arazi ve gayrimenkul fiyatlarını ortaya koyan bir tablo sunayım. Burada, aynı mahalle içindeki farklı durumlara göre değişkenlik olabileceğinin (1 ila 15 arası) altını çizmeliyim.

TABLO 5
(Bugün) GOP'un Kuzeyindeki Bazı Fiyatlar ve Değişkenlikleri

*"Mal"**	*Asgari fiyat (TL) (milyon)*	*Azami fiyat (TL) (milyon olarak)*
Tapusuz ve imara kapalı arazi; tarla	100	500
Tapulu fakat imara kapalı (hisseli) arazi	110	1.000
Resmen imara açık (ifrazlı) arazi	1.000	40.000
Daire (satın alma)	1.000	3.000
Gecekondu (satın alma, araziyle birlikte)	1.000	3.500
Daire kirası	5	20
Gecekondu kirası	5	8
İmar izni (GOP belediyesinden)	200	400

Kaynak: Emlakçı ve komisyoncularla yapılan anket görüşmeleri ve Aralık 1996 sonu-Şubat 1997 sonu arasındaki mülakatlar (aylık asgari ücret bu dönemde 18 milyon TL idi).
(*) büyüklüğün belirtilmediği durumlarda, daire ve arazilerin büyüklüğü 120 m² olarak alındı.

Sonuç

Yalnızca GOP'un kuzey mahallelerinde gözlemlenen konfigürasyonların karmaşıklığı, beni bu ilk sonuçları İstanbul metropolünün bütünü için genelleştirmekten alıkoyuyor; ya da en azından bu konuda azami dikkati göstermek gerekiyor. Bununla birlikte, sanıyorum bu ilk yaklaşım İstanbul'un, tüm Türkiye'den aldığı göç dalgalarıyla gerçekten de bir *metropol* konumunda olduğunu gösteriyor. Bu açıdan bakıldığında "yiyen, tüketen anne" (*mère dévoreuse*) imajı canlanıyor. Oysa gerçekte söz konusu olan, kendini gösteren arazi ve gayrimenkul artı değerleriyle ve bu *korkutucu* bina piyasasına bağlı iş olanaklarıyla bir "besleyici anne" (*mère nourricière*). Bunun dışında İstanbul, kendi karmakarışık sakinlerinin birbirinden bu denli farklı yaşam, algı ve tasarlama düzeylerinde bulunmaları nedeniyle, kelimelerle ifade edilmesi zor bir metropol. Kentin büyümesi, sürekli değiştirilen idari kadroların etkinliğini yetersiz kılıyor. Fakat kentin tanımlayıcı noktaları giderek şekilleniyor; en azından Refah Partisi belediyeleri buna çalışıyor.

Son olarak, sürmekte olan değişimlerin hızından duyduğum şaşkınlığı dile getirmeliyim. Bunun en çarpıcı ifadelerinden birisi, hiç şüphesiz, aralıklarıyla, tepeleriyle, beslemeye devam ettiği (inşaat malzemeleri sunarak vb.) kentsel büyümenin devamına neden olan büyük çukurlarıyla dev taş ocaklarıdır ki yeni araziler elde etmek için buraların da doldurulması hedeflenmektedir. Uçurumun kenarında *camikondu*'lar, *apartkondu*'lar, gecekondular ve vahşi ve geçici döküntüler görünmektedir.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

Akyol, H. (1996) *Türkiye'de Sağ ve İslamcı Örgütler*, İstanbul: Pelikan.

İsimsiz, (1996?) *Gazi. Gecekondulardan Geliyor Halk*, İstanbul: Haziran.

Çakır, R. (1995) *Ayet ve Slogan. Türkiye'de İslami Oluşumlar*, İstanbul: Metis Yayınları.

Dural T.F. (1995) *Aleviler...ve Gazi Olayları*, İstanbul: Ant Yayınları.

Gökçay, G ve Shorter, F. (1993) Who Lives with Whom in Istanbul?, *New Perspectives on Turkey*, No. 9, s. 47-73.

Rodinson, M. (1966) *Islam et capitalisme*, Paris: Éd. du Seuil, s. 309.

Sarıhan-Erbaş, E., Ereren, S. ve Kayaoğlu, N. (1993) *1982'den......1993'e "Küçükköy"*, TMMOB, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, Trakya II. Bölge Temsilciliği, s. 23

Sönmez, M. (1996) *İstanbul'un İki Yüzü*, Ankara: Arkadaş Yayınları, s. 191.

Spang-Grau, I. (1994) *Die Handstrickerinnen von Istanbul*, Saarbrücken, Verlag für Entwicklungspolitik Breitenbach, Sozialwissenschaftliche Studien zu Internationalen Problemen No. 189, s. 309.

Türkeli, N. (1996) *Varoşta kadın olmak*, İstanbul, Gökkuşağı, 2. baskı, s. 151

Yavuz, N. (1994) Upgrating Life Standards in the Periphery: Gazi 1993, *Lettres de l'Observatoire Urbain d'Istanbul*, IFEA, No. 5, Aralık 1993, İstanbul, s. 26-27.

"GAZİ MAHALLESİ"NİN BAŞKALAŞIM SÜRECİ: İSTANBUL'UN BİR ÇEVRE MAHALLESİNİN OLUŞUMU VE ÇÖZÜLMESİ*

Gazi "Mahallesi", geçerliliği tartışmalı çeşitli nedenlerden ötürü gerçekleştirilen idari bölünmeler nedeniyle bugün, her biri yaklaşık 15 ila 20.000 nüfusa sahip dört idari mahalleden oluşuyor (Tablo 1). Gazi, Yunus Emre Mahallesi, 75. Yıl Mahallesi ve Zübeyde Hanım Mahallesi.[1] Bu dört mahalleye aynı ilçe sınırları içinde yer alan, Gazi'nin kuzeybatı komşusu olan ve 1995 Martı'ndaki olaylar sırasında ilan edilen sokağa çıkma yasağının kapsamında yer alan Esentepe'yi de ekleyebiliriz. Önceki yazıda olduğu gibi, iki farklı "Gazi"den söz ettiğimi belirteyim: dar anlamda Gazi (kendi muhtarı olan mahalle) ve adı başlangıçta Taşlıtarla olan, daha sonra Gazi adı verilen bir çekirdeğin büyüyüp gelişmesiyle şekillenmiş geniş anlamdaki Gazi. Fiziksel –ve daha önemsiz boyutta olsa da demografik– açıdan büyümekte olan ve idari bölünmelerden bağımsız olarak topluca "Gazi" denen bu mahalleler bütünü, İstanbul'un kuzeybatısında, TEM Otoyolu'nun arka tarafında kalır ve halen Gaziosmanpaşa (GOP) ilçesine bağlıdır. (Harita 1.)

Gazi gerçekliğini daha iyi kavramak için görece uzun –30 yıl-

(*) *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu*, sayı 10, İstanbul, IFEA, 2004, s. 189-204.

1 2000 yılında buna 2 mahallenin daha eklenmesi öngörüldü: Cumhuriyet Mahallesi ve Sekiz Evler Mahallesi.

lık, bir bakıma bir nesil demek olan– bir dönem üzerinde "zaman yolculuğu" yapacağız. Bu 30 yıl, Gazi'nin, kır kökenli göçmenlerin tek tük gecekondular inşa ettiği tecrit edilmiş bir askerî-tarımsal bölgeden, yayılmakta olan megapolün geri kalan kısımlarıyla bağlantılı hale gelen ve yoğunlaşan bir kentsel topluluğa doğru evrimine ve takviyesine denk düşüyor.[2]

"Gazi"nin sosyal-mekânsal dönüşümleri ve dinamikleri üzerine çalışmak isteyen bir kişinin en başından itibaren belli engellerle karşılaşacağını hatırlamakta yarar var. Her şeyden önce, Gazi'ye dair baş etmesi güç bir *mitoloji*, oluşmakta olan bir mitoloji (yani üzerinde herkesin ortaklaştığı, bıkıp usanmaksızın yeniden üretilen ve yinelenen, felaketçilik [*catastrophisme*] ve heyecan uyandırıcılık [*sensationnalisme*] üzerinden şekillendirilen bir öykü) söz konusu; öyle ki bu hikâyenin yaratılmasına özellikle de Türk olsun veya olmasın "mahalleyi" kimi za-

2 Gazi'yi (kurulacak olan) Sultançiftliği İlçesi'ne bağlama projesinin ciddi şekilde ele alındığı görülüyor; bkz. *İstanbul Dosyası*, No. 1, s. 4.

TABLO 1
1999 sonunda Gazi ve Mahalleleri

Mahallelerin ismi	*Nüfus*
Gazi (*stricto sensu)**	30 684
Zübeyde Hanım	28 050
75.Yıl	Mayıs 1999 sonunda 8.000 seçmen
Yunus Emre	Mayıs 1999 sonunda 8 000 seçmen
Cumhuriyet	?
Sekiz Evler	?

Kaynak: Refah Partisi – Gaziosmanpaşa, Aralık 1995 ve Haziran 1999 ve Nisan 2001 dönemlerindeki görüşmeler.
(*) Dar anlamda – ç.n.

man hiç mi hiç tanımayan kişiler dahi katılıyor. Bu mitolojinin hangi boyutlarda olduğunu görebilmek için Türk basınında veya yabancı basında yer alan makalelere başvurmak, yahut İstanbullu bir taksi şoförüyle tartışmak yeterli. Örnek olarak *Milliyet* gazetesinde yayımlanmış (7 Nisan 1999) bir yazının ilk satırlarını aktarayım: "Size Gazi'den bahsedildiğinde aklınıza ne geliyor? Çatışmalar, vurulan insanlar, yanan otobüsler, gözyaşları, bitmek tükenmek bilmeyen mahkemeler, insanların ateş açtığı sokaklar..." Bu sıfatlar, Gazi hakkında yapılan yorumların içeriğini büyük ölçüde yansıtıyor. Ayrıca oluşturulan mitolojinin yayılmasına, mahalle sakinleri de –ister istemez biraz değiştirerek– katkıda bulunuyor. Dolayısıyla bu mitoloji, toplumsal söylem tarafından sürekli bir arada tutulan (ve burada tartışacağım) üç temel eksen üzerinden şekillenen *ünün* yapıcı öğesidir:

1) Gazi bir Alevî mahallesidir; 2) Gazi solcu bir mahalledir; 3) Gazi bir Kürt mahallesidir (bu nedenle sosyo-politik özelliklere derhal etnik kimlik eklenir).

İşte bu nedenle –sık sık hatalı bir şekilde GOP İlçesi'nin bütünüyle karıştırılan– Gazi, sembolik önemde iki mekânla özetlenebilir: bir taraftaki mezarlık ve diğer taraftaki polis karakolu.

Bu "mantık" içerisinde Gazi, tehlikeli, mümkün olduğunca gidilmemesi gereken, "damgalanmış" bir mahalle. GOP'un bir başka mahallesinde yaşanan olayların, basının büyük bölümü tarafından Gazi'de gerçekleşmiş gibi gösterilmesi durumun

vahametini ortaya koyuyor.[3] Ne yapılırsa yapılsın, Gazi algısını bu kötü nam belirliyor; hatta bu durum, mevcut tavrın etkisinde kalan araştırmacılar için de geçerli. Bu yüzden radikal bir "temiz sayfa" çalışmasına girişmek kaçınılmaz görünüyor.

Bunların yanında Gazi algısının, psikanalizdeki "ekran belleği"nin de, mitolojiyi besleyen ve bahsettiğimiz kötü namı yaratan, deyim yerindeyse bir "perde olay" tarafından yeniden biçimlendirildiğini belirtmek gerek: Mart 1995 tarihinde yaşanan ve hâlâ yeterince aydınlatılmamış olan şiddet olayları (kabaca "Gazi olayları" deniyor) (Dava sürecini düşünebiliriz: Bkz. "Gazi Davasında Hukuk Devleti", *Cumhuriyet*, 3 Mart 2000).*

Bununla birlikte beni ilk kez 1995 yılının Mayıs ayında Gazi'ye götürenin de bu olaylar olduğunu belirtmem gerekiyor. Aslında yine bu nedenle, okuduğunuz makale –Gazi'nin tarihini bunlarla sınırlamaktan kaçınmak kaydıyla– enikonu bu *olayların* bir bağlama oturtulmasıyla sınırlı kaldı.

Sonuç olarak, mahalleyle ilgili yaptığım "mahalle" atölyesinin ilk oturumunda formüle edilen incelemeleri gözden geçirdiğimizde Gazi üzerine yapılan çözümlemenin belli faydalar sunduğunu görebiliriz. Çözümlemeler sayesinde:

– mahalle hakkında yapılan ve orada yaşayanların da bir ölçüde içselleştirdikleri tanımın, kötü nam ve söylentilerden ne derece etkilendiğini görüyoruz;

– mahallenin farklı tanımlanma biçimlerini (içeriden ve dışarıdan) birlikte ortaya koyabiliyoruz;

– mahalleyle, yaşanan –veya algılanan– mahalle arasındaki ilişkiyi açıkça görebiliyoruz; *de facto* bir kimlik indirgemesi yapabiliyor yahut buradan başka ikameci kimlikler çıkarmayı hedefleyen yerel iktidarların stratejilerini tahlil edebiliyoruz;

– geçmişin mirasıyla yeni işleyiş tarzları arasındaki kaymala-

---

3 Aynı şekilde 1999 Newroz'unda Karayolları Mahallesi'nde yapılan korsan eylemler yeni Gazi ayaklanmaları olarak gösterildi; ayrıca bkz.: "Gazi'de üç kişi gözaltına alındı", *Özgür Bakış*, 21 Nisan 2000, s. 3 (başlıkta yazanın aksine, aktarılan olaylar Gazi'de değil, GOP İlçesi'ne bağlı Haraççı'da gerçekleşmişti).

(*) Dava, 2001 yılının Kasım ayında görülen 33. duruşmada sonuçlandı; iki polis memuruna toplam 4 yıl 32 ay hapis cezası verildi. – ç.n.

rı da ölçerek, mahallenin kökenlerinin bugünkü örgütlenme ve yönetim biçimleri üzerindeki ağırlığı sorununa eğilebiliyoruz.

Bir mahallenin kimliği, kuruluşu ve gelişimi: 1970'ten 2000'e Gazi

Varsayılan bir manzara birliği; bitmemiş olanın hâkimiyeti

Ampirik çalışmanın ilk adımı olarak, her tür önyargıya cevap verebilmek için güncel ve mevcut olandan hareket edelim ve mümkünse hiçbir şeyi *a priori* kabul etmeyelim. Medyada yer alan ve körleştirilmiş bazı "araştırmacılar"ın dillendirdiği söylentilerin aksine, Gazi, 2000 yılında, bazı kalıntıları saymazsak kesinlikle bir gecekondu mahallesi değildi. Az sayıdaki tek katlı, kırsal görünümlü, yasal veya yasadışı yollardan edinilmiş araziler üzerinde izinsiz olarak yapılmış ve yerleşilmiş gecekondular bu mahallenin "gerçekliğini" yansıtmaz. Gazi'nin marjinalitesi, eğreti ve sefil bir yaşam alanı olmaktan başka şeylere dayanıyor. Boyutları, etraflarındaki yeşillikler, damlarındaki su depoları ve yollara göre hizasız duruşlarıyla kolayca ayırt edilen gecekondular hâlâ mevcutsa da, –ağırlıklı olarak Esentepe'de ve özellikle de Zübeyde Hanım idari mahallesinin kuzeyinde bulunan– bu gecekondularda yaşayanlar toplam nüfusun çok küçük bir bölümünü oluşturuyor (görüşme yapılan mahalle muhtarlarının ve belediye yetkililerinin verdikleri rakamlara göre %10'dan daha az). Zaten Gazi sınırları içinde 1993-1995 arasında gecekondu yapılan tek kısım Osman Deresi.[4] Bunların yapımında kullanılan yapı malzemeleri ise 1960-1970 yıllarında yapılmış olanlarda kullanılanlardan farklı: kiremitten değil, amyant çimentodan yapılmış oluklu levhalardan çatılar ve prefabrike duvarlar.

Ancak gerek boş (yatırım yapılacak) arazilerin görece azalması, gerekse de GOP'un Mart 1994 tarihinde seçilen İslam-

---

4 Atık sular yeniden işlenmeksizin doğrudan doğruya Alibeyköy Barajı'na akıyor.

cı belediyesinin ve İSKİ'nin izlediği daha dikkatli (ve caydırıcı) politikaları, bu nitelikte bina yapılmasına izin vermiyor. Alibeyköy Barajı Havzası'nı çevreleyen küçük çam ormanı da bu sayede daha iyi korunuyor. Eski gecekonduların bulunduğu bölgedeki hayli "politik" duvarlar, çok sayıda küçük grubun adlarının yer aldığı devrimci sloganlarla ayırt edici bir görünüme sahip. Yeni gecekondular ise çok sınırlı bir ticari altyapıyla ve bunun sonucunda seyyar satıcıların (üzerleri yük dolu işportacıların) mahallenin yollarından arabayla veya yürüyerek geçmesiyle diğerlerinden ayrılıyor.

Bugün nüfusun çoğunluğu, yolun genişliğine göre üç ila on kattan oluşan apartmanlarda oturuyor. Cadde denen geniş arterler boyunca 6 veya 7 katlı binalar görülüyor; diğer yerlerde ise ortalama bina yüksekliği 3 veya 4 kat. Ancak bu apartmanların hemen hemen hiçbiri tamamlanmamış; yalnızca kaba inşaatlar (çoğu zaman çok kötü kalitede) yapılmış. Binalardaki dairelerden yalnızca birinde ikamet edilmesi; diğer dairelerin boş tutulması sık görülen bir durum. Bir küçük girişimcinin sınırlı bir mali birikimle bina yaptığı ve inşaatı ilerlettikçe daireleri teker teker sattığı "yap-sat" sistemine ise, neredeyse hiç rastlanmadığını söyleyebiliriz. *A fortiori*, Gazi'de büyükşehir belediyesinin veya hükümetin "sosyal lojmanları" dışında inşaat kooperatifleri, büyük bankalar veya büyük inşaat firmaları tarafından yapılan inşaatlar da görülmüyor.

Son olarak, boş bir arazinin gelişim görüntüsüne ters düşen yolların ve kaldırımların kötü durumu dikkatten kaçmıyor; pek çok özel inşaat alanının yolu üzerinde rastlanan kum torbaları, çimento torbaları, tuğla yığınları gibi inşaat malzemesi her anlamda kirlilik yaratıyor. Bunun yanında, sokakların genelde isimsiz olması ve numaralarla anılması ("1291. Sokak'ta oturuyoruz" gibi), kendiliğinden bir uyumun ortaya çıkamayacağı, anonim olarak nitelenebilecek bir çevrenin oluşumuna zemin hazırlıyor (Fotoğraf 1, 2).

O halde Gazi adına (elbette burada geniş anlamda Gazi'den söz ediyoruz) bahsedebileceğimiz tek ortaklık, esas olarak bir yokluklar ve görünümler topluluğudur.

Fotoğraf 1. *Yeni yolun ortasındaki gecekondu. Gazi, Aralık 1996.*

Fotoğraf 2. *Zübeyde Hanım Mahalesi'nde bir gecekondu Ocak 1997*

Kurucu momentler (1950-1969): Askerlerden Bulgarlara, bir mahallenin tesadüflere dayalı doğuşu

Gazi, 1950'lerin başlarında Müslüman Bulgaristan göçmenlerinin, devlet tarafından İstanbul'un Avrupa yakasındaki periferisinde bulunan ve önceden ordu tarafından kontrol edilen arazilere "yerleştirilmesi" sonucunda doğdu. Araştırmacılar için başlıca bellek merkezi olan Gazi Mezarlığı'ndaki en eski mezarların Bulgaristanlılara veya Yugoslavyalılara ait olduğu görülüyor. Sonraki dönemde de, Hazine'ye ait araziler, özel kişiler veya devlet aygıtına daha zayıf bir şekilde bağlı aktörler tarafından adım adım parçalandı. Kısacası Gazi, kamusal bir alanın usulsüzce özel mülkiyete geçirildiği, ardından, kolayca kandırılan göçmenler arasında üstünkörü paylaştırıldığı bir süreçte oluştu. Görüşmelerden öğrendiğimize göre, bu kuruluş döneminde başlıca satıcılar (buna parselleyiciler de diyebilirsiniz) memurlar (polis), "Trakyalılar" ve Bulgarlardı. Bu dönemin parselleyicileri arasından –1990'ların sonunda hâlâ piyasada olan, fakat artık megapolün göbeğinde çalışan– "Trakyalı Kardeşler" adlı küçük bir gayrimenkul şirketi bile doğdu.

Görüşme yaptığımız kişilerden birinin anlattıklarından, Gazi'ye geldiği 1969 yılında (bu kişi halen Gazi'de emlakçıdır) bugünkü mahalle sınırları içinde ancak –aralarında uzun mesafeler bulunan– 30 kadar gecekondu olduğunu anlıyoruz; 1971 yılına gelindiğinde ise bu sayı 50-60'a çıkmıştı.

Gecekonduların artış dönemi (1970-1985)

Gazi'nin, büyüyen göç dalgasının yarattığı basınçla "kendiliğinden" (en azından devletin rızası ve kontrolü olmaksızın) bir inşaat bölgesine dönüştüğü dönem esas olarak 1970'lerdir. Gazi, bu çalkantılı ve hummalı dönemin resmedildiği tanıklıkların tümünde, yoldan ve temel hizmetlerden yoksun, çamur içinde (adeta bir "çamurkent"ten bahsedilir) ve düzensiz bir dev şantiye olarak geçiyor.

TABLO 2
1995 yılında "Gazi"de Oturanların Doğum Yerleri

Doğum yeri	*Nüfus içindeki yeri (%)*
Karadeniz	29,2
Balkanlar	23,4
Marmara ve Trakya	15,6
Doğu ve Güneydoğu	15,1
Orta Anadolu	12,8
Ege	2,6
Akdeniz	1,2
Diğer	0,1

Kaynak: *Evrensel*, 19 Haziran 1995, s. 12.

Bölgeye göçen ve bina inşa eden göçmenler bu dönemde Karadenizlilerdi; onları Orta Anadolulular izledi. Bir yanda Kastamonu, Trabzon ve Sinop kentlerinden gelenler, diğer yanda ise Sivas (Zara ve Kangal İlçeleri) doğumlular vardı (Tablo 2).

Bu ilk göç dalgası, Gazi imajının tanımlanması ve Sema Erder'in "mahallenin kurucuları"[5] olarak adlandırdığı kişiler tarafından meydana getirilmiş bugünün yerel "saygınlığının" oluşum sürecinin anlaşılması bakımından temel önemde. Aslına bakılırsa, inşaat şirketleri ve tüccarların çoğu gibi, bugünkü emlakçılar ve yerel siyasal liderler de (bu ikisi sık sık birbirine karıştırılır) sözü edilen ilk göç dalgasından çıkmıştır. Bu iki bölgeye yapılan göndermelerin her yerde geçerli olduğunu görmek için dükkânların veya şirketlerin (örneğin nakliye şirketlerinin) isimlerine bakmak yeterli. Örneğin "Zara" adını taşıyan kuyumcuların veya emlakçıların sayısı dikkat çekici. Görüşülen kişilerce, Gazi'nin 1984 yılındaki idari bölünmesinin Sivas doğumlularla Karadeniz doğumlular arasında bir "arazi bölüşümü" biçiminde gerçekleştiği bile söylendi; bu iddia tartışmaya açık olsa da, açıklayıcı nitelikte.

Hasan, bu tablonun yansıttığı durumun tipik bir örneği: Gazi'ye 1974 yılında gelen Hasan, Tokat doğumlu. Hâlâ, o zaman "hemşerisi" bir polisten satın aldığı "parsel" üzerine inşa ettiği

5 Sema Erder (1996), *İstanbul'da bir kentkondu Ümraniye*, İstanbul, İletişim.

gecekonduda oturuyor. Bu hızlı inşa döneminde İstanbul'a gelmiş olan çok sayıda göçmen gibi, onun da ilk işi inşaatçılık olmuş... Kendi gecekondusunda "eli alıştıktan" sonra bu sektörün yarattığı iş olanaklarını değerlendirmiş.

Gazi'nin İstanbul'a nasıl adım adım demir attığını ve siyasal iktidarlarca hangi aşamalarda tanındığını, bazı önemli tarih noktalarından takip edebiliyoruz:

– 1972 yılında Alibeyköy Barajı hizmete girdi; böylece, Gazi'nin kuzey sınırı sabitlenmiş oldu ve İstanbul'un bu –korunması gereken– kenar mahallesi iktidarın dikkatini çekti. Kuzey sınırının yanı başında, inşaat ekonomisini besleyen dev taş ocaklarının oluşturduğu sınır yer alıyor;

– 1973 yılında idari statüde Gazi Mahallesi oluşturuldu ve mahallenin siyasal-hukuki varlığını temsil eden bir muhtar seçildi;

– 1977 yılında ilk minibüs ve dolmuş hatları açıldı, otobüs hatları ise ancak 1980'lerin başında devreye girdi.

Gazi'nin bu dönemdeki hızlı büyümesinin en basit ve açık kanıtlarından biri, mahallenin, idari birim haline getirilmesinden sadece on yıl kadar sonra (1984 yılında), "yönetilemez" olduğu gerekçesiyle iki ayrı idari mahalleye bölünmüş olmasıdır (Zübeyde Hanım Mahallesi bu dönemde doğdu). Bununla beraber, bölgeden bugün dahi Gazi diye bahsedilmesi, idari adlandırmalar ve gündelik kullanımlar arasındaki karşıtlığın bir göstergesi.

1985-1986 yıllarında Gazi, resmen "imara açılmış" bölge ilan edildi, tabii, bu, her zaman olduğu gibi imarın fiilen başlamasından çok sonrasına denk geliyor. Doğal olarak bu kararın tek işlevi, fiilî bir durumun tasdik edilmesi; bir yerleşim ve yoğunlaşma sürecine izin verilmesi oldu. Bu dönemdeki hâkim bina tarzı gecekondu olsa da, 1970'lerin sonlarında, içinde oturanlar tarafından inşa edilen binalar da birer birer yükselmeye başlamıştı. Örneğin, şu an İsmet İnönü Caddesi'nde 5 katlı bir binada oturan ve bu binanın sahibi olan (önce aile reisi ve büyük oğulların, sonra kadınların ve en son [1992] genç çocukların sırayla geldiği) C. Ailesi, 1980 yılında yapımına başladığı bina

1990 başlarında yıkılmasına karşın, 1998'de üzerine bir kat daha çıkarak yeni bir bina daha inşa etmiş.

Özetlemek gerekirse, bu hızlı demografik büyüme dönemi, büyük bir mesken istikrarsızlığını beraberinde getirdi. Aynı dönemde, nüfus, sabitlenemeyen bir hareketlilik içindeydi: Örneğin mezkur C. Ailesi'nin reisi 1979 yılında Almanya'ya gitmişti. Buna ek olarak, bugün görebildiğimiz gecekonduların çoğunun bu dönemde yapıldığı anlatılıyor. 1985 yılında sayısı resmen açıklanan (15.828) İstanbul'daki gecekonduların %10'undan fazlası GOP İlçesi sınırları içindeydi, oysa bu ilçe İstanbul'un toplam nüfusunun ancak %5'ini barındırıyordu. (Heper, 1989).

Düzene oturma, idari dikeyleşme (1985-1999) ve çözülme

Gazi imara resmen açıldıktan sonra, sayısı yavaş yavaş diğerlerini geçen yüksek bina inşaatlarının sistematik hale gelmesi ve yol düzenlemeleri ya da altyapı tedariki sayesinde şehir yapısının "düzene girmesi"yle beraber mahallenin (aslında artık iki idari birimden söz etmek mümkündü) yüzü değişmeye başladı. İlçe belediye başkanlarının olumlu tutumları ve Temmuz 1984 tarihli yasayla kurulmuş olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin –merkezî iktidara nazaran– göreceli özerkliği de Gazi'nin düzenlenmesi sürecine katkıda bulunacaktı. Bu dönem boyunca orijinal bina biçimleri yavaş yavaş terk edilmeye başladı ve bunların yerini (bugün halen gördüğümüz türden) meskenler aldı. Dolayısıyla, ilk binaların eğretiliğinin ve kentsel-hukuksal bağlamdaki değişikliklerin de etkisiyle inşa-yıkım döngüsü hızlı oldu. Bununla birlikte Gazi'de hiçbir zaman, bugün yerleşimin yeni başladığı çevre bölgelerde gördüğümüz, *apartkondu* adı verilen (kırsal alanda, ulaşım yollarından yoksun ve resmî izin alınmaksızın inşa edilen) binalara rastlanmadığını da eklemeliyim.

Bu yıllardan itibaren, göçmenlerin geldikleri yerler de Tablo 2'de (bkz. s. 79) gösterilen 1970-1985 döneminden farklılaştı.

1980'lerin sonunda Jivkov Hükümeti'nin izlediği Türk karşıtı politikalar nedeniyle Bulgaristan'dan göçenlerin yanı sıra, Doğu ve Güneydoğu illerinden, bir süre sonra da yakın bölgelerden (Trakya) gelenler ilçenin çehresini yeniden değiştirdiler.

1999 yılında "yeni İstanbulluların" oranı ezici çoğunlukta olsa da (1990'ların başında, kentsel alan ölçeğinde, İstanbul dışında doğmuş olanlar, nüfusun %60'tan fazlasını teşkil ediyordu), Gazi nüfusu artık monolitik yapıda değildi; hem kendi içinde çeşitlenmiş hem de istikrarlı hale gelmişti. Bu dönemde artık, yeni göçmenler (5 yıldan kısa bir zaman içinde yerleşmiş olanlar) çoğunlukta değillerdi; mahalleye yerleşmeye (ve arazi ve gayrimenkul piyasasını beslemeye) devam etseler de, sayıları "eski" Gazililerden azdı. Gazi'de doğmuş olan (ama kimliklerini buradan ziyade anne babalarının doğum yerine göre tanımlayan) gençlerin ve hatta İstanbul'un göbeğinden veya çevre ilçelerden (Bayrampaşa, Fatih vd.) gelmiş olanların dahi yeni göçenlerden daha kalabalık olduğu söylenebilir. Ayrıca, Tablo 2'yi dikkate aldığımızda bazı basın organlarının, hatta bazı araştırmacıların yaptığının aksine, Gazi'yi bir "Kürt mahallesi" olarak tanımlamanın pek de mümkün olmadığı görülüyor. Anlaşıldığı üzere, bu tür tanımlamalar, yine, mücadele edilmesi gereken saptırma ve dedikodulardan kaynaklanıyor. Bunun, dikkatleri politik ve ekonomik meseleler dışında başka yerlere çevirmek amacıyla işe koşulan bir "politik-ekonomik verileri etnikleştirme" tutumu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 1999 yerel seçimlerine katılan aday ekiplerinin "etnik olarak" uyumsuz karakteri, İstanbullu potasının, başka yerlerde olduğu gibi Gazi'de de göreceli işlediğinin kanıtıydı. Bu seçimde yeniden Gazi Mahallesi muhtarı seçilen Sivaslı Nevzat Altun'un listesinde (biri kadın) üç Sivaslı, bir Tokatlı, bir Erzurumlu, bir Giresunlu, bir Adıyamanlı ve bir Vartolu bulunuyordu. Aynı şekilde, Yunus Emre Mahallesi'nin muhtarlığına seçilemeyen adaylardan Trabzonlu Hasan Ayşan'ın[6] listesindeki sekiz kişi (afişlerde nereli olduğu belirtilmeyen çok genç

6 Adayın vurucu sloganı pek işe yaramamıştı: "Yunus Emre'yi Gazi'den ayıran aday"

aday dışında) şu bölgelerden göçmüş: Kastamonu (2 kişi), Giresun, Sinop, Sivas, Ardahan. Bu mahalledeki bir diğer "şanssız" adayın listesinde de, Gazi'nin iç çeşitliliğini çok iyi ortaya koyacak şekilde iki Erzincanlı, bir Bulgaristan göçmeni, bir Sivas-Hafikli, bir Tokatlı, bir Malatyalı, bir Ardahanlı ve bir Vartolu bulunuyordu.

Sonuç olarak, burada özet olarak aktarılan olaylara bakılınca 30 yıl içinde, tecrit edilmiş bir öncü kenar mahalleden, alçak ve eğreti binalara, bugün ise artık iktidarların kontrolü altında bulunan daha düzenli bir kent dokusuna doğru geçildiği saptanıyor.

Mahalleye karşı köy, geleceğe karşı geçmiş

Bir yardımlaşma ağına giriş

Gazi'deki yerleşimlere çoğu kez biçimselleşmiş, kurumsallaşmış veya kurumsallaşmamış, yerelci (gelinen köy), bölgeci, siyasi veya dinî temellerdeki yardımlaşma ağlarının rehberlik ettiği (ve yeni gelenlere rehberlik etmeye devam ettiği) açık. Bu, insanların birbirleriyle kenetlenmesini sağlayan bir aidiyet ve katılım kriteridir. Bu "toplumsal ağlar", maddi, sosyal (ilişkiler, "bağlantılar" ve faydalı aracılar anlamında) ve kültürel kaynaklara erişim sağlıyor. Örneğin bir arazinin alınması çoğu kez bu ağların emriyle gerçekleşir. Daha önce bahsettiğimiz Hasan da, başka pek çok kişi gibi arazisini bir hemşerisinden almış. C. Ailesi'nin çocukları ise, Tuncelililer Derneği'nde sınavlara hazırlık dersi alıyordu.

Bir bölümü aynı anda hem çay içilen ve oyun oynanan, hem televizyon izlenen lokalleri sayesinde doğrudan doğruya "bir çatı altında buluşulan" yardımlaşma derneklerinin sayısı bu ağların önemi en açık biçimde ortaya koyuyor. Bu derneklerden bazılarına sadece aynı köyden gelmiş olanlar üye; bazıları ise bölgesel temelde yapılandırılmış (Fotoğraf 3). Bir şehir genelinden gelen hemşerileri birleştiren derneklerin sayısı ise daha az sayıda; diğer yandan, İstanbul'un bütünü ölçeğinde, şehir te-

Fotoğraf 3. *Yöresel dernek. Aralık 1996.*

melinde kurulmuş olan dernek veya vakıf federasyonları mevcut. Örneğin yakın zamanda lokali açılan ve bu büyük mahallede bir çekim merkezi işlevi gören Tuncelililer Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul çapında bir örgütlenme.

Hipotezime göre bu dernekler, memleket ayrımlarını şiddetlendirdiği ölçüde, bir mahalle ruhunun doğmasını engelliyor. Bir *mahalle bilincinin* doğması, sakinlerin çoğunun köken farklılıklarını aşmalarını ve birleştiri'ci bir proje çerçevesinde bir araya gelmelerini sağlayabilir; Gazi örneği ise bu durumdan alabildiğine uzak bir noktada. *Duygudaşlığın* bir biçimi olan ve ayrımları doğuran bölgeci anlayış hâkim oldukça, mahalle topluluğu ortaya çıkamaz. Buna ek olarak zorlu ekonomik koşulların da bu "ilksel" (*primordial*) ağ bilincini güçlendirdiği görülüyor. Örneğin insanlar, komşusu dahi olsa bu ağa yabancı bir kişiden ziyade, kendi hemşerilerinden borç alıyor. Bu gibi nedenlerden ötürü *yabancı* kavramı değişikliğe uğruyor. Gazi'de yabancı, mahallenin dışından olan kişi değil, "aynı ağdan olmayan kişi" anlamına geliyor.

Başka bir hipotez ise, bu ağların, inşaat piyasasını beslemeye devam etmek ve ekonomik ve politik anlamda yeni müşteriler sunmak amacıyla Gazi'ye yönelik göçü organize ettiği yönünde. Bu tür bir işleyiş, kendisini genişletilmiş bir aile ölçeğinde kolayca üretebilir. Nitekim Esentepe'de görüşme yaptığımız bir erkek, kendi yaptığı binaları İstanbul'a getirttiği aile üyelerine kiralayarak ve satarak geçimini sağladığını belirtmişti. Bu stratejiler, göç ve gayrimenkul spekülasyonları arasındaki ilişkilerle ilgili analizlerde sıkça ortaya konan perspektifi tersine çeviriyor: Hiç şüphe yok ki son birkaç yılda daha ziyade ikincisi (rant spekülasyonu) ilkini (göç) tetikliyor.

Alevîlik sözde bir mahalle bilinci mi?

Gazi Mahallesi'ndeki en etkili ortak aidiyet unsurlarından biri, aynı anda hem dinî, hem siyasi hem de bölgesel bir içeriğe sahip olan Alevî bağlılığıdır. Örneğin Sivaslıların büyük bölümü Alevî mezhebinden ve tek bir partinin –CHP– üyesi veya sempatizanı.

Ancak Alevîliğe olan bağlılık tek bir sosyal ağı tanımlamıyor; zira Alevîlik, her biri bir ağa denk düşen çok sayıda alt biçime ayrılabilir. Bu yüzden Gazi'nin kendini çok çeşitli (hatta siyasi ayrımlara dayanması halinde çelişkili) şekillerde gösteren Alevîlik üzerinden tanımlanması yetersiz kalır. Bu nedenle Nuran Yavuz'un UNICEF'in yardımıyla yapılan bir araştırmada öne sürdüğü (Yavuz 1994) "Alevîliğin Gazi Mahallesi'ndeki her tür sosyo-kültürel müdahalenin temelini ve önkoşulunu oluşturduğu" yönündeki tezini desteklemek pek mümkün görünmüyor. Bu önermenin, dışlanmış gruplardaki sosyal harekete ilişkin, fazlasıyla tartışmalı cemaatçi (Anglosakson) görüşe dayandığını düşünüyorum. Bu yüzden, her ne kadar Gazi'nin büyüklük ve görünürlük açısından en dikkat çekici binası –bazı Alevîler tarafından fazla resmî ve ılımlı bulunan– cemevi ve yanındaki Hacı Bektaşi Veli Kültürünü Tanıtma Derneği olsa da, mahalle bilincini ve Gazi kimliğini Alevîlik üzerine oturtmak bence mümkün değil. Yöneticilerinin tu-

tumlarına rağmen bir toplanma yeri ve (2001 yılında F tipi cezaevlerine karşı ölüm orucunda yaşamını yitirenler örneğinde görüldüğü gibi) cenaze korteji yürüyüşlerinin başlangıç noktası haline gelen cemevi de tek başına bir gösterge sayılamaz. Ayrıca Gazi'nin, Alevîlerin çokluğuna karşılık –temelsiz söylentilerin ve diğer abartmaların aksine– gözden kaçırılmayacak boyutta bir Sünnî nüfus da barındırdığını eklemeliyim (Refah ve daha sonra Fazilet Partisi'nin Gazi'de iyi sonuçlar alması elbette bu sayede oldu).

Alevîler dışlamalara maruz kaldılar mı?

Mahallenin bir başka yönü, siyasal taleplere dayanan (yakınlık ve gündeliklik [*quotidienneté*] ile şekillenmiş) minimal bir birim oluşudur. Gazi'de, "mahalle ruhu"nun güçlenmesi için talepler sunan (*revendicatif*) ve yapıcı direniş ağlarının biçimlendiği görülüyor. Kimi zaman kurumsallaşmış, bazen de kurumsallaşmamış olan bu taban örgütleri, topluluk düzeyinde, gündelik yaşamı sekteye uğratan bazı sorunlara ve işlev bozukluklarına (su, çöp sorunları, mülkiyet, elektrik, ulaşım ile ilgili sorunlar vb.) karşı, kendiliğinden denebilecek bir biçimde oluşmuştur. Bu protesto hareketleri içinde kadınlar ve gençler en önlerde yer alıyor (kısa süre önce okullarındaki taşeron kadro alımına karşı protesto eylemleri gerçekleştiren Gazi'deki bir okulun öğrencileri örneğinde görüldüğü gibi; bkz. *Özgür Bakış*, 5 Kasım 1999, s. 3). Bunun yanı sıra, kadınlara okuma-yazma veya yurttaşlık haklarını öğretmek amacıyla kurulan ve mahalle bilincinin oluşmasına katkı sunan dernekleri de anmak gerek. Burada karşımıza, farklı yerlerde sorulan bir soru çıkıyor: Kadınlar "tutsaklar" olarak mahallenin biricik koruyucuları mıdır? Esnaf hariç, erkeklerin çalıştıkları yerler mahalleden uzakta (İkitelli, Merter, Beyazıt vd.); bu nedenle erkekler mahallede fiziksel anlamda daha az bulunuyor ve mahalle hayatına çok kısıtlı bir zaman diliminde katılabiliyor (bkz. *Kadınlar Dünyası*, Sayı 2, "Kent ve Kadın" başlıklı dosya). Bu noktada, UNICEF öncülüğünde kurulan, kadın hakları ve kadınla-

ra okuma yazma öğretilmesiyle ilgili çalışmalar yürüten "Kadın Bilgi Merkezi"nden söz edilebilir (bkz. *Milliyet*, 7 Nisan 1999, s. 4). Kadınlar bu vesilelerle evlerinden, binalarından, sokaklarından çıkarak, tabandan, "cemaat-üstü" politika ve sosyalleşme alanı olan mahalleye giriyorlar. Bir başka örnek olan Gazi Halk Meclisi, her ne kadar yetkililer tarafından tanınmıyor ve illegal örgütlerin paravanı addediliyorsa da, terk edilmişlik ve adaletsizlik duygusundan doğan, yerel ölçekli öz-örgütlenme ihtiyacının bir ifadesi gibi görünüyor.

İş olanaklarının bulunmaması ("olaylar"dan beri başta tekstil atölyeleri olmak üzere çok sayıda atölye kapandı) ve kamu ve özel yatırımların azlığı mahalleden çıkışı zorunlu kılıyor, ancak mahallenin kötü ünü, dışa açılmayı zorlaştırıyor. Görüşme yapılan Gazili gençlerin çoğu, sadece oturdukları mahalle nedeniyle potansiyel işverenlerin korktuğunu ve bu yüzden onları işe almadığını söyledi (bkz. *Cumhuriyet Hafta*, 18 Ekim 1996).

Parçalara ayrılmış mahalle

Siyasal iktidarların yarattığı bölünme

Giriş kısmında buraya atıfta bulunmuştum: 1980'lerde siyasal iktidar, Gazi'nin ortadan kaldırılamaması halinde en azından bölünerek zayıflatılmasına yönelik bir strateji izliyordu. Nitekim GOP ve İstanbul Büyükşehir Belediyeleri 1999 ve 2000 yıllarında idari birimleri bölerek, hatta Gazi'nin adını ortadan kaldırarak mahallenin (varsayılan) özel durumunu zayıflatma niyetlerini ortaya koydular. Bu durum, otobüs hatlarında dahi kendini gösteriyor: İETT'nin Vezneciler-Gazi arasındaki 38-B hattının adı değiştirildi; bundan böyle bu otobüsün son durağı Gazi değil "Yunus Emre" Gazi adı artık yalnızca minibüslerde kullanılıyor. GOP Belediyesi bu inkâr ve ret çizgisinde daha da ileri gitti; zira Gazi Mahallesi 1998 Aralık ayından bu yana bu belediyenin yetkilerinden yararlanamama tehdidiyle karşı karşıya; hatta, GOP Belediyesi'nin Gazi'den kurtulmanın yollarını aradığı dahi söylenebilir. İsmet İnönü Caddesi'nin

yukarısında, mezarlığın yakınında 1999 yılı sonlarında açılan yeni polis karakolu, belediyenin "sembolik" anlam taşıyan bir yatırımı. Geçimini zar zor sağlayabilir hale getirilmiş olan yeni Gazi Mahallesi, artık kendi karakoluna sahip.

Fakat GOP Belediyesi'nin (ve son çare olarak mahalleyi parçalamaya karar veren il yönetiminin) niyetleri bir kenara, şu hipotezi öne sürmek mümkün: Kentin büyümesinin oldukça güçlendiği durumlarda mahallenin sağlamlığının gerilimlerle sınanması söz konusu olabilir. Bu durumda mahallenin varlığını sürdürebilmesi, daha istikrarlı bir kentsel büyüme modelinin hayata geçirilmesiyle mümkün.

Geçici bir mesken alanı olarak Gazi

Emekli olmasına rağmen Almanya'da yaşamaya devam ettiği için kendi binasındaki dairelerden birinde yılda yalnızca birkaç hafta kalan gayrimenkul sahibi örneğinden daha önce söz etmiştim. Aynı şekilde, hem aileleriyle görüştükleri, hem kalacak yer işlevi gören, hem de geçici bir faaliyet (çoğu kez tarımsal ve/veya ticari) sunan "memleket"leri ile Gazi arasında gidip gelen sakinler de bulunuyor. Bu olguyu şaşkınlıkla bulgulayan Türk istatistikçiler "hareketli nüfus"tan söz ediyorlar. Fakat "gidip-gelen" kişilerin oranını değerlendirmek zor: "Memleketinize sık sık gidip gelir misiniz?" sorusuna aldığımız yanıtlar oldukça heterojen ve şimdilik genellemelere varılması zor görünüyor. Gazi'de "tutuklu" kalmış (görüştüğümüz mahalle sakinlerinden bazıları 30 yılda ancak bir veya iki kez, çoğu zaman da cenaze için memleketlerine gittiklerini söyledi) bir nüfusun yanında, kökenlerine daha sadık olan, "memleketlerine" yılda en azından bir defa giden bir kesim de yer alıyor. İzledikleri siyasal çizgi (çoğu kez aşırı sol) nedeniyle şüpheli görüldüklerinden memleketlerinde istenmeyen ve bu yüzden mahallede kapalı kalan "politik" insanları da ayrı bir grup olarak anmalıyım. Burada da ekonomik düzey içsel farklılaşmada önemli bir rol oynuyor: Memlekete gidip gelebilmek için asgari imkânlara sahip olmak gerek.

Her durumda bu hareketli nüfusun varlığı, karmaşık ve anlaşılması zor yaşam tarzları ve kentsel kimlikler üzerine yeniden düşünmeyi gerektiriyor. Bu nedenle, birden fazla yerde oturan "geçici sakinler"in dikkatle incelenmesi gerekiyor; çünkü bu grubun, en azından mahalle bilincinin gelişmesine sekte vurduğu anlaşılıyor. Aynı anda "hem orada hem burada" olan bazı Gazi "sakinleri" kendilerini tam anlamıyla Gazili hissetmekte zorlanıyorlar; kentsel gündelik yaşam ağırlaştığında kökenden gelen kimliğe sarılma –ve mahalleden *de facto* uzaklaşma– eğilimi oldukça kuvvetli. Kalıcı ve yerleşik bir nüfusun var olmadığı koşullarda da bir mahallenin var olabileceği düşünülemez.

Fazlasıyla "dışadönük" bir mahalle

Yaptığımız görüşmelerden çıkan sonuçlara göre, "konut değişimi"nin hızı, binayı yapan kişinin veya Avrupa'ya yahut Kuzey Amerika'ya göç etmiş bir aile ferdinin çalışmasıyla biriktirilen sermayeye, yani bir tür dış mali kaynağa bağlı. Tasarruf yaratmak için "orada" olanlarla, yatırımı değerlendirmek ve inşaatı sürdürmek için "burada" olanlar arasında bir tür iş bölümünü gerektiren bu "mali planlama" sıradan bir ailevi stratejinin çok ötesine geçiyor.

Tunceli kökenli C. ailesi örneğinde durum tam olarak böyle. Aile, İsmet İnönü Caddesi üzerinde, eşi, kızlarından biri ve en küçük oğluyla Almanya'ya göç etmiş (şu an emekli olan) aile reisine ait 5 katlı, "bitmiş" bir binaya sahip. Ailenin 1950'ye doğru dünyaya gelmiş olan büyük oğlu bu binada oturuyor ve binanın giriş katındaki bakkaliyede çalışıyor. Kızı (ve onun kocası) binadaki dairelerden birinde oturuyor. Fakat binanın tüm daireleri kullanılmıyor; sürekli boş olan üç daireden biri, yılda ancak birkaç haftalığına Türkiye'ye tatile gelen, artık göç ettiği ülkeye yerleştiği anlaşılan (ve sermaye kaynağı olan) baba tarafından kullanılıyor.

1975'ten beri Gazi'de yaşayan Sivas-Kangal kökenli, kendisini "yapı ustası" olarak tanıtan ve görüşmede bize 3 yıl Suudi Arabistan'da çalıştığını söyleyen kişi de benzer bir örnek oluş-

turuyor. Büyük sıkıntılara katlanarak Gazi'de, biri 3, diğeri 5 katlı iki bina inşa eden bu kişi, şimdi Kanada'da yaşayan iki çocuğunun ihtiyaçlarını karşılayacak olanaklara sahip. Bu öyküde inşaatın, dışarıdan gelen mali destekle birlikte yavaş yavaş ilerlediği anlaşılıyor. Aynı şekilde, önceki aile de binaya 1997-1998 yıllarında bir kat daha çıkmış.

Her durumda, dışadönüklük (burada kalanlar gözlerini, çoğunlukla "çocuklarını göndermeyi" umdukları dışarıya dönmüşlerdir) bir mahalle bilincinin gelişmesinin önünde ciddi bir engel.

Mahalleye karşı bireysel hareketlilik ve prestij arayışı

Görüşme yaptığımız kişilerden gecekonduda yaşamaya devam edenlerin çoğu, bina yapımı yerine çocuklarının eğitimine yatırım yapmayı tercih ettiğini belirtti. 1947 yılında Tokat'ta doğan ve 1960'ların sonlarında Gazi'ye gelen X.'in durumu da böyle. Mahalleye geldiği ilk dönemde inşa ettiği, Gazi'nin ana caddesi üzerinde yer alan gecekondusunda yaşayan ve karpuz satıcısı olan bu kişi, iki çocuğunun üniversitede okuduğunu ve kendisinden daha fazla para kazanmakta olduğunu söyledi. Hiçbir eğitim almadığı halde, Alevî olduğu için bilginin özgürleştirici gücüne inanan X., genel eğilimden uzaklaşmış ve aile ölçeğinde kültürel (ve sosyal) bir sermaye edinmeye öncelik tanımış.

Bir hipotez olarak düşük gelirli kişilerde otomobile yapılan yatırımın arazi ve bina yatırımlarının önüne geçtiği söylenebilir. Eski gecekonduların yakınlarında, bu seçimin yapıldığının elle tutulur göstergesi olan pırıl pırıl arabalar görmek mümkün. Bu durumda "kentsel olana geçiş"in, kırsal alana gönderme yapan küçük evlerin yerine yüksek binaların inşa edilmesiyle değil, iş alanına erişimi de kolaylaştıran taşıtların edinilmesiyle gerçekleştiği söylenebilir. Burada Jean Rémy'nin (1992) kent yaşamına ilişkin "gündelik yaşamı hem değer hem de teknik olarak hareketliliğe bağlayan yaşam tarzı" tanımına ulaşıyoruz. Her halükarda Gazi topluluğunun sosyal anlamda

istikrar ve homojenlikten uzak olduğu görülüyor. İş veya okulun getirdiği ilerleme, çoğu kez, mahalleden çıkış için bir sebep sunuyor, öyle ki mahallede kalanlar da aslında vekâleten kalıyor.

Gazi, solcular ve polis

Otoritelerin artık silmekle uğraşmıyor gibi göründüğü duvarlara yazılmış sloganlara (Fotoğraf 4), çoğu yasadışı olan küçük aşırı sol grupların çokluğunu gösteren[7] kırmızı renkli yazılamalara ve örgüt isimlerine karşın Gazi bir "solcu mahallesi" veya Türkiye'nin hâkim düzeninin dışına çıkmış bir "kurtarılmış bölge" olarak tanımlanamaz. Kendileri Gazili olmasa da, "Gazi halkı" vurgusunu öne çıkaran, kendilerini de onun sözcüsü addeden gruplar Gazi'yi bu şekilde tanımlasalar da, durum esasında işaret ettiğimizden ibaret (bkz. *Gazi. Gecekondulardan Geliyor Halk*). Eylemler için fırsat olan "olaylar"ın yıldönümü (12-13 Mart), İsmet İnönü Caddesi ve özellikle mezarlık gibi bellek mekânlarının etrafındaki toplantılar, adeta dışarıdan gelen bu grupların zirvesi görünümünde (Fotoğraf 5). Fakat mahalle esas olarak, Gazi'nin dışında Okmeydanı, Nurtepe, Alibeyköy, Esenyurt, İkitelli, Mustafa Kemal Mahallesi ve Sarıgazi gibi pek çok "halkayı" bir araya getiren bir ağın ve sirkülasyonlar sisteminin parçası olarak görülmeli. Son olarak, Gazi'nin dışarıdan görünüşünü büyük ölçüde belirleyen "solcu" nitelemesinin, mahalle sakinleri tarafından sahiplenilmediğini, görüştüğüm kişilerin çoğununun bu grupları desteklemekten ziyade durumdan yakındıklarını belirtmeliyim.

Buna karşın mahallenin hemen girişinde (TEM çıkışında) panzerlerin bulunmasının, halkın polisin uyguladığı sürekli bas-

7 Bu çeşitliliğin ne boyutta olduğunu görmek için burada, "olaylar"ın üçüncü yıldönümü nedeniyle 1998 Mart'ında Gazi'de bulunan grupların isimlerini sayalım: PKK, TİKB-Bolşevik, TKP-ML/TİKKO, ERNK, YCK, TKEP-Leninist, GKB, Özgür Gençlik, Devrimci Kıvılcım Hareketi, Kaldıraç, DİH, Direniş, Proleter Devrimci Duruş, Sınıf Sendikacılığı Hareketi, Devrimci Parti Güçleri, Genç Umut vd.

Fotoğraf 4. *Sloganlarla kaplı duvarlar. Aralık 1996.*

kı ve aşağılamalara maruz kalmasının (kimlik kontrolleri, tüccarlara dayatılan resmî "eve çekilme saati", geceleri panzerlerin sokaklarda yaptıkları gürültülü "gösteriler") ve polisin –olaylardan önceki dönemde de– yetkilerini kötüye kullanmasının,[8] ortak "ezilme" duygusundan kaynaklanan bir farklılık bilincini doğurduğu açık.[9] Bu açıdan bakıldığında mahallenin kimliği, mahalle sakinlerini potansiyel olarak tehlikeli insanlar şeklinde damgalayan ve sınıflandıran bir polis sisteminin ürünü gibi görünüyor. Devletin silahlı güçleri, aynı koşulları ve karakteristik özellikleri taşıyan civar mahallelerden pek az farkı olan Gazi'yi sıradanlaştırmak yerine, varlığını sürekli hissettirerek ve keyfi uygulamalarıyla rahatsızlık vererek mahalle sakinlerinin gözünde gerçekte olduğundan da olumsuz bir imaj yaratıyor. Mahalle burada "meşru" denilen şiddetin ürünü haline geliyor. Bu bakımdan mahalle kimliği, özellikle gençler açısından, tohum halinde de olsa, oldukça tepkisel bir biçim alıyor.

8 Simit satıcısı Bayram'ın 16 Ekim 1994 tarihinde eski Gazi karakolunda son derece ağır koşullar altında yaşamını yitirmesi olayını hatırlayalım; bkz. *Hürriyet*, 7 Ocak 1997, s. 18.

9 Bkz. Tezcan Tan, "Devlet baskısı şiddeti körüklüyor", *Demokrasi*, 4 Ocak 1997

Fotoğraf 5. *Gazi Mezarlığı'ndaki şehir mezarları. Ocak 1997.*

Sonuç olarak, Gazi örneğinden hareketle, sosyal bilimlerin mikro nesnesi olarak mahallenin ussallığını sorgulayabiliriz. Mahalle denilen yapı monografi için uygun olsa da, hiçbir zaman fazla tekilleştirici bir yaklaşıma sıkıştırılamaz. Geniş kapsamlı bir kent coğrafyası ve bunun ayrılmaz parçası olan kent topluluğu eliyle sınırları her zaman keyfi olarak çizilen mahalle, iç içe geçmiş bir dizi tekilleştirme sürecinin ürünüdür. Tanımı hem siyasi ve idari kararların, hem yorumların nesnesi ve bir ortak hafızanın kurucuları olan ayrıştırıcı tarihsel olayların, hem paylaşılan bir kadere karşı koyuş bilincini getiren gündelik olayların zorlamasından, hem de bir kimlik oluşmasına katkıda bulunan yorum ve imgelerden hareketle şekillenir.

Gazi örneğinde öne çıkan şeyi, nüfusun istikrarsızlığının ve süreksizliğinin; bölünme yaratan coğrafi kökene dayalı dayanışma ağlarının ve ideolojik aidiyetlerin neden olduğu içsel mahalle bilincinin zayıflığı ve buna paralel olarak görü-

len, "dışarıdan" gelen damgalamanın ağırlığı biçiminde niteleyebiliriz.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

İsimsiz (t.y.). *Gazi. Gecekondulardan Geliyor Halk.* İstanbul, Haziran.

"Dossier quartier" (1997) *Urbanisme*, Paris, sayı 297, Kasım-Aralık. 1997, s. 44-88.

Dural, T.F. (1995) *Aleviler... ve Gazi olayları.* İstanbul, Ant Yayınları.

Gaziosmanpaşa Belediyesi Faaliyet Raporu (1999) İstanbul, GOP Belediyesi.

Gökçay, G. ve Shorter, F. (1993) Who Lives with Whom in Istanbul? *New Perspectives on Turkey*, 9, s. 47-73.

Heper, M. (1987) *Democracy and Local Government. Istanbul in the 1980's*, Walkington (BB): Eothne Press.

Özbay, F. (1997) Migration and Intra-provincial Movements in Istanbul Between 1985-1990. *Boğaziçi Journal. Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Cilt 11, No.1-2, s. 115-150.

"Pas de quartier. Dossier spécial quartier" (1997) *Urbanisme*, Paris, Kasım-Aralık 1997, sayı 297, s. 44-88.

Pérouse, J.F. (1997) Les quartiers Nord de Gaziosmanpacha, entre *varoş* et *batıkent. Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, "Métropoles et métropolisation", No.24, Paris, FNSP/CERI, s. 122-162.

—. (1998) Les marchés fonciers et immobiliers à Istanbul: premiers repères méthodologiques et problématiques. *Lettre d'information de l'Observatoire Urbain d'Istanbul*, No. 14, İstanbul, IFEA-G.-Dumézil, Haziran 1998, s. 8-18.

—. (1998) Istanbul, grande inconnue, et métropole malgré elle: premiers repères. *Petites et grandes villes du bassin méditerranéen*, E. Dalmasso anısına, École française de Rome, s. 271-289.

—. (1998) Istanbul, métropole eurasienne en effervescence. *Techniques, Territoires et Sociétés*, No. 35, "De la ville à la mégapole: essor ou déclin des villes au XXI° siècle?", Ekim 1998, Kamu Hizmeti, Ulaşım ve İskan Bakanlığı, Paris la défense, s. 83-91.

Remy, J. ve Voye, L. (1992) *La Ville: vers une nouvelle définition?* Paris: L'Harmattan.

Yavuz, N. 1994. Upgrating Life Standards in the Periphery: Gazi 1993. *Lettre de l'Observatoire Urbain d'Istanbul*, IFEA, No. 5, Aralık1993, İstanbul, s. 26-27.

Gazete yazıları

Çetinkaya, H. Çocuk teröristler. *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1999, s. 5.

Gazi halkı baskıları kınadı. *Evrensel*, 17 Ekim 1995.

Gazi Mahallesi'nde Yoğun Gözaltı. *Özgür Politika*, Avrupa, 5 Ekim1995.

Gazi Mahallesi'nde Araçları Yaktılar. *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1999, s. 8.

Gazi Mahallesi'nde Büyük Gözaltı. *Cumhuriyet*, 13 Mart 2000, s. 6.

Gazi Mahallesi'nde Polise Saldırı. *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1999, s. 8.

Gazi Mahallesi'nde Gözaltı. *Evrensel*, 22 Eylül 1999, s. 3.

Ilgaz, K. ve Turgut, A. Gazi Sakinleri Önyargıdan Şikâyetçi. *Cumhuriyet Hafta*, Avrupa, 18 Ekim 1996.

Öğretmen İstediler Mahkemelik Oldular. *Özgür Bakış*, 5 Kasım 1999, s. 3.

Öğrenciler Yargılandı. *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1999, s. 7.

Polise Kahpe Saldırı. *Sabah*, 12 Aralık 2000, s. 4.

Polis Otobüsüne Saldırı: 2 Şehit. *Cumhuriyet*, 12 Aralık 2000, s. 19.

Tempo, İstanbul, Şubat 2000.

Filmler

Bulut, A. Gazi Mahallesi. (kısa metrajlı, 1996).

Ek: GOP Belediye rehberine göre 1998'de Gazi'de bulunan dernekler
(Kal. = Kalkındırma, Yard. = Yardımlaşma, Sos. = Sosyal, Day. = Dayanışma, Kül. = Kültür, B.H. = Barbaros Hayrettin, Kasab. = Kasabası).

İl-ilçe-köy kökeni	*Derneğin adı*	*Mahalle*	*Adres*
ERZURUM-Hınıs-Tekman	Hınıs-Tekman Köylüleri Kült. Yard. Day. Derneği	Gazi	1274 Sok., No. 7
MALATYA	Malatya-Hekimhan İlçesi Y. Saz. Köyü Kültür Day. Derneği	Zübeyde Hanım	1314 Sok. No. 4
SİVAS-Divriği	Sivas-Divriği Sincanlı Mah. Çamurlu Kal. Day. Derneği	Gazi	1403 Sok., No. 3
SİVAS-Divriği	SİVAS-Divriği İlçesi Tepehan Köyü Güz. Kal. Yard. Derneği	Zübeyde Hanım	1372 Sok., No. 13
SİVAS-Divriği	Sivas-Divriği Sincan Sırgalı Köyü Yard. Kal. Derneği	Gazi	Cebeci Cad., No. 290
SİVAS-Divriği	Sivas-Divriği Oğlaklı (Zabular) Köyü Kültür Yard. Derneği	Zübeyde Hanım	1291 Sok.
SİVAS-Divriği	Sivas-Divriği Adatepe Köyü Sosyal Yard. Derneği	Gazi	Kıbrıs Cad., No. 60
SİVAS-Hafik	Sivas-Hafik Tozani Köyleri Sosyal Yard. ve Day. Derneği	Gazi	1386 Sok., No. 3/2
SİVAS-Kangal	Sivas-Kangal-Gençali Köyü Sos. Yar. Derneği	Zübeyde Hanım	1248 Sok., No. 14.
SİVAS-Koyulhisar	Sivas-Koyulhisar Ballıca Köyü Karapınar Mah. Yard. Derneği	50. Yıl	2094 Sok., No. 5
SİVAS-Ulaş	Sivas-Ulaş Ezentere Köyü Kalk. ve Yard. Derneği	Gazi	1342 Sok., No. 69
SİVAS-Zara	Sivas-Zara Alişanağılı Köyü Kültür ve Day. Derneği	Zübeyde Hanım	1266 Sok., No. 24

Ek: GOP Belediye rehberine göre 1998'de Gazi'de bulunan dernekler (devamı)
(Kal. = Kalkındırma, Yard. = Yardımlaşma, Sos. = Sosyal, Day. = Dayanışma, Kül. = Kültür, B.H. = Barbaros Hayrettin, Kasab. = Kasabası).

İl-ilçe-köy kökeni	*Derneğin adı*	*Mahalle*	*Adres*
SİVAS-Zara	Sivas-Zara Büyükköy Sosyal Yard. ve Day. Derneği	Zübeyde Hanım	1270 Sok., No. 22/B
SİVAS-Zara	Sivas-Zara İğdeli Köyü Sosyal Yardımlaşma ve Kalk. Derneği	Zübeyde Hanım	1306 Sok., No. 15
SİVAS-Zara	Sivas-Zara-Kısıkköyü Kültür ve Day. Derneği	Zübeyde Hanım	Kazımkarabekir Cad., No. 653
SİVAS-Zara	Sivas-Zara İlçesi Bektaş Köyü Yard. Day. Derneği	Zübeyde Hanım	1279 Sok., No. 47/1
TOKAT-Zile	Tokat-Zile Yalınyazı Köyü Çevre Köyleri Kültür Yard. Derneği	Zübeyde Hanım	K.Karabekir Cad., No. 42
TOKAT-Zile	Tokat-Zile Aluçözü Köyü Yard. ve Day. Derneği	50. Yıl	2023 Sok.
TOKAT-Zile	Tokat-Zile Uzunköyü Köyü Kültür Kalk. Derneği	Esentepe	2390 Sok., No. 78
TUNCELİ-Nazımiye	Nazimiye İlçesi ve Çevre Köyleri Sosyal ve Kült. Yardımlaşma Derneği	Karayolları	582 Sok., No. 33
SİİRT	Siirt-Kurtalan Tütün Köyü Yard. ve Day. Derneği	Karayolları	Osmanbey Cad., No. 90
Karadeniz			
KASTAMONU-Çatalzeytin	Çatalzeytin Konaklı Köyü Karapınar Mah. Yard. Dern.	Gazi	1346 Sok., No. 22/2
ORDU	GOP Fatsalılar Sosyal Yard. Derneği	Esentepe	Atatürk Bulvarı, No. 56/A
	Körpınar Köyü Dayan. ve Yard. Derneği	Zübeyde H.	1500 Sok., No. 7

Ayazma: İstenmeyen Bir Yerleşim Alanı*

Türkiye son yıllarda, hem kendi iç dinamiklerinin, hem de dış[1] kaynaklı (Avrupa ve diaspora) taleplerin etkisiyle, artık sadece fiziksel çatışmalar ya da tartışmalı kutuplaşmalar[2] şeklinde ifade edilmeyen, her yönden gelen kimlik talepleri ile karşı karşıya. Üniter devlet ve tek parçalı ulus gibi kavramlar[3] darboğazda gibi görünüyor. 1990'ların başından itibaren,[4] örneğin Süleyman Demirel hükümetinin "Kürt gerçekliğini" resmî olarak kabulüyle ve Başbakan Turgut Özal'ın attığı adımlarla öne çıkan "Anadolu mozaiği" imgesi, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini, Türk birliğine karşı bir tehditten ziyade, belli sınırlar dâhilinde keşfedilecek zengin bir potansiyel gibi sunuyor. Lozan Antlaşması'ndan[5] bu yana sadece "Müslümanlar/Gayrimüslim-

---

(*) J.-L. Arnaud (der.), *L'Urbain dans le monde musulman de Méditerranée,* Paris: Maisonneuve & Larose, 2006, s. 155-174.

1 Avrupa Birliği'nin Türkiye vatandaşı olan Kürtlere yönelik uygulamalarla ilgili yükümlülükleri dış kaynaklı baskıların en ısrarlı olanıdır.

2 1970 yıllarındaki, ilk bakışta çok basitçe "solcular", "sağcılar" ve İslamcılar arasındaki direnişe dayanan öğrenci çatışmalarını hatırlayalım.

3 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde ortaya atılan kavramlar (1920'ler).

4 *Biz ve Onlar-Türkiye'de Etnik Ayrımcılık* adlı kitabın 1992 yılında yayımlanması Türkiye'deki dine bağlı olmayan ötekileştirmelerin "açık" bir yansıması olarak anlamlıdır.

5 1923'teki antlaşmada "tanımlanan ve koruma altına alınan azınlıklar" tamamen dinî temellere göre sıralanmıştır.

ler" arasındaki uyuşmazlıklara indirgenmiş olan kimlik sorunu yaklaşımı, yeni söylemin etkisiyle ötekilik figürlerinin azaltılması, farklılaştırma sistemlerinin yeniden sorgulanması açısından değişime uğruyor. Buna ayrıca sitelerin (zenginliğin göz alıcı bir şekilde sahnelendiği yerler) aşırı hızlı geliştiği dönemde, özellikle de İstanbul'un kenar bölgelerinde yeni farklılaşma faktörlerini ortaya çıkaran ve giderek artan sosyal parçalanmaların eklendiğini de eklemek gerek.

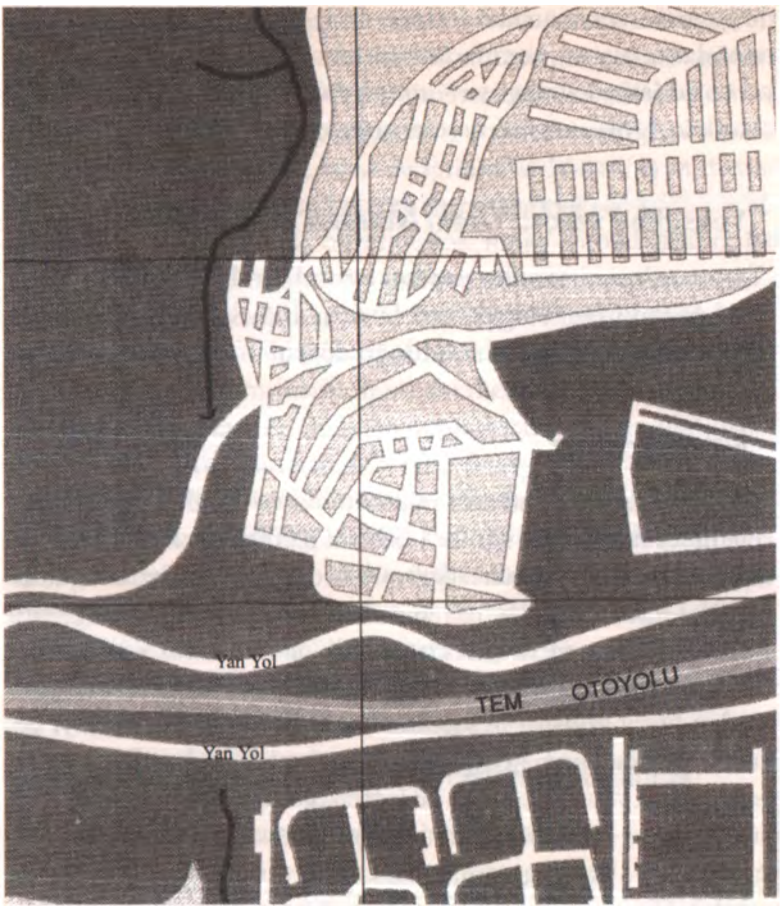
Bu bağlamda önce (Harita 1) Ayazma'nın (egemen idari ve politik güçlerce yok sayılan bölgenin) istenmeyen ve korku verici öteki İstanbul gibi ifadelerle nasıl "inşa" edildiğini görmeye çabalayacak, ardından orada yaşayanlar için anlamlı olan, oradaki günlük hayatı ve sosyo-mekânsal ilişkileri şekillendiren ve bir dizi mikro-farklılaşmanın hâkim olduğu iç yapılanmasını tarif etmeye çalışacağım. Bununla birlikte, çoğunlukla sınıflandırma ve kategorilere ayırma eğiliminde olan araştırmacılarca hatalı bir şekilde yürütülen, bazen de karşılıklı algıların gerçekliğine ters etki yapabilen ve bana göre kimliğe dayalı bir ayırım olan, *a priori* etnik, kültürel ve politik sınıflandırmalardan kaçınmaya özen göstereceğim.[6] Amacımı kısaca, sırf karşıtlıkların doğurduğu etki için ötekileştirmeler yapmak yerine, öteki üzerine söylemlerin, önce kentin genel atmosferi ve sonra mahalle özelinde olmak üzere, iki farklı ölçekte ve belirli bir bağlamda nasıl geliştiğini ve değiştiğini gözlemlemek olarak açıklayabilirim.

Dışarıdan Ayazma: "Fakir bir Kürt bölgesi"

Ayazma "dışarıdakiler için" bir otobüs durağından veya söylemleri şekillendiren (ya 'fakirlik edebiyatı'[7] niteliğinde ya da tekinsizlik iması taşıyan) muğlak bir izlenimden ibaret. Bu "kö-

6 Kısa süre önce bir Türkiye uzmanı, "genel olarak" Alevîliğin –bu heterodoks Anadolu inancının sahip olduğu tüm çeşitliliğin ve çok yönlülüğün ötesinde– büyük oranda Batılı araştırmacıların bir yaratısı olduğunu öne sürdü ve bu iddia kimi ilgili kişilerce benimsendi.

7 Aralık 2001'de pek çok özel kanal (Kanal 7 ve ATV) küçük bir bebeğin doğum sırasında yeterli tıbbi destek olmadığı için hayatını kaybetmesi üzerine semt ile ilgilendi.

Harita 1. *Ayazma'nın konumu.*

tü izlenim" Ayazma'nın bir taraftan fakir bir bölge, diğer taraftan da çoğunlukla "Doğu'dan"[8] gelen göçmenlerin "barındığı" bir yer olarak damgalanmasının bir ürünü. 1999'da başlayan olimpik stadyum inşaatı, mahallenin "dışarısı" tarafından tanınıp kabulünü değil, tam tersine, "etkileri olumsuz bir artık" olarak nitelenmesini, "temizlenmesi" veya radikal bir şekilde ıslah edilmesi gereken bölgeler arasına sokulmasını beraberin-

8 "Kürt" kelimesini kullanmaktan kaçınmak için kullanılan dolaylı ifadeler arasında "Güneydoğulu" ve "Doğulu" ve hatta daha eksiltmeli olarak "bölgeden -" veya "Anadolu'dan gelenler" ifadelerini aktarabiliriz.

de getirdi. Ayazma sakinlerince de kısmen benimsenen bu iki tanımlama biçimi, semtin hâkim temsillerde sahipsiz, potansiyel sorunların kaynağı ve sonuçta da pek gidilmeyen bir bölge olarak kurgulanmasına zemin sağlıyor.

Yoksul bir varoş:[9] *Öteki İstanbul*

Ayazma'nın dışarıdan yapılan tanımlarında ilk olarak, İstanbul'daki enformel bölgelerden birisi olduğu belirtilir. Bu tür bir tanımlamanın dayanakları olduğu doğru.

İsimsiz bir mahalle

Ayazma'da, "mahallenin" kullanımla ve dâhilî uygulamalarla belirlenen sınırları içinde 1.500 ile 2.000 arası hane bir arada bulunuyor. Görüştüğüm idari yöneticiler kadar mahalle sakinleri de, –Ayazma'da "birey" geçerli bir referans varlık değilmişçesine– nüfus sayımı için en çok "hane" birimini kullandılar. Gözlemlerime göre, hane nüfusu 2 ila 20 kişi arasında değiştiğinden birey sayısını hesaplamak için kullanılacak katsayı belirsiz. Aslında hane, genellikle pek çok nesli, pek çok kız ve erkek kardeşi veya kuzenleri de içeren, geniş anlamıyla aileye, en küçük hayat birimine tekabül ediyor. Bundan dolayı, genellikle büyüyen ailenin genişlemesine göre yaşam alanı ikiye bölünebileceğinden, hane sayısı ile konut veya bina sayısı arasında uyuşma yok. Evlenen erkek ya da kız çocuk için babanın evinin yanında yeni bir gecekondu,[10] bu mümkün değilse yeni bir oda inşa edilebiliyor. Bunun dışında hanenin boyutları mevsime ve gelip gidenlere bağlı olarak değişiyor.

---

9 Macarca kökenli olan bu terim, 1990'lardan bu yana özellikle basında enformel ve fakir çevre bölgeleri tanımlamak için kullanılmış, günümüz Türkçesinde ise salt olumsuzlayıcı bir anlam taşıyor.

10 Gecekondu terimi 1940'larda uyduruldu ve ilk göçmenlerin enformel ve geçici konutlarını belirtmek için kullanıldı; özellikle 1950 ile 1970 arasında yaygınlık kazandı. Fiziksel yapının ve arazinin değişimi, terime zamanla başka anlamlar kattı. Bkz. "Deconstructing the *gecekondu*", *European Journal of Turkish Studies*, n°1, çevrimiçi erişim (www.ejts.org).

İlk göçmenler "memleketleriyle" sıkı bağlarını koruyorlar; sıkça yapılan, hatta yazın hasat zamanında veya şehre götürmek üzere bazı ürünlerin toplanması sırasında birkaç ay süren ziyaretler bu bağın açık göstergeleri. Aile içi etkin dayanışma, kuzen ya da kardeşlerin, hatta sadece tanıdıkların, iş ve oturacak yer bulana kadar geçici olarak buradaki evlerde konuk edilmelerini gerektiriyor. İş bulmak çok kolay olmadığından bu misafirlikler kimi zaman uzayabiliyor; ailenin yaşayışının yeniden düzenlemesine dahi neden olabiliyor. Kayıtlara göre Ayazma'da yaklaşık 15.000 kişi yaşıyor. Bu da, belirsizlikler ne olursa olsun buradaki nüfusun, kent merkezinde yer alan –ve seçilmiş muhtarı olan– çoğu mahallenin resmî nüfusundan daha yüksek olduğunu gösteriyor.[11] Yine de Ayazma, muhtarın belirttiğine göre 2001 Baharı itibariyle, toplam nüfusu 80.000 görünen (tahminen her üç kişiden birinin kaydı bulunmamasına rağmen) Ziya Gökalp Muhtarlığı'na bağlı. Bunlara bakarak Ayazma'nın isimsiz, idari düzen tarafından görünmez kılınmış ve sivil hükümet için hiçbir hakkı olmayan hayaletlerin[12] oturduğu bir bölge olduğunu söyleyebiliriz.

Şartların ve kaderin bir araya getirdiği bir topluluk

Belirsizliğin hüküm sürdüğü bir yerleşim

TEM Otoyolu boyunca uzanan yamaç üzerindeki yoldan geçerken ilk anda göze çarpan güney mahallesindeki baskın yerleşim şekli, gecekondu. Bu noktada, gecekondu olgusunun ele alınışına dair bir uyarıda bulunma gereği duyuyorum: İstanbul'daki başlıca yerleşim şeklinin gecekondu[13] olduğu varsayı-

---

11 Örneğin "tarihî" Beyoğlu bölgesinde, daimi oturan sayısının 2.000'den az olduğu mahalleler bulunuyor.

12 Muhtarlığa ikametgâh kaydı yaptırılmaması imkânların eksikliği ve izlenecek yolun bilinmemesiyle ilişkili olabildiği gibi, zaman zaman insanların sadece sıkıntı ve eziyet vereceğini düşündükleri Türk yönetimine karşı sergiledikleri bir pasif direniş niteliği de taşıyabiliyor.

13 Az katlı küçük köy evlerine benzeyen ve kaba işçilikle inşaat izni olmadan yapılmış, sonrasında zaman içinde "iyileştirilmiş" evler. Kapsamını özellikle dar tuttuğum bu "formel" tanım, gecekonduların önemini belli bir bağlama otur-

mı sıkça dile getiriliyor. Ancak bunu doğrulama zahmetine girmeden yalnızca ortak söylemi tekrar etmekle yetinen bu yaklaşıma karşı koymamız gerekiyor. Ayazma kentsel alanın kenarlarında ve küçük boşluklarında varlığını sürdüren birkaç gecekondu mahallesinden birisi. Bu yerleşim biçimleri inşaatın (ve bazen de arsa mülkiyetinin) yasadışı oluşundan çok, bölge sakinlerinin sahip olduğu olanakların kısıtlılığını yansıtıyor. Evler, zaman içinde bir hol, daha geniş bir mutfak, ek bir düzenleme, hatta ilave bir oda ile yeniden tasarlanabilen temel birimlerden "türüyor" Fakat dönüştürülmüş ve geliştirilmiş olanların bile yıkılmaması başkalarının insafına kalmış. Mahallenin yamaçları ve Hamamdere'nin kolu boyunca yoğunlaşan gecekondular, her birinin özgün hikâyesi ve geçirdiği sayısız tadilat göz önüne alındığında, tamamen farklı görünümler sunuyor.

Bir yoksunluk topluluğu

Elektrik, karayolu ve kanalizasyon gibi temel kamu hizmetlerinin yetersizliği, hatta yokluğu dikkat çekiyor. Elektrik çoğunlukla kaçak, kanalizasyon yok ve karayolu ulaşımı iç bölgelere hizmet etmekten ziyade dışarısıyla bağlantıyı sağlayan birkaç sokaktan ibaret (fakat kırmızı boyayla yazılmış isimlere bakarsak mahallede birden çok "cadde" mevcut).[14] Mahalle içi temel ulaşım, çok sayıdaki yokuştan, ilkel patika ve kestirme yollardan yürüyerek yapılıyor. Hamamdere ve küçük kolları[15] da, bir açık kanalizasyon işlevi görüyor ki rengi ve kokusu bunu doğruluyor.

Mahallenin, özellikle de kadınların hayatının belirleyici unsuru, her şeyden çok, su şebekesinin olmaması. Ayazma'daki hayatın ritmi, konutlarda su olup olmamasına göre belirlendiği için, temel sıkıntının bu olduğunu söyleyebiliriz. Her yaştan kadın,

---

mamızı ve arazi mülkiyeti ile inşaat biçimi sorunları arasında bir ayırım yapabilmemizi sağlıyor.

14 Bunlardan birkaçı: Ebru Caddesi, Ayazma Caddesi, İkitelli Caddesi ve elbette Atatürk Caddesi.

15 Hemen yukarıdaki Keresteciler Sitesi'nden aşağıya akan kirli su gibi.

gün boyu bidonlarla dolu el arabalarıyla su taşıyor. Taşıma işinde annelerine yardım eden çocukların, etrafında oyun oynadıkları iki çeşme böylece sosyal hayatın odak noktası haline gelmiş. Su taşımak için bekleyen kalabalık içinde sıraya uyulmadığında ya da su dolduran kişi kullanım kurallarına uymamakla suçlandığında sözlü atışmalar yaşanabiliyor. Kullanılan suyun kalitesizliği sağlık için ciddi bir tehlike yaratıyor ve yüksek sayıda çocuk ölümüne yol açıyor. Onlarca küçük kurbanın yattığı Ayazma "çocuk mezarlığı" da dikkati bu su felaketine çekiyor.

Geçim yollarının belirsizliği

Ayazma'nın kötü itibarını kemikleştiren bir diğer etmen de insanların yüksek yaşam düzeylerine ulaşabilecek miktarda para kazanamamaları. Düşük istihdam, kötü istihdam ve işsizlik, özellikle 1999[16] Depremi ve Şubat 2001 krizinden bu yana bölgenin karakteristiklerinden biri haline geldi. Sonuç olarak, hanehalkının genişliği göz önüne alındığında zaten çok düşük olan aile gelirinin aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamasının mümkün olmadığı görülüyor. Ayazma sakinlerinin çok azı kayıtlı ekonomi içinde; büyük çoğunluğu ise iş güvenliğinden ve sosyal güvenlikten yoksun. Ayazma'da yaşayanların bir hastalık ya da kaza durumunda başvuracakları hiçbir merci bulunmuyor. Mahalle sakinlerine sunulan iş fırsatları çoğunlukla parça başı ya da en iyi ihtimalle haftalık oluyor. Erkekler 14, kızlar 12 yaşından itibaren, genellikle tekstil veya ayakkabı sektöründeki atölye veya fabrikalarda çalışmaya başlıyor ve en iyi ihtimalle asgari ücret ya da altında para kazanabiliyor. Kadınlar bazen evde parça başı[17] çalışıyor, taşeron sistemiyle gelen işler karşılığında sembolik denebilecek ücretler alıyorlar. Bazı çocuklar okul masraflarını[18] ödeyebilmek için, okul başa-

16 Doğu'dan gelen göçmenlerin önemli bir kısmına istihdam sağlayan inşaat sektörü depremden etkilenmişti.

17 Örneğin bazıları elektrik kutularının montajını yapıyordu. Bkz. 20.09.2001 tarihli görüşmeler.

18 Bkz. 20.09.2001 tarihli görüşme, Ayazma. Babası ağır şekilde hasta olan 13 yaşındaki E. okullar açıldığında asgari ihtiyacını karşılayabilmesi için gereken 10

rıları olumsuz etkilendiği halde, 14 yaşından önce de çalışmaya başlayabiliyor.

Bu duruma örnek olarak İkitelli'den gelen yol üzerindeki büfede çalışan Ayazma "ekmekçisi"ni verebiliriz. Mardin'den gelmiş olan bu yaşlı Ayazmalı, İstanbul Halk Ekmek A.Ş. için günde 10 saatten fazla çalışıyor ve alacağı ücret sattığı ekmek sayısına bağlı olduğundan artı ve eksileriyle günlük olarak yaklaşık 6 milyon Türk lirası[19] "maaş" alıyor. Bu geliriyle, bölge belediyesinin 2000 yazında su şebekesinin bağlanması için her haneden istediği 25 milyonu vermesi elbette mümkün olmamış. Bu durum ister istemez, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan "temel dayanışma"yı ve ailevi, yerel/bölgesel veya politik bağımlılıkları pekiştiriyor.

Ortak yıkım korkusu

Mahallenin kaderi hakkındaki belirsizlik ve bilgi eksikliği de Ayazma halkının çoğunluğunu ilgilendiren bir konu. Ortada sürekli yıkım söylentileri dolaşıyor ve mahalleye gelen her "yabancı" bu korkuyu canlandırıyor; çünkü "dışarıdan" gelenlerin, yetkililerce gönderildiği ve bunun da bir yıkımın habercisi olabileceği düşünülüyor. Bu yüzden, şüpheyle karşılandığım her yerde niyetimi ve "orada olma nedenimi" anlatmam gerekti; yine de her zaman ikna edici olamadığımı ve kuşkuları tamamen silemediğimi söylemeliyim. Son dönemde, daha önce yıkılmış olan evler, sahipleri tarafından yeniden inşa edildikten çok kısa bir süre sonra, mahalle halkına ibret vermek istenircesine yıkılıyor.[20] Aldıkları kararlar Tanrı kelamı gibi algılanan politik güçlere karşı geliştirilen fazlasıyla kaderci ve mantıksız tutum, ortak bir hissin doğamamasına yol açıyor. Herkes, o radikal kararın herhangi bir anda denk gelebileceğini bildiğinden

avroyu [2010 koşullarında 15 TL] kazanabilmek üzere geri dönüşüm işinde yardımcı olarak çalışıyor.

19 Görüşmenin yapıldığı 11 Kasım 2001'de 4,5 avro [2010 koşullarında 10 TL]

20 Muş'tan gelen bir aileye ait olan mezarlığın yakınındaki gecekondu üst üste dört kere yıkılmış. Mahalledekiler ve komşuları bu durumu bize eğlenerek anlattı.

uzun vadeli maddi planlar yapılması mümkün değil. Ayazmalıların büyük kısmı kendilerini infazı ertelenmiş mahkûmlar gibi görüyor ve cezalarının hemen infaz edilmemesini "tanrının bir lütfu" olarak algılıyor.[21]

Yukarıda anlatılanların tümü, Ayazma'nın, dışarıdaki temsillerinde "öteki İstanbul'un" başlıca figürlerinden birisi olarak görülmesine sebep oluyor: dışlananların İstanbul'u; İstanbul'un rahatsız edici ve bastırılmış yüzü; yetkililerin ortadan kaldırmak, en azından yabancıların bakışlarından gizlemek istedikleri, utandıran yüzü. Dışarısı için Ayazmalılar tehlikeli, kargaşa yaratan ve pek de çalışkan olmayan bir grup insan...

"Bölücülerin" ve "çok çocuk yapan Anadolulular korkunç yuvası"

Ayazma aynı zamanda, İstanbul'u köylüleştiren ve çirkinleştiren göçmenlerin, özellikle de "Doğuluların" yaşadığı bir yer olarak algılanıp tarif ediliyor. Çoğunluğun Ayazma'ya bakışı, İstanbul'daki mevcut tüm kötülüklerin sorumlusu olarak görülen "Anadolulular" hakkındaki yaygın güvensizliğin izlerini fazlasıyla taşıyor. Bu örnekte "ötekinin inşası", Kürtlerin İstanbul'a göçleri hakkındaki yaygın söylemlere siniyor. "Göç öncesi"nde mutlu ve uyumlu bir dönem yaşandığına dair yanlış bir kabulden hareketle, göçmenler, şehri istila ederek "önceleri var olan düzeni" bozan, sorun yaratan, varlıkları meşruiyet taşımayan insanlar olarak gösteriliyor.

Bir Kürt'ten diğerine...

Mahallenin "eskileri" ("ilk yerleşenler" grubundan olan ve nüfusun istikrarsızlığı[22] nedeniyle yok olma tehlikesi yaşayan yerel hafızanın –ağırlıklı olarak sözel– taşıyıcısı denebilecek ki-

21 Vaziyet şu şekilde görülüyor ve niteleniyor: "Takdiri ilahi", "Allah bilir", "Göreceğiz"

22 Daha iyi olduğu farz edilen yerlere göç, "terfi" veya "memlekete" geri dönüş gibi, sistemi değişken kılan durumlar.

şiler) ile görüşüp yakın geçmişin izlerini sürdüğümde, kurucu unsurun Kürtlük olduğunu gördüm.

Arsa satışından başlayarak mahallenin arazi, emlak ve politika hususlarında inşasından sorumlu "kurucuları"nın bir grup öncü iş bitirici olduğu anlaşılıyor. Bu kurucular (Erzurum kökenli Özkan ve Polat aileleri)[23] 1970'lerin sonunda İkitelli[24] çevresindeki Ayazma Vadisi'nin kuzeydoğusunda yer alan, askeriyeye[25] ve tarıma[26] ayrılmış alanlara yerleşmişler. Bu iki kurucu, Ziya Gökalp Köyü Muhtarlığı[27] aracılığıyla, uzun süre yerel politik hayatı da kontrol etmiş. 1982'de arazi "parsellere ayrılmış" ve satılmış. Bu işlem –kendilerini "yerel emlakçı"[28] ilan eden– İhsan Polat ve İrfan Özkan tarafından gerçekleştirilmiş. Bu tarihten itibaren fiziksel gelişim hızlı olmuş. Görüşülen tanıklara göre, aileler– ve köylüler-arası bilgi aktarımı sayesinde pek çok aile İstanbul'da yeniden bir araya gelme kararı almış ve 1983-1986 yılları arasında üç yüz hane Ayazma'ya yerleşmiş. 1984'ten itibaren "köy muhtarının" talebi üzerine ilk "köy yolları"[29] açılmış. Satışa sunulan parseller çok kısa sürede satılmış ve bitişikteki kamu arazilerine yerleşilmeye başlanmış. Fakat 1986 yılının Sular İdaresi Haritası'nda Ayazma sadece boş tarım arazilerinin bulunduğu bir mevki olarak görünüyor.

Arazi bakımından yasal olan bir yerleşimin zamanla kenar bölgelerde ve yamaçlarda kaçak yerleşime dönüştüğünü söyleyebiliriz. 1980'lerde yavaş yavaş "İkitelli Organize Sanayi

23 Günümüzde mahallenin üst tarafında Polat ailesine ait üç ev bulunmaktadır.

24 Ve artık aşağı yukarı yakın tarihlerde inşa edilen devasa sanayi bölgesi nedeniyle meşhur olan.

25 Ayazma'daki vadinin sonunda bulunan eski çeşmenin alınlığında, açıkça arazide gezinmekte olan bir asker tarafından yazılmış 1941 yılından kalma bir yazı bulunmaktadır.

26 İstanbul Sular İdaresi'nin haritalarında da açıkça gösterilmiş olan Ayazma'nın kuzeyindeki bir elma bahçesi ile bir mandıra halen yerlerinde duruyor.

27 Bu görevi kısa bir süre önce, mahallenin yeni göçmenlerini daha fazla temsil eden –yine de müteahhitlik ve emlakçılık da yapan– Hıdır Koç'un seçilmesi için "bırakmışlar" (20.09.2001 tarihli görüşme).

28 Bkz. 20.09.2001 tarihli görüşme.

29 Ayazma'nın bugünkü asfalt "caddeleri"

Bölgesi"nin[30] düzenlenmesi ve sonunda otoyolun açılması, mahalleye, yakınlarda bir iş kaynağı sunarken bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiş. Ayazma ve çevresini aniden, gelişmekte olan kentsel ortama sokan ve tamamen değiştiren, bu gelişme olmuş. 1990'ların başında, özellikle mahallenin alt tarafındaki "cadde" boyunca ilk apartmanlar yükselmiş. O tarihten itibaren, göçmenlerin kökeni biraz değişmiş; Muş ve Van'dan gelenler mahallenin Kürt kimliğini güçlendirmiş. Tanıdıklar aracılığıyla gerçekleşen ve ardı ardına gelen göç dalgaları, fiilen bir "Kürt bölgesi" meydana getirmiş.

Newroz 2001

Mahalledeki "Kürt aidiyeti"ni daha iyi anlayabilmek için Kürtlerin –Azerilerin, Orta Asyalıların ve İranlıların– "yeni yılı" kutladıkları *Newroz*'u burada geçirdim. Çocukların yollarda, patikalarda ve boş arazilerde lastiklerle yaktıkları ateşlerin sayısı beni şaşırttı. Pek çok mahalleli, polisin yolları kapatmasından çok önce Topkapı tarafındaki izinsiz gösterilere katılmaya gittiğinden, mahallede sönük bir bayram havası hâkimdi. Ayazma'da kalan yetişkinlerden bazıları ise, merkezdeki olayları cep telefonları sayesinde izliyordu.

Güçlü göstergeler: Ayazma'nın çocukları ve kadınları

Mahalleye elinde fotoğraf makinesiyle gelen bir yabancının etrafı hemen, zafer işareti yaparken fotoğraflanmak isteyen bir sürü çocuk tarafından sarılıyor; sanki ilk andan Kürt olduklarını ve onları kuşatan düzene isyan ettiklerini ilan etmek ister gibiler (Fotoğraf 1). Dışarıya karşı sergilenen bu sahne neredeyse sistematik hale gelmiş. (Ancak mahalledekilerle tanışmamın ardından çocuklar sadece poz vermeye başladılar.) Bu türden karşılamalar mahalleyle ilgili olumsuz önyargıları güçlen-

30 700 hektardan daha geniş bir alana yayılmış olan, Türkiye'nin en büyük sanayi bölgesi.

Fotoğraf 1. *Ayazma'nın çocukları. 21 Mart 2001.*

diriyor. Buna karşın, çocuklar, Kürtçe bilmeyenlerle alay etseler de, aralarında ender olarak Kürtçe konuşuyorlar. Çoğu İstanbul'da doğup Türkçe eğitim aldığından,[31] aile içinde konuşulan dil halen Kürtçe olmasına rağmen, –mükemmel ve akıcı olmasa da– Türkçe konuşmayı tercih ediyor. Her zaman her yerde karşınıza çıkan bu çocuklar, "çok çocuk yapan Kürtlerin mahallesi" imajını daha da güçlendiriyor.[32]

Kadınların Kürt olduklarını anlamak için tülbentlerine bakmak yeterli; geldikleri bölgeye özgü kıyafetleri de cabası. Zaten büyük kısmı Türkçe'yi hiç bilmiyor; bu da esaretlerini kırıyor ve dışarısıyla temaslarını kısıtlıyor. Yarı zamanlı veya tam zamanlı okula gitmiş olan çocuklar anneleriyle dışarısı arasında aracılık ve tercümanlık görevini üstleniyorlar. Megafonlu kam-

---

31 Televizyonu dâhil etmezsek...

32 Kürt olmayan bir mahalleli kendisini komşularından ayırıyor, "sadece üç çocuğu olduğu" için gurur duyuyordu.

yon veya kamyonetleriyle düzenli olarak mahalleye gelen –kumaş veya diğer ürünler satan– seyyar satıcıların çoğu Kürt; zira kadınlarla pazarlık edebilmek için Kürtçe konuşabilmek gerekiyor. Kısacası, Ayazmalı kadınlar, dilin getirdiği kısıtlamalar ve sosyal esaretleri yüzünden bir bakıma mahalledeki ötekileştirmenin en belirgin figürleri.

Gizlenmeyen ancak pasif olan politik bağlılıklar

Ayazma'da rastlanabilecek "politik" afişlerin tümü, siyasi arenada resmen izin verilen tek Kürt partisi olan HADEP'e ait.[33] Ayazmalıların bu partide mücadele etmek için ne zaman ne de fırsatları var; fakat onları kısmen de olsa bu partinin temsil ettiğine inanıyorlar. Mart 2001'de Ayazma'da elden ele dolaştığını gördüğüm tek gazete (eski ya da yeni sayılarıyla) ise, izin verilen[34] tek Kürt gazetesi olan ve Türkçe yayımlanan *Özgür Gündem*'di. Ayazma'daki tek etkin STK olan ve 1999'dan bu yana çocuklar ve kadınlar için temel tıbbi bakım sağlayan sağlık ocağının açıktan açığa HADEP'e bağlı olması, partinin popülaritesini arttırmış. Bu STK'nın son derece faydalı olan müdahalesi, bir yandan Kürtlük bilincini güçlendirirken diğer yandan "devlete bağlı olmayan yardımlaşma sistemlerinin cemaatleşmesi" süreciyle ilgili bir ipucu sunuyor.

Ayazma duvarları ise, PKK'yi ve liderini destekleyen ifadelerle dolu. İç organizasyonu ve seçilmiş temsilcileri olmayan Ayazma'nın, Gazi veya Armutlu Mahalleleri gibi "politize" olduğu söylenemez. Ayazma halkı *pasif olarak politize* olmuş bir grup ve ekonomik şartlarının olumsuzluğu, siyasete doğrudan katılmasına izin vermiyor. Bazı yerel politikacılar bu mahalleye karşı büyük bir güvensizlik duyuyor; yardım ve kaynakların dağıtımında bu mahallenin dışarıda bırakılmasının sebebinin bu olduğu söyleniyor. Ancak bazı ipuçları dışında, çevredeki

33 2003'te kapatıldı.

34 Son olarak 2001 yılı Nisan ayı sonunda, resmî olarak "ekonomik nedenlerden" kapatıldı. 2001 Haziran'ında *Yedinci Gündem* adıyla haftalık bir gazete çıkartılmaya başladı, ama bu yayın, satış fiyatı ve kısıtlı dağıtım koşulları yüzünden kalabalık bir kitleye ulaşamadı.

çoğunluğun uygunsuz bulduğu bu bağlılığı doğrulayabilecek gözle görülür herhangi bir hareketlilik yok. Kısacası, belirleyici etkenler kuşku ve *a priori* nitelemelerden ibaret.

Görüşmelerimiz sırasında Ayazma'daki erkeklerin büyük kısmının, PKK'nin hapishanedeki liderinin kendilerini temsil ettiğine inandıklarını, ama bunu bir biçimde Türkiye vatandaşlığıyla bağdaştırdıklarını gördüm. Örneğin görüştüğümüz kişilerden birisi, Abdullah Öcalan'a bağlı olduğunu söylüyor, öte yandan içten bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunu belirtiyor ve bu iki bağlılık arasında bir uyuşmazlık olmadığını savunuyordu: "O hepimizin başıdır, ona ayrılmaz bir şekilde bağlıyız. O bizim temsilcimizdir. Bununla beraber, Türk devleti bizleri kültürel farklılıklarımızla birlikte tam anlamıyla vatandaşı olarak tanımayı kabul ederse, bizler de onu tanımaya ve ona sadık olmaya kesinlikle hazırız."

Kürt karşıtı ötekileştirme ifadeleri

Kürt ailelerinin kalabalık olması,[35] en azından bu imajın yerleşikliği, geniş bir kesimin Ayazma'yı İstanbul'un düzenine karşı bir tehdit olarak görmesine yol açıyor. İstanbul'un Anadolulaşması/bozulması ve iç göç hakkındaki söylemlerle birleşen "demografik" bir Kürt istilası efsanesi üzerinde hemfikir olunduğu da biliniyor. Bu türden damgalamalar İstanbul'u etkileyen tüm kötülüklerden "yabancıları" ve yeni göçmenleri suçlama eğilimini doğuruyor.

Bu ilk bölümü sonlandırırken, Ayazma'nın dolambaçlı yollarında 2001 Martı'nda karşılaştığım yaşlı bir adamın kısa ve öz sözlerini alıntılayayım: "Hem fakir, hem de Kürt olarak bizler iki kere dışlanmışız. Yani yetkililerin bizlerle meşgul olmamalarında ve kaderimizle ilgilenmemelerinde şaşırılacak bir şey yok." Ayazma sakinleri arasında inkâr edilemeyecek bir "Kürt bilinci"

35 Genellemeleri sevenlerin hoşuna gitmese de Ayazma'da *tek bir tip Kürt ailesi yoktur*: Baba, üç eş ve 18 yaşayan çocuktan (ve kim bilir kaç tanesi hayatını kaybetmiştir) oluşan aileler olsa da, iki veya üç çocuklu aileler de vardır. 2001 Eylülü'nde bu konuda soru yönelttiğimiz genç yetişkinlerin çoğu, "uygun şekilde eğitmek ve okula gönderebilmek için" 2 çocuktan fazlasını istemediğini belirtti.

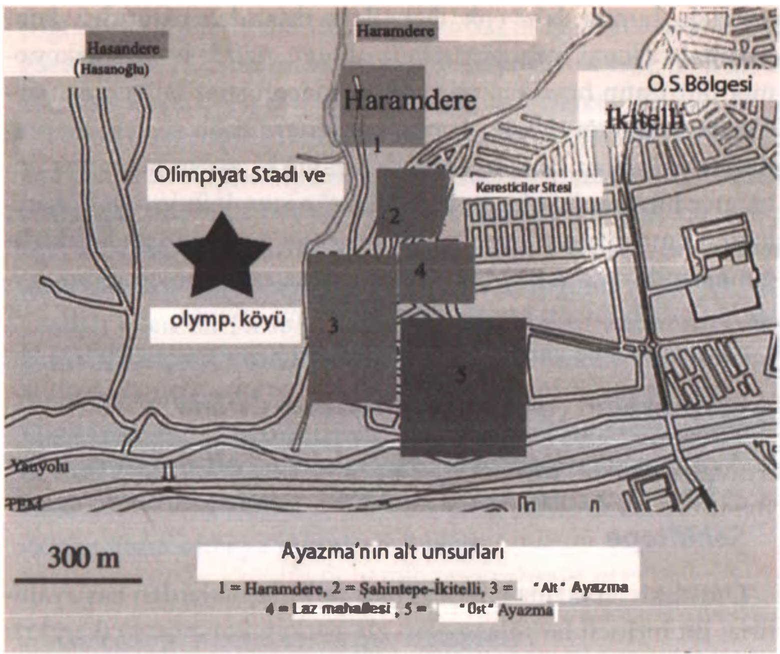
varsa da, bunun daha çok, dağınık ve dışarıdan yürütülen damgalamalara karşı tepki niteliğinde olduğu, özellikle sosyo-ekonomik durumun hassaslığından kaynaklanan sınıf bilincinden ayrılamayacağı görülüyor. Ayrıca kimliklere bağlı söylem ve pratiklere yakından bakıldığında, "Kürt-Türk" ayrımından çok daha ince bir "karşıtlıklar ve farklılıklar" sisteminin varlığı hissediliyor. Gündelik hayat şartlarının getirdiği görünürdeki birlikteliğin ardında ise, "Ayazma halkının" daha az homojen kılınmasına katkıda bulunan sayısız farklılık ortaya çıkıyor.

İç karşıtlıkların çok değişkenli hassas sistemi

Ayazma'nın "çevresel" ve "işlevsel" alt grupları: Yukarı Ayazma, Aşağı Ayazma, Haramdere ve Şahintepe

Öncelikle, Ayazma içindeki bazı farklılaşmalardan başlayabiliriz. Bu birincil farklılaşmaları ele alırken karşımıza çıkan kriterler şunlar: yerleşim tarihi, topografya, hidrografya, bina türü ve ana yollara göre konum. Ayazma ilk bakışta bir "gecekondu mahallesi" olarak nitelendirilse de, bu değerlendirmenin detaylandırılması gerekiyor. Kendiliğinden gelişen tüm mahalleler gibi Ayazma da 1990'lardan itibaren dikey yapılaşma hareketinden etkilendi. Bunun sonucunda, özellikle asfaltlanmış yolların kenarında ve düzenlenmiş, tapusu olan parsellerde, *apartkondu* denilen binalar görülmeye başlandı. Apartkondu da gecekondu gibi zaman içinde dönüşen, kat çıkılan, gelişime açık bir yerleşim. Bunların ortaya çıkışı, genel görünümü şekillendiren biçimsel kesintilere neden oldu ve yapıların homojenliğini bozdu. Sadece bu kıstasa dayanarak iki alt alan tanımlayabiliriz: kuzeydeki Haramdere ile binaların (çoğu tamamlanmamış ve boş olsa da) hâkim olduğu Şahintepe (Harita 2).

Öte yandan gecekondular arasında bile, yapılarına, az ya da çok gelişmiş olmalarına, kullanılan temel malzemelere ve geçirdikleri dönüşüm derecelerine göre ayrım yapabiliriz. Daha yakın zamanda yapılmış gecekonduların eternitten çatıları ve

Harita 2. *Ayazma'nın alt alanları.*

prefabrik plakalardan duvarları olmasına karşılık, daha eskilerin çatıları kiremit kaplı ve duvarları molozdan. Bu fiziksel farklılıklar göç geçmişlerine, arazi sahipliği derecesine, arsanın durumuna ve sosyo-ekonomik şartlara işaret ediyor. Birinci türden görsel farklılaşmalar yetersiz kaldığından bunları belirleyen faktörlere de bakmak gerekiyor.

Gelir ve meslek statüsünde önemli farklılıklar

Arazinin gerçek sahipleri ve diğerleri

İlk farklılık yerleşilen arazinin mülkiyetiyle ilgili. Genelleştiren görümlerin ve söylemlerin ötesinde Ayazma halkı tapusu olanlar ve olmayanlar biçiminde ikiye bölünmüş. Birinci gruptakiler belli bir güvenceden faydalanıyorlar (kamulaştırma durumunda zararları ödenecektir), ikinci gruptakiler ise tapu tah-

sis belgesi almalarına; elektriği, çöp vergisini ve hatta arazi vergisini[36] ödemelerine rağmen yerlerinden edilme korkusuyla yaşıyorlar. Daha önce bahsedilen "kovulma korkusu"nu herkes paylaşıyor. Bu yük sadece bir kesimin omzunda: "Varlıklılar" –elbette göreceli olarak– yerinden edilme korkusu taşımıyorlar. Arazilerinin mülkiyetine sahip olanlar için olabilecek en kötü şey, kamulaştırma. Haramdere'de oturanların bir kısmı mülk sahibi ve burada zorunlu oldukları, başka seçenekleri olmadığı için değil, tercih ettikleri için yaşıyorlar.

Akrabalarının yanında geçici olarak kalanlarla birlikte, kiracıların en dezavantajlı alt grubu oluşturdukları açık. Bunlar ekonomik olarak hiçbir güvenceleri olmayanlar veya kısa süre önce gelenler. Her durumda bekârlardan veya yeni evli çiftlerden meydana gelen Ayazma'daki kiracılar, hiçbir güvenceleri olmayan bir altsınıf durumunda. Kiralar, çok düşük olsa bile –bu kişilerin iş güvencesi olmadığı dikkate alınırsa– zorlukla ödeniyor. 2001 Baharı'nda, otlak olarak kullanılan boş bir arazide görüştüğümüz şehirli çoban, kirasını öderken ne kadar zorlandığını anlatıyordu. Kısa süre önce Mersin'den gelmiş (oraya da otuz yıl önce bir Kürt köyünden göç etmiş) Muş doğumlu bu kişi, Mersin'de iş bulması zorlaşınca şansını İstanbul'da denemeyi düşünmüş. Ayazma'da kayınpederinin yanına gelerek, çok kısa sürelerle birkaç küçük inşaat işinde çalıştıktan sonra, kâr etme umudu olmasa da, geçimini sağlamak için küçük bir sürüye bakıyordu.

"Başka yerde ev sahibi olanlar" ve diğerleri

Bazı sakinlerin hem Ayazma'da tapulu arazileri, hem de başka yerlerde bir ya da daha fazla apartman dairesi var. Örneğin Çanakkale doğumlu bir mahalle sakini, Bağcılar'da (Parseller)

36 Sadece arazinin geçici kullanım hakkını veren ve geleceğe dair hiçbir garanti sağlamayan bir tür yerleşme ve oturma hakkıdır. Bu açıdan arazi hususunda bir yanlış anlama mevcut; kamu mercilerinden tahsis belgesi alan ve yıllarca vergilerini ödeyen insanlar kanuni haklara sahip olduklarını düşünseler de, bu kamu arazilerinin satışı durumunda, araziyi işgal ettikleri gerekçesiyle hiçbir tazminat alamadan evlerini terk edecekler.

yeni tamamlanmış yasal apartmanlarda iki daireye sahip. Bu adam iki daireyi oğullarına ayırmış; iki daireden birinde oturulmaya da başlanmış. Diğeri, görüşmeyi gerçekleştirdiğimiz Mart 2001'de boştu. Görüşmemiz sırasında 15 yıldır Ayazma'da yaşadığını ve komşuluk ilişkilerinin olmadığı kent içindeki bir bina yerine Ayazma'daki –arsası tapulu olan– bahçeli gecekondusunda, komşularıyla birlikte, alışkanlıklarını sürdürebileceği şekilde yaşamayı tercih ettiğini belirtti. Haramdere'de, başka yerde arsaları ya da evleri olan bu kişi gibi pek çokları yaşıyor. Bunlardan birisi, Beyoğlu'nun en değerli ve en kalabalık caddesindeki küçük dükkânını hâlâ elinde tutan Mısır[37] kökenli emekli bir terzi. Bu kategoride yer alan sakinler için, yerinden edilme ihtimalinin, "alternatif çözümleri" olmayan diğerleri gibi korkutucu bir tehlike olmadığı ortada.

Buna koşut olarak, mahalle sakinlerinin iş bulma konusunda da eşit şartlara sahip olmadıklarını gördük. Halkın büyük kısmı düşük yaşam şartlarına razı gelirken, bazı sakinler göreceli olarak daha istikrarlı koşullara sahip ve belli bir süre sonunda mahalleden ayrılacak durumda. Bu şartlar altında, su sorununda da bir eşitsizlik yaşanıyor; daha az yoksul olanlar istediklerinde tankerle su getirterek depolarını doldurabiliyorlar. Buraya kadar anlatılanlardan, dışarıdan görünüşüne ve hemen yapılan nitelemelere karşın Ayazma'da yaşayanların kesinlikle homojen bir grup oluşturmadıkları ortaya çıkıyor. Ayrıca bu mikro ayrımların tümü sakinlerce biliniyor ve gündelik ilişkileri yönlendiriyor. "Kabaca" bir kader birliğinden bahsedilebilse bile, maddi ve hukuki durumlardaki çeşitlilik, ötekilik hissi temelinde, mahalledeki sosyal ilişkilere farklılıklar katıyor.

Etnik ve bölgesel "karşıtlıklar"

Pek de yerinde olmayan bir karşıtlık: Kürtler ve Türkler

Dışarıdan yapılan nitelemelerin en hatalı kısmının bu aşamada ortaya çıktığı, mahalle içindeki ötekilik ve karşıtlık oyu-

37 18.04.2001. tarihli görüşme.

nunun çok daha fazla yönü olduğu görülüyor. Mahallede Kürt olmayanların (bazı bağlamlarda bu şekilde adlandırılıyorlar) varlığı biliniyor ve bu grup, Ayazma'yla bütünleşme hususunda istekli davranıyor. Kürtlere karşı zaman zaman yinelenen (1991'de Bayramiç'teki olaylarının[38] ardından yaşananlar veya 2001'de Bilecik'te olanlar gibi) damgalamalara benzer tavırlar Türklere karşı sergilenmiyor. "Türk" olanı ayırt etmenin güçlüğünden dolayı –en azından İstanbul'da– Kürt nüfusun yoğun olduğu yerlerde "Türkler"in damgalanması söz konusu değil. Pis kokulu Haramdere'nin kenarında bulunan çeşmenin civarında karşılaştığımız küçük Meltem, Ayazma'daki çocuklar arasında ilginç bir figürdü. Ağrı'dan gelmiş bir Azeri olan Meltem Kürt değildi, Kürtçe konuşmuyordu, ancak diğer çocuklarla aynı şartlarda yaşıyordu ve en az onlar kadar Ayazmalı'ydı. Arkadaşları da bu farkın bilincindeydiler, ama hiçbir şekilde (şakalaşmak dışında) O'nu dışlamıyorlardı.

Aslında Sünnî olanlar ile olmayanlar arasındaki karşıtlığın Türkiye kolektif hayatında çok daha biçimlendirici olduğu görülüyor. Bu açıdan bakıldığında, Ayazma'nın tamamen Sünnî olan yapısı kader birliğini güçlendiriyor; Kürtler ve Kürt olmayanlar arasındaki farkın giderilmesine yardımcı oluyor. Bununla birlikte, aşağı Ayazma'daki Hicret Camisi'nin Muş doğumlu gönüllü imamı, vaazlarını Kürtçe Kurmanci[39] lehçesinde veriyor...

Hemşerilik bağları ve "Ayazma mozaiği"

Kimlik ayrışması, Kürt-Türk karşıtlığından çok, gelinen yere göre, son derece yerel bir düzeyde yaşanıyor. Çok çeşitli illerden gelenlerin yaşadığı Ayazma'da nüfus oldukça karma: Erzurum'dan gelenleri, Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis, Bingöl, Muş, Mardin, Van ve Erzincan'dan gelenler izlemiş; buna Giresun, Rize, Kastamonu ve Çanakkale'den gelenler de eklenmiş. Bununla paralel olarak, aynı bölgeden gelenlerin konutlarını

38 Bkz. Ş. Kılıç, 1992, s. 19-29.

39 Bkz. 21.09.2001. tarihli görüşme.

aynı yere inşa etmesi ve ailelerin mikro ölçekte de olsa, bir arada kalması sebebiyle, Ayazma'da belirgin bir mozaik görüntüsü oluşmuş (Tablo 1).

TABLO 1
"Yukarı Ayazma'daki" 59 ailenin kökeni (Mayıs 2002)

Nereden gelindiği	*Aile sayısı*
Erzurum	33
Siirt	9
Gümüşhane	7
Bitlis	5
Bingöl	3
Van	1
Adıyaman	1

Kaynak: J.-F.P., 28.08.2002 tarihli anket.

Mahalleye yeni gelenler öncelikle geldikleri yere göre adlandırılıyorlar.[40] Benzer şekilde, insanlar bir "yabancının" değil, öncelikle kendi hemşerilerinin bakkalına gidiyorlar.[41] Türkiye'de yabancı kavramı fazlasıyla esnek; yabancıyı tanımlayan şey kişinin bireysel özellikleri, hatta aradaki mesafe veya tanışık olup olmamak değil: "Aynı ilden, özellikle de aynı ilçeden/köyden gelen birisi, hiç tanımasam bile, yabancı değildir."

Ayazma'nın alt tarafında, Atatürk Caddesi üzerinde bulunan, birbirlerine çok yakın iki kıraathaneden birisi Muş, diğeri Ağrı kıraathanesi. Her ikisinin işletmecisi de, müşterileri arasında hemşerileri dışındakilerin de bulunduğu konusunda güvence verdi; oysa ben, insanların, bu kıraathanelerden birisine veya ötekine giderken seçimlerini geldikleri ile göre yaptıklarını gözlemledim. Muş kıraathanesine giden, ama Muşlu olmayan kişileri ise yarı-yabancı olarak görmeye devam ediyor, diğer yandan da onları memnuniyetle ağırlıyor ve "şoven" olmadıklarını kanıtladıklarını düşünerek övünç duyuyorlardı.

40 Bkz. 20.09.2001 tarihli görüşme. Bitlisli olan M. yeni taşınan komşularını öncelikle "Bingöllüler" olarak tanımlıyor.

41 Mahalledeki pek çok küçük bakkal, bir bölgenin adını taşıyor ("Horasan Bakkalı" gibi).

Bazı Doğu araştırmacıları, göçmenlerin geldikleri kente (ilçe veya köye) neredeyse belirleyici bir önem atfetme eğilimde; bu hususun, göçmenlerin uyum süreçlerini sadece ilk dönemde değil, hayatları boyunca yönlendirdiği varsayılıyor. Kökenlerin ilk yerleşim esnasındaki[42] koşulları büyük oranda kontrol ettiği açık; fakat davranışların zaman içinde bireyselleşmesi ve belli bir ekonomik bağımsızlığa erişilmesi, bu argümanı geçersiz kılıyor. Bu noktada yeni bir argümana başvurma gereği duyuyorum: "Hemşerilik" bağlarının, en yoksun sakinler için temel kaynak olarak kalması mümkün. Kendilerini yeni bir bağlamla tanımlayamayanlar kökene dayalı kimliklerini koruyorlar. Daha politik veya kentsel bir bilincin yokluğunda, bölgesel veya yerel köken, sığınılacak bir kimlik olarak görülüyor.

Görüştüğümüz kişilerden Çanakkaleli olan birisinin durumu daha da ilginç. Kendisi –bu şekilde ifade etmese bile– "Kürtlerin" arasında yaşıyor ve mahalledekileri daha çok nereli olduklarına göre tanımlıyordu. Her birinin farklı kökenlerden geldiğini özellikle vurgulayarak, burada "kendisini çok rahat hissettiğini" belirtiyor ve "Anadolu mozaiği" ifadesini tekrar ediyordu. Birkaç yıl önce öne çıkarılan ve "İslamcı" politikacılar tarafından sıkça zikredilen "Anadolu mozaiği" kavramı, Türkiye'deki çeşitli kültürlerin varlığının kabulünü temel alıyor. Aradaki farklılıkların tolere edildiği (bu bile başlı başına önemli bir adım); İslam ve/veya Türkiyelilik aidiyetinin öne çıkarıldığı; bunlardan birisinin ve/veya diğerinin tüm bu kültürel formlar arasındaki bağlayıcı unsur kabul edildiği; üzerinde ortaklaşılmış bir tür göreliliğe dayanıyor. Kısacası, bu mantık çerçevesinde, ötekinin varlığı kabul ediliyor, ancak farklılıkları daha üstün olarak sunulan birleştirici bir prensiple sınırlandırılıyor. Bu sayede Anadolu kavramı hem ötekinin tanınmasını, hem de pek çok amaçla, bunun ötesine geçilmesini sağlıyor; farklılıkların çoğaltılması ise, sonunda bu farklılıkların etkisinin azaltılmasına yarıyor.

Yerel söylemlerde ve pratiklerde damgalamaya maruz kalan tek topluluk, derenin "Doğramacılar Sitesi" tarafından aşağı-

42 İlk olarak kayınpederinin evine yerleşen "şehirli çoban" gibi.

ya akan kuzey yamacında toplanmış olan "Lazlar" Birkaç haneden oluşan bu altgrup diğerlerinden farklı bir dil konuştuğu için değil (Lazca ender olarak en yaşlılar arasında konuşuluyor), hiçbiri yasal olmayan üç cami dışında kendi küçük camilerinin olmasıyla ayrılıyor. Lazların aşırı sağcı MHP'ye olan yakınlıkları da ayrışmayı güçlendiriyor. Mahalledeki Kürtlerin ve Türklerin çoğu DSP'li Küçükçekmece Belediyesi'ni desteklediklerini ifade ediyorlar; bundan yola çıkarak, bu örnekte politik farklılıkların kültürel farklılıkları vurgulayarak görünür kıldığını ve nesnelleştirdiğini söyleyebiliriz.

Ortak yaşam sıkıntılarıyla bölgesel kimliklerin aşılması

Daha önce yukarıda belirttiğimiz gibi çocuklar aralarında Türkçe konuşuyorlar; bunun amaçlarından biri, Kürt "çoğunluk" (kabaca ifadesiyle) tarafından hiçbir ayrımcılığa maruz kalmayanları (Kürtçe bilmeyenleri) da aralarına almak olabilir. Bu açıdan Ayazma, Türkiye'deki kentsel nüfusun karmaşıklığı düşünüldüğünde, ortak yaşam şartlarının yarattığı bütünleşme süreci için küçük ölçekte mükemmel bir örnek.

Özetle, "öteki" fakir ve işsiz olduğunda daha da ötekileşiyor; –iş bulma konusunda esas kaynak ortak coğrafi aidiyet bağları olsa da– işsizlik, özellikle aile ortamının dışında, iş öncelikli kimliklerin aşılmasını kolaylaştırıyor. Ortak coğrafi ve ailevi aidiyetlerden gelen ve güçlü olan bu "öncelikli" bağlardan kurtulma, kazanılan kentli kimliğin göstergesi olarak kabul edilebilir. Çanakkaleli mahalle sakininin durumu bu açıdan oldukça ilginç; göreceli olarak arzulanan bir sosyo-ekonomik konuma sahip olması, kimlikleri ne olursa olsun, çevresindeki herkesle ilişki içinde olmasına imkân sağlıyor.

Politik ağlar da, öncelikli rolleri farklı bir karşıtlık ve ötekilik alanına yerleştirerek, birincil kimliklerden sıyrılma fırsatı yaratıyor. Partililik düşünüldüğünde politik olarak "öteki, benim partimden olmayandır" Bu noktada kökenlerin oluşturduğu öncelikli kimlikleri aşan farklı bir ötekilik ortaya çıkıyor. Benzer şekilde, mahalle hayatı, birleştirici bir unsur olarak –

bu hayat “bölgelere” dayanan bir anlayışla düzenlenmediği sürece– her mahalle sakininin bağlılık duyduğu, iştirak ettiği ve kendisini tanımladığı yerel bir ortak çıkarın belirlenmesi sayesinde öncelikli kimliklerden kurtulma fırsatı yaratıyor. Maalesef Ayazma'daki yerel katılımcı “politik” hayat (partizan değil), ortak bir tehlike karşısında veya acil durumda harekete geçme düzeyinde kalmış. Örneğin, kolektif hareket niteliğindeki bir kadın inisiyatifi geçici olabilmiş ve ancak iki olayda öne çıkmış: ilkinde kamu arazilerine inşa edilmiş tüm evlerin yıkılması kararına karşı, diğerinde ise su şebekesinin kurulmasını talep etmek için.

Üstelik yerel ölçekli (bu örnekte mahalle bazında) politik kurumların bulunmaması nedeniyle, benzer yaşam şartlarını paylaşma bilincine ve –kökenlerin önemini kaybetmesine paralel olarak– yerel bir politik projenin belirlenmesine dayanan, ortak bir kentsel bilinç de oluşamıyor. Bu ufuk eksikliği yüzünden, eğer hayat şartları düzelmezse, Ayazmalıların elinde kalan, sadece kökenleri ve memleketleri olacak; buna bir tür “başlangıç noktasına dönüş” de diyebiliriz.

Sonuç

Ayazma örneği Türkiye'deki kimlik sorunu dinamiklerinin, bunun ifadelerinin ve kökenlerinin somut olarak ortaya konmasına imkân sunuyor. Türkiye'deki yaygın “ayrım tutkusu” aynı anda hem sosyal ayrım endişesinden, hem kısıtlı kaynaklara erişim ve bunları koruma stratejisinden, hem de ulusal birlik ve ortak İslam aidiyetiyle ilgili söylemlere tepkiden kaynaklanıyor. Bu tutku yerel olduğu kadar, ulusal siyasi arenada da herkese bir yer açacak, bütünleştirici bir siyasi projenin başarısızlığını ortaya koyuyor. Ayazma'daki öteki sorun ise, günümüz Türkiyesi'ndeki dışlama süreçlerinin ve kimlik taleplerinin ortaya çıkışı veya bastırılması sırasında ekonomik şartların ve politik yapıların ağırlığının ele alınabilmesini sağlıyor. Yani Ayazma, politik söylemlerde ve hatta araştırma dünyasında etkili olsa bile, aslında daima göreceli olan ve kesinlikle özcü tanımlamalara in-

dirgenmemesi gereken, "ötekinin yerel olarak inşası" sürecindeki yöntemleri, çok küçük bir ölçekte görmemizi mümkün kılıyor. Ayazma'da inşa edilen kentsel mekân, kısıtlayıcı bir temsiller sistemi ile bireysel, karmaşık ve sürekli yeniden düzenlenen stratejilerin kesiştiği, hassas bir kimlik simyasının ürünü.

ÇEVİREN *Yasemin Yıldız*

KAYNAKÇA

Cuche, D. (1996) *La notion de culture dans les sciences sociales.* Paris: La Découverte, "Repères", s. 124

Dertten Derde Göç. *Evrensel*, İstanbul, 27.04.2000, s. 3.

Göç dosyası. İstanbul Bülteni, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 6.11.1995, s. 20-23.

Kılıç, S. (1992) *Biz ve Onlar. Türkiye'deki Ayrımcılık.* İstanbul: Metis Yayınları.

Kirişçi, K. ve Winrow, G.M. (1997) *Kürt Sorunu. Kökeni ve Gelişimi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pérouse, J.F. (2001) Les cimetières d'Istanbul: sources vivantes de l'étude des dynamiques démographiques actuelles. *Anatolia Moderna*, No. IX, İstanbul, IFEA, Ağustos 2001, s. 217-235.

—. (2002) Gözardı Edilen bir Mahalle? Küçükçekmece Ayazma Mahallesi. *İstanbul Dergisi*, Ocak 2002, s. 108-111.

Retaille, D. (1996) Ethnogéographie: naturalisation des formes socio-spatiales.

Ethnogéographies. Claval, P. ve Singaravelou. Paris: L'Harmattan, s. 7-35.

Yavari-D'Hellencourt, Immigration et construction identitaire en milieu péri-urbain à Téhéran: Eslâm-Shahr. *CEMOTI*, Paris: CERI/FNSP, No. 24, Temmuz-Aralık. 1997, s. 184-206.

Katmerli Mağdurların Muhalif Olma Hakkı Yok*

Bilindiği üzere, halen yasal bir zemini olmaksızın yürütülmekte olan Kentsel Dönüşüm çerçevesinde, Küçükçekmece Ayazma'da, 1 Şubat 2007'den beri yıkımlar devam ediyor... Bu tarih itibariyle, bugüne kadar, 800'ü aşkın ev yok oldu. Tapusuz olanların ardından, yıkım süreci şimdi de tapululara yönelerek ikinci safhasına girdi. Tapulu olanlara verilecek tazminat ve önerilecek konut sayısı hakkında pazarlıklar sürüyor.

Bu aşamada, farklı mahallelerde yaşananları kıyaslarsak, en şaşırtıcı şeylerden biri, kuşkusuz Ayazma'da 2006'dan sonraki gelişmelere karşı etkin bir muhalefetin yürütülmemesi. Son zamanlarda bazı kiracıların başlattıkları dışında, Ayazma'daki projelere karşı örgütlü bir tepki olmadı. 2005-2006'daki toplu hareketlerden sonra, Ayazma'da ne olmuş? Burada kastedilen "toplumsal" muhalefet, bireysel, noktasal, tepkisel bir tezahüratın ötesinde, yerel bazda gelişen, kamuoyuna hitap edebilen ve kalıcı bir sosyal harekettir. Bu perspektiften bakıldığında, Ayazma'nın muhalefet oluşturamamasının sebebi, hem yapısal, hem de stratejik etkenlerle açıklanabilir.

(*) *İstanbul Dergisi*, 2008, sayı 3.

Ayazma'nın kısa kronolojisi

1980'lerin başı: İlk yerleşenler (Erzurumlular).
1982: Ayazma'nın ilk parselasyonu. Ayazma Mezarlığı'ndaki ilk definler.
1988: Elektrik ve telefon hizmeti sağlandı.
1995: İlk *camikondu* açıldı.
1999: Toplum Sağlık Vakfı (TOSAV) yardım faaliyetlerine başladı.
2001: Atatürk Olimpiyat Stadyumu tamamlandı.
24.04.2001: Ölüm Orucu'nda yaşamı yitiren Sibel Sürücü, Ayazma Mezarlığı'nda toprağa verildi.
Mayıs 2002: 22 dönümlük arazi Milli Emlak tarafından ihaleye çıkarıldı. Dere kenarındaki arazi satıldı.
Mart 2003: Su şebekesi döşendi.
Mart 2004: Muharrem Ağrıcal (2 yaşında) Ayazma Deresi'nde boğuldu.
29-31.11.2004: Kentsel Dönüşüm Sempozyumu düzenlendi.
18.04.2005: Kentsel dönüşüm projelerine karşı Ayazma'da ilk toplantı (ESP) düzenlendi.
18.05.2005: Ayazmalılar İBB'nin önündeki "Yıkımlara Karşı" gösterisine katıldı ("Yıkımlara Karşı Halk İnisiyatifi").
26.06.2005: Yıkımlara Karşı Emekçi Halk Kurultayı toplandı.
28.08.2005: "Yıkımlara Karşı Mitingi" (Kadıköy) yapıldı.
31.05.2006: Ayazmalılar Halkalı'da bir gösteri düzenlediler ("İşgalci Değiliz, Hakkımızı İstiyoruz").
11.11.2007: Emekçi Kadın Derneği'nin (EKD), Şirintepe'de yaptığı gösteriye Ayazmalı kadınlar da katıldı.
29.11.2007: Polis çadırda kalanlara şafak vakti baskın yaptı.

Yapısal etkenler

Yerel nüfusun istikrarlı olmaması

Muhalefet, belli bir birikim, aktörler arasında iletişim ve bilgi/deneyim aktarımını sağlayan bir süreklilik gerektiren, zaman içerisinde inşa edilen bir olgudur. Yöresel dernek veya

mahalle derneklerinde muhalefetin oluşumu ise, sadece yerelleştirilmiş/kökleşmiş kurumlarla mümkündür. Fakat Ayazma'da bu tür bir dernekleşme süreci bir türlü başlayamadı. 1980'lerin başından itibaren oluşan mahallenin, yerleşik bir yapıya kavuşmadığı söylenebilir. Örneğin Beykoz-Rüzgarlıbahçe'de kentsel dönüşüme karşı başlatılan hareket, hem "Giresunlular Derneği" hem de "Rüzgarlıbahçe Koruma ve Kalkındırma Derneği" üzerinden yürüyor. Ümraniye-Mustafa Kemal Mahallesi'nde ise, mahallenin hareketli geçmişinden beslenen "1 Mayıs Mahallesi Güzelleştirme Derneği" yerel muhalefette önemli bir rol üstleniyor. Ayazma'da ise, GÖÇDER tarafından, terk edilmiş bir matbaada, çocuklara ve kadınlara yönelik bir tür "dernek" faaliyete geçtiyse de, bu deneme uzun soluklu olmadı. Burada, Ayazma'nın 1990'ların başında azgınlaşan zorunlu göçün ürünü olduğunu da hatırlamalıyız. Aidiyet duygusu olmadan, örülmüş yerel bellek olmadan, muhalefetin olamayacağı da açık.

Nüfusun sürekli iş/aş/bark derdinde olması

Hep günlük geçimlerini sağlama derdinde olan Ayazmalılar, muhalefet çalışmalarına çok fazla katılamamışlar: Her tür (enformel, kayıtsız, kaçak) iş veya ek çalışma saatlerini kabul etmek zorunda olan, muhalif olamaz.

İstanbul'un merkezinden ve duyarlı gözlerden ırak olması

Ayazma'nın çeperin çeperindeki konumu, muhalefetin oluşturulmasına katkıda bulunabilecek dış aktörlerin seferber edilmesini zorlaştırıyor. Başka bir deyişle, sanatçılar, aydınlar ve meslek odalarının temsilcileri için, İstanbul göbeğinden Ayazma'ya gitmek, Sulukule'ye gitmekten çok farklı. Ayazma için bir nevi "medyatik görünmezlik"ten bahsedebiliriz.

Mülkiyet hallerinin karmaşıklığı

Dışarıdan söylenenin aksine Ayazma, mülkiyet ilişkileri açısından homojen bir tablo arz etmiyor. Toplu bir hareketi zorlayabilen, birbirleriyle çelişen çeşitli mülkiyet statüleri gözlemleniyor: Kiracı (bekâr, aile) ile tapusuz veya tapulu ev sahipleri arasında ortak çıkar bulunması ihtimali oldukça düşük. Üstelik tapusuz ev sahibinin kiracısı ile tapu sahibi olanın kiracısı arasında, kira miktarı ve kira ilişkisinin düzenliliği açısından görmezden gelinemeyecek bir fark söz konusu.

Sahiplenilecek bir ortak kimliğin olmayışı

Egemen söylemin ve Sulukule örneğinin aksine, mevcut siyasi arenada öne sürülebilecek bir yerel toplu kimliğin olmaması, muhalefet oluşturma sürecini çok olumsuz etkiliyor. Damgalanmış sözde Kürt üst kimliği –ki bu tanımın daha ziyade dışarıda oluşturulduğunu söyleyebiliriz– bir türlü kullanılamıyor. Mahallenin günlük hayatındaki iç kimlik nitelendirmelerine bakacak olursak Kürt üst kimliğinden söz etmek neredeyse mümkün değil: Köy, ilçe, il "alt kimlikleri" olarak nitelenebilecek ortaklıklar daha etkili gözüküyor. Bu nedenle, mahallenin tüm sakinlerine seslenecek, dışarıya karşı çoğunluğu temsil edecek ve kabul görecek kapsayıcı bir kimlik söylemi oluşturulamıyor.

Yerel belediyenin ve TOKİ'nin sinsi anti-muhalefet stratejisi

"Kamu" aktörleri yukarıda tarif etmeye çalıştığım ortamı göz önünde bulundurarak herhangi bir muhalefet oluşumuna karşı uygun hamleler geliştirmeye çabalıyor. Ayazma'daki iç çelişkilerden hareket edilerek "bir böl ve yönet" politikası yürütülüyor: dindar ve dindar olmayan, Kürt ve Kürt olmayan (Azeri, Laz, Trakyalı), AKP'ye sıcak bakan ve bakmayan, solcu ve sağcı arasındaki çelişkiler.

Bunun yanında, TOKİ ve yerel belediye, uygulanan protokol sistemi çerçevesinde "hak sahibi" olarak tanınan her haneyle ayrı ayrı pazarlığa giriyor, toplu pazarlıktan sürekli kaçınıyor. AKP yandaşları, belediyenin tüm koşullarını kabul etmekle suçlanıyor. Fakat bireysel çıkarları vurgulayan ve her türlü muhalefet oluşumunu engelleyen bu bölme politikası, en çok tapulular ile tapusuzlar arasında bir ayrım yarattı. Mayıs-Temmuz 2004'te görülen ve "yerel hareket" olarak nitelendirebileceğimiz hamle de zaten, satışa çıkan arsalarını satın almak isteyen tapusuzlarca başlatıldı.

Uzlaşmacı söylem ve öne sürülen vaatler

"Kira öder gibi kolayca ev sahibi olma" vaadi oldukça çekici görünse de, düzenli maaşı olmayan geniş kesim için bir tuzağa dönüşmüş bulunuyor.

Bunun yanı sıra, (kentsel/modern) medeniyete kavuşma vaadi de sıkça tekrarlanıyor. Ayazma'daki yaşam şartlarını bilenler bu vaade duyarsız kalamıyor. "Amacımız, sizleri yasal ve insanca yaşanabilir konutlara kavuşturmaktır" (2005'teki TOKİ/İBB/Küçükçekmece Belediyesi'nden Ayazmalılara gelen ilk mektup).

Sadakanın zaferi

Belediyenin, Ayazma "sorununu" aile bazında, dönemlere ayrılarak çözülebilecek bir yoksulluk sorunu olarak tanımlaması fiilen toplu bir seferberliğin oluşmasını engelledi. Sadaka pratikleri bir "sosyal politika" haline getirilerek minnettar ailelere yönelik bir tâbi olma/tâbi kılma bağı kuruldu ki yerel sadakanın yaygın olduğu mahallelerde de muhalefet oluşamaz.

Muhalefeti temsil etmek ve örgütlemek isteyen yapılar arasındaki rekabet

Yerel muhalefet oluşturmaya çalışan aktörler arasındaki çekişme, örgütlenmiş bir muhalefetin oluşumuna engel teşkil

ediyor. Mesela, 18 Nisan 2005'te ilk mahalle toplantısını düzenleyen ESP'liler ile sonradan mahalleye girmeye çalışan Kızılbayrakçılar herhangi ortak bir eylem yapamadılar. Üstelik sözü edilen örgütler, TOKİ ve yerel belediye tarafından muhatap olarak tanınmadı, aksine, yasadışı veya terörist gruplar olarak tanımlandıklarından temsil çabaları baştan reddedildi.

Yukarıda tarif etmeye çalıştığım etkenlerden dolayı, Bahar 2005'te Ayazma'da ortaya çıkan tepki, yapıcı bir muhalefete dönüştürülemedi. Yıpratma/ikna etme süreci çok hızlı oldu.

Ayazma örneğinde gördüğümüz üzere, muhalefetin oluşabilmesi için potansiyel muhalif ile iktidarı temsil edenler arasında, eklemlenmeyi sağlayan ortak bir dili yaratabilecek bir nevi benzerlik ya da etkileşim olması gerekiyor. İlgili sosyal aktörler arasında sınıfsal ya da zihinsel bir uçurum olması halinde veya "başarılı" bir yok saymayı getiren mutlak bir dışlanma söz konusu olduğunda muhalefet ilişkisi geliştirilemiyor. Bu çerçevede, Ayazma, damgalanmış ve "göz ardı edilmiş"[1] bir geçici mahalle olarak, sesini duyuracak şartlardan mahrum, hem fizikî hem de sosyal açıdan kolay bir hedefti.

31 Mayıs 2006'daki Ayazmalılar bildirisi

Bizler Ayazma'da yaklaşık 25 yıldır oturan insanlar olarak yaşadığımız yerlerin "Kentsel Dönüşüm Projesi" adı altında yıkılacağını duyduk. Yıllarca hiçbir altyapı ve hizmetin getirilmediği bu mahalleyi kendi olanaklarımızla kurduk, bu hale getirdik. Yeri geldi evlerimizi sular götürdü, yeri geldi çamurun balçığın içinde yaşadık. Çocuklarımız kilometrelerce uzaktaki okullara kışın, ayazın ortasında yürüyerek gittiler. Sağlık ocağı, okul, park ve bir telefon kulübesi dahi bize çok görüldü. Bütün bu ihmalkârlığa karşın yolumuzu, suyu ve elektriği getirebilmek için az mücadele etmedik. Bugünkü Ayazma'yı iyisiyle kötüsüyle biz kurduk. Ayazma'yı bu hale biz getirdik. Bir kuşak burada evlendi. Ölülerimizi burada toprağa verdik. Biz Ayazma'ya ömrümüzü, biz Ayazma'ya dişimizden tırnağımızdan artırdığımız tüm birikimlerimizi yatırdık.

---

1 Bkz. *İstanbul Dergisi*, Ocak 2002, sayı 40, s. 80-83.

Şimdi ise tüm bunlar yok sayılarak 25 yıldır burada oturan bizlere işgalci muamelesi yapılıyor. Biz işgalci isek neden 25 yıl önce buralara yerleşmemize izin verildi? Biz işgalciysek neden elektrik ve vergi tahsilatı yapıldı? Peki biz işgalciysek niye bizlerin oylarıyla burada oturanlar tarafından muhtarlar seçildi? Neden kaç kez af çıkarılarak oturma izni verildi? Niye her seçimde tapu vaat edildi? Peki İstanbul'un en güzide yerlerine kurulan villalar, bu ülkenin Bakanı olan Unakıtan'ın sahibi olduğu villakondular illegal değil mi; Koç Üniversitesi'nin kurulu olduğu yerler de hazine arazisi değil mi?

Bugün Belediyeye geldik. Bize sunulan öneriyi kabul etmeyeceğimizi söylemek için buradayız. 15 yıl boyunca bankalara borç kölesi yapılarak, bir gece aniden kapı dışarı edilmek korkusuyla yaşamak istemiyoruz. Ayazma halkının ekonomik sıkıntıları ve işsizlik oranı düşünüldüğünde Belediyenin bu önerisini kabul edilemez buluyoruz. Bizim düşüncelerimizin de alındığı bir çözüm istiyoruz.

(Kaynak: www.yasamgazetesi.com)

İKİNCİ KISIM

Dışarıya Kapalı Varsıl Çeperler

"SİTELERLE KUŞATILMIŞ İSTANBUL"*

İstanbul'un çeşitli semtlerindeki, kimi zaman "korunaklı site" de denilen siteler, on küsur yıldan beri dikkat çeken bir olgu halini aldı. "Site" terimiyle, özel bir girişimci tarafından inşa edilen, villalardan ve/veya farklı büyüklüklerde gayrimenkullerden oluşan, korunaklı duvarlarla çevrili ve kullanıcılara sunulacak çeşitli hizmet ve ekipmanla donatılmış; yönetimi yerel kamusal iktidarların dışında kalan konut gruplarını kastediyorum.

1990'ların başlarından itibaren meydana gelen bir çoğalma

2001 yılının Kasım ayında İstanbul kent bölgesinde, tamamlanma süreleri ve yerleşim durumları, ekipman donanımlarının çeşitliliği ve büyüklük bakımlarından birbirinden farklı 270 site bulunuyordu ki bu, yaklaşık 100.000 kişi için potansiyel barınma alanı anlamına geliyor. "Toplu konut" ifadesinin kullanılması, sitelerle lüks toplu meskenler arasındaki ayrımı bulanıklaştırıyor. Aynı şekilde, bir site ile kapalı bir kooperatif arazisi arasında ayrım yapmak da çok kolay değil. Konut sayısı ba-

(*) *Urbanisme* dergisi, Paris, Haziran-Temmuz 2002, s. 26-31.

kımından söylemek gerekirse, bu çalışmanın konusunu teşkil eden sitelerin her biri 9 ila 2.000 konut barındırıyor; görüldüğü gibi, aralık hayli geniş. Mevcut sitelerin en büyük ikisi, Acarkent (Beykoz) ve Alarko'nun tek başına 720 hektarlık bir arazi üzerinde inşa ettiği "Alkent-2000" (Büyükçekmece).

Her ne kadar elimizde bulunan veriler doluluk oranları bakımından her zaman güvenilir olmasa da, bu şatafatlı sitelerde oturan insanların sayısının şimdiden 60.000 civarına ulaştığını tahmin ediyorum. Yakın zamanda tamamlanmış olan sitelerin doluluk oranlarının düşük kaldığını da eklemek gerekiyor. Müteahhitlerin iddia ettiğinin aksine, sitelerdeki konutların tümünün veya hemen hepsinin satılmış olması bir yana, çoğunun büyük ölçüde boş olduğunu, hatta neredeyse el değmemiş izlenimi verdiğini görüyoruz. Acarkent'te canlı bir hayatın meydana gelmemesinde spekülatif faaliyetin (sonradan satıp kâr etmenin amaçlanması) etkisi büyük. "Bitmemişlik"in ardında ayrıca, inşaatın "kısımlar" halinde yapılması ve ilk kısımların satışından elde edilen gelirin finans kaynağı olarak kullanılması, yani inşaat girişiminin "aşamalı" olması yatıyor.

Döviz cinsinden, "üst sınıf" müşteri grubuna yönelik yüksek fiyatlar

Şu anki fiyatlara bakınca sitelerdeki konutların hedef alıcı kitlesinin maddi bakımdan yüksek tabaka olduğunu görüyoruz. Villaların (dubleks veya tripleks) satış fiyatları 300 bin ila 2 milyon dolar, dairelerin fiyatları ise 150 ila 500 bin dolar arasında değişiyor (İstanbul'daki emlak fiyatları, Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden daha yüksek). Satış fiyatına, sunulan lüks hizmetlerin karşılığı olarak ödenen aylık 200 ABD doları civarındaki diğer ödemeleri de eklemek gerek. Fiyatların yüksek tutulmasının bir diğer nedeni ise, villaların çoğunlukla iç dekorasyonu da tamamlanmış olarak ("anahtar teslim") sunulması. Sitelerin hemen hepsinde, nakit ödeme yapanlara %10 ila 15 indirim, ayrıca –yüksek enflasyon nedeniyle en fazla– 2 seneye yayılabilen kredi "kolaylıkları" sağlanıyor. Fakat her du-

rumda ilk ödeme, toplam değerin %25'inin üzerinde oluyor. Bu koşullarda kendimize, sitelerdeki tüm konutların nasıl olup da alıcı bulduğunu sorabiliriz; zira bu fiyat aralığındaki konutlar için öngörülen müşteri topluluğunun istenildiği ölçüde genişletilmesi mümkün değil. Bu nedenle, arz-talep dengesinin kurulabilmesi için hedeflenen ev türlerinde çeşitlendirmeye gidildiği, birkaç yıldan beri büyük çoğunluğu ya da tamamı küçük konutlardan oluşan sitelerin yaygınlaştığı görülüyor.

"Hedef kitle" sorusunu her sorduğumda aynı yanıtı aldım: "finans çevrelerinden insanlar ve büyük uluslararası grupların çalışanları" Kemer Country gibi bazı sitelerde konutların öncelikli olarak Türkiye'nin en "saygın" üniversitelerinin mezunlarına ayrılmış olduğunu dahi gördüm. Hatta mesleki bazda organize edilip kurulmuş olsun veya olmasın, ilk alıcılara komşularını seçme hakkı verildiği dahi oluyor. Bir bakıma, yeni gelenleri kontrol hakkından yararlanma olanağı bile, satış sürecinin bir parçası. Dolayısıyla insanların bu sitelerde satın aldıkları veya satın aldıklarını düşündükleri şey, aynı zamanda "titizlikle seçilmiş" bir çevre. Fakat en yüksek kabul kriteri, birkaç istisna dışarıda bırakılırsa, gelir seviyesi. Ödeme yapabilen herkes, birtakım alma-satma oyunlarının sonucunda kabul edilecektir.

Bu anlamda siteler, yüksek gelire sahip insanlara, sosyal gerçekleşmenin (*social accomplishment*) tüm dışsal simgelerine ve çekici unsurlarına gönderme yapan "korunaklı" bir yaşam vaat ediyor: "şık" olarak görülen aynı spor aktiviteleri, aynı araba modeli, çocuklar için aynı okullar, tüketilen aynı ürünler... Sitelerin, homojenliğin hâkimiyet alanları olduğunu söylemek mümkün: Benzer hale gelme, belli bir yaşam tarzını dışa vurma ihtiyacı ve başarıyla beraber gelen bir konfor arayışı, buralarda yaşayan veya yaşamayı isteyenlerin ortaklaştığı noktalar. Bu yaşam anlayışında yeni bir cemaatçilik türünü görmemiz dahi mümkün.

Her ne kadar sosyal bakımdan pozitif çağrışımlar yapan "site" kelimesi ticari amaçlarla keyfi bir tarzda kullanılsa da, en önemli ve en "donanımlı" siteleri yapan başlıca müteahhitle-

rin, çoğunlukla mali düzeyi yüksek ve birden çok alanda faaliyet yürüten (bankacılık, finans, turizm vd.) holdinglere bağlı özel inşaat grupları olduğunu da ekleyeyim.

Basmakalıp adlandırmalar ve reklam söylemleri

Bu sitelerin, hem belli bir zihniyeti açığa çıkaran hem de pek çok kez acınacak derecede karikatürize isimleri kendi başlarına bir çalışma konusu olabilir. Bu isimlerin çok basit belli başlı paradigmalar etrafında döndüğünü görüyoruz:

– Modernitenin ve kentsel konforun bariz simgesi olarak sunulan "Amerikalılık"a göndermeler- *Sunset City*, *Paradise City*, *Sun City*...

– Güvenlik, koruma, izolasyon - *Saklı Koru*

– Ayrışma

– Doğa

Batıcı paradigma, sitelerin reklam söylemlerinde daima kendisini gösteriyor; en sık anılan referans ise, yüksek medeniyet garantisi. Vaat edilen yaşam standartları bıkıp usanmaksızın "Avrupai" veya "Batı tarzı" olarak sunuluyor; aynı şekilde yöntemlerin ve kullanılan malzemenin de "Avrupa'dan ithal" olduğu vurgulanıyor. Bu mantığa göre sitenin *farkı,* sosyal yaşama hâkim olan, arkaizmin ve az gelişmişliğin ürünü niteliğindeki halk kültüründen bütünüyle özgürleşmiş bir anlayışla inşa edilmesidir. Sosyal ayrışma paradigması da sıklıkla kullanılır; "seçkin" ve "ayrıcalıklı" kelimeleri bu söylemin ayrılmaz parçalarıdır.

Diğer yandan, Batılı değerlerin üstünlüğü, söyleme Türk ve Osmanlı etkisindeki başka referansların eklenmesine engel değil: *Konak*, *malikâne* veya *köşk* gibi terimlerin kullanılması, bir tür yeni bölgeselciliğin parçasını teşkil eden Osmanlı-Türk pitoresk tarzının bir göstergesi. İstenildiği zaman, Türk kültürünün folklorize edildiği, hatta düpedüz yeniden kurgulandığı görülüyor. Bu perspektiften bakıldığında, *İstanbul-İstanbul* Sitesi'nin isminin dikkatle incelenmesi gereken bir anlam taşıdığı söylenebilir. Bu ısrar (şehrin adının tekrarlanması) sözde

orijinal olan ve kaybolduktan sonra yeniden canlanan bir mimari ve toplumsallık ruhu içinde, kesintisiz bir yeniden var etme (*refoundation*) fikrine göndermede bulunuyor. Sanki geçmişin kent dokusu, lüks gayrimenkul inşasının büyüsüyle yeniden yaratılabilirmiş gibi.

Hangi kronoloji?

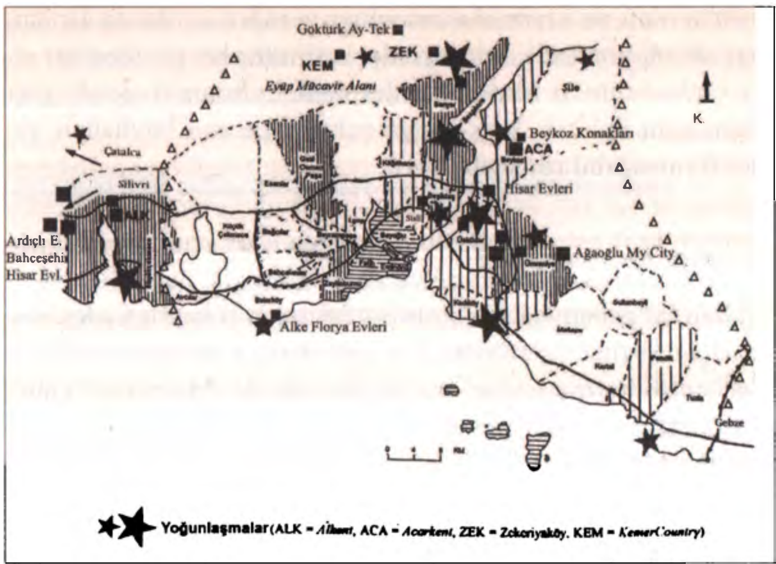
Sitelerin gelişimi, 1970'lerin sonlarından itibaren Caddebostan, Fenerbahçe ve Suadiye gibi semtlerde, eski arazi mülklerinin üzerinde inşa edilen küçük lüks bloklar biçimindeki sitelerin ortaya çıkmasıyla başladı. Ardından Marmara Denizi tarafındaki "tatil köyleri" İstanbul kıyılarını kirletmeye başladı. Hafta sonunda veya tatil günlerinde kalınacak bazı sahil "köyleri", otoyol ağının genişlemesiyle kalıcı yaşam alanları durumundaki siteler halini aldı. Villa sitelerin ortaya çıkışı ise ancak 1980'lerin ortasına kadar uzanıyor.

Çeperlerde "seçilmiş" konumlar

Basit dağılım mantığı

Siteler, İstanbul İli'ne bağlı ve sayıları 2001 yılının Kasım ayı itibariyle 32 olan ilçeden yalnızca birkaçında (Boğaz kıyısında yer alan, ünlü ormanların veya Marmara Denizi ve Karadeniz'in yakınındakilerde) yoğunlaşıyor. Büyük sitelerin kent coğrafyasının kıyılarına, Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olmayan alanlara doğru kaydığı da söylenebilir. Kent coğrafyasının kuzeybatısında, Karadeniz yönünde, Eyüp'ün "çevre arazileri" –ki sonu gelmeyen idari bölünmeler nedeniyle artık bu ilçeye bağlı değiller– barındırdıkları ağaçlıklar veya ormanlar nedeniyle sitelerin gözdesi haline geldiler. Bugün yalnızca ilk nesil siteler (Kadıköy vd.) ve "konut" tipi olanlar bu periferik yönelimin dışında kalıyor. "Konut"ların bulunduğu çevre ise, genelde Şişli, Bakırköy ve Levent/Ulus gibi, iş merkezlerine yakın bölgeler (Harita 1).

Sarıyer (site sayısı bakımından listenin en başındaki ilçe) ve

Harita 1. *Sitelerin yoğunlaştığı bölgeler.*

Beykoz'daki site sayısının Ağustos ve Kasım 1999 Depremlerinin ardından hızla arttığı göze çarpıyor; zira bu iki kuzey ilçesi –özellikle de Beykoz– zeminlerinin sağlamlığıyla biliniyor. Zaten müteahhitlerin, alıcı sayısını arttırmak için deprem argümanını hızla yaygınlaştırdıkları da açık. Diğer yandan, İstanbul'un kent bölgesinin dışında kalan ilçelerinde (Şile, Çatalca veya Silivri), hatta sınır bölgelerinde de inşaat hareketliliği oldukça belirgin.

"Prestijli" siteler için çılgınca arayış

Daha ince bir ölçekte değerlendirirsek, seçilen sitelerin ortak nitelikler taşıdığını bulguluyoruz. "Deniz manzarası", en fazla talep edilen, dolayısıyla site üreticilerinin en fazla değerlendirdiği ve metalaştırdığı niteliklerden biri. Sitelerin reklam imajları incelendiğinde, kimi zaman birkaç montaj işlemi yardımıyla, "manzara"yı ayırt edici kılma çabası görülüyor. Denizin olmadığı durumlarda da bir göl ya da gölcük "iş görür": Alkent-

2000'de, ufukta Marmara Denizi görünmese de, suyla yapılan bazı aktiviteler için göl "alternatif"i sunuluyor.

Aynı şekilde, ormana yakınlık da siteyi daha yüksek fiyat aralıklarına taşıyor: Megakentin zararlı etkilerini saklayan, insanı dinlendiren orman. En çok rağbet gördüğünü söylediğim Beykoz ve Sarıyer, aynı zamanda İstanbul'un en fazla ağaçlandırılmış iki ilçesi. Sarıyer'e bağlı Bahçeköy'de bulunan Saklıkoru Sitesi, ormanlık alanların en iyi örneklerinden birisi: gerçek anlamıyla "orman içi site"; çam ağaçlarının arkasına gizlenmiş, yamaçların üzerinde ve bir talvegin hemen dibindeki gözden ırak villalar. Acarkent reklamlarında da, sitenin orman içinde yer aldığı bilgisi sıkça tekrarlanıyor. Büyük formatlı lüks tanıtım broşüründeki ifadeleri aktaralım: "[...] Acarkent'in farkı, canlı atmosferi ve temiz havasından başlar. Ormanın orta yerinde, çok renkli bir dünyadır. [...] Saip Molla Paşa Ormanı'nın içinde 2,3 milyon m²'lik bir arazi üzerinde ve İstanbul'un ana merkezlerine 15 dakika mesafede [...]"

"Hâlihazırda" uygun çevre koşulları bulunmadığı durumlarda da yoğun peyzaj çalışması ve bitkilendirmeyle bir dekor yaratılır: şurada bir göl, burada bir gölcük, başka bir yerde yapay bir şelale veya golf sahası (Kemer Country'de olduğu gibi).

İstanbul'dan uzakta, otomobile bağımlı siteler

Kentin çeperlerinde kalan sitelere ilişkin reklam söylemi, basit bir paradoks etrafında dönüyor: Bu siteler hem İstanbul'un dışında (burada şehrin en rahatsız edici yanları kast edilir) hem de İstanbul'un içinde olacaktır (bu kez olumlu işlevlerine atıf yapılır). Yine bir tanıtım broşüründen: "[...] Kısacası Acarkent, İstanbul'un hem içinde hem de dışındadır." Siteler, bir yandan "zararlar manzumesi" olarak ifade edilen megakentten kopuş söyleminden yararlanırken diğer yandan da "vazgeçilmez avantajlar toplamı" olarak gösterilen megakentle bağlarını koruyor.

Bu nedenle sitelerin gelişimi, otoyol ağının genişlemesi ve yoğunlaşması hareketini takip ediyor; bu yüzden de park imkânı, aranan bir özellik haline geliyor. Zaten bütün tanıtım rek-

lam fotoğrafları ya da çizimlerinde otomobiller belirgin bir yere sahip: Bu albenili sitelerde otomobilsiz bir yaşam düşünülemez. Her bir eve verilen park alanı büyüklüğü, alıcının kararını etkileyecek bir veri olarak addedilebilir. Hal böyle olunca, Boğaz Köprülerinden birine veya iki çevre yolundan birinin kavşak noktalarına yakınlık, değeri hayli yüksek bir fark yaratıyor. "Alkent-2000"in TEM girişine çok yakın bir yerde olması, adeta hayati bir fayda olarak sunuluyor.

Bu sitelerde yaşayanlar açısından yaşamsal olan otomobil ihtiyacı, nüfus artışını, günlük geliş-gidiş yoğunluğunu "hesaba katmayan" devlet karayolları sorununu her geçen gün daha açık bir biçimde ortaya koyuyor. Büyükşehir Belediyesi'nin çıkarları doğrultusunda özen gösterdiği istisnalar dışarıda bırakılırsa, pek çoğu delik deşik olan, iş makinelerinin yoğun biçimde kullanıldığı devlet yolları ile özel otoyollar arasında bariz bir fark olduğu görülüyor.

Çok farkı biçimlerde bir araya gelmiş villalar ve daire tipleri

Sitelerin çoğu villalardan oluşsa da, biçimsel bir farklılaşmadan da söz etmek gerek. Site ne kadar büyükse, konutların büyüklüğü de o oranda (stüdyodan triplekse kadar) çeşitleniyor. Müstakil evler de, yan yana sıralanan bitişik evlerden ikiz villalara ve tam anlamıyla müstakil evlere kadar, büyük farklılıklar gösterebiliyor. Ancak yapılan inşaatların büyük bölümünde, topraktan azami kâr elde edilebilmesi amaçlandığından, yüksek binaların yoğunluğu daha fazla. Villalar arasındaki kısa mesafeler de siteleri daha kârlı hale getiriyor. Mesafelerin uzun tutulması ancak istisnai örneklerde ve kentsel alanın periferisinde görülüyor; bu da bu tür site projelerini daha da "seçici" kılıyor.

Özellikle periferide, artık ayrıcalıklı konumda olan ve "rüyalarınızdaki ev"in ilk örnekleri olarak sunulan konut tipi, tek kattan başlayıp "dubleks" veya "tripleks"e kadar gidebilen müstakil villalar (800 m^2'yi bulan büyüklüklerde). Bunlar, her durumda en pahalı ve revaçta oldukları varsayılan evler. Diğer

yandan, birbiri ardınca dizilen villalar, kullanılan stillerin karmaşıklığı nedeniyle birbirine hiç benzemiyor: Kaliforniya veya Virginia tarzı villalar; neoklasik ya da barok tarzda villalar; Provence tarzı villalar, neo-Osmanlı diye nitelenebilecek villalar, tavanları Paris banliyö evlerindekilere benzeyen villalar ve "Bavyera tipi villalar" arada hiçbir geçiş mantığı olmadan sıralanıyor. Tüm stillerin bir arada kullanıldığı bu yapılanmada ortaya ürkütücü derecede karma bir görüntü çıkıyor ve benimsenen mimari unsurlarda şaşkınlık verici bir eklektizm görülüyor. Her biri kendi yakın çevresi dikkate alınmaksızın tasarlanmış olan villalar arasındaki uyumsuzluk gözü yoruyor.

Aslında "villa" terimi tek anlamlı değil: 2 ila 8 daireden oluşan, çoğu kez dubleks, tripleks, hatta dört katlı* küçük çok haneli yapılara da zaman zaman bu ad veriliyor. "Anahtar teslimi" satılan villaların iç dekorasyonu çoğunlukla ithal malzemeyle ve Kuzey Amerikan çizgisi referans alınarak yapılıyor. Zaten bu siteleri tanıtmak amacıyla hazırlanan lüks broşürlerde yer alan öğeler de (Amerikan bar, Amerikan mutfak, Amerikan buzdolabı, ipek yastıklar, sauna ve jakuzi) aynı amaca hizmet ediyor: Müşterilere Amerika'da oldukları hissettiriliyor.

Yakın zamanda sayısı hızla artan "konut-odaklı" siteler ise daha çok, yatırım yapılan arazinin daha küçük olduğu, biraz daha merkezî konumdaki semtlerde yer alıyor. Genellikle ticari merkezlere veya çeşitli bürolara bağlı olan 15'ten fazla[1] dikey sitedeki konutların çoğunun satışa sunulmak yerine kiralandığı görülüyor.

Kendi kendine yeterliliğe dönük hizmetler ve donanımlar

Sunulan hizmet ve donanımların bir siteden diğerine neredeyse hiç değişmediği görülüyor: Temel amaç, sitede yaşa-

(*) *Quadruplex* kelimesi genellikle yanlış biçimde "kat dubleks" olarak Türkçeleştiriliyor – ç.n.

1 Bu dikey rezidanslar son senelerde İstanbul siluetini değiştirecek şekilde çoğalmış bulunuyor: Sayıları 2010 Kasım itibariyle 65'i aşıyor.

yanların gündelik ihtiyaçlarını site dışına çıkmadan karşılayabilmesi. "Alkent-2000" Sitesi'nde her "mahalle" kendi ticaret merkezine (ve kendi "Recreational Center"ına) sahip. Bu merkezlerde süpermarketler mevcut; telefonla sipariş ve eve teslim sistemi de oldukça yaygın. Elbette bu, yalnızca 100'ün üzerinde evin bulunduğu siteler için geçerli; daha küçük sitelerde ise gündelik ihtiyaçlar karşılanmıyor.

Tanıtım broşürlerinde ve diğer reklam materyallerinde vurgu, sitenin "sunduğu" spor ekipmanına, dinginliğe ve hoşluğa yapılıyor: site sakinlerinin paylaştığı bir havuz, tenis kortları, jogging alanları vb. Bu donanımların tasarımına bakıldığında, en büyük sitelerin, tatil köyü modelinde inşa edildiği, hatta bunun reklam malzemesi değeri taşıdığı dahi söylenebilir: "[...] Alkent'te yaşamak her daim tatilde olmak gibidir."

Çocukların iyi vakit geçirebilmesine ve okulla ilgili herhangi bir sorun yaşanmamasına ilişkin istekler de, sitelerin kurucularınca daima vurgulanıyor. Bu sitelerin çocuklar için uyumlu ve her bakımdan güvenli bir gelişimi garanti ettiği varsayılıyor; yaşı daha küçük olanlar için okul ekipmanı sağlayan siteler de var. Potansiyel alıcıların dikkatini çekmek ve megakentin merkezî ilçelerinde bu tür kültürel etkinliklerden uzak kalmış site sakinlerini hoşnut kılmak için organize edilen "kültürel etkinlikler ve gösteriler", tatil kulüpleri veya lüks otellerdeki animasyonları çağrıştırıyor. Kadınlara özel, ayrı mekânların sağlandığı ve bazı mezhepsel unsurların öne çıkarıldığı bazı İslamî örnekler dışında, bu sitelerde ibadethane olmadığı da dikkat çeken başka bir nokta (yalnızca iki sitede rastladım). Öte yandan, sosyal elitizm ile mezhepsel cemaatçiliği birleştiren bu dinî vurgulu tarzın ileride gelişeceğini* düşündüren güçlü nedenler olduğunu da eklemeliyim.

(*) 2010'a gelindiğinde muhafazakar üst orta sınıfa yönelik emlâk üretiminin oldukça genişlediği görülüyor; Başakşehir'de olduğu gibi, trend kısmen bu yönde.

Güvenlik saplantısı ve kapanma pratiği

Sitelerin varlık sebebini oluşturan temel eğilimi, fiziksel olarak bir alana kapanma isteği olarak tanımlamıştım. Sitelerin "günün 24 saati" korunduğu mesajı, yapılan reklamların tümünde tekrar eden bir motif. Bu kapanma hali, sıra sıra spotlarla aydınlatılan yüksek duvarların, video yahut termal kameraların varlığıyla somutlanıyor; hatta kimi sitelerde su hendeklerine dahi rastlanıyor. Güvenlik argümanının müşteriler tarafından bir hayli önemsendiği anlaşılıyor; bu nedenle, siteler bir bakıma kendilerini potansiyel hedefler olarak göstererek korunma olgusunu öne çıkarıyorlar.

Deprem tehlikesinin İstanbul'u tehdit ettiği bu dönemde güvenlik kelimesi başka bir anlama da bürünüyor. Buna göre, güvenli bir site, dayanıklı bir zemin üzerinde ve deprem normlarına uygun şekilde inşa edilmiş olandır. Acarkent Sitesi'nin kurucularının, uzmanlardan çok sayıda rapor alarak kendi "kent"lerinin İstanbul'un en güvenli bölgelerinden birinde inşa edilmiş olduğunu ısrarla söylemeleri, bu açıdan manidar. Acarkent'in tanıtımı ve ilerideki muhtemel alıcıları ikna etmek için tasarlanan reklamın "huzur, mutluluk, konfor ve yakınlık" sloganı da artık "güvenlik" –zemin güvenliği– vurgusuyla başlıyor.

Genelleştirilmiş bir model olarak güvenlikli site...

İnşaat kooperatifleri, geçmişteki kâr amaçlı olmayan ve eşitlikçi anlayışlarını terk ediyor gibiler. Bazıları, bu kent modelinin etkisiyle "siteleşme" yolunda. Aynı şekilde, "site" modeli İstanbul'da ender görülen sosyal konut projelerini de kirletmeye başlamış gibi. Pendik'te, Büyükşehir Belediyesi tarafından finanse edilen Hilal Başak Konutları giderek "dışarıya" kapanıyor (hiçbir durumda otomobil giremeyecek şekilde); site alanı ise, yabancılara şüpheli gözüyle bakan özel güvenlikçilerle dolu. Diğer yandan, kooperatifler, donanım ve hizmetlerin kısıtlı olması nedeniyle henüz site statüsüne kavuşmuş değil. Sitelere

benzemenin en kestirme yolu olarak, güvenliğe yapılan vurgu ve kapanma eğilimi biraz da bu yüzden güçleniyor.

Başlangıçtaki amacı Türkiye'deki "konut sorununu" çözmek olan –büyük bankalar tarafından finanse edilen– gayrimenkul inşaatları da site modeline yönelmeye başlamış gibi görünüyor. Yeni konut projelerinde "villaların" ortaya çıkması başlı başına bir işaret ve arzı çeşitlendirme isteğinin ötesine geçen bir durum. Bahçeşehir adı verilen "büyük kent"e girişler kontrol altında tutuluyor ve bölgeye sadece otomobille girilebiliyor. Bu "uydu kent" kendi içinde katı bölmelere ve alt gruplara ayrılma yolunda.

Sonuç

Sitelerin sayıca çoğalmasıyla, Türkiye'deki "kamusal iktidarların" kentleşme üzerindeki kontrolleri de zayıflıyor. Nitekim yerleşimleri itibariyle olsun, yönetim biçimleriyle olsun, siteler bu "kamusal iktidar"ların etkisiz kalmalarının en çarpıcı göstergeleri arasında. Her tür kamusal denetimin dışında duran, özel müteahhitlerin hâkimiyetindeki bu yaşam alanlarının getirdiği değişim, mikro ölçekli şehirler yaratan ultra liberal bir şehirciliğin zaferi anlamına geliyor. Kent dışında yer alan, ancak kentselliği yoğunlaştırmayı hedefleyen, bu nedenle de "paradoksal kentler" diyebileceğimiz siteler, mahalle veya kentsellik söylemlerinde bir tür sapma meydana getiriyor; zira bu siteler kenti, sorunsuz sosyalleşme ve güvenlik vurgularıyla yeniden yaratma iddiası taşıyor.

Sonuç olarak siteler, İstanbul'da halen var olan sosyal-mekânsal patlamanın en sarsıcı ifadelerinden biri: Korunma ihtiyacına (kaynağı belirsiz tehditler karşısında) dayalı ticari söylem yerleşirken kamusal iktidar, bir "sosyal bağ"ın güvencesi olma niteliğini yitiriyor. Siteler olgusunu aynı zamanda merkez ilçelerin zayıflamasına da bağlamak gerek: Bu süreç yönetici sınıfların (veya "elitlerin") mimari mirastan beslenen bir zenginliğe sırtlarını döndükleri anlamına da geliyor.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

Türkiye'de "Güvenlikli" Sitelerin Ortaya Çıkış Süreci: Beykoz İlçesi Örneği*

Giriş

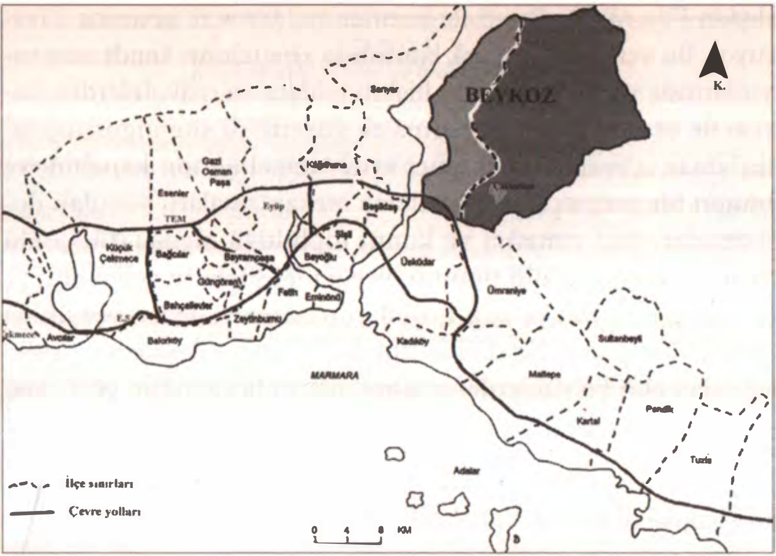
Türkiye'de güvenlikli siteler yaklaşık 10 yıldır kent dokusunda yer almasına karşın, sosyal bilimlere yansıma düzeyi bir hayli sınırlı kaldı (Bali 1999; Öncü 1999 ve Bartu 2002). Çalışmama ışık tutan esas unsur kavramla ilgili çekince ve tereddütler; zira bu sosyal-mekânsal gerçekliğin henüz tam anlamıyla formüle edilmediği, yapılan tanımdaki değişkenlikte görülüyor: "Müstahkem adacık", "kapalı site", "korunaklı site" ve "güvenlikli site" terimleri birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılıyor. Ayşe Öncü (1999) konuya ilişkin önemli makalesinde, bu siteleri, hem orta ve üst sınıfların kent merkezlerinden kaçışının hem de bu sınıfların "global tüketim kültürü"ne katılma isteklerinin ifadesi olarak tanımlıyor. Yazar, güvenlikli sitelerin ortaya çıkışını, Türk ekonomisinin açılması ve "müstakil ev idealinin" yayılması gibi geniş bir bağlamda yeniden çerçevelemesine rağmen, çok yüksek gelirli bir müşteri grubunu içeren dar bir pazar segmentinde arzı ve inşaat süreçlerini biçimlendiren somut mekanizmaları gözden kaçırıyor. A. Bartu (2002) ise,

(*) *Geographica Helvetica*, Jg. 58, 2003/4, s. 340-350.

yalnızca İstanbul'un kuzeybatısında bulunan ve gerçekten büyük ölçekli olan bir "kapalı topluluk" (bu ifadeyi İngilizce'deki *gated communities* teriminin karşılığı olarak tercih ettim) ve burada bir reklam argümanı olarak kullanılan ABD menşeli topluluk söylemi (yapıntı bir "geleneksel komşuluk" [*traditional neighborhood*]) ile ilgileniyor.

Bu durumda daha iyi bir analiz çerçevesi yaratmak için, bu olgunun erken tarihlerde ortaya çıktığı Latin Amerika'daki toplumsal ayrışma süreçleriyle ilgili çalışmalara (Amato 1970, Fischer ve Parnreiter 2002) başvurmak gerekiyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun süre önce yürütülmüş çalışmalar (Davis 1990; Blakely ve Snyder 1997) da geniş bir referans alanı. Türkiye'de bu olgu yeni ve az çalışılmış olduğundan bu makalede ele alınan araştırmanın da sınırlı kaldığını belirtmeliyim. Coy ve Pöhler'in (2002) Brezilya için sunduklarına benzer bir şekilde, bu sitelerin doğuş ve farklılaşma süreçlerini belli bir örnek üzerinden ve tanımlı bir bağlam içinde ortaya koymayı hedefledim. Bunun için, daha sistematik ve belli bir monografik bilgiye dayalı bir araştırmanın temellerini oluşturmaya çalıştım. Bilinçli olarak sınırlı bir coğrafyaya odaklanırken, olgunun ortaya çıkış aşamasına ilişkin bir değerlendirme yapabilmek için bu sitelerin analiz ve farklılaşma kriterlerini ortaya koydum.

Beykoz, İstanbul İli'ne bağlı 32 ilçeden biri (Harita 1) ve yüzölçümü olarak en büyüğü (427 km²). Görece periferik yapısı nedeniyle hâlâ ormanlarla kaplı olan ilçede, kentle bütünleşmemiş çok sayıda arazi mevcut. Beykoz'un, şehir planlamasında neredeyse hiçbir yeri olmayan engin "mücavir alanları" – ki bunlar ilçenin toplam yüzölçümünün 2/3'üne denk gelmekte ve seçilmiş belediye yönetiminin etki alanı dışında kalmaktadır–, site müteahhitlerinin yoğun ilgisini çekiyor. Beykoz ayrıca son yıllarda çok büyük bir yıllık büyümenin yaşandığı ilçelerden birisi (1990-2000 arasında ortalama %3'ün üzerinde); fakat buna karşın ilçe temelde kentsel yapılaşma sürecine resmen açılmamış durumda; buna karşılık, her anlamda kötüye kullanıma açık bir geçici inşaat izni rejimi söz konusu.

Harita 1. *Beykoz'un konumu.*

Diğer yandan bu ilçe, *hâkim çevre değerleri sistemi* içerisinde sunduğu hoşnutluk duygusuyla, güvenlikli site üreticileri ve onların hedef kitlesi konumundaki sınıfların en fazla dikkatlerini çeken bölgelerden biri. Beykoz İlçesi, hem Boğaz'a hem de Karadeniz'in güneye doğru yayılan kentsel alanını hâlâ kesmekte olan ormanlara yakın bir konumda. Buna ek olarak, özellikle 1999 Depremlerinin yarattığı travma sonrasında bu ilçe, sağlam zeminiyle de sıkça anıldı. Bunlara bakarak, Beykoz'un en fazla sayıda "güvenlikli site"yi barındıran ilçelerden biri olması şaşırtıcı değil. İstanbul'un (hatta muhtemelen Türkiye'nin) ilk güvenlikli sitelerinin inşa edildiği Beykoz'da 2002 yılının Aralık ayı itibariyle, bu sitelerden 30 adet bulunuyor.

Yöntem ve kaynaklar

Makalenin ilerleyen kısımlarında yapılan çözümleme, İstanbul'da 1999 yılından beri inşa edilen ve 2003 yılı Haziran ayı başlarında 430 civarında olduğu saptanan güvenlikli sitelere

ilişkin File-Maker Pro-5 ile hazırlanmış bir veri tabanına dayanıyor. Bu veri tabanı, Türk basınında ve sitelerin kendi özel yayınlarında görülen, sitelere ilişkin reklam ve makalelerden hareketle oluşturuldu. Bu karmaşık güvenlikli site olgusunu sınırlamak için dört ayırt edici kriter temel alındı: kapalılık ve bunun bir parçası olan gözetleme mekanizmaları, sunulan donanımlar, özel yönetim ve konut topluluğu olgusu. Bu çoklu kriter, İstanbul İli'nin bütünü ölçeğinde, sitelerin gelişimini ve bu sitelerin inşaat ve satış koşullarını izlemeyi hedefliyor. Buna ek olarak çalışma, bir dizi *in situ* doğrudan gözlemden ve 1998 yılından beri bu sitelerde veya yakınlarında yaptığım görüşmelerden de besleniyor.

Metropol alanının hareketli bir kıyısı

"Verili" olan veya yaratılmış bir dizi faydalı nitelik

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, bu siteler birbirinden çok farklı büyüklüklerde ve yapılarda. 2002 Aralık ayı itibariyle bu siteler, 6.000 birimlik bir konut alanını kapsıyor ve Acarkent Sitesi tek başına bunun yarısını içine alıyor.

Oldukça değişken nitelikteki büyüklükler (6 konuttan 3.000'e kadar) Tablo 1'de görülebilir; bu durum, sitelerin kuraldan yoksun olduklarını ortaya koyuyor. Her türlü indirgemecilikten uzak durabilmek için, çözümlemelerimizde dikkatli olmamız gerektiğini bir kez daha görüyoruz.

Bu sitelerin doluluk oranları birbirinden farklı olsa da, genellikle düşük kaldığı söylenebilir: Yaptığımız gözlem ve görüşmelerden edindiğimiz bilgi 2002 sonunda konut alanlarının yarıdan azının dolu olduğu şeklinde. 2000 yılında Türk basınında sıkça gösterildiği gibi, Acarkent'in patronlarının satmak için büyük çaba harcadıkları 40 villa, taksitlendirilmiş (10 yıllık) ödeme planlarına rağmen satılmamış olan 1.452 tanesinin oldukça küçük bir oranıdır.

Dolayısıyla bu sitelerin mekânsal nüfuzu ve görünürlüğü ile halen mütevazı düzeyde olan gerçek nüfusu arasında açık bir

TABLO 1
Beykoz'daki Siteler ve Başlıca Özellikleri

İsim	*Semt*	*Konut tipi*	*Konut sayısı*
Acarkent	Saip Molla Ormanı	Villa ve daire	3364
Beykoz Konakları	Saip Molla Ormanı	Villa	401
Hisar Evleri	Göksu	Daire	750
Göksu Evleri	Göksu	Daire	500
Özdoktorlar	Kavacık	Daire	382
Hekimler Sitesi	Kanlıca	Daire	300
Özhavacilar	Kavacık	Daire	300
Al-Yap 2	Otağ Tepe (Anadoluhisarı)	Daire	220
Doğan Evler	Görele	Daire	88
Otağ Evler	Otağ Tepe (Anadoluhisarı)	Daire	80
HBM International	Kanlıca	Villa	36
Beykoz Günyüzü K.	Paşabahçe	Villa	33
Otağ Tepe Evleri	Otağ Tepe (Anadoluhisarı)	Villa	30
Elmalı Bahçe	Polonezköy	Villa	30
Has Bahçe Evleri	Kandilli	Villa	27
Hisartepe Evleri	Otağ Tepe (Anadoluhisarı)	Villa	25
Hidiv Köşkleri	Kanlıca	Villa	22
Paşabahçe Evleri	Paşabahçe	Daire	20
H.B. Villaları	Polonezköy	Villa	16
Polonez Köşkleri	Polonezköy	Villa	15
Erkan Villaları	Göksu	Villa	15
Maya Çubuklu	Kanlıca	Villa	13
Beykoz Koru Köşkleri	Merkez	Villa	10
Menteşe Evleri	Görele	Villa	10
Polonez Villalar	Polonezköy	Villa	6
Bey Konakları	Küçüksu	Villa	6
Toplam			6.479

dengesizlikten söz edilebilir. Bu anlamda siteler, İstanbul'da şu an var olan kentsel parçalanmanın (*étalement urbain*) ve talepten ziyade arz yoluyla işleyen kentsel alanın ölçüsüz gelişiminin ifadelerinden biri. Şu durumda, ciddi bir pazar etüdü yapılmaksızın, fırsatlardan hareketle ve birbirleriyle yarışırcasına yeniden üretilen bu "üst sınıf" taşınmaz mülklerin hangi ölçüde müşteri kitlesi bulabileceği sorusunu sormamız gerekiyor. Yoğun bir şekilde görülen alma ve daha pahalıya satma hareketi, bazı üretimlerdeki durgunluk ve beklemekte olan bazı binalarda bozulmaların görülmesi, bu anlamda çarpıcı göstergeler. Elbette, bazı şantiyelerde üretimin kesilmesinin, inşaat sü-

reçlerinin kendi kendini finanse etmesinden, 2000-2001 mali krizinden, veya arazi statüsü nedeniyle pek çok sitenin yasadışı ilan edilerek hukuken engellenmesinden ileri geldiğini de eklemek gerek.

İlk başlarda villalarıyla ün salan Acarkent Sitesi içinde bulunan "Boğaz kıyısındaki" 400 daire (her biri 80 birimden oluşan 5 bloğa bölünmüştür) bu sitelerdeki gayrimenkul arzının aşırılık boyutundaki çeşitliliğinin anlaşılmasını sağlayabilir: Stüdyolardan[1] "Boğaz kıyılarındaki" 250 m²'lik dairelere ve 780 m² oturulabilir alanı bulunan devasa villalara kadar geniş bir yelpaze söz konusu. İnşaat programı içinde meydana gelen sapmalar ve bu aşırı çeşitlilik, site öncülerinin olabildiğince geniş bir hedef kitleyle temas etme isteğini ve tek bir gayrimenkul tipini satmanın zorluğunu ortaya koyuyor. Nitekim projenin 1980'lerdeki başlangıç aşamasında "daire" inşası söz konusu bile değildi: Acarkent "Türkiye'nin en büyük villalar şehri" olarak tasarlanıyordu.

Aranan bir "doğal" çerçeve ve bir tecrit olma arzusu

Site öncüleri, müşterileri için öncelikli olarak Boğaz'ı tepeden gören veya Boğaz'ın yanı başındaki ormanların ortasında yer alan araziler aradılar. Bu nedenle reklam argümanları temelde, İstanbul merkezini yaşanmaz kılan olumsuz koşulların "panzehiri" niteliğindeki bu çevre özelliklerinden besleniyor. Pazarlama yöntemlerine bakılırsa söz konusu olan, sağlığa zararlı merkez ilçelerden kaçıp bu saklı ve korunaklı yuvalara sığınmak.

Diğer yandan "hoş" çevre, halihazırda mevcut değilse, büyük çaplı iyileştirme ve "peyzajlama" çalışmalarıyla var ediliyor. Sonuç olarak, yalnızca Beykoz'dakilerde değil, hepsinde, sitelerin iç kısımlarına gösterilen özen ile site alanı dışında kalan çevre-

---

1 Toplam 1.512 adet stüdyo bulunmaktadır: 69 ila 122 m² arası farklı büyüklüklerde olan ve "Aşk alanları" gibi anlamlı bir isim verilen, Boğaz manzarası görmeyen bu stüdyolar, Acarkent'in spor ve eğlence merkezi *Coliseum*'un yakınındadır.

nin ihmali arasındaki çelişki şaşkınlık uyandırıyor. Bu karşıtlık, özel girişimler ile aynı kaynaklara sahip olmayan yerel kamu idaresi arasında hiçbir bağ bulunmadığını ortaya koyuyor.

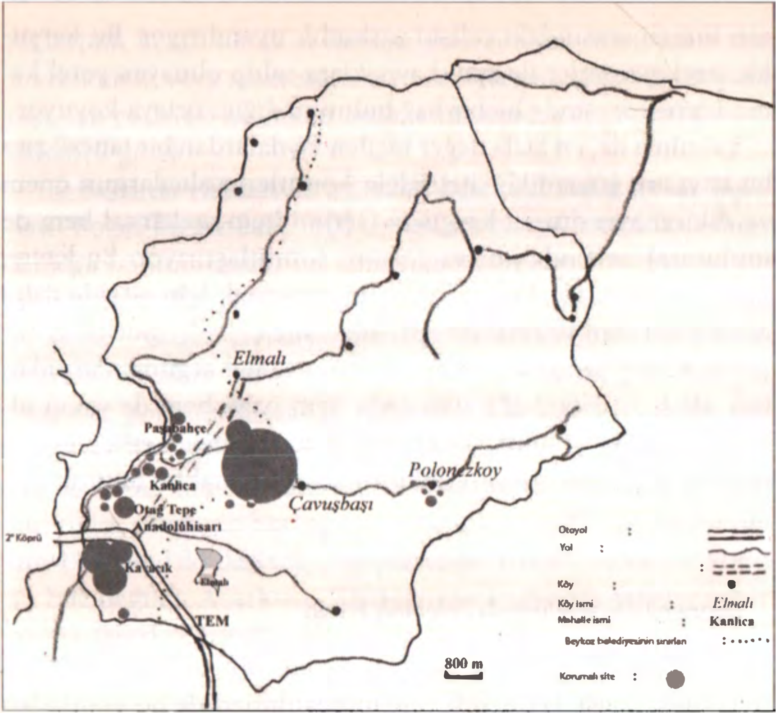
Yalıtılma da, en fazla değer biçilen faydalardan bir tanesi; zira bu kavram, güvenlikli sitelerdeki konutların alıcılarının önem verdikleri ayrı durma kaygısını (terimi hem mekânsal hem de toplumsal anlamda kullanıyorum) somutlaştırıyor. Bu kaygı, bütün sitelerin "yalıtılma" etkisini arttırmak için gitgide daha geniş yeşil alan ve bitkiyle donatılan site çevrelerinde de görülüyor. Diğer yandan, site öncülerinin temel argümanlarından biri, sitelerin İstanbul'a aynı anda hem uzak hem de yakın olduğu: Megakent kimi zaman kaçılacak olumsuz etkenler yumağı, kimi zaman da yeri doldurulamaz kaynaklar bütünü olarak tanımlanıyor.

Depreme dayanıklılığıyla ünlenmiş zemin

1999 Depremlerinden bu yana Beykoz'un, zemin avantajlarıyla ün salması da önemli: Site müteahhitleri de bu avantajları reklam söylemlerinde kullanmaktan geri durmuyor. Jeolojik ve litolojik ayrıntılara girmeksizin söylemek gerekirse, kent alanındaki riskli bölgeleri somut olarak tespit etmek amacıyla birkaç yıldır yürütülen zemin etütleri, Beykoz'un nispeten güvenli bölge olduğunu ortaya koydu. Acarkent'te, *showroom*'a giden tüm potansiyel alıcılar, siteyi tanıtan lüks broşürlerde, müteahhit tarafından 1999 Eylülü'nde İstanbul Üniversitesi'nden uzmanlara yaptırılmış olan, Acarkent'in zemininin İstanbul çapındaki en güvenli zemin olduğunu garanti eden "bilimsel" raporun bir kopyasını da görüyorlar.

Hızlı yol bağlantıları

1989 yılında tamamlanan İkinci Boğaz Köprüsü'nün inşaatı, kentleşme sürecini göz alıcı bir tarzda hızlandırarak Beykoz'u kent bölgesiyle bütünleştirdi. Beykoz'daki sitelerin reklamlarında, ikinci köprüye yakınlık ve TEM Otoyolu'na çok sayıda

Harita 2. *Sitelerin yoğunlaştığı kısımlar.*

girişin bulunması (meydana gelebilen tıkanıklar göz ardı ediliyor) vurgulanıyor. Yine aynı şekilde, Elmalı Otoyolu'nun açılmasının inşaat projeleri üzerinde dikkat çekici bir etki yarattığı da görülüyor: Beykoz Ormanları'nın içinden geçen bu hızlı yol, müteahhitlere geniş fırsatlar sunan bir nüfuz yarattı. Bu durumda kaçınılmaz olarak yol altyapı projeleri ile site inşaat projeleri arasında bir bağ kurmak gerekiyor; başka türlü ifade etmek gerekirse, müteahhitler ile yönetimdeki bazı kişiler arasında açık bir ilişki olduğu sıkça söyleniyor. Nitekim yolu iki kat hızlı hale getiren bu "otoyol", Kavacık'tan Beykoz Konakları'na veya Acarkent'e 5 dakikada gidebilmeyi mümkün kılıyor. Yapımına 2001 yılında başlanan *Beykoz Günyüzü Evleri*'nin inşaatı ile ekspres yol inşaatı arasında tam bir zamansal ve mekânsal uyum söz konusu; hatta bazı villaların, tamamlanmak üzere olan viyadükün altına yapıldığı göze çarpıyor.

Fotoğraf 1. *Acarkent ve Beykoz Konakları siteleri ve viyadük, Temmuz 2002.*

Diğer yandan, Beykoz Konakları'nın yakınından geçen bu hızlı otoyolun olumsuz etkilerini ve bilhassa yarattığı gürültüyü sorgulamamak mümkün değil. Yeni otoyolların açılması, güvenlikli sitelerin çevrelerinde bozulmaya neden olduğu gibi, kalıcılık iddialarına da zarar veriyor.

Üçüncü kutup olarak Kavacık

İkinci köprünün açılmasının ardından, ikinci çevreyolu üzerinde bir "köprübaşı" konumunda olan Kavacık bölgesinde çok sayıda büro inşaatı gerçekleşti; semt, böylelikle kent alanının başlıca "üst" üçüncü kutuplarından biri haline geldi. Sonuç olarak, bu güvenlikli sitelerin satıcıları, hedef müşteri kitlesi için bir iş merkezi olabilecek Kavacık Semti'ne yakınlığı da değerlendirmeyi ihmal etmiyor.

Hukukun zayıf kaldığı bölgelerde altyapı

Büyükşehir Belediyesi'nin onayladığı 1/25.000'lik yerleşim planına uygun olarak yerel yönetimlerin hazırlaması gereken 1/5.000'lik düzenleme planının tamamlanmamış olmasından dolayı, ilçe yüzölçümünün %90'dan fazlası (BASTAR 2000) hukuksal olarak inşaat yapılamaz durumda, yahut inşaat izni çok özel koşullara bağlanmış. Dahası, hem Boğaz hem de orman alanı içindeki ilçenin neredeyse tamamı sit alanı kategorisine giriyor ve her tür inşaat, hatta var olan binalarda yapılacak her tür değişiklik Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun iznine tâbi. Fakat, ilçeye kentleşme izni verilmemiş olmasına karşın, bir geçici izin rejimi hüküm sürüyor ve kötüye kullanıma zemin yaratılıyor. Bir başka deyişle, ilçenin kontrol edilemeyen büyümesi ve mevcut hukuksal boşluklar, bu bölgeyi, müteahhitler için bir fırsatlar cennetine çeviriyor.

Orman yasalarının ihlali

Güvenlikli siteler, "çok lüks ve saygın" görünümlerine karşın yasadışı inşaat olgusunun parçası durumunda. Beykoz da, orman yasalarının ihlalinin çarpıcı örneklerini barındırıyor. Saner'e göre (2000: 209), İstanbul'un Anadolu Yakası'nda geçen yıllarda orman statüsünden çıkarılan toplam 12.070 hektarlık arazinin %13'ten fazlası (1.650 hektar) yalnızca Beykoz İlçesi'nde yer alıyor. Her ne kadar Orman Kanunu özel kişi ve kurumların arazi satın almasına izin veriyor olsa da, bu satın alma işlemlerinin katı yönetmeliklere bağlanmış olması gerekir. Aynı şekilde, kanuna göre, edinilmiş orman arazilerinin yüzölçümünün yalnızca %6'lık bir kısmı yapılaşmaya açılabilir. Yakın zamanda Beykoz'da güvenlikli site inşası için iki orman arazisinin satın alınması, kanun metinlerinin nasıl delinebileceğinin kanıtı niteliğinde. Saip Molla Ormanları'yla ilişkili bu olayların ilkinde, Çavuşbaşı'nda edinilen 229 hektarlık alanın %68'i 1.742 villa ve bunlara bağlı hizmet binalarının inşası için kullanıldı. 96 hektar büyüklüğündeki ikinci orman

arazisi de yine yönetmeliklerin ihlali sonucunda 401 villanın inşaat alanı oldu (Beykoz Konakları). Her iki örnekte de, yasaların bu ölçekte ihlalini mümkün kılan, devlet aygıtının ve yerel iktidarın suç ortaklığıydı.

Süreklilikler: Yalılardan neo-köşklere

Beykoz, en azından Osmanlı döneminden beri, çevre güzellikleriyle yönetici sınıflarının rağbet gösterdiği bir bölge. Osmanlı seçkinleri, 17. yüzyıldan itibaren Boğaz kıyısında yalılar ve orman içinde Boğaz'ı tepeden gören kasırlar ve ahşap köşkler inşa ettirdiler. İkinci köprünün açılmasından sonra ise, Beykoz yeniden tercih edilir olduysa da, bu kez yeni tarzların benimsenmesi söz konusu. 1991 yılında Özhavacılar ve Özdoktorlar Sitelerinin inşaatına başlanması, ilçede güvenlikli sitelerin gelişimi açısından bir referans tarihi niteliğinde. Bu kısa kronolojiye, 1999 Depremi'nin Beykoz'u üst sınıflar için bir çekim merkezine dönüştürmesini de ekleyebiliriz. Beykoz'un mekân ve fırsatlar bakımından sunduğu potansiyel göz önüne alındığında, inşaat hareketinin kısa vadede sona ermeyeceği açık. Sonuç olarak, Beykoz'daki sitelerin tarihi, bina yoğunluğu nedeniyle perspektiflerin sınırlı olduğu (eğer var olan binaların kapanması ve dikey sitelerin ortaya çıkması söz konusu değilse) diğer ilçelerin aksine, tamamlanmış değil.

Bu örnekte karşımıza çıkan, toplumsal ayrışmanın eski formlarını yeniden açığa çıkaran yeni bir süreç. Bu açıdan, geçmişte Osmanlı seçkinlerinin yaşadıkları konak, köşk gibi "konut"ların adlarının yeniden kullanılması, yaşam alanlarına ilişkin bu seçkinci tarzları sürdürme kaygısının bir göstergesi gibi görünüyor.

Ayrışmanın içindeki bazı dereceler

Bir "ilk sınıflandırma" yapabilmek için, bu siteleri benzerlerinden ayırmak ve karakteristik özelliklerini ortaya koymak bakımından öncelikli görünen dört kriterden söz edilebilir: Site in-

şasını yapan firmanın niteliği, büyüklük, sitelerde oturan nüfusun profili ve yerleşim.

Küçük ve büyük inşaat grupları ve kooperatifler

Bu sitelerin bir kısmı, inşaat alanında uzmanlaşmış olan, hatta uluslararası düzeyde faaliyet yürüten büyük grupların inisiyatifiyle yapılmış. Beykoz Konakları'nı yapan Tepe İnşaat Grubu, bunlara bir örnek. Bu grup, deneyim elde ettiği Arap ülkeleri ve Rusya'daki şantiye faaliyetleriyle ve Atatürk Havaalanı'nın geliştirmesi gibi önemli projelerle tanınıyor. Acarkent'in müteahhidi olan Acarlar Şirketler Grubu uluslararası üne sahip olmasa da, büyük inşaatçılar kategorisine giriyor: Bu, daha ziyade devlet ve idare kademesinde güçlü bağlantıları olan ve bugünkü büyüklüğüne de bu kanalların desteğiyle ulaşmış bir grup.

Küçük gruplar, büyük inşaat gruplarının taşeronu gibi işlev gören ve sınırlı bir inşaat operasyonunda tek başına öncü rolü oynayan, böylece özgün bir kategoride yer alan aktörler. Bu küçük yerel gruplar, genelde daha mütevazı düzeydeki inşaat operasyonlarını gerçekleştirmek için, bağlı oldukları büyük inşaat grubunun deneyim ve ilişkilerinden yararlanır. Acarkent ve Beykoz Konakları'nın civarında bulunan tüm küçük siteler, örneğin Doğan Evleri ve Menteşe Evleri bu "periferi" mantığıyla ortaya çıkmış.

Site inşaatlarını spekülatif bir biçimde gerçekleştiren ilk örgüt tipi olan kooperatifleri ise başka bir konuma yerleştirmek gerekiyor. 1930'larda faaliyete geçen, kâr amacı gütmeyen kooperatifler, zamanla ilkelerinden uzaklaştı; bir yandan spekülatif inşaat piyasasında yatırım yaparken diğer yandan devletin sunduğu avantajlardan (arazi erişimi ve mali kaynak) yararlanmaya devam etti. Beykoz'un ilk sitelerinden olan Hekimler, Özdoktorlar ve Özhavacılar Siteleri bu kategoriye iyi birer örnek. Bu kooperatif siteleri lüks yaşam koşulları ve kapanma arayışı içindeki bir kitlenin taleplerini karşılıyor.

Tablo 1'de de görüldüğü gibi (bkz. s. 149), sayıları yüzlerle, hatta binlerle ifade edilen villa ve konutlara sahip sitelerle, birkaç villadan oluşan siteler arasındaki fark oldukça belirgin. Bu nedenle, bu siteleri hem görünebilirlik, hem de mekânsal nüfuz bakımından ayırt etmek mümkün. Diğer yandan, büyüklük ve konfor düzeyi arasında doğrudan bir ilişki yok: Küçük ölçekli (Otağ Tepe Evleri veya Hisartepe Evleri gibi) siteler ile Göksu üzerindeki büyük kooperatif siteleri (Özhavacılar ve Özdoktorlar) büyük farklar taşımıyor.

Büyüklük kriterine bağlı olarak, yapısal ve mimari unsurları da ekleyebiliriz. Siteler birbirinden oldukça farklı tasarım seçimleriyle birbirinden ayrılıyor: Mimari tarzda, Neo-Osmanlı biçimlerine de (gerçekte böyle değiller, ama taşıdıkları isimler bu tür bir etiket yaratıyor), Avrupa veya daha sıklıkla Amerika menşeli referanslara da yer veriliyor. Bu bakımdan Beykoz Konakları, sitenin tam ortasında, villaların mimari yapısına esin veren eski bir binanın (1904 yılında yapılmış olan bir avcı köşkü) bulunmasıyla diğerlerinden ayrılıyor. Zeminin kullanım yoğunluğunun resmî katsayılara uygun olması da bir farklılaşma kriteri. Villa başına 400 m^2'nin altında toprak düşen Göksu Evleri ve Kavacık, bina yoğunluğunun yüksek olması bakımından ayrı bir örnek teşkil ediyor. [Fotoğraf 2] Acarkent'in yoğunluğu 1.500 m^2 [Fotoğraf 3], Beykoz Konakları'nınki ise bunun bir hayli üzerinde (2.500 m^2).

Fotoğraf 2. *Göksu Evleri'nin bina yoğunluğu, Temmuz 2002.*

Fotoğraf 3. *Acarkent'in bina yoğunluğu, Aralık 1999.*

Teşvik edilen bir seçim

Bunlara ilave olarak, kaba bir ifadeyle bu sitelerin şu ya da bu düzeyde "şık" olduklarını da söylemek gerek. Bu, nüfusun profiliyle –yani içinde yaşayanların iş alanı ve gelir düzeyleriyle– ölçülüyor; sunulan hizmetlerin kalite ve çeşitliliği, satışta veya kiralamada talep edilen fiyatlar, bu sitelerin karakteristiğini ortaya çıkarıyor. Bitmek üzere olan daireler için, dekorasyon ve mobilya hariç 150.000 ile 2,5 milyon ABD doları arasında fiyat biçiliyor.

Site sakinlerinin, kendilerini "kalabalık"tan yalıtmak isteyen büyük sanayici ve işadamlarından oluşan siteleri (küçük ölçekli Hisartepe ve Otağ Tepe Evleri gibi) bir tarafa; medya, *showbusiness*, reklam veya profesyonel spor gibi sektörlerde çalışan ve hızlı zenginleşmiş insanların oturduğu siteleri ise diğer tarafa koyabiliriz. Elimizde bu bakımdan hayli ilginç olan, ancak bu konuda çarpıtma eğilimi hayli yaygın olduğundan dikkatle okunması gereken bir belge var: O dönemde Uyumkent adını taşıyan Acarkent'teki evlerin ilk alıcılarının görüldüğü, 1988 tarihli liste. Listede, yerel ve ulusal siyaset çevresinden kişiler (geleceğin orman bakanlarından Hasan

Ekinci gibi...), Türk gayrimenkul ve ticaret sektörlerinin temsilcileri ve İstanbul Yahudi cemaatinin seçkin isimleri yer alıyor. Fakat bu nüfusun, zenginleşmiş kişilere, yabancılara ve çoğunlukla da "Rus"lara daha fazla yer açmak üzere, sonraki dönemde çeşitlendirildiği görülüyor. Örneğin Türkiye'nin pek çok tanınmış mankeninin Acarkent'te oturduğu ve bu sitenin ününü arttıran *Coliseum* Spor Merkezi'nden (bu merkez, siteye gelen fakat henüz orada oturmayan insanları çekmeye yönelik bir vitrin gibi) yararlandığı biliniyor. Aynı şekilde, medya ve profesyonel spor dünyasından pek çok isim de Acarkent'te (ve daha net kültürel görünümler arz eden Beykoz Konakları'nda) oturuyor. Bazı sitelerde, müstakbel site sakinleri, en eskilerin görme hakkı da gözetilerek, yalnızca mali değil, daha ziyade "kültürel" (eğitim seviyesi vb.) kriterler üzerinden "özenle" seçiliyor. Her durumda, bir hedef kitlenin tanımlanması isteniyor. Fakat zaman içinde, siteyi yapan/geliştiren kurumların hâkim olamadığı alım-satım işlemleri sonucunda sitelerin sosyal içeriği değişebiliyor; aynı şekilde, çevresi de hızlıca bozulabiliyor.

Sunulan hizmet ve donanımlar söz konusu olduğunda farklılaşma, hem kalite, hem de seçenekler düzeyinde kendisini gösteriyor; ancak bunlar tek bir konseptten, yani "güvenli, konforlu ve neredeyse otarşik bir yaşam" konseptinden türemekte. En ayırt edici unsurlar, okul ve sağlık donanımları. Acarkent ve Beykoz Konakları'nın yakınlarında "Ted İstanbul Koleji" gibi prestijli bir özel okulun kurulması da tesadüf değildir. Bu ayrıntı da sitelerde oturanların profilini ortaya koyuyor.

Üç yerleşim türü

Boğaz üzerindeki küçük tepeler

Beykoz'da bulunan ve Osmanlı yerleşiminin devamı niteliğinde olan ilk siteler (Hekimler vd.) Boğaz'ın hâkim tepeleri üzerine kurulmuş. Siteleri çevreleyen bitki alanları düşünüldüğünde, burada öne çıkan unsurlar, keyif verici ortam, manza-

ra ve hava. Her ne kadar Göksu Sitesi tüm tanıtım reklamlarını Boğaz'a yakınlık üzerinden şekillendirse de, bu sitede bulunan villaların ancak bir bölümü Boğaz manzaralı. Site içinde uygulanan fiyatlara bakıldığında da, manzaraya göre fiyatların belirgin bir biçimde –iki misli kadar– değişiklik gösterdiği görülüyor. Birbirinden ayrılan pek çok kutup mevcut: yoğun nüfuslu kooperatif siteleri için Kavacık-Göksu ve daha küçük ölçekli çok lüks siteler için Otağ Tepe ve Kanlıca kutupları.

Çavuşbaşı örneği: Özel bir sitenin ansızın doğuşu

Boğaz manzarası ve yükseklikler (Acarkent'in 5 daireli bloklarında olduğu gibi) her geçen gün daha fazla yıpratılan bir ormanlık çevrede birleşiyor. Belirsiz hukuksal bağlam da bu sitelerin gelişmesinde belirleyici olmuş gibi görünüyor. Çavuşbaşı'nın belde belediyesi haline geldiği Nisan 1999 tarihinden önce, kentsel gelişim kontrolsüz bir biçimde ilerliyor, koruma alanı olarak kabul edilen Elmalı Barajı yakınlarına dahi bina yapılıyordu. 1996 yılında, İSKİ'nin talimatıyla birkaç villanın yıkılması ise anlık bir etkiden fazlasını yaratmadı. 1995-1999 yılları arasında havadan çekilen fotoğraflarda Çavuşbaşı'nda 3.500 yasadışı yapılaşmanın hayata geçirildiği görülüyor (bugün ise toplam 9.000 adet bina mevcut) ve onlarca hektar alana yayılan Acarkent Sitesi de bunun parçası. Beldenin nüfusu 1990-2000 yılları arasında 5 kat artarak 2002 yılında 20.000'in üzerine çıktı. Çevresinde birkaç kilometrekarelik kuşatılmış bir alan olan Çavuşbaşı, inşaat politikası itibariyle göreceli bir özerkliğe sahip; ancak katı denebilecek "düşük yoğunluk" kurallarına da riayet etmek zorunda. Diğer yandan, belde belediyesi ve Acarkent Sitesi yönetimi arasındaki oyun eşitsiz bir biçimde oynanıyor gibi görünüyor.

Ormanlar ve köyler: Yedek kaynaklar

Beykoz ve Çavuşbaşı Belediyelerinin sınırlarının dışında, Valilik veya Orman Bakanlığı'nın kontrolü altındaki alanlar-

da, sitelerin gelişimi oldukça yaygın ve vahşi denebilecek bir tarzda ilerliyor. İstanbul'un kalabalığından uzaklaşılıp ormanın dinginliğine karışmayı öne çıkaran bu siteler içinde, Polonezköy siteleri özellikle bahse değer. İyi gelirli İstanbulluların, hafta sonlarını özellikle *countryclub* (bunlardan ilki olan *Polonez Country Club* 1981 yılında açıldı) ve otellerde geçirdiği bu "köy", koruma amaçlı katı yasaklamalara rağmen birkaç sitenin inşa edilmesiyle, son yıllarda daha düzenli ikamet edilen bir yer halini aldı.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

Amato, P W. (1970) Elitism and Settlement-Patterns in the Latin American-city. *Journal of the American Institute of Planners* 36: 96-105.

Antonowicz-Bauer, L. (1990) *Polonezköyü-Adampol*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul Kütüphanesi, No. 3.

Bali, R.N. (1999) Çılgın Kalabalıktan Uzak... *Birikim*, 123, Temmuz 1999: 35-46.

Bartu, A. (2002) Dışlayıcı Bir Kavram Olarak "Mahalle" *İstanbul*, 40: 84-86.

Blakely, E.J. ve Snyder, M.G. (1997) *Fortress America. Gated Communities in the United States*.-Washington, D.C., Cambridge/Mass.: Brookings Institution Press.

Coy, M. ve Pöhler, M. (2002) *Condomínios fechados* und die Fragmentierung der brasilianischen Stadt. Typen-Akteure-Folgewirkungen, *Geographica Helvetica*, 4: 264-277

Davis, M. (1990) *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. Londra:Verso.

Fischer, K. ve Parnreiter, C. 2002. Transformation und neue Formen der Segregation in den Städten Lateinamerikas. *Geographica Helvetica*, 4: 245-252.

Öncü, A. (1999) "İdeal Ev" Mitolojisi Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. *Birikim*, 123, Temmuz 1999: 26-34.

Bazı sitelerin internet adresleri:

Acarkent www.acarkent.net ve www.coliseumcenter.com

Beykoz Konakları www.beykozkonaklari.com

SİTELERİN REKLAM SÖYLEMLERİNDEKİ RİSK TANIMLAMALARI*

En basit ifadeyle basmakalıp ve sürekli kendini tekrar eder nitelikte diyebileceğimiz reklam söylemleriyle neden ilgilenmeliyiz? Gayrimenkul promosyonları temel olarak çeşitli biçimlerdeki söyleme dayandığından ve bizi burada birinci düzeyde ilgilendiren "risk inşası" her şeyden önce söyleme ilişkin olduğundan, bu yönde bir odaklanma anlamlı görünüyor. "Gayrimenkul pazarlaması", başka bir ifadeyle, "alabildiğine" *risk üretimi*...

Piyasaya kesintisiz bir biçimde sunulmakta olan yeni ürünlere müşteri bulma ve bu ürünlerin sayısını arttırma hedefli reklamlarda bir bolluk, hatta aşırı bolluk yaşanıyor (İnsel 1999, Öncü 1999 ve Bali 1999). Bu reklamlar, büyük bir konut stokuna alıcı bulmak amacıyla, insanların bu tür yapılara hayranlık duymasını sağlamayı hedefliyor. Nitekim 2002 yılı başlarında, sitelerde, bitmiş veya bitmek üzere olan 60.000 konut olduğu tahmin ediliyordu. Buraları ivedilikle satma ihtiyacı, bir yandan konut inşasında yeterli planlama yapılmadığının, diğer yandan da bu tür gayrimenkuller için yürütülen piyasa etütlerinin zayıflığının göstergesi.

(*) Coanus ve Pérouse, der., *Villes et risques. Regards croisés sur quelques cités "en danger"*, Paris: Economica/Anthropos, 2006, s. 150-167.

Buradan hareketle yürüttüğüm çalışma için çok çeşitli kaynaklardan yararlandım: televizyon spotları, (özellikle Acarkent Sitesi için), belli bir alana yönelik veya genel nitelikteki dergilerde yayımlanan sayısız reklam, "şık" dergiler veya gazeteler, çoğunlukla lüks denebilecek reklam broşürleri ve farklı firmaların internet siteleri. Gayrimenkul dergilerinde, konusu güvenlik sorunları olan çok sayıda makale yer alıyor.[1] Çalışmayı aynı zamanda, bu sitelere yaptığım çok sayıda ziyaretle ve bu sitelerin sakinleri, emlakçılar ve güvenlik elemanlarıyla yaptığım bir dizi görüşmeyle besledim.

Sonuç olarak amacım, reklam ve promosyon söylemlerinin açılma, yapılanma ve bir yandan aranan nitelikleri gösterirken diğer yandan her tür risk inşasına katkıda bulunma biçimlerini göstermek. Bu, sitelerin gelişimini besleyen güvenlik kavrayışını daha iyi anlamamızı sağlayacak.[2] Bu söylemin dayandığı riskler neler ve bunları önlemek için ne tür yanıtlar geliştirilmiş? Başka türlü ifade etmek gerekirse, günümüzde İstanbul'da en fazla sözü edilen güvenlik biçimleri neler?

Güvenlik söyleminin biçimleri ve yöntemleri

İlk olarak, izlenen stratejileri açıkça ortaya koyan bu söylemin taşındığı biçim ve yöntemler üzerine birkaç söz söyleyebiliriz.

Maniheizm ve dikotomi

Elimizdeki yoğun veriler, en çok, "heyecan yaratıcı" olanın (sistematik yöntemin) üzerinde durulduğunu gösteriyor. Bu yöntemin bir tarafında zoraki görülen biçimin terk edilmesi ve kent merkezinin durumunun değersizleştirilmesi, diğer yanında ise çokça övülen "yeni kent"in albenili bir şekilde sunulması bulunuyor.

Bir örnek olarak Göktürk/Ay-Tek Evleri Sitesi'nin reklamı-

---

1 Bkz. *Adres*, Mayıs 1998, sayı 8, s. 85 veya *Adres*, Aralık 1999, s. 82-86.

2 Çalışmamız, 1999 yılından itibaren FileMakerPro 5 ile hazırlanan ve 380 "siteyi" kapsayan bir veritabanına dayanmaktadır.

nı inceleyebiliriz (sitenin isminde *hightech* kelimesiyle sesteşlik üzerinden "kelime oyunu" yapılmış). Bu sitenin broşürlerinden birinin kapağında, siyah ve gri renklerle boyalı, aşağıdakileri bir araya getiren, kıyametvari bir İstanbul tablosu görmek mümkün (Şekil 1):

Şekil 1. *Ay-Tek Evleri'nin reklamı.*

• Yıkılmak üzere evler (deprem riskine gönderme)

• Solunamayacak bir hava (miazmalar, puslu bir atmosfer, duman ve sis)

• Yoğun trafik

• İntiharın eşiğine gelmiş bireyler

• Ve tehdit edici bir boyuta varan, Boğaz'daki deniz trafiği (kentin orta yerindeki yoğun tanker ve sıvı gaz taşıyan gemi geçişi nedeniyle sürekli büyüyen patlama riski).

Üst ve karşı kısımda, renkli olarak gösterilen –*"yalnızca 16 kilometre mesafedeki"*– site imajı ise, İstanbul merkezinin sunmadığı söylenen her şeyi, hayli basitleştirici karşıtlıklar üzerinden gösteriyor: temiz hava, yeşil alan, sağlıklı ve dayanıklı binalar, mutlu ve huzurlu insanlar...

Böyle bir karşıtlık üzerine kurulu olan bu tanıtım, korku teması üzerinden şekilleniyor; mümkün olan ve tahayyül edilebilen her tür tehlikenin bir karışımı sunuluyor. Bu nedenle söylemin, tabloyu bir hayli *karartmak* yoluyla tehdit etmeye ve neredeyse mucizevi denilebilecek, *dünyadışı*, ama aynı zamanda yakınlarda olan ve korunaklı bir alan sunmaya yoğunlaştığı söylenebilir. Bu tür bir karşılaştırma yoluyla, korunan cenneti yüceltmek için, "şehir merkezi" neredeyse lanetli ve yaşanamaz bir yer olarak gösteriliyor. Dolayısıyla yapılacak seçim basit, alternatif ise açık: ya kaos ya da hayli seçici bir operasyonla yaratılmış uyum. Böylece, kent karşıtı bir ideoloji de hayat bulmuş oluyor.

Elips

Ele aldığımı söylemlerde sıkça gördüğüm elips yönteminin temelinde, sunulan güvenliğin en fazla görülen unsurlarına, yani malların ve kişilerin güvenliğine güçlü bir vurgu var. Bu, Kemer Country gibi sitelerin veya daha dar bir kapsamda olmakla birlikte Altunizade Selçuk Konakları gibi sitelerin tercih ettiği bir yaklaşım. Bu Selçuk Konakları'nın reklamlarında, diğer pek çok sitenin aksine, "sıradan bir güvenlik söylemi" kullanılmıyor; riskten söz etmek için birkaç uç nokta işareti yeter-

li bulunuyor: Sanki bu zaten kuşku götürmez bir durummuş ve sitenin başka önemli niteliklerini öne çıkarması gerekiyormuş gibi. Buna göre, malların ve kişilerin güvenliği parantez içine alınıyor ve başka özellikler vurgulanıyor. Bu yöntemle, tehlike söylemi zenginleştiriliyor ve çeşitlendiriliyor.

Basitleştirilmiş, fakat açık bir kartografiye yönelme

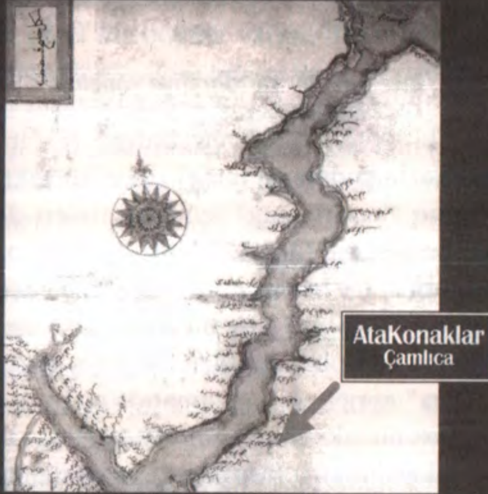
Yaygın olarak görülen bir diğer yöntem, reklamı yapılan sitenin, iş merkezlerinden ve temel tüketim merkezlerinden uzak olmadığını "kanıtlamak" için mesafeleri deforme eden "haritalar"ın üretilmesi. Örnek olarak Kemer Country'nin tanıtım broşüründeki bir haritayı gösterebiliriz. Ölçeksiz olan bu haritada site ile ikinci çevre otoyolu arasındaki mesafe silinmiş, harita, siteden bu otoyola doğrudan bir geçiş varmış gibi "çizilmiş" Bu "harita" ayrıca, yakın zamanda açılmış olan (ve 4x4 yollar için *bypass* olarak tanımlanan) ekspres yol ile bu ekspres yolun bitim noktasının üst kısımlarında yer alan tıkanma noktası[3] arasındaki bağlantının da üstünü örtmüş. Dolayısıyla, izolasyon pozitif bir değer olarak kalsa da bu, temel iletişim eksenleriyle iyi bağlantılara sahip olmakla çelişen bir durum değil. Bu nedenle de siteler, aynı anda "hem içeride hem de dışarıda olma" şeklindeki paradoksu kullanarak her türlü avantajı bir araya getirmeye çalışıyorlar.

Yönlendirme amaçlı bu kartografi, çevre güzellikleri hakkında da, var olandan farklı bir görünüm sunulmasını ve sitenin denizin kıyısında veya ormanın ortasındaymış gibi gösterilmesini mümkün kılıyor... Bu yöntem rahatça kullanılıyor ve mesafe ya da bazen, arazinin koşullarına ilişkin gerçekler geriye itiliyor (Şekil 2).

---

3 Öngörülen düzenlemelere direniyor izlenimi veren devasa büyüklükteki Hasdal Kışlası'nın yukarı kısmında yer alır. Bununla ilgili pazarlıklar sürüp gitmektedir ve bu ağız önünde sonunda kaldırılacak gibi görünmektedir.

Orada AtaKonaklar var Çamlıca'da,
bir tatlı huzur almanız için
çok esnek fiyatlarla!

Şekil 2. *Atakonak Sitesi'nin reklamı..*

Bilimsel argümanların etkililiği

Zaman zaman rastlanan bir başka yöntem de, gerekli kopuş söylemini desteklemek ve meşrulaştırmak için bilimsel gibi görünen referansların kullanılması. Bu yöntem özellikle deprem riskiyle ilgili olarak kullanılıyor. Potansiyel alıcıları ikna etmek için site yapımcıları, İstanbul'un en prestijli üniversitelerinden gelen uzman "raporlarını" kullanıyorlar. Reklam broşürleri, genelde herkesin ulaşamayacağı türden teknik terimlerle ve filanca ya da falanca riske karşı hazırlanmış olan sofistike teknik sistemlerin ayrıntılı tanımlarıyla dolup taşıyor. Yerleştirilen dona-

nımların ciddiyetini göstermek ve kanıtlamak için kullanılan kısaltmalar (örneğin, uzaktan izleme için CCTV)[4] veya çok sayıda İngilizce terim (yangınlara karşı *door shower* vd.) bu "bilimsel etki"ye katkıda bulunuyor. Bu yöntem aslında yaygın olan bir olgunun parçası: Sunulan ürün ne olursa olsun, reklam söyleminde Batılı, Avrupalı, Amerikalı ya da Japon referanslarına ilişkin ifadelere yer veriliyor. Sanki bir ürünün ihraç olması veya Batı tarzında tasarlanıp "geliştirilmiş" olması ona ilave bir değer katıyor ve ürünü özgün kılıyormuş gibi. Hâkim ekonomik sınıfların bu inancına göre, Batı tarzı güvenlik donanımları, en özel olanlarıdır...

Kullanılan yöntem ve biçimler ne olursa olsun, daha yalın ve daha düşük nitelikli "mekânsal pazarlama" (*marketing territorial*) yöntemleri uygulamaya konuyor. Örneğin Kemer Country, kartografi bir tarafa konursa, bu tür yöntem ve biçimlere başvurma konusunda bir kurnazlık gösteriyor.

"Klasik riskler" söylemi ve koruyucu mekanizmalar

Tartışmalı ve bir hayli geniş "kent riskleri" tipolojisine fazlaca girmeksizin, reklam söylemi üzerinden, risklerin hangi ölçülerde çoğaltıldığını/icat edildiğini, ilk elden akla gelen risklerden başlayarak görebiliriz.

Herkes için genel güvenlik

Beykoz'da bulunan "Hisar Evleri" (tek başına bu isim bile pek çok şeye işaret ediyor) adlı sitenin güvenlik sorumlusu,[5] insanları bu tür sitelere yerleşmeye yönelten başlıca nedenin, sanki İstanbul yoğun güvenlik sorunları yaşanan bir şehirmiş gibi, "güvenlik arayışı" olduğunu söylemişti. Tahmin edilebileceği gibi, bu birinci risk kategorisi, reklam söylemlerinde öne çıkarılıyor.

4 *Circle Circuit Television*: kapalı devre televizyon. Böyle bir kısaltma açıkça okuyucunun İngilizce bildiğini varsayıyor olmalıdır.

5 Temmuz 2000 tarihinde yapılmış olan bu görüşme, *France Culture* dergisinin Ekim 2000 tarihli sayısında "İstanbul'un kıyılarında" başlığıyla kısmen "yayımlanmıştır"

Burada söz konusu olan, hırsızlık ve fiziki saldırı riskleri. Ancak kimi zaman sitelerin temel varlık nedeni olarak gösterilen bu tür riskler, her ne kadar reklam söylemlerinin çoğunda kullanılıyor veya salık veriliyorsa da, sanılabileceği kadar büyük yer tutmuyor. Hatta bu tür risklerin reklam söylemlerinde gittikçe daha örtük bir hal aldığı da söylenebilir. Saygı gören bütün siteler bu riski yönetme iddiasını zaten ortaya koyuyor.

Bu açıdan bakıldığında, hırsızlık veya fiziksel saldırı riskinin, iş hacimlerini sürekli tekrarlanan suçlar temelinde değil, yaygınlaşan korkular sayesinde büyüten güvenlik şirketi sahipleri tarafından yaratılmış olduğu söylenebilir. Bu nedenle, güvenlik argümanı önemli ölçüde dışarıdan taşınıyormuş gibi görünüyor. Buna karşın, argümanın abartılmasının, korunaklı sitelerin sınırları içinde güvensizlik hissi yaratmak gibi bir etki yaratmış olması da muhtemel. Hatta sitelerin neredeyse, koruma çitleriyle çevrilmek suretiyle potansiyel hedefler haline getirildiği dahi söylenebilir. Nitekim Beşiktaş'taki bir emlakçı,[6] bu "risk"lerin ticari amaçlarla abartılıyor olduğunu ima etti. Bu kişiye göre, güvenlik argümanları özellikle, Japonlar ve Amerikalılar gibi, Türkiye gerçekliğini pek iyi tanımayan ve bu unsurlara Türklerin atfetmeyeceği bir önemi atfeden yabancılara[7] yönelik olarak kullanılmakta.

Kısacası, hırsızlık veya fiziksel saldırı riski, kurucu ve temel bir nitelik taşısa da, ayırt edici değil ve başka "nitelik"lerini öne çıkaramayan sitelerin reklamları dışında, önemli yeri tutmuyor.

Sergilenen güvenlik mekanizmalarının birlikteliği

Bütün bunlara karşın, genel anlamda anlaşılan güvenlik bu söylemlerde çok yer tutmasa da, geliştirilen güvenlik mekaniz-

6 Görüşme Ekim 2001 tarihinde, İstanbul'un Boğaz kıyılarında (ve buraları gören) veya Etiler, Akatlar ve Ulus gibi "şık" –ki bunu sadece varılan kira bedellerine dayanarak söylüyoruz– semtlerinin orta yerinde bulunan çok sayıda yoğun siteyi barındıran (Şubat 2002 tarihinde veritabanımızda 35 olarak görünmekteydi) merkezî ilçelerinden birinde kurulu olan "Sarı Konaklar" Sitesi'nde yaptık.

7 Konsolosluk personeli veya diplomatik temsilciler, yahut büyük şirketlerin kadroları.

Fotoğraf 1. *Flora Evleri'nin girişi.*

maları, tanıtımlarda bol miktarda görsel malzemenin kullanılmasıyla, geniş biçimde tanımlanıyor ve gösteriliyor.[8] Fiziksel anlamda kapalılık,[9] altı çizildiği üzere, sitenin tanımında bir kriter teşkil edebiliyor; hatta sitelerin kurucu fikri oluyor. Bu kapanma hali sık sık, üzerine metal teller yerleştirilmiş ve spotlar dikilmiş yüksek duvarlar ve kimi zaman da video kameralar veya termal kameralar görüntüsüyle somutlaştırılıyor. (Fotoğraf 1).

"İstanbul-İstanbul" Sitesi'ndeki fiziksel kapanma, sitenin bir bölümünün su hendeğiyle çevrili olması nedeniyle ikiye katlanmış. Genelde bir koruma duvarının dikilmesi, sitenin ta-

---

8 Güvenlik sistemlerinin bu şekilde sergilenmesinde Axa, Ak Sigorta veya Şeker Sigorta gibi sigorta şirketlerinin, yahut 1946 yılından beri Türkiye'de faaliyet gösteren Honeywell gibi, bu alanda uzmanlaşmış uluslararası firmaların da etkisi olmalıdır.

9 Güvenlik kaygısı, devlet karayollarına, buralardan geçişin özel güvenlik tarafından kontrol edilmesine olanak veren bariyerler dikilmesi suretiyle düzenlenmesine kadar varmıştır. Örneğin Acarkent Sitesi için otoyolun üzerine birdenbire, üzerinde Acar grubunun logosunu taşıyan tuhaf bir giriş kapısı konulmuştur. Fakat bu girişten geçtikten sonra da, sitenin farklı kısımlarına gitmek için yeniden, ve bu kez daha ciddi denilebilecek olan (kimlik kartının verilmesi, site içindeki bir sorumlu muhatapla telsiz bağlantısının kurulması) başka kontrol noktalarından (veya "kapılardan") geçmek gerekecektir.

nımlanabilmesine olanak veren, neredeyse kurucu denebilecek ilk işlemlerden birisi. Burada geçmişteki kent inşası ritüellerini dahi çağrıştıran bir görünüme rastlanıyor. İnşaat halindeki siteler ilk olarak görsel yönleriyle öne çıkıyor ve kapama duvarları aracılığıyla farklılıklarını ortaya koyuyorlar.[10] Dolayısıyla çoğu kez site inşaatlarına, bu temel güvenlik sembolünü öne çıkarmak için, ana giriş kapısıyla başlanır. Örneğin, şantiyeye girmek için kolayca etrafından da dolanabileceğimiz anıtsal girişi bir Ortaçağ kalesini andırdığı Hisar Evleri Sitesi'nde (Büyükçekmece)[11] durum böyle. (Şekil 3).

Şekil 3. *Hisar Evleri Sitesi'nin reklamı: "Yepyeni bir İstanbul hayali."*

Her durumda giriş, site mantığını özetler nitelikte; bu nedenle de ortaya konuluş biçimi hayati önemde: Tanıtım reklamlarının çoğunda, bu girişlere vurgu yapan, bir ya da birden fazla fotoğraf kullanılıyor. (Fotoğraflar 2, 3, Şekil 4).

Reklamlarda ayrıca, güvenlik personeli de öne çıkarılıyor ve hem nezaketi, hem yetkinliği, hem de kullandığı ekipmanın kalitesiyle övülen güvenlik elemanlarının "günün 24 saati" görev başında oldukları bildiriliyor.

Reklamlar, güvenlik mekanizmalarına da bolca ve ayrıntılarıyla yer veriyor. Hem girişler hem de çıkışlar, bir yandan video sistemiyle (bunun için çok sayıda ekranın bulunduğu bir

---

10 Aynı şekilde, Mayıs 2001 tarihinde Üsküdar-Çengelköy'de bulunan bir siteyi ziyaret ettiğimizde, halen inşaat halinde olmasına ve dolayısıyla içinde oturan kimse olmamasına rağmen, siteye daha o zamandan, kameraların yerleştirildiğini, gıcır gıcır bir kontrol merkezinin yanında güzel bir ana giriş kapısının konulmuş olduğunu görmüştük. Tabii, girişteki lüks nöbetçi kulübesindeki uyuyan nöbetçi görüntüsü, ortamı daha da sürrealist kılıyordu.

11 Daha önce verdiğimiz örnekler, Anadolu Yakası'ndaki Beykoz İlçesi'ndendi.

Fotoğraf 2. *Enka Country Sitesi.*

Fotoğraf 3. *Saklıkent Sitesi.*

Şekil 4. *Alkent 2000 Sitesi'nin reklamı.*

izleme merkezi gereklidir) bir yandan da gözle yapılan optimum izlemeyle kontrol altında tutulur. Reklamlarda, girişlerde (kimlik kartlarını kontrol eden, ziyaretçi kartlarını dağıtan ve ziyaret edilen kişiye haber veren[12] bekçiler), stratejik noktalarda ve park alanlarında bulunan "sabit sistemlerin" tümüne yer veriliyor. Kimi zaman güvenlik, yaya veya araçlı "seyyar ekipler" tarafından sağlanıyor (*Alkent-2000* gibi büyük sitelerde olduğu gibi). *Alke Florya Evleri*'nin (yalnızca 32 daireden oluşmaktadır) reklamlarında da aynı unsur göze çarpıyor: "İki giriş noktasında izleme ve kontrol; ayrıca içeride devriye gezen 6 güvenlik görevlisi; bunların yanında kamerayla yapılan bahçe izlemesi."

Reklam söylemlerinde daima, güvenlik hizmetlerinde en ileri teknolojilerin kullanıldığının altı çiziliyor. Bu nedenle tüm reklamlarda, farklı seçenekler içeren, ama hepsi de "günün 24 saati" hizmet veren site koruma ve izleme donanımlarına aynı şekilde göndermeler yapılıyor: merkezî güvenlik istasyonları, detektörler/alarmlar (yangına, hırsızlığa, cam kırılmasına, saldırılara, gaz kaçağına karşı), *Alkent 2000* Sitesi'nde olduğu gibi bir güvenlik merkeziyle sürekli bağlantı, "çevre koruma

12 *Kemercountry* sitesinde "yabancılara" giriş noktasından, kendilerini misafir eden kişilerin evine kadar, golf arabalarla eskortluk yapılmaktadır.

amaçlı" elektronik ikaz sistemi, kameralı gözetleme sistemleri, komple ev otomatizasyonu (çipli kartlar, kapı telefonu, diafon) ve giren kişilerin sesini tanımlama sistemi... (Şekil 5)

Şekil 5. *Güvenlik ekipmanları reklamı. (Adres, Aralık 1999, s. 83)*

"Teknik" riskler ve çevresel riskler

"Teknik riskler" başlığı altında sanayi risklerinden, yangın veya gaz kaçağı risklerinden söz edebiliriz. Söylemlerde bu risklere ve bunlardan korunmak için geliştirilen mekanizmalara da önemli bir yer ayrılıyor. Diğer yandan, bina inşa edilmesi yasak olan sanayi tesisleri yerleşimine ait hiçbir planın bulunmaması nedeniyle (bunların olduğu yerlerde de planlara riayet edilmediği belirtiliyor)[13] sanayi risklerine herhangi bir biçimde "hâkim" olunduğu söylenemez.

Diğer yandan "çevresel riskler"[14] terimiyle, genel olarak, bu alanda ilk sıraları alan kirlilik ve gürültü temalarına gönderme yapılıyor. Bu nedenle sitelerin çoğunda, çevre güzelliklerine göndermede bulunan isimler seçiliyor: "   ağaç" isimli siteler bu nedenle hayli yaygın. Öte yandan siteleri inşa edenlerin ticari amaçlarla, çevre söylemlerini bir bakıma "arakladıklarını" söylemek yanlış olmaz. Burada sağlıklı çevre, sitelerin sunmak için çabaladıkları değerli ve *ender bir ürün* olarak anılıyor. Örneğin Atakonak Sitesi'nde "temiz çevre", sitenin en olumlu yönlerinden biri olarak gösteriliyor. İstanbul'da yeşil alanlar bulun-

---

13 Şubat 2002 tarihinde Kağıthane İlçesi'ne bir sıvıgaz (LPG) deposunun havaya uçmasının hatırlattığı gibi.

14 Su baskınları dışında.

mamasının olumsuzlukları zaten bütün reklamlarda yer alan bir argüman. Örneğin bir site, tanıtımında "İstanbul'un yeşil yüzü: Bahçeköy evleri" gibi bir ifade kullanıyor; tabii, İstanbul'un hâlâ bu sloganın içinde kullanıldığının da altı çizilebilir.[15] *Beykoz Konakları* için de, reklam söylemi sunulan çevrenin kalitesine vurgu yapıyor: "Bu, eski ve ünlü bir ormanda, Saip Molla Ormanı'nda, doğanın daha iyi korunduğu bir yerleşim projesi. [...] Beykoz'un yamaçlarında, yüz yıllık ormanların orta yerinde, gerçek bir park orman yaşamı; sizin için özel olarak korunan sıradışı bir park; doğal çevreyle uyumlu bir mimari [...]" Bazı siteler ise açık bir paradoks gibi sunulan "kent-doğa" ikileminde[16] farklı bir noktaya gidiyor; tıpkı Cumhuriyet Mahallesi'nin sloganının gösterdiği gibi: "Medeniyetin doğayla buluştuğu yer." Tepekent'te de, reklam söylemi yeniden kuruluşu çağrıştırıyor: bir yanda diriltilen doğa, diğer yanda temizlenen kent. Reklamlarda sürekli, topyekun bir kent karşıtı söyleme gidilmeksizin, doğa ile kent arasında mutlu bir uyum teması kullanılıyor.

Bununla birlikte, bu riskler etrafında örülen söylemler çevre hakkında yalnızca en öncelikli olarak kendini gösteren boyutlardan beslenen, son derece dar ve seçici, hatta naif denebilecek bir anlayıştan besleniyor. Gerçekte, belli bir zamanlamayla gerçekleştirilen inşaat süreçlerinde, çevre kontrolünün ve çevreye hâkimiyetin eksikliği yoğun biçimde gözlemleniyor. Örneğin "İstanbul-İstanbul" Sitesi, yanından akan ırmağı çevreleyen ve sitenin güney sınırını oluşturan bentleri, su baskınlarına karşı bir önlem olarak gösterse de, aslında konumu gereği akıntının sadece tek bir kısmına hâkim olduğu için, risk yönetimi konusunda hiç de yetkin değil. Kuzeyde bulunması sayesinde, çevre kontrolüne ilişkin iddiasında haklı sayılan Kemer Country, koruma altındaki Belgrad Ormanları'nda bulunan, 99 yıllığına devletten "kiralanmış" devasa bir araziye kurulu. Ancak sitenin güney ve batı kısımlarında çevrenin iyi yönetildiği

15 Bu sunum ve tanıtım tarzı, İstanbul kentinin kaybedilmiş temellerine dönüş ve bunları yeniden kurma isteğiyle birleşmiş bir biçimde zorunlu kopuş (bozulmuş ve kirletilmiş kentten kopuş) söylemiyle yanyana gitmektedir.

16 Bu ifade kısa süre önce Tepekent Sitesi'nin tasarımını yapan kent planlamacısı-mimar Aykut Karaman tarafından kullanıldı.

söylenemez; yeni binaların inşasına devam edilmesi de, aslında olduğu gibi korunması gereken bu çevrenin bozulma ve değer yitirme sürecini hızlandırıyor.

Aynı şekilde, söz konusu gürültü veya kirlilik olduğunda, tüm vaatlerine rağmen, sitelerin bu tür risklerden korunma sağlayacağına inanmak pek mantıklı görünmüyor. Siteler, titizlikle korudukları alanlarının dışından gelen gürültüye ve çevreyi bozan diğer unsurlara hâkim olamıyorlar. Mikro ölçekli manzara mizansenleri de (Şekil 6) çevre bakımından hiçbir etki yaratmıyor.

Bazı ayrıcalıklar

Pera Konakları; muhteşem boğaz manzarası, yemyeşil doğası, çağdaş yaşamın tüm gereksinimlerini karşılayan altyapısı, sanatın, kültürün, sporun dört mevsim yaşandığı sosyal tesisleri, en ince detayların bile titizlikle değerlendirildiği inşaat mantığıyla, alışılmış lüks konut anlayışının çok ötesinde övgüye değer bir yaşam projesi...

Şekil 6. *Pera Konakları'nın (Sarıyer) reklamı.*

Deprem riskleri veya depremin "piyasalaştırılması"

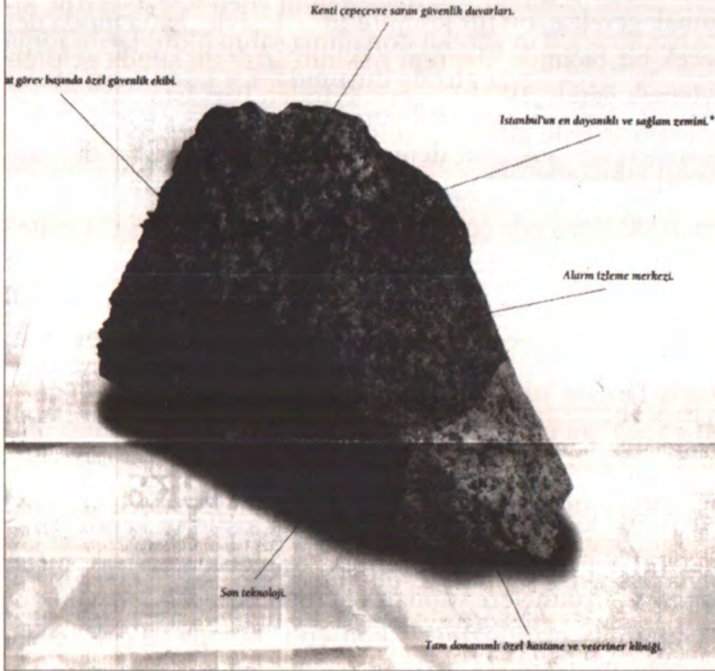
Reklam söylemlerinde öne sürülen risklerin bir sıralamasını yapmak gerekse, bu tür konjonktür etkisiyle, hatta moda denebilecek bir biçimde, deprem riskinin artık ilk sırada geldiğini söylemek gerek. 1999 Depremlerinden beri İstanbul'un nasıl bir deprem riski altında olduğu biliniyor; her sarsıntı ya da depremin yıkıcı olacağı şeklindeki "saplantılı" fikir, medyanın da katkısıyla, bu korkuyu sürekli arttırıyor.

Buradan hareketle, güvenlik kavramı başka bir anlama bürünüyor. Bu yaklaşıma göre, güvenli bir site, sağlam bir zeminde ve deprem normlarına uygun biçimde inşa edilmiş olan sitedir. Acarkent Sitesi'nin müteahhitlerinin, uzmanlardan alınan raporları da kullanarak öne sürdükleri, "kentin" İstanbul'un en sağlam bölgelerinden birinde inşa edildiği yönündeki tezleri, bu bakımdan oldukça manidar. Acarkent'in promosyonunda kullanılan ve son alıcıları ikna etmeyi hedefleyen reklam spotu ("Huzur, keyif, konfor, yakınlık") güvenliğe yapılan vurguyla başlıyor: zemin güvenliğinin verdiği huzur. Bir gazetede 1999 sonlarında (Ağustos Depremi'nden hemen sonra) çıkan tam sayfa bir Acarkent reklamı da, bu açıdan çok şey ifade ediyor (Şekil 7).[17]

Büyükçekmece'de bulunan Ardıçlı Evler villalarının müteahhidi de alıcılara beş yıllık deprem güvencesi veriyor... Tuhaf bir reklam stratejisi tabii... Bu sitenin "show room"unda dağıtılan broşürlerden birinde, kapak sayfasında ikinci sırada, özel olarak deprem güvenliğini ilgilendiren sekiz "güçlü" nokta sıralanmış: "Boğaziçi Üniversitesi tarafından yapılan statik ve jeoteknik etüdler; farklı normlara tam uyum: BS20 beton, ST3 Tor Çelik normu..." Sitenin Büyükçekmece Gölü'nün yakınlarında, hassas bir zemin üzerinde kurulu olması, bu güvencelerin sıralanmasını anlaşılır kılıyor.

Benzeri bir şekilde Çamkonaklar Sitesi'nin reklam söylemi

17 Bkz. *Sabah*, 26 Eylül 1999.

Şekil 7. *Acarkent reklamı (Sabah, 19 Eylül 1999).*

de dikkat çekici: "En sağlam yatırım" Burada, "sağlam" kelimesinin eşsesliliğinden yararlanılarak sağlam zemin kastediliyor. Liderkent Sitesi'nin reklam spotu da en dikkat çekici ve orijinal olanlardan biri: "Bizimle, deprem korkunuz sona erecek."

İstanbul kent alanının kuzeyinde kalan sitelerin satış başarısı (buralar daha "az tehlikeli" olarak ün salmıştır), mutluluk tacirleri tarafından ahlakdışı bir şekilde kullanılan deprem saplantısıyla doğrudan bağlantılı.

Reklam söylemi, risk kavramını genişleterek başka alanlarda da kendini göstermeye başladı. Başka türlü ifade etmek gerekirse, sağlığı ve bireysel dengeyi tehdit eden her şey artık, sitelerin baş etmek için gerekli donanıma sahip olduklarını iddia ettikleri riskler arasına girmiş durumda. En küçük bir huzur kaygısı bile risk haline getiriliyor: Yorgunluk ve "stres", rahat edememe ve hastalık, eşit derecede "riskli" Aynı şekilde, sağlığı tehdit eden kirliliğe karşı alınan önlemler de vurgulanıyor: Alkent-2000 Sitesi'nde çöpler her gün toplanıyor, oysa "kentte" bu en fazla haftada iki defa yapılıyor. Reklam söylemlerinde, İstanbul'da ne kadar sık olduğunu ve ne kadar uzun sürdüğünü bildiğimiz elektrik ve su kesintilerine karşı yerleştirilen tertibatlar (jeneratörler ve su depoları) da öne çıkarılıyor.

Söylem, ihtiyaçtan ve bu ihtiyacı karşılamak için harcanan çabadan, neredeyse kutsal bir değer atfedilen kişisel denge açısından riskler icat edecek kadar ileriye gidebiliyor. Otomatik kapı ve perde kapama sistemlerine, hatta kişilerin kendi zevklerine göre "sabah kahvaltısı ve tost" programlaması yapmalarını sağlayan makinelere yapılan vurgular buradan kaynaklanıyor. "Günün 24 saati hizmet" "konsepti" burada da çok revaçta; zira "ideal" olarak tanımlanan şey, baş edilmesi gereken sorun ne olursa olsun, beklentilerinize hızlıca yanıt verebilecek ve kaygılarınızı giderebilecek uygun kişiye/kaynağa her an ulaşabilir olmanız. Sıkça kullanılan ifadelere başvuracak olursak, bu siteler size "otelde" ya da "tatilde" imiş gibi, can sıkıntısı duymadığınız, parlak bir hayat vaat ediyorlar.

Örneğin Acarkent Sitesi gelecekteki sakinlerine, aslında ebedi dinlenmeyi de çağrıştıran "huzur"u sunacağını iddia ediyor. Siteler böylece, gündelik yaşamın yorucu sıradanlıklarını çevreleyen dünyadışı alanlar, huzur adacıkları, korunaklı yaşam alanları, hatta neredeyse tarih ve zamandışı alanlar gibi sunuluyor (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. *Kemercountry Sitesi'nin bir broşüründeki kadın resmi.*

Hararetle savunulan yakınlık değerleri

Sitelerin tanıtım mantığında mevcut olan şeylerden biri de, sakinlerini rahatsız edici bakışlardan korumak. Bazı sitelerin tek başına adları bile izolasyonu ve saklanmayı öne çıkarıyor: Otoyoldan neredeyse görünmeyen ve küçük bir vadinin dibinde, bir ormanlık alanın ortasında bulunan[18] Saklı Koru ve Ortaköy'ün üstlerinde, çok eğimli bir çıkmaz yolun en sonunda kurulu olan Saklı Kent, akla ilk gelen örnekler.

"Sosyal başkalık riskleri"

Sitelerin reklam söylemlerinde, tüm bunları taçlandıracak bir tür riskten daha söz ediliyor: "sosyal başkalık" riski veya başka ifadeyle söylemek gerekirse "kötü komşular" Türk hükümetinin uluslararası fonlar yardımıyla başlattığı bir acil programda[19] yoksulluğun "sosyal risk" olarak tanımlanması gibi, sosyal başkalık da sitelerin reklam söylemlerinde risk öğesi olarak geçiyor: Müşterilere sunulan şey, farklı olanlardan ayrılmak, hatta "aynı"larla başbaşa yaşamak.

"Kötü komşular" riski hiçbir zaman bu açıklıkla ifade edil-

---

18 Burası, Sarıyer'de bulunan küçük Bahçeköy Beldesi'nin girişinde, Belgrad Ormanı'nın içindedir.

19 Bkz. *Radikal*, 24 Ekim 2001, s. 1.

memekle birlikte her zaman işlenen bir tema. Buna inanmak için, Ağaoğlu My City-İstanbul Sitesi'nin broşürüne bakmak yeterli: "Seçkin komşular, Güvenlik, Altyapı, Manzara, Sosyal donanım, Evler için teknik şartname, Giriş kolaylığı, Ticaret merkezi ve Okullar, Park alanları ve Servisler"

Kusursuz bir sentez kurgusu

Sitelerin reklam söylemlerinin etkililiği, eşzamanlı olarak tüm risklerle baş edebilme iddiasında gizli. Bu fikri temellendirmek için, –iki bin villa ve yüzlerce daire barındıran– Acarkent örneğine bir kez daha değinebiliriz. Daha önce söz ettiğimiz, 1999 tarihinde yayımlanan tam sayfa reklamda başlık şuydu: "Acarkent'te huzur!" Sayfanın orta yerindeyse çok büyük olduğu varsayılan bir granit blok görülüyor ve buradan, bir tür risk sistemini ifade edecek şekilde altı ok çıkıyordu (bkz. Şekil 7, s. 179). Bu oklarda yazanları aktaralım:

"Günün 24 saati görev başında özel güvenlik ekibi"
"Kenti çepeçevre saran güvenlik duvarları"
"İstanbul'un en sağlam ve dayanıklı zemini"
"Alarm izleme merkezi"
"Tam donanımlı özel hastane ve veteriner kliniği"
"Son teknoloji"

Bu kompozisyon, ayrıca, sayfanın sonunda bulunan ve her şeyi sentezleyen bir metinle tamamlanıyordu: "Acarkent'te hayat, sizin huzurunuz için yaratıldı. Doğal konumun getirdiği avantajlar, sosyal fırsatlar, her şey Acarkent'i güven dolu bir yaşam alanı yapmak için tasarlandı." Bu örnekte vurgu, yalnızca farklı okların ifade ettiği çeşitli "güvenlik" unsurlarına yapılıyor. Bu aşamada gelinen yer, topyekün bir güvenlik fantezisi.

Kimin için risk?

Son olarak, reklam söylemlerinde sıralanan risklerin "varsayılan kurbanları" ile ilgilenmemiz gerekiyor; bu, satır arasında, site müteahhitlerinin hedeflediği müşteri kitlesini de daha yakından tanımamızı sağlayabilir. İki ana kurban kategorisinin değişmez biçimde hedef olduğu söylenebilir: hâkim kent düzensizliğinin tehdit ettiği ve derhal koruma altına alınması gerektiği söylenen kadınlar ve çocuklar. Kırılgan gruplar olarak sunulan kadın ve çocuklar söz konusu edilerek, gerçekte, baba ve eş konumunda olan ve koruma gibi "doğal" bir ödevi olan erkekler hedefleniyor. Böylece reklamlarda üzeri örtülü bir biçimde, bazen normatif de olabilecek bir tarzda, aile yapısı, aile düzeni ve erkek ve kadın arasındaki sosyal rol paylaşımına ilişkin belli bir zihniyet yapısı da ortaya konuyor. Bu anlayışa göre, kadınlar çalışmamalıdır; dolayısıyla her şey onların site içinde iyi vakit geçirebileceği şekilde tasarlanmalıdır (bkz. Fotoğraf 4, s. 181); çocuklar ise ya site içindeki okullara ya da özel ve paralı hizmetlerin tam güvenlik içinde sunulduğu özel kurumlara gönderilmelidir.

Sonuç

Risk söylemiyle beslenen ve sürekli olarak yeni değişkenler geliştiren "sitelerin reklam söylemleri", insanları çok farklı biçimleri olduğuna ikna etmeye çalışmakta, böylelikle de, yükümlülükler ve görevler anlamında, oldukça çeşitli ve toplamda maliyetli olan koruma mekanizmalarının varlığının meşrulaştırılmasında rol oynuyor.

Risk bu noktada, sitelerin öne çıkan varlık nedeni halini almaktadır; hatta risk olmadığında bu sitelerin faydasız hale gelecekleri dahi söylenebilir. Riskler ve "etkin tehditler" (bu tehditlerin gerçekten değerlendirileceğini varsayarsak) arasındaki ayrım sorusunun ötesinde, (gösterişi meşrulaştırmak için riskleri "şişiren") söylemin açıkça ticari içeriğinin karşısında bu artışın anlamının sorgulanması gerekiyor. .Bana göre, bu artış, ortak

çıkarların ve (yaratılacak olan) ortak mekânların koruyucusu olan iktidarların bu alanlardan el etek çekmesiyle yakından ilişkili. Ayrıca, bu sitelerde sözde rüşeym halde olan yeni kentsellik biçimleri üzerine durulmaksızın yapılan çalışmalarda ne tür sonuçlara ulaşılırsa ulaşılsın, toplumsal bağların topyekun bir çözülmeye doğru gittiği şüphesi hiç de mesnetsiz değil.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

Kitap ve makaleler

Bali, R.N. (1999) Çılgın Kalabalıktan Uzak... *Birikim,* 123, s. 35-46.

Hacısalihoğlu, I.Y. (1997) "Küreselleşme Sürecindeki İstanbul'un Konumu ve Kentler Hiyerarşileşmesi", 7. Bölge Planlaması ve Bölge Bilimi Ulusal Kongre, İzmir 20-22 Ekim 1997, s. 161-165.

İnsel, A. (1999) Yaşam Alanlarımıza Sahip Çıkmak. *Birikim*, 123, s. 23-25.

Öncü, A. (1999) "İdeal Ev" Mitolojisi Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. *Birikim*,123, s. 26-34.

Pérouse, J.F. Aperçu sur les cités privées à Istanbul. *Urbanisme*, Paris, Mayıs-Haziran 2002, s. 26-31.

——. La folie des cités privées à Istanbul ou la mégapole en voie d'éclatement. *Revue d'Économie Méditerranéenne*, Montpellier.

X. (1998) "Eviniz Yeterince Güvenli mi?", *Adres*, sayı 15, Kasım, s. 56-58

X. (1998) "Evinizi Güvence Altına Alın", *Adres*, Ocak, sayı 6, s. 84-85

X. (1999) "Güvenliğiniz İçin Teknoloji İşbaşında!", *Adres*, Aralık, s. 82-86

X. (1998) "Stüdyo Dairelerin Vazgeçilmez Cazibesi", *Status Estate*, Şubat, s. 24-27

X. (1998) "Villa Almak İsteyenler İçin Son Fırsat", *Adres*, sayı 8, Mayıs, s. 82-86

X. (1998) "Villa Kentlerde Spor Bir Başka Güzel", *Status Estate*, Şubat, s. 9-16

X. (1999) "İstanbul'daki Projelerde Yüzlerce Konut Seçeneği Var...", *Emlâk Haber*, Temmuz, s. 76-82

X. (1999) "İstanbul'un Son Gözdeleri", *Adres*, İstanbul, Aralık, s. 66-73

X. (1999) "İstanbul'un Yeni Rant Bölgelerinde Villa Siteleri", *Ekonomist*, 28/11, s. 72-82

X. (1999) "İstanbul'un Yeni Rant Merkezleri", *Emlak Haber*, Temmuz, s. 6-11

X. (2000) "İstanbul'un Kuzeyine Hücum", *Power Istanbul*, İstanbul, Mayıs, s. 12-19

X. (2000) "Nurol, Lüks Konuta Yatırım Yapıyor", *Milliyet-Yapı eki*, 24 Nisan

X. (2000) "Teknoloji İle Korunuyoruz", *Cumhuriyet*, 13/04, s. 8

X. (1998) "Yeni Bir Yaşama İlk Adım: Stüdyo Daireler", *Adres*, İstanbul, Ocak, s. 24-28

İnternet siteleri

Ağaoglu My City Sitesi: www.agaoglumycity.com.tr

Ardıçlı Evleri Sitesi: www.ardiclievleri.com

Atakonak Sitesi: www.atakonak.com

AyTek Evleri Sitesi: www.aytek.com

Çamkonaklar Sitesi: www.yapimerkezi.com

Enka Country Sitesi: www.enkacountry.com

Hisar Evleri Sitesi: www.hisarevleri.com

Optimum Evleri Sitesi: www.optimumtr.com

Palmiye Konağı Sitesi: www.sistemorg.com

Sardunya Evleri Sitesi: www.kelester.com.tr

Selçuklu Konakları Sitesi: www.selcuklukonaklari.com

Tepekent Sitesi: www.tepekent.org

Sensormatic: www.sensormatic.com.tr (Türkiye'nin "güvenlik lideri")

Dumankaya Firması: www.dumankaya.com

Enternasyonal Firması: www.enternasyonal.com

SOYAK Firması: www.soyak.com.tr

ULKA Firması: www.ulkainsaat.com

Gated communities (kapalı topluluk) hakkında: www.ac.uk/uwcc/cplan/chris/cjw-gated.html

Eyüp İlçesi'nin Çevresindeki "Güvenlikli Siteler" ya da Farklılaşma Yanılsamaları*

Günümüzde Amerika kıtasındaki kentsel kopuşların uç biçimlerine ilişkin bilimsel literatürde bir canlılık görülüyor (Blakely, Snyder, 1997; Davis, 2000). Buna karşın bu olgunun daha yeni ve şimdilik daha az belirgin olduğu Avrupa ve özellikle de Yakın ve Ortadoğu söz konusu olduğunda bu alandaki çalışmalar henüz oldukça sınırlı (Denis, 1998; Glasze, Alkhayyal, 2002). Türkiye'den bahsetmek gerekirse, özellikle İstanbul'daki *güvenlikli sitelerin* baş döndürücü bir hızla artışına karşın bu konudaki araştırmalar ancak başlangıç safhasında (Öncü, 1999; Pérouse, 2002). Bu nedenle, öncelikle çalışmaları yerelleştirmek ve böylece ülkenin en büyük metropolünde yaşanan kopuşları daha iyi kavramaya çalışmak (elbette bunların global bir hareketliliğin parçası olduklarını göz ardı etmeden) büyük bir ihtiyaç gibi görünüyor.

Merkezi Haliç kıyılarında olan Eyüp İlçesi, Eyüp Sultan Camii civarındaki külliye, türbe ve meşhur "Pierre Loti Kahvesi" ile bilinir. Ancak ilçenin bir de görünmeyen yüzü, kuzeyden Karadeniz'e ve Belgrad Ormanı'na kadar uzanan periferisi vardır (Harita 1). İdari bakımdan ve kentleşme yasalarına göre, İs-

(*) *L'Information géographique*, 2004, Sayı 68, s. 139-154.

tanbul kent alanının periferisi en az üç gruba ayrılabilir: doğrudan 1984 yılında oluşturulmuş ilçe belediyelerine bağlı alanlar; ilçe belediyelerinin özel bir rejime tâbi olan "bitişik alanları"; merkezî yönetime (Valilik'e ve Köy İşleri Bakanlığı'na) bağlı olan, kırsal olarak nitelenen "bitişik alanlar" Belde konumuna gelmiş olan, bazıları bağımsız, bazıları ise 1994 yılında kurulan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı küçük kasabalar da mevcut. Eyüp'ün bir idari birim içinde toplanan çevre alanları (toplam 9 köy) farklı hukuki yapılara sahip; bunların içinde Göktürk adında, 1993 yılında oluşturulmuş, ilçenin içinde bir tür kuşatılmış bölge konumunda olan 2.561 hektar büyüklüğünde bir belde belediyesi bulunuyor.[1]

Harita 1. ***Eyüp İlçesi ve Göktürk beldesi.***

Hukuksal yapıya ve statüye ilişkin karmaşa ve bunu etkileyen sık değişiklikler, Türkiye'deki şehircilerin "İstanbul'un kara delikleri" olarak adlandırdıkları periferik alanların karakterini belirliyor. Bu durum, kentsel alanın tamamen altüst olan bu cephelerinde, kontrol edilemeyen bir genişleme yaratıyor.

1 Bu belde belediyesi Mayıs 2008'de feshedildi ve "mahalle" statüsüne getirildi.

TABLO 1
Kemerburgaz Beldesinde Sayılan Nüfusun Evrimi (1965-2000)

Yerleşim biriminin adı	*1965*	*2000*
Ağaçlı	388	661
Akpınar	411	1 418
Çiftalan	251	219
Göktürk	581	8 383
Işıklar	–	828
İhsaniye	154	183
Odayeri	150	394
Pirinçci	386	3 349
Kısırmandıra	285	–
Yayla	–	5 361
Kemerburgaz	3 453	
Toplam	6 059	20 796

Kaynak: Türkiye Genel Nüfus Sayımları.

Mekânsal nüfuz anlamında en fazla izlenebilir ve görünür örneği teşkil edenler ise, son yıllarda sayıları hızla artan güvenlikli siteler. Burada söz konusu olan, özel bir girişimci tarafından yapılmış, villa veya çokkatlı binalardan oluşan, korunaklı çevre duvarlarıyla kapatılmış, yalnızca sakinlerinin yararlanabildiği hizmetlerin ve donanımların bulunduğu, dolayısıyla da yönetimi yerel kamusal erkin etki alanının dışında kalan binalar bütünü. Mayıs 2003 tarihinde en az 26 tane site mevcuttu[2] ve bunlar bitmiş veya bitmek üzere olan 2.100'den fazla konutu kapsıyordu; bir o kadarının da yapılması planlanıyordu. Son nüfus sayımında (Ekim 2000) beldenin toplam nüfusunun 20.796 kişi olduğu düşünüldüğünde (bu sayı 1965'te sadece 6.059'du; bkz. Tablo 1) bu sayı gözden kaçacak gibi değil.

Üç yıl boyunca düzenli olarak yapılan saha gözlemlerinin yanı sıra Türkiye'deki gayrimenkul literatüründen, belli başlı sitelerin internet sitelerinden ve site sakinleri, bekçileri, siteleri inşa eden ve alım-satım işlemlerini gerçekleştiren kişilerle yapılan mülakatlardan yararlanarak hazırladığım bu çalışmada, Eyüp'ün çevre alanlarının, pek çok bakımdan ayırt edici, ama aynı zamanda kırılgan da olan ve daha genel bir kent-

2 Şubat 2010 itibariyle 57

sel kırılma sürecinin belirtisi niteliğindeki yeni konut biçimlerinin gelişiminde hangi bakımlardan örnek teşkil ettiğini göstermeye çalıştım.

Sitelerin doğuşu

Dikkat çekici bir hareket

Eyüp'te sitelerin inşa edilmeye başlandığı tarih, Eyüp Belediyesi'nin sınırlarının (aynı adı taşıyan ilçenin sınırlarından farklıdır) tanımlandığı ve Göktürk belde belediyesinin oluşturulduğu 1980'lerin sonuna denk düşüyor. Bu tarih, İkinci Boğaz Köprüsü'nün (1989) ve buraya bağlanan, bölgeye 8 km. uzaklıktaki ikinci çevre yolunun (TEM) açılışı ile de çakışıyor. Yol ve otoyol ağının konfigürasyonunda (otomobil üreticileri lobisinin nakliye ağlarını iyileştirme politikaları üzerinde etkili olduğu bir dönemde) meydana gelen bu büyük değişiklik, 1984 yılında çıkan kanunların ardından kentleşme konusunda pek çok yetkiye sahip yerel iktidarların doğuşuyla da eşzamanlı. Ülkenin en büyük holdinglerinde (Koç ve Sabancı) çalışan üst düzey kadrolar, ilk kapalı siteyi inşa etmek üzere bir araya gelmeye, bu elverişli konjonktürde karar verdiler. Türkiye'de oldukça sık görülen tatil veya hafta sonu kullanımına yönelik, yahut daimi kullanılan konut gruplarının inşasında başvurulan kooperatif yapısından, yukarıda sözünü ettiğim güvenlikli site modeline doğru bir geçiş yaşandı. Eşzamanlı olarak, 1991 yılında, önde gelen Türk inşaat gruplarından biri, hareketi gerçek anlamda başlattı ve ortaya Kemer Country adlı devasa bir proje çıktı. Kemer Country Sitesi'nin yapımı farklı aşamalarda gerçekleşti; bu aşamalardan her birinde bir "mahalle" oluşturuldu (Tablo 2) ve bunlardan ilkine 1993 yılında yerleşilmeye başlandı. Sitenin adı yakınlardaki Kemerburgaz Köyü'nden esinlenmiş; bu köyün adı, sitenin dayandığı, 16. yüzyılda yapılan kemerden geliyor. Bir zamanlar Rum-Ortodoks nüfusun yaşadığı (1923 yılında "boşaltılan") köyün özgün adı ise Pyrgos. Yine yakında yer alan Belgrad Ormanı'nın, en azından Bi-

zans döneminden beri Avrupa Yakası'nın su kaynaklarından biri olduğu biliniyor (Harita 2).

Harita 2. *1941 tarihli Kemerburgaz haritası.*

Kemerburgaz'ın resmen inşaata açıldığı 1996'da, bölgede o zamana kadar gerçekleştirilen yapılaşmaya bazı cezalar getirilirken diğer yandan yasal bir çerçevede yeni olanakların sunulduğu başka bir dönem açıldı. 2001 yılında Hasdal ve Kemerburgaz arasında, kuzeybatı yönüne doğru genişlemesi ve çok sayıda başka bölgeyi yapılaşmaya açması beklenen 6 km. uzunluğundaki yeni tercihli ekspres yolun açılması, sitelerin gelişimi açısından bu bölgeyi daha da çekici kılacak yeni bir aşamayı işaret ediyor. Sonuç olarak bu site tipi yerleşimin giderek yayılacağı varsayımında bulunabiliriz; yapım aşamasındaki sitelerin sayısı da bu tezi destekliyor.

Hedef kitle ve ilk sakinler

Bu siteleri geliştiren, inşa eden fakat yönetiminde yer almayan kişilerle yaptığımız görüşmeler, *a priori* öngörülen alıcı kitlesinin farklı sitelerde oldukça benzeştiğini gösteriyor. Bu kitle, neredeyse herkesçe, iki ölçüte göre tanımlanıyor: gelir ve kültür seviyesi (burada kastedilen eğitim seviyesi ya da daha açık bir ifadeyle alıcının mezun olduğu üniversite). Sitelerdeki konutların fiyatları düşünüldüğünde, alıcının gelirinin yük-

TABLO 2
Kemer Country'deki En Yeni "Mahalle"ler

Mahalle ismi	*Piyasaya sunulma tarihi*	*Konut sayısı*
Lale Kasrı	1998	28
Yalıkonakları	1999	140
Sedir Mahallesi	2000	58
K. C. Residence	2001	80
Magnolia Drive	2002	22
Kemerbahçe	2003?	88

sek ve tercihen döviz cinsinden olması gerekiyor. Bu nedenle hedef kitle öncelikle finans (kısa süre önce Emirgan'a taşınmış olan İMKB Kemerburgaz'dan pek de uzak değil), ihracat-ithalat, –yerli veya yabancı– reklam ve sigorta şirketlerinin üst düzey kadroları.

Kültür seviyesi meselesi ise, siteleri yapanlar, hatta bazı site sakinleri tarafından sık sık, 1950'lerden beri süren kitlesel göç nedeniyle eski "kent kültürünün" yitirilmesi ve İstanbul'un köylüleşmesiyle ilişkilendiriliyor. Siteleri yapanlar, bu "hassasiyet"ten hareketle, sitelerin sınırları içinde seçkin ve eski İstanbul'a yakışır bir kentlilik görgüsünü canlandırma niyetinde olduklarını vurguluyor. Sitelerin farkını tanımlamak için ısrarla yinelenen terimler "birlikte yaşayabilme", "bozulmamışlık" ve "geri kazanılan güven" şeklinde sıralanıyor.

Bununla birlikte, gerçek kitle her zaman öngörülen kitleyle ve başlangıçta ifade edilen niyetlerle örtüşmüyor; zira seçilen ilk alıcıların konutlarını satması nedeniyle sakinlerinin niteliklerinin kontrolü hem siteyi yapanların, hem de sitede oturanların insanların elinden çıkıyor. Kemer Country Sitesi'nde 2003 yılında oturan 600 aile içinden 70'i yabancı, özellikle de Kuzey Amerikalı aileler; mirasla, rant gelirleriyle yaşayanlar; tekstilciler; *show business* dünyasından, özel medya kuruluşlarından veya profesyonel spor dünyasından kişiler: Bu bileşim site sakinlerinin profili hakkında bir fikir veriyor. Sitenin geliştiricilerinden bazılarının övündüğü "ünlü" sakinlerden başka, sitenin bulunduğu bölgede gerçekleşen ve basında yer alan etkinlikle-

re katılan kişiler de site nüfusunun çerçevesinin daha iyi çizilmesini sağlıyor. Nitekim *Kemerburgaz* dergisinin üçüncü sayısında yer alan, Kemer özel kolejinin Mayıs 2001 sonunda düzenlediği festival hakkındaki haberde medya ve sanayi dünyasından pek çok ismin katılımı öne çıkarılmış.

Farklılaşma biçimleri ve yaşam tarzları

Bu siteleri nitelemek için reklam söylemlerinde "seçkin" kelimesinin yanında en fazla kullanılan ifade "farklılaşma" Sürekli övgüyle vurgulanan bu farklılaşma, kendini farklı biçimlerde gösteriyor: kent alanının cehennemî merkezinden uzaklaşma yoluyla sağlanan fiziksel farklılaşmanın yanı sıra kültürel, sosyal ve işlevsel farklılaşma.

Fiziksel farklılaşmanın ilk ayağı, yığılmanın olduğu merkezlerden kopuş; bunun ifadesi ise kısmen ordunun kontrolü altında olan, güneyde kentsel yığılmanın olduğu bölgeden ayrışan ve değerli görülen yalıtımı güvence altına alan ormanlık alan. Sitelerin yeniden yaratmayı hedefledikleri İstanbul, her tür döküntüden arındırılmış ve karmaşık halk yığınından uzaklaştırılmış bir alan. Ticari kartografi, özellikle de Kemer Country Sitesi'nin kartografisi, bu kopuşu ve Kemerburgaz-Göktürk'ün korunaklı düzlük konumunu iyice vurguluyor (Harita 3). Diğer yandan bu yeni sitelerin sakinlerinin çoğu, bu kopuş fikrini destekleyecek şekilde İstanbul'un merkezî semtlerinden geliyor. Fiziksel farklılaşma betondan, büyük taş kütlelerinden veya metalden yapılan –İstanbul-İstanbul Sitesi'nde olduğu gibi zaman zaman gerçek hendeklerle etkisi ikiye katlanan– yüksek koruma duvarlarının dikilmesiyle de gerçekleşebilir.

Kültürel farklılaşma müşterilerin eğitim seviyelerine, hatta bazı site yapımcılarının ifadesiyle "dünya görüşlerine" göre seçilmesine dayanıyor. Bu kültürel farklılaşma, hem yetişkinleri hem de çocukları hedefleyen, özel, yoğun ve seçkin, yani Batı tarzı bir kültürel yaşamı geliştirmeyi amaçlayan etkinlikler (konserler, konferanslar, sergiler, eğlenceler) ve özel donanımlarda (sinema

Harita 3. *Kemer Country reklamı.*

salonları, amfi tiyatro, vs.) da görülüyor. Siteler kendi etkinlik takvimlerini oluşturuyorlar; birkaç yıl içinde "geleneksel" sıfatına erişen Kemer Country Kermesi gibi... Kemer Country, kimi zaman sitede oturmayanlara da açık olan ve sitenin ününü arttırdığı düşünülen kültürel etkinliklerin çokluğuyla öne çıkıyor. Yine Kemer Country'de, üye sayısı 2.400'ü bulan (bütün site sakinleri resmen üye değil; bazı üyeler ise sitede oturmuyor) "Kemer Golf and Country Club", bu farklılaşma isteğinin en açık ifadesi: Ömür boyu üyelik bedeli 30.000 Amerikan doları. Bir reklam bu hizmeti şöyle övüyor: "*Biz KG&CC olarak spordan çok daha fazlasını, başlı başına bir sosyal ve kültürel yaşam tarzını sunduğumuz için kendimizle her zaman gurur duyduk...*"

Sosyal farklılaşma farklı biçimlere bürünüyor. Satın alma sırasında görülen (kiralama ender olarak ve evi satın alan kişinin kendisi oturmadığı takdirde görülür) gelire göre seçim, bunun en açık aracı. Bu eğilim, tiksinilen büyük şehrin karmakarışık insan topluluğundan ayrılan "sıcak" bir topluluk yaratma kaygısında da görülüyor. *İstanbul-İstanbul* Sitesi örneği, bu bakımdan çarpıcı: Sitenin adı dahi bu tür bir anlayışın ürünü; ancak geçmişteki sosyal dokuyla sembolik bir süreklilik içinde gerçekleşebilecek bir yeniden inşa düşü... Amaç, İstanbul'un eski mahallelerinin, kaybolduğu söylenen yakınlık ve sosyalliğini yeniden var edebilmek. İstanbul-İstanbul Sitesi'nin tanıtıcı sloganı olan "Bizim için biz", yakın bir insan topluluğu yaratma arayışının göstergesi olarak okunabilir. Aynı şekilde İstanbul'un "geleneksel ama üst sınıf"[3] mimarisine yapılan biçimsel göndermeler de bu sosyal farklılaşma kaygısının uzantısı. Kemer Country'deki "Yalıkonakları" içinde yer alan pek çok ev, "Kuzguncuk tipi" olarak tanımlanıyor. Yalıkonakları adlandırması da, "yalı" ve "konak" kelimelerini bir araya getirerek Osmanlı döneminin iki prestijli yaşam alanına eşzamanlı olarak gönderme yapıyor ve farklılaşma isteğini bir kez daha kanıtlıyor.

İşlevsel farklılaşma ise, dışarıya bağlı olmamayı, hatta genel kamusal hizmet alımını dahi gereksiz kılmayı hedefleyen bir kendi kendine yeterlilik kaygısında ifade buluyor. Bu eğilim, her tür ihtiyaca yanıt vereceği varsayılan "günün 24 saati" komple hizmet sunma çabasında görülüyor. Örneğin tüm siteler kendi elektrik üreteçlerine ve kendi su kaynaklarına sahip. Özel araç ve hizmet uygulamasıyla (çocukların okullara götürülmesi için) kamusal taşımacılık ağına ya da belediyelerin sağlayacağı çöp toplama hizmetine ihtiyaç duymuyorlar. Üstelik siteler artık, elbette özel olan, kendi okul altyapılarını da oluşturmuş durumda: Bölgede, biri Kemer Country içinde olmak üzere, dört okul binası faaliyet gösteriyor ve bir de özel lise yapılması planlanıyor.

---

3 Temel malzeme olarak ahşap kullanılır, katlar cumbalıdır ve idealize edilen Osmanlı-Türk mimarisinin karakteristik özellikleri kabul edilen başka unsurlardan da yararlanılır.

Bunların yanında, sitelerin, sitede oturan topluluğu temsil eden bir yönetici eliyle kendi iç yönetimlerini kurmaları ya da yerel kamusal iktidarların kurallarına bağlı bulunmaksızın hayata geçirdikleri iç kanun ve yönetmeliklerin varlığı, yalıtılmanın bir başka yönünü gösteriyor. Genel yönetimin bu şekilde aşılması, işlevsel farklılaşmanın belki de en açık göstergesi.

Bu güvenlikli sitelerde ev sahibi olan kişilerin İstanbul'da veya başka yerlerde (Ankara'da, Ege ya da Akdeniz kıyısında, hatta yurtdışında) başka evlerinin de olduğunu belirtmek gerek. Bu nedenle site nüfusunun hareketliliği yüksek: İstanbul merkezinde de daire sahibi olanlar, merkez ve çevre arasında gidip geliyor; kültürel ve ticari amaçlarla hafta sonu şehir merkezine gidip özellikle hafta içini korunaklı sitelerdeki evlerinde geçiriyorlar.

Otomobil hem bir prestij göstergesi olarak hem de megakentin merkeziyle bağların korunması için vazgeçilmez bir araç. Sitelerin tümünde spor ve eğlence araçlarına verilen önem, spor aktivitelerini site hayatının merkezî öğelerinden biri haline getiriyor. Site sakinleri spor sayesinde boş vakitlerini "özel" bir şekilde değerlendirdiklerini, farklı bir dinlenme ve tüketim tarzını hayata geçirdiklerini ve bir topluluk kimliği geliştirdiklerini hissediyor. Sitenin en önemli hizmeti olan golf sahası, neredeyse uç denebilecek bir örnek. Uluslararası müsabakaların oynanabileceği nitelikteki bu golf sahası, site sakinlerini bir araya getirdiği gibi, site dışından insanların da ilgisini çekiyor.

Kısa vadeli ve heterojen gayrimenkul ürünleri

İyi değerlendirilen hukuksal ve siyasi fırsatlar

Daha önce de söylediğim gibi, bu siteler, her tür kötüye kullanımın önünü açan bir hukuksal boşluğun yaratılmasıyla hayata geçirilebildi. Nitekim Kemerburgaz-Göktürk bölgesi, Köy İşleri Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Orman Bakanlığı, Valilik, Belde Belediyesi, İlçe Belediyesi ve Büyükşehir Belediyesi gibi, yetkileri iyi tanımlanmamış pek çok idari yöne-

timin etki alanının birbirine karıştığı bir yerde bulunuyor. Yapılaşmaya geç bir tarihte ve kısmi olarak açılan bu bölgede, bina inşası hiçbir zaman (kadastro başvuruları dışında) belirli bir yapılaşma belgesine tâbi olarak gerçekleşmemiş. Diğer yandan Kemerburgaz'ın eski sakinleri kısa bir süre önce, Bölge Orman Müdürlüğü'nün önünde toplanarak arazilerinin bir bölümünün (mülkiyet garantisi bulunan) özel tarım arazisi statüsünden çıkarılıp kamu orman arazisi statüsüne geçirilmesini protesto etti. Çoğu çiftçi olan bu eski sakinler, 1924'teki Türk-Yunan nüfus mübadelesi sırasında bölgeye gelen ve o dönemde kendilerine mülkiyet hakkı verilen Trakyalı muhacirlerin çocukları ya da torunları. Kesin kurallara bağlanmamış olan toprak statüsünün, keyfi kararlarla ve pek de saklanamayan çıkarlar doğrultusunda değiştirilebileceğini bu örnekten de anlıyoruz.

Aynı şekilde, sitelerin çoğunun yeni Göktürk Belediyesi'nin arazileri üzerinde toplanmış olması da tesadüf değil. İstanbul'un çeperlerinde ve kentin geri kalanında yürürlükte olan sınırlamaların dışında kalan bu belde belediyeleri, kontrolsüz kentsel gelişmenin ileri karakolları veya "Truva atları" konumunda. Göktürk Belediyesi çalışanları, bu tür belediyelerin yapılaşma ve inşaat konularında tam bir otonomiye sahip olduklarını açıkça söylediler. Aslında bu belediyeler zaten, bazı siyasi tarafların desteklediği, keyfi idari düzenlemelere dayanan siyasi kararların ürünü.[4] İdari yapının yeni baştan değiştirilmesini ve Kemerburgaz'ın Eyüp'ten ayrılıp ilçe yapılmasını savunan bazı Kemerburgaz sakinleri de var.

Son olarak, ikinci çevreyolu ile Göktürk arasında kalan ve şu anki kent cephesinin bittiği yerde kesilen hızlı yolun bir parçasının iyileştirilmesinin, büyük sitenin geliştiricileri ile Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri arasındaki bir gayriresmî anlaşmayla sağlandığı açık.

4 Halen tartışılmakta olan yerel yönetimler reformu, oluşturulmasına öncülük eden partiler için gayrimenkul rantı kaynağı olan belde belediyelerinin tamamen kaldırılmasını öngörüyor. Göktürk belediyesi örneğinde bu konumda olan, 2004 Mart yerel seçimlerinde konumunu kaybetmesi beklenen ANAP'tır.

Bu sitelerin çoğu, yasal boşluklardan yararlanılarak veya oldu-bittiye getirerek yapılıyor. Burada temel ilkenin önce bir fiilî durum yaratmak (bir araziye el koyma veya yasadışı inşaat), pazarlıklara ancak bundan sonra başlamak, bu süreçte de, zaten daima tartışılabilir nitelikte olan yasal çerçevede bu durumu onaylanır hale getirmek için arazi yönetimi sisteminin çelişkileriyle oynamak olduğunu söyleyebiliriz. Sitelerin sözünü ettiğimiz anlamda yoğunlaşması için vazgeçilmez önemde olan özel "Kemer Koleji"nin tarihi, buradan açıdan çok şey ifade ediyor. Bu okul ilk olarak Eyüp Belediyesi'ne ait kamu arazisi üzerinde hiçbir izin alınmadan ve toprak mülkiyeti olmadan inşa edilmeye başlanmış, daha sonra dönemin maliye bakanının müdahalesiyle tamamlanmış. Ardından, kolejin inşa edildiği arazi, ilçe sınırlarının değiştirilmesi yoluyla, İslamcı Eyüp Belediyesi'yle karşılaştırıldığında mülkiyet bakımından daha iyi olanaklar sunan merkez sağ (ANAP) Göktürk Belediyesi'ne bağlanmış.

Çeperlerdeki işleyişe verilebilecek bir diğer örnek ise, spor ve "kültür" etkinliğiyle hem sitenin şöhretine, hem de deyim yerindeyse konut arzına katkıda bulunan prestijli Kemer Country kulübü. Bu kulüp, Belgrad Ormanları'nın devamında, önceden "milli park" olarak tanımlanan 179 hektarlık bir orman arazisi üzerinde kurulu. Siteyi ve kulübü yöneten şirket, bu kamu mülküne sahip olabilmek için Turizm Bakanlığı'yla yaptığı pazarlıklar sonucunda ve ilgili bakanlıklardaki siyasi karmaşalardan da yararlanarak araziyi 49 yıllığına kiralamış. Bu şirket, kira hükümlerine aykırı olmasına rağmen ormanın içinde önce çok sayıda spor alanı, daha sonra küçük hafta sonu rezidansları ve bungalovlar yaparak arazi üzerinde yatırımlar gerçekleştirmiş. "Korunaklı alan"lardaki yapılaşmaya ve 31 Aralık 2000'e kadar ormanlık arazilerde yapılmış inşaatların affına ilişkin Haziran 2003'te kabul edilen yasa, geçmişteki kötüye kullanımları meşrulaştırarak ve hatta teşvik ederek var olan olumsuzluğu hızlandırma riski taşıyor.[5]

5 2010 yılı itibariyle, bir yanda mezkur bungalovlardan dolayı Kemer Country'ye karşı bir dava açılırken, öbür yandan 2-B orman alanları satılmak üzere.

Büyük inşaat gruplarının ve onların taşeronlarının etkinlikleri

Devlet aygıtı içinde bağlantıları olan büyük inşaat grupları (Ankara'daki milletvekili lojmanlarını ve TBMM salonunu inşa eden grup da) bu bölgede amaçlarına kolaylıkla ulaşabiliyor. Aslında Kemerburgaz-Göktürk'teki siteleri inşa eden-geliştiren gruplara bakıldığında, hayli farklı iki kategoride yer aldıkları görülüyor. İlki, ulusal hatta uluslararası ölçekte faaliyet yürüten inşaat grupları (Çerçeve 1'de görülen Mesa gibi bazıları, reklamlarında uluslararası deneyimlerini vurguluyor). Diğer grupta ise, üretim ağına taşeronluk hizmetiyle entegre olmuş yerel şirketler yer alıyor. Kemer Country dolaylarında, başlangıçta bu siteyi inşa eden şirkete bağlı çalışan küçük şirketlerin yaptıkları daha küçük siteler göze çarpıyor. *Ay-Tek Evleri* bu iki tip arasında bir tür geçiş niteliğinde; zira bu site, uluslararası alandaki inşaat deneyimiyle ün yapan ve Kemer Country'nin inşasına da katılmış olan bir şirket tarafından yapılmış (Çerçeve 2). Bu

ÇERÇEVE 1
Mesa Kemerburgaz Evleri'ni inşa eden MESA (Mesken Sanayi A.Ş.) Grubu örneği

1969 yılında kuruldu
9 sitedeki 11 farklı şirkette 3.000 kişi istihdam ediyor.
Türkiye'de 3, yurtdışında (Almanya ve Letonya) 2 ortağı var.
Faaliyetleri 3 sektöre yayılmıştır: inşaat, turizm ve hizmet (İstanbul'daki Capitol Alışveriş Merkezi'nin işletimi de buna dâhil).
İnşaat alanında İstanbul'da gerçekleştirilenler: Bahçeşehir Uydukenti'nin binaları, Halkalı Toplu Konutları, Ataköy Toplu Konutları, Beşiktaş, Kadıköy ve Üsküdar'daki siteler, işyeri binaları.
İnşaat alanında İstanbul dışında gerçekleştirilenler: Ankara'daki milletvekili lojmanları, TBMM salonu, Ankara-Oran'daki lüks toplu konutlar.
Yurtdışında çalışma yapılan yerler: Libya (Syrte ve Misurak kentlerindeki toplu konutlar), Rusya (askeri lojmanlar), Almanya (Hamburg).

ÇERÇEVE 2
Göktürk Ay-Tek Evleri'ni inşa eden
Ay-Tek İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. örneği

Şirket 1967 yılında kuruldu.

Anahtar teslimi, ticari veya endüstriyel amaçlı bina ve konut inşaatı alanında uzmanlaşmış.

Yurtdışında faaliyet yürütülen ülkeler: Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Suudi Arabistan, Libya. Almanya'nın finansmanıyla eski SSCB ülkelerinde 8.158 askeri lojman inşa edilmiş.

Enka ve Tekser gibi büyük Türk inşaat firmalarıyla ve Alman firmalarıyla (P. Holzman ve Walter Bau) işbirliği içinde çalışıyor.

nedenle, aynı arazi üzerinde yatırım yapan, görünürdeki rekabete rağmen ortak çıkarları paylaşan ve kendi aralarında işlevsel bağlara sahip şirketlerin dâhil olduğu bir *yerel inşaat sisteminden* söz etmek mümkün.

Buna ilave olarak, bu büyük inşaat gruplarından bazıları ilk olarak turistik amaçlı gayrimenkul alanında kendilerini göstermiştir (Kemer Country'yi geliştiren grup buna örnek verilebilir); bu ise bazı deniz kıyısı otel kompleksleriyle güvenlikli siteler arasındaki biçimsel sürekliliği açıklayabilir. Bu inşaat grupları ayrıca çoğu kez, Yapı Kredi Bankası'nın bir yan kolu olan ve İstanbul-İstanbul Sitesi'ni geliştiren Yapı Kredi Koray gibi büyük girişimlerle de ilişki içindedir. Son olarak, büyük Türk BTP gruplarından biri olan ve İstanbul Atatürk Havalimanı'nın genişletilmesi gibi büyük ölçekli ulusal projeleri üstlenmiş olan, aynı zamanda yurtdışında da hayli aktif olan Tepe Grubu'nun, Kemer Country ve İstanbul-İstanbul arasındaki bir arazi üzerinde gerçekleştirilen *Kemer Rose Residence* projesiyle bölgeye yatırım yaptığını da belirtelim.

Yerel gruplar ve küçük girişimciler, genelde daha küçük ölçekli sitelerde faaliyet yürüten diğer önemli üreticilerdir. Bunlar, daha büyük lüks sitelerin öne çıkardığı formülleri yeniden üreten, çoğu zaman taklitçi denebilecek bir tarzda çalışıyor. Son olarak, başlangıçtaki "sosyal" misyonlarından uzaklaşmış olan

inşaat kooperatifleri de site inşaatı süreçlerine dâhil oldular. Bölgedeki en eski sitelerden biri olan Burgaz Evleri, başlangıçta bir kooperatifti. İlk zamanlarda bir mesleki birliktelik temelinde orta sınıfların konut edinmesini sağlayacak kademeli tasarruf sağlama amacıyla tasarlanan kooperatifler, bu kaymayı açıkça gösteren spekülatif bir dönüşüm yaşıyor. Aslında bu kooperatiflerin üyeleri çoğunlukla, konuttan ziyade yatırım alanı arıyor.

Değişken biçimler: *Kemer Country* ve diğerleri

Saha gözlemleri, yalnızca bu bölge ölçeğinde, güvenlikli site arzındaki çeşitliliği kavrayabilmemizi sağlıyor. Bu çeşitlilik kendisini temelde konut sayısında gösteriyor ve bir site içindeki konut sayısı 12 ile 1.500 arasında değişiyor. Bu nedenle, tektip denebilecek reklam söylemlerinin yaptığı değerlendirmelerdeki ortaklığa rağmen, bu siteler, aslında birbirinden pek çok biçimde ayrılıyor. İlk ayrıştırmaya, yalnızca üretici tipi, büyüklük ve sunulan donanımların düzeyi bakımdan gidilebilir.

Aslî numune olarak *Kemer Country*

Gerek eskiliği, gerek büyüklüğü (tam 1.500 konut) gerekse de prestiji nedeniyle Kemer Country, Eyüp'ün çevre arazileri için referans niteliği taşır. Tüm diğer siteler, genel olarak onun izinde veya onun gölgesinde. Nitekim site, kendisine bağlı özel kulübe ait olan araziler hariç, oldukça özenli bir biçimde düzenlenen ve güzelleştirilen 12 hektarlık bir alana yayılıyor. Otel kompleksleri konusunda uzmanlaşmış bir İngiliz kabine üyesi tarafından tasarlanmış olan bu site, örnek denebilecek nitelikte ekipmanla ve lüksle donatılmış. Diğer yandan burası, "geleneksel komşuluklar" oluşturma projesine (Amerika'daki *traditional neighborhood development*[6] konseptine uygun bir şekilde) en fazla yaklaşan güvenlikli sitedir. Bu siteyi tasarlayan ve

6 Bu "konsept" için www.tndtownpaper.com/neighborhoods.htm internet sitesine bkz.

geliştiren kişiler, geçmişin idealize edilmiş ve fazla övülen bir tarzda yeniden inşası amacını güderek geçmişe hem mimari hem de "sosyal" (mahalle yaşantısı anlamında) referanslar göndermişler. Burada söz konusu olan, "anahtar teslimi" toplumsal yakınlık ve *iyi komşuluk* söyleminin fazla öne çıkarıldığı bir site biçimi.

Genel adlandırmalara rağmen birbirinden oldukça farklı stillerde inşaların birbiri ardınca gelmesi –ve buna ilave olarak mahalleler arasında süreklilik sağlama amaçlı girişimler– bir yandan arazinin değerini sürekli arttırma kaygısını gösterirken, diğer yandan site imajına gölge düşürüyor (ilk kesimleri karakterize eden "villalar" formülünün yerini, yüksek binalar biçimindeki daha yoğun formüller almış). Sonuç olarak Kemer Country bugün, gerçekten tutarlı denebilecek bina yapımlarından ziyade, güvenlikli siteler kompleksine daha çok benzeyen bir görünüm arz ediyor (bkz. Tablo 2, s. 192).

Geniş bir yelpaze

Eyüp çevre arazileri, konut sayısı 292 ila 10 arasında değişen, büyüklük açısından en mütevazı sitelerden oluşan bir palet sunuyor. Mayıs 2003'te tamamlanan siteler içerisinden iki tanesi öne çıkıyor: Her biri kendi içinde 200'ün üzerinde konut barındıran *İstanbul-İstanbul* ve *Mesa Kemerburgaz Evleri*, hem mimarileri ve görsellikleri, hem de sunulan donanımlar itibariyle Kemer Country'nin küçük kopyaları gibi. Büyük bölümü 2001'de dolmuş olan *İstanbul-İstanbul* Sitesi (Fotoğraf 1), 2002 yılındaki MIPIM Gayrimenkul Fuarı'nda uluslararası bir ödül aldı. "Yeni-Provence" tarzında tasarlanan site, çok sayıda aktivite ve hararetle savunulan ortak yaşam prensipleri etrafında hayata geçirdiği topluluk tarzı yaşam politikasıyla da diğerlerinden ayrılıyor.

Yelpazenin en alt kısmında, en fazla 25 villayı bir araya getiren bir dizi site var. Bu grupta yer alan, Sinan kemerini Belgrad Ormanı'na bağlayan yol üzerinde bulunan Kemer Evleri gibi siteler, site kavramının izolasyona, sportif amaçlı donanım-

Fotoğraf 1. *İstanbul-İstanbul şantiyesi, 1999 sonu.*

lara ve güvenliğe tekabül eden tipik örnekleri. Genellikle korunaklı mikro toplu konutlar veya özel arazi parselleri işlevi gören bu siteler, birbirlerinden mimari tarzları ve organizasyonlarıyla, her tür sınıflandırmaya direnen çeşitlilikleri ve tasarım farklılıklarıyla ayrılırlar. Bunlar, ünlü inşaat grupları tarafından tasarlanmış olabileceği gibi, revaçtaki gayrimenkul formüllerini denemek isteyen yerel girişimciler tarafından da inşa edilmiş olabilirler.

Son olarak kenar kısımlarda, çalışmamın geneline dâhil etmediğim, daha ziyade küçük evlerin kurulu olduğu arazi parsellerine yakın olan örnekler de mevcut. İnşaat kooperatifleri tarafından yapılan bu tür konut grupları, kapanma eğilimi göstererek sitelere benzemeye çalışsalar da, sakinlerinin kullanımına sunulmuş donanımlara ve belirli yetkilere sahip kendi yönetim mercilerine sahip olmadıklarından site kategorisine yerleştirilemezler. Kemerburgaz'ın doğu kesimi boyunca uzayıp giden Zümrüt Sokak, bu daha düşük piyasa değerindeki tarzdan etkilenmiş görünüyor.

Hayalet siteler mi?

Güvenlikli sitelerin içinde boş olan konut sayısı epey fazla. Buna ilave olarak 2001 Şubatı'nda patlak veren ağır mali krizin ardından pek çok inşaattan vazgeçildi, başka pek çoğu da kesintiye uğradı. Bununla birlikte güvenlikli sitelerin alıcı bulma olasılığı, bunlara benzeme iddiasındaki inşaat kooperatiflerinden daha fazla.

Bundan dolayı, bölge, yalnızca birkaç dolu adacığın bulunduğu devasa bir şantiye görünümü arz ediyor. Sitelerin çoğu yalnızca kısmen dolu ve yıllardan beri, bir ya da iki villa satıldığı zaman yatırım kendi değerini amorti edecekmiş gibi bir düşünce hâkim. Kullanılmayan bina ve donanımların hızla yıprandığı görülüyor. Bunun sonucunda, site yapımcılarının tanıtım reklamlarında öne çıkardığı imajın aksine, şaşkınlık verici bir terk edilmişlik havası hâkim.

Bu açıdan sitelerin gelişimi, temel ihtiyaçlar gözetilmeksizin ve ciddi bir pazar etüdü yapılmaksızın, salt arz üzerinden şekillendirilen İstanbul gayrimenkul piyasasının işleyiş biçiminin en çarpıcı örneklerinden birisi. "İthal" bir ürün olan güvenlikli site, pek de şeffaf olmayan ve yatırıma geri dönüş prensiplerine yanıt vermeyen bir gayrimenkul piyasasına kendisini dayatıyor.

Diğer yandan ayrışma ve uzaklaşma, yani tüm reklam argümanlarında ısrarla öne çıkarılan, rahatsız edici kalabalıklardan uzaklaşma, öncelikle, günlük gidiş-gelişler bakımından sıkıntı kaynağı. İnsanları Kemerburgaz-Göktürk'ün "başlıca faaliyet merkezlerine 15 dakika mesafede" olduğuna inandırmaya çalışan reklamlara rağmen, kimi zaman çok ciddi trafik tıkanmaları görülebiliyor; zira Göktürk ile çevreyolunun çıkışı arasında kısmi bir ekspres yol segmenti açılmış olsa da, otoyolun sitelerin geliştiği alana paralel olduğu söylenemez. Diğer yandan ayrışma ve uzaklaşma, arzu edilen "otonomi"nin aylık giderlerini karşılayabilmek bakımından da sıkıntı kaynağı. Güvenlik hizmetlerine ödenen bedel her geçen gün artıyor.

TABLO 3
Uygulanan En Düşük Fiyatlar (KDV Hariç) (Mayıs 2003)

	En düşük fiyatlar (Mayıs 2003)	*En küçük oturulabilir yüzölçüm*
Kemer Country, Kemerbahçe	290.000 ABD Doları	166 m^2
Yalıkonaklar	350.000 ABD Doları	149 m^2
İstanbul-İstanbul	460.000 ABD Doları	270 m^2
G. Ay-Tek Evleri	170.000 ABD Doları	194 m^2
Kemer Rose Residence	365.000 ABD Doları	190 m^2
Kemer Park Göktürk Villaları	450.000 ABD Doları	348 m^2
Mesa Kemerburgaz Evleri	286.000 ABD Doları	150 m^2
Çesmeler Vadisi	350.000 ABD Doları	301 m^2
Secret Garden	250.000 ABD Doları	200 m^2

Satış fiyatları da epey zorlayıcı: Villaların rayici –her ne kadar gerçekte ödenen fiyat, özellikle piyasada durgunluk yaşanan dönemlerde belirtilen fiyatın altında olsa da– Mayıs 2003'te 290 ila 460.000 Amerikan doları arasında değişiyordu. Konuyla ilgili konuştuğum hemen herkes, satın alma esnasında fiyatlar üzerinde yeniden pazarlık yapıldığını ve fiyatın düştüğünü; satıcının çoğu kez, anlaşmaya varılmış bir müşteriyi kaybetmekten çekindiğini anlattı. Bu nedenle, genellikle sıkı pazarlıklar sonucunda varılan anlaşmalarla örtüşmeyen resmî fiyatlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekiyor.

Çevreyle eklemlenme sorunları

Sitelerin çevreyle hiçbir etkileşim içinde olmadıkları düşünüldüğünde ömürlerinin çok da uzun olmayacağı öngörülebilir. Nitekim, Belgrad Ormanı'nın arkasında yer alan Kemer Country'yi saymazsak, sitelerin, yakın çevreleri dikkate alınmaksızın inşa edildikleri anlaşılıyor. Öte yandan, Kemerburgaz'da hâkim olan "kendi kendine inşa" pratiklerinin etkisiyle, kontrolsüz yapılaşma ve "lüks" gayrimenkul yapma sevdası, siteler arasındaki mesafelerin kapanmasına ve ayırt edici yönlerin ortadan kalkmasına neden oluyor. Örneğin, İstanbul-İstanbul Sitesi'nin güzel evleri bugün, pek de güzel olmayan yüksek konutların gölgesinde ve kamyonların kaldırdığı toz kütlesi-

nin altında. Yine, reklamlarında "işte kent yaşamının bütün ihtiyaçlarına ve tamamen yeşil, gürültüsüz, ormanla başbaşa bir çevre arayışına yanıt veren evler" ifadelerini kullanan "Ay-Tek Evleri" artık her tarafından şantiyelerle kuşatılmış ve neredeyse fark edilmez hale gelen ormandan epey uzak kalmış durumda. Zaten merkezine yapay göllerin ya da havuzların yerleştirildiği siteler yapma yönündeki eğilim, sitelerin çevreye sırtlarını dönmeye başladıklarının göstergesi.

Çevreyle olan bu çatışmalı ilişki, genel bir planlama eksikliğinin, ortak bir yapılaşma rejimini imkânsız hale getirdiğinin kanıtı ve bir belirsizliğin, bir kırılganlığın ifadesi. Sitelerin, yerel ortak çıkarların aleyhine olacak şekilde ultra-liberal bir tarzda geliştirilmesi, başarısızlıkla ve muazzam bir kaynak israfıyla sonuçlanıyor. Gelecekte durumun daha da kötü olması neredeyse kaçınılmaz; zira arzın yönlendirdiği ve koordinasyon ya da öngörü kaygısı olmaksızın geliştirilen, tamamen spekülatif nitelikli, genişletilmiş bir yapılaşmanın sonuçlarıyla karşı karşıya kalınacak gibi görünüyor.

Aynı siteleri tasarlayanlar arasında bile koordinasyonun bulunmaması, birbirinden farklı mimari referansların aynı anda hayata geçirilmesine neden oluyor. Bu durumun yarattığı tahribin iyi örneklerinden biri olan *İstanbul-İstanbul* Sitesi, zamanlama bakımından hayli özenli bir biçimde inşa edilmişse de, çevresindeki aşırı düzensiz yapılaşma nedeniyle, değerini kısmen de olsa yitirmiş durumda.

Siteler birer "yabancı unsur" mu?

Göktürk Belediyesi'nin ve Kemerburgaz'daki mahallelerin sorumluları ve bölgenin "normal" sakinleriyle yaptığımız görüşmeler neticesinde, siteler ile etraflarındaki sosyal çevre arasında belli bir bağ kurabildim. Sözünü ettiğim çevre, oldukça mütevazı gelir düzeyine sahip, ağırlıklı olarak eski tarihlerde göç etmiş ve çoğunluğu, kendi inşa ettikleri evlerde oturan insanlardan oluşuyor. Göktürk Belediyesi'nin kurulmasıyla beraber, inşaat izinleri alındıktan sonra devlete karşı olan yükümlülükler,

sahipleri tarafından yıllık olarak ödenen arazi vergileriyle sınırlı hale gelmiş. Bununla birlikte, site inşaatı yapan çok sayıda grup, yeni Göktürk Belediyesi binasının inşasına katılmışlar.[7] Burada, eşitsiz güç ilişkilerinde kendini gösteren bir patronaj ilişkisi mevcut. Bu grupların yaptığı yardımlar elbette, inşaat izni için zaman geçirmeden pazarlık yapılabilmesini kolaylaştırmış.

Kentleşme prosedürüne göre, Göktürk Belediyesi yalnızca sitelerdeki binalarının yüksekliğine bakma hakkına sahip ve başka unsurlara müdahale hakkı yok. Kamu erkiyle ilişkinin bir başka göstergesi olarak site sakinleri de çocuklarını yerel devlet okullarına değil, özel okullara ve liselere gönderiyorlar. Sakinler, üç yıldan beri bazı site sakinleriyle çevredekileri bir araya getiren ve deprem riskine karşı çalışma yürüten bir mahalle derneği ile 1995 yılında Kemer Country'nin tasarımcısının inisiyatifiyle kurulan "Göktürk Koruma ve Güzelleştirme Derneği"nin faaliyetleri hariç, yerel kamusal yaşama katılmıyorlar. Belli başlı sitelerin hazırladığı farklı gazeteler bu derneğin hayatta kalmasını sağlasa da, Göktürk'teki mülakatlardan, derneğin, gerekli görülen durumlarda hayata geçirilen patronaj ilişkileri ve bazı iyi niyetli girişimler dışında aktif olmadığı ve somut faaliyetler yürütmediği anlaşılıyor. Muhtemelen bu nedenle, insanlar, "sitede oturanlar tarafından" kurulmuş olan bu derneğe katkıda bulunmuyor, hatta biraz şüpheyle yaklaşıyor.

Aynı şekilde, sitelerin üretiminde ve geliştirilmesinde önemli rol oynamış kişiler ve bölgede yerleşik bazı başka firmalar tarafından finanse edilen lüks dergi (adında hâlâ karar kılınmamış) Nisan 2002 tarihinden bu yana yerel sorunları anlatmaya ve konut türleri gibi konuların ötesine geçerek bir "yurttaş bilinci" yaratmaya çabalıyor. Sıradan sakinler, bu dergiyi (bazılarının, varlığından haberi yok) sitelerin sesi olarak algılıyor. Ancak site üreticilerinin yerel dokuya "yukarıdan" uyguladıkları entegrasyon çabaları halen meyve vermemiş. Bu sitelerin dışında oturan kişilere göre ise, "güvenlikli sitelerde" oturan insanlarla yaşanan kopukluk farklı bir anlam taşıyor: "Bun-

7 Giriş salonundaki bir duvara asılmış olan bir plakette, bağışta bulunan kişilerin isimleri belirtilmektedir.

lar, evet yakınlarda bir yerde, ama kesinlikle başka bir dünyada yaşayan yabancılar. 4x4'leriyle buradan geçerken küçümser bir tavır sergiliyorlar." Buna ilave olarak bu sitelerin, özellikle de İnpas Grubu tarafından yapılmış olan ve Türk Yahudi cemaatinin yoğunlaştığı siteler (bu, 1940-50'lerden itibaren Şişli gibi yarı merkezî ilçelere yerleşmek için tarihî mahallelerden ayrılmalarından sonra, Yahudilerin kentlere ikinci göçü anlamına geliyor) Göktürk-Kemerburgaz'ın Müslüman halkı arasında rahatsızlığa ve çeşitli dedikodulara neden olmuş.[8] İstanbul'da zengin Müslümanlar için yapılmış site örneklerinde de görülen, gelir temelli bir sosyo-ekonomik cemaatçilikle dinsel cemaatçiliğin üst üste binmesi hali, bu sitelerin, bambaşka bir yaşam biçiminin hüküm sürdüğü adacıklar olarak görülmesine neden oluyor.

Bunların yanında, bazı sakinler, ürünlerinin kalitesiyle nam salmış Kemerburgaz semt pazarına sıklıkla gidiyor. Kemerburgaz belde merkezi de yeniden yapılandırılarak kısmen araç trafiğine kapatılmış; böylelikle adeta, site sakinlerinin "4x4"leriye merkeze indikleri zamanlar için hoş bir köy atmosferi meydana getirilmiş. En büyük siteler "Med-Line" adı verilen sürekli tıbbi destekten yararlanıyor ve İstanbul'un büyük özel hastaneleri, devlet dispanserlerine ve diğer yerel polikliniklere tercih ediliyor. Sitelerin etrafında oturanların küçük bir kısmı sitelerde iş bulabiliyorlar ve genelde ev hizmetleri, dadılık, bekçilik veya bahçıvanlık gibi işlerde çalışıyorlar. Fakat bu tür ev işlerinde yabancıları (örneğin Filipinlileri veya Moldovalıları) çalıştırma yönünde artan eğilim, gelirleri ve yaşam tarzları bakımından birbirinden ayrılan bu iki sosyal dünya arasındaki etkileşimi daha da azaltıyor.

---

8 Türkiye'nin Yahudi cemaatini çok iyi tanıyan R. Bali (1999), Kemer Country Sitesi'nin ilk sakinleri içinde bu cemaatten büyük ailelerin varlığına daha önce dikkat çekmişti.

Sonuç

Eyüp'ün güvenlikli siteleri, tıpkı İstanbul'un periferisindeki diğer siteler gibi, genel anlamıyla megakentin parçalara ayrılması sürecinin bir ayağını oluşturuyor. Yatırımcıların savunduğu şekliyle, periferinin yeniden inşası ve tarihsel merkezlerden kaçış mantığının hâkim olduğu bu süreç, bir yanıyla da, Türk ekonomisinin 1980'lerde ivme kazanan liberalleşmesinin ardından oluşan gelir uçurumlarını da dışa vuruyor. Lübnan'la (Glasze ve Alkhayyal, 2002) ve İran'la karşılaştırıldığında İstanbul örneğinin özgünlüğü, ortak egemenliğe ve iyi korunan çok lüks konutların inşasına indirgenemeyecek nitelikte ve daha çok, sitelerin yerelleştirilmesinde ve ayrılma olgusunun hâkim biçimlerinde kendini gösteriyor. Kahire'yle (Denis, 1998) karşılaştırıldığında ise temel farklılık, İstanbul'daki olgunun, bu kentteki uluslararasılaşmış iş ve rant sınıfının hızlı ve geniş çaplı yayılımının göstergesi olan kitleselliği.

Burada hayata geçirilen ve gözle görülebilen, hatta *göz önüne serilen* sosyal-mekânsal parçalanma, İstanbul'un kent dokusunu genel anlamda zayıflattığı görülüyor. Bu siteler örneğinde, her ne kadar sınırlı sayıda örnekten hareket ediyor olsak da, kamusal veya özel tüm yeni gayrimenkul inşaatlarının bu eğilimi yansıttığını söyleyebiliriz. Söz konusu olan ister inşaat kooperatifleri, ister İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin girişimiyle yapılan uydu kentler (İstanbul'un kuzeybatısındaki, 20 bin konutluk Başakşehir gibi) olsun, genel bir kapanma ve donanımların özelleştirilmesi eğilimi göze çarpıyor. 1960-1980 yıllarında gerçekleşen ve başlangıçta bu zihniyetin ürünü olmayan bazı büyük toplu konutlar da, gözlem altında tutulan alt birimlere ayrışma ve bu alt birimlerin de yalıtımı yönünde evrim geçirdi. Güvenlikli sitelerin aradığı farklılaşma açık bir yanılsamadır; rahatsız olunup kaçılan insan kalabalıkları, kaçınılmaz bir biçimde dörtnala geri geliyor.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

Blakely, E.J. ve Snyder, M.G. (1997) *Fortress America. Gated Communities in the United States.* Cambridge: Mass. Brookings Institution Press.

Caldeira, T. (2000) *City of Walls. Crime, Segregation and Citizenship in São-Paulo.* Berkeley: University of California Press.

Davis, M. (2000) *City of Quartz. Los Angeles, Capitale du futur.* Paris: La Découverte/Poche.

Denis, E. (1998) *La* Nahda Umraniya *figure de la libéralisation. La déclinaison locale, au Caire, d'un nouveau mode d'habiter des élites métropolitaines.* yayımlanmamış metin, CEDEJ.

Glasze, G. ve Alkhayyal, A. (2002) Gated Housing Estates in The Arab World: Case studies in Lebanon and Riyadh, Saudi Arabia. *Environment and Planning B*, 29 (3), s. 321-336.

Öncü, A. (1999) "İdeal Ev" Mitolojisi Sınırlarını Aşarak İstanbul'a Ulaştı. *Birikim*, 123, s. 26-34.

Pérouse, J.F. (2002) Istanbul cernée par les cités privées. *Urbanisme*, 324, s. 26-31.

İnternet siteleri:

Başlıca firmalar:

www.akturk.com.tr

www.aytek.com

www.istanbul-istanbul.com

www.kemercountry.com

www.mesa.com.tr

www.panev.com

Kemerburgaz dergisi: www.kemerburgaz.net

Özel Kemer Koleji: www.kemerkolej.net

Kemerburgaz Derneği: www.kemerburgaz.com

TABLO 4
Kemerburgaz/Göktürk korunaklı siteleri (Mayıs 2003)

Site ismi	*Geliştirici*	*Konut tipi*	*O tarihte oturulan konut sayısı*	*Toplam planlanmış konut sayısı*
Kemer Country	Kemer Yapı ve Turizm A.Ş. (Edin İnş.)	Karışık (villa, apartman daireleri)	600	1.500
Göktürk Konakları	İnciser Inş. ve Tic. Ltd. Şti.	Dubleks villa (533 m²)	Terk edilmiş	21
İstanbul-İstanbul	Yapı Kredi Koray	Bitişik villa + Apartman	156 dairesi	204 1. Etap: 156 2. Etap: 48
Gök Konakları Sitesi	Kooperatif		172	253
Kemer Konakları	İnciser İnş.	Villa tripleks (290 m²)	4	10
Kemer Park (Göktürk) Villaları	Mimel Ins. San. ve Tic. A.Ş.	Villa (348- 628 m²)	23	25
Kemer Evleri	Bizim Ev A.Ş.	Villa	3	14
Göktürk Ay-Tek Evleri	Ay-Tek İnşaat, Sanayi ve Ticaret A.S.	Apartman dairesi (96 dubleks, 133-265 m²)	İnşaat aşamasında	144
Kemer Rose Residence	Tepe İnşaat	Bitişik villa	İnşaat aşamasında	73
Kemerburgaz Sıra Evleri	Ayçoka İnş.	Apartman dairesi (tek blok halinde)	İnşaat aşamasında	24
İnpaş Kemer	İnpaş	17 villa + 2 Apartman dairesi	İnşaat aşamasında	77
Göktürk Korukent Evleri		Villa	İnşaat aşamasında	35
Bentler Sitesi	Özen	Apartman dairesi (160-190 m²)	İnşaat aşamasında	150
Kemer Göktürk Villaları	Mimel İnşaat	Villa	?	22
Mesa Kemerburgaz Evleri-Kemerköy	Mesa	Apartman dairesi (150-340 m²)	20 aile	Toplam: 292 1. Kısım: 130 2. Kısım: 162

TABLO 4 (devamı)
Kemerburgaz/Göktürk korunaklı siteleri (Mayıs 2003)

Site ismi	*Geliştirici*	*Konut tipi*	*O tarihte oturulan konut sayısı*	*Toplam planlanmış konut sayısı*
Çeşmeler Vadisi Konutları (K)	Aktürk İnşaat ve Panec İnş.	Ahşap villa (301-520 m²)	3 aile	65
Altıntaş Kemer Evleri	Altıntaş İnş.	Apartman dairesi (5 blok)+ 20 villa	İnşaat aşamasında	100
Kemer Konakları	Yazıcı İnş	Villa	8	13
Kemer Göktürk Evleri	Yazıcı İnş.	Villa	7	12
Edenpark Kemer	Beldaş	Villa	İnşaat aşamasında	25
Kemer Vadi Evleri (K) ve Burgaz Evleri	Kooperatif	Villa	52	53
Zenginbahçe Konutları	Mintur Tur Yat İnş. San. ve Tic. A.S.	Apartman dairesi	İnşaat aşamasında	120
Yeşil Belgrad Evleri	Ayçoka İnş	Apartman dairesi	İnşaat aşamasında	142
Ravza Toplu Konut Yapı Koop.	Kooperatif	Apartman dairesi	2 aile	300
NEO-VISTA	Neo-Vista İnşaat	Apartman dairesi	İnşaat aşamasında	80
İki Kemer Evleri (K)	-	Villa	1 aile	12
Gülen Evler Sitesi	Kooperatif	Bitişik villa	20 aile	20
Petnahor Evleri	Mim Can Zem İnş. Ltd. Şti.	Apartman dairesi (3 blok)	2 aile + İnşaat aşamasında	108
Secret Garden/Gizli Bahçe	-	Villa (26) + Apartman dairesi (80)	İnşaat aşamasında	106
Karaca Sitesi	Kaya İnşaat	Apartman dairesi	İnşaat aşamasında	86
Toplam				4079

Kaynak: Şahsi anket/gözlemler, 2000-2003. (K) = Kemerburgaz'da yer alan site.

Paylaşılamayan Bir Kaynak ve Ayrıştırıcı Bir Unsur Olarak Çevre*

Çevrenin aynı anda hem fiziksel hem maddesel bir kaynak hem de tarih boyunca toplumsal düzlemde inşa edilmiş, mekâna, zamana ve toplumsal gruplara göre farklı içerik taşıyan bir değer, başka bir deyişle göreceli, evrimsel ve muhtemel simgelerin bir ürünü olduğunu düşünüyorum. Buna göre mutlak bir veri, durağan bir çerçeve diyemeyeceğimiz çevrenin doğallaştırılması, toplumsal ve tarihsel boyutlarından arındırılarak özleştirilmesine eşdeğer sayılabilir. Bu anlamda, her çağda ve her alanda, şu ya da bu hoşgörünün üzerinde daha çok durarak yaşam alanını seçebilme ayrıcalığına sahip toplumsal sınıflar için konut seçimine ya da boş vakitlerin değerlendirilmesine yön veren *çevresel değerlerin egemen sisteminin* (ÇDES) tanımlanmasını ele alabiliriz. Bu egemen sistemi nitelendirmek, çevrenin aslında yoğun biçimde değişime maruz kalan bir yapı olduğunu ölçmek açısından önemli görünüyor. Beklenen hoşgörünün bir bölgeden diğerine değişmesi buna örnek olabilir. Bu bakımdan, çevre terimine yüklenen anlamlar, bir toplumun, özellikle de onu yönetenlerin, verili bir zamanda "alan"la olan ilişkisinin iyi birer göstergesidir.

(*) Dorier-Appril E. (der.), *Environnement et société*, Paris: Sedes, s. 273-289.

Fransızca bir terim olan *environnement* Türkçe'de iki terime denk geliyor: Fiziksel çevrede "etraf" anlamına gelen *muhit* terimi ve fiziksel ile "doğal" (ya da doğallaştırılmış) çevre anlamına gelen çevre terimi. Çevrenin toplumsal boyutunun siyasî ve hatta bilimsel söylemlerle bütünleştirilmiş olduğunu söyleyemeyiz. Murat Güvenç'in (1996, 1997, 1998) "E-5" çevre otoyolunun aynı zamanda toplumsal bir sınır olduğunu, güneyinde de üst sınıf mensuplarının toplandığını (kıyı kutuplaşmasını) gösteren çalışmaları ile güvenlikli konut kompleksleri üzerine yapılmış nadir çalışmalar (Öncü, 1999; Bali, 1999; Kurtuluş, 2005) dışında, bu alandaki araştırmalar kısıtlı. Bununla birlikte İstanbul, her zaman açıkça ortaya konmayan konut stratejilerinin hangi ölçüde seçici bir çevre görüşüne göre yapıldığını gözlemlemek için ilginç bir örnek oluşturuyor.

Kamu yararı ve dolayısıyla paylaşılan bir yarar olarak çevre, toplumsal inşasının başarısızlığının İstanbul'da bu kaynağa sahip çıkmakla bağlantılı olduğunu gösteriyor. Saygınlık ve üstünlük aracı haline gelen bu kaynak, toplumsal farklılıkların altını çiziyor. ÇDES dâhilinde en "değerli" alanlar (Chicago Okulu'nun anlayışıyla hakiki ekolojik nişler) en fazla iktisadi ve toplumsal sermayeye sahip olanlar tarafından kapılmış. ÇDES'nin tanımladığı çevresel nitelikler arasındaki farklar, karmaşık, devasa bir kent birlikteliği olan İstanbul megapolünün toplumsal biçimbilimin okunuşunda nasıl kilit bir unsur oluşturur?

Artan çevre pazarlaştırılması ve dışlananların İstanbul'u

Bir değer olarak çevrenin inşası

Birçok ülkedekinin aksine, Türk siyasî söyleminde çevre henüz öncelikli değerlerden değil. Bununla birlikte, değişken içeriğiyle çevre, üst sınıfların ve bu sınıfları hedefleyen müteahhitlerle inşaat şirketlerinin uğraşı haline geliyor. Çevre kavramı sürekli etkenleri ve o zamana kadar ihmal edilmiş olan boyutları sadece kısa bir süredir bütünleştiriyor. Böylece, görü-

lebilir tanımlamalara indirgenemiyor. Ayrıca "sivil toplum"un temsilcisi olan dernekler, ilgili sakinlerin çevre bilinci kazandığı bir çeşit "çevre pedagojisi" yürüterek çevrenin yeniden tanımlanmasında önemli bir rol oynuyorlar. "Arnavutköy Semt Girişimi" bu konuda ilginç bir örnek teşkil ediyor. Beşiktaş Belediyesi ile yakın ilişkisi olan bu dernek, 1990'ların sonunda üçüncü bir boğaz köprüsü projesine karşı çıkmak amacıyla kuruldu. Kültürel, toplumsal ve iktisadi sermayesi görece yüksek olan kişileri seferber eden hareket, çevreyi yerel siyasî eylemin gündemine yerleştirmeyi başardı. Bunu takip eden süreçte, yerel demokraside özellikle de 1996 Haziranı'nda İstanbul'da gerçekleştirilen Habitat-II Zirvesi'nden sonra "çevre" terimine sık sık atıfta bulunulduğu gibi, uluslararası sürekli kalkınma kavramı da şaşırtıcı bir hızla benimsendi.

Aynı şekilde, bazı uygulamalar seçkin topluluğun değerlerinin yavaş yavaş paylaşılmaya başlandığını, çevresel değerler konusunda bir duyarlılığın yayıldığını ve çevreye duyulan ihtiyacın *genelleştiğini* ortaya koyuyor. Bunu görmek için, hafta sonu Haliç'in ve Marmara Denizi'nin kıyılarını dolduran şehir sakinlerini gözlemlemek yeterli. Havaların güzel olduğu mevsimlerde bütün yasaklara rağmen yüz binlerce kişinin sahil bölgelerini doldurması ise, yerleşim bölgelerindeki yeşil alanların yetersizliğini işaret ediyor. İstanbul kıyıları gibi, herkese açık olan alanlara duyulan saygı tatminkâr olmasa da, çevre, kendisini giderek bir değer olarak kabul ettiriyor. Örneğin, 1940'lardan itibaren kendiliğinden oluşmuş yerleşim bölgelerinin eski sakinlerinin 1996'da İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin doğal ortamı yok etme ve yoğunlaştırma projelerine karşı geliştirdiği seferberlik, özellikle çevresel konulara odaklanıyordu. En azından, ağaçlandırılmış bahçelerin ortasındaki küçük evlerde yaşayanların, sahip oldukları yaşam kalitesini, İBB'nin tasarlamış olduğu apartman dairelerine tercih ettikleri kesin.

Ayrıca, 1990'ların sonlarından beri tarihin çevre kavramıyla bütünleştiği de gözlemleniyor. İBB'nin 2000'lerin başında Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü'nü kurmuş olması, algıların değiştiğinin bir işareti. Ancak nüfusun tümünün, bu anlayışı pay-

laştiğini söylemek henüz mümkün değil. Başka bir ifadeyle, mimarî nitelik herkesin ilgi alanına girmiyor. Örneğin, alt sınıflar, ikamet ettikleri tarihî semtleri, kentin çevresinde kurallara uygun olarak kurulan ve başka toplumsal gruplar tarafından "kalitesiz" olarak değerlendirilen yeni konutlar için terk etmeye hazır. Bu tutumu, geçtiğimiz senelerde inşa edilmiş olan toplu konutlara taşınma fikrine çok yatkın olan Siirt göçmenleriyle ya da nesillerdir yerleşik hayata geçmiş olan Türk Çingenelerle "tarihî semtler"de gerçekleştirdiğim görüşmeler esnasında gözlemledim. Görüştüğümüz kişiler için, dairenin altyapısının "modern" olması, her şeyin önünde geliyor.

Kullanılan göstergeler

Beyan edilen gelirin Türkiye'deki gerçek zenginliğin güvenilir bir göstergesi olmaması sebebiyle, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) yayımladığı ve Murat Güvenç'in yukarıda aktarılan çalışmalarında kullandığı genel nüfus sayımı verilerini kullanmadım. Bunun yerine gayrimenkul pazarında, kira ve satış fiyatlarına göreceli olan verileri kullanmayı tercih ettim. Alanla ilgili literatürde bulunan bu veriler, bence daha somut ve esas ilgilendiğim konut stratejileriyle ilgili olmasına karşılık, iki yönlü bir kusuru bulunuyor. Birincisi, her zaman türdeş alanlarla ilgili değiller; yani bazen bir mahalleyi, bazen bir semti, hatta bazen tüm bir ilçeyi kapsayabilirler.[1] Ayrıca bu verilerde, ilan edilen ve pazarlık sonucu uygulanan gerçek fiyatlar arasındaki farklar gözetilmeksizin "en düşük-en yüksek fiyatlar" arasındaki farklar zikrediliyor. Aslında, aynı mahallede, hatta aynı binada bile dairenin manzarası ve konumu fiyat farkı yaratıyor, hatta bu fark dört katına kadar çıkabiliyor. Bu sebeplerden dolayı, karşılaştırılabilir gibi gözüken değerleri inceleyebilmek için en yüksek değerlerin ortalamasını seçtim.

Ayrıca analizimi, sabit bir mesleği olmayan, belirsiz bir nüfusun yaşadığı kenar mahallelerde ve sabit konut kompleks-

1 Günümüzde İstanbul'daki 32 ilçenin bazılarında 700.000'den fazla kişi ikamet ediyor.

lerinde (ya da ticarileştirilmiş olanlarda) gerçekleştirilen saha araştırmalarına ve gözlemlere dayandırdım. Bunlara ek olarak, Türk basınından ve emlak alanında uzmanlaşmış dergilerden faydalandım.

Bunun yanında, çevre ve toplumsal biçimbilim arasındaki ilişki toplumsal olguların haritası ve bu "uygulamanın" taşıdığı riskler sorusunu gündeme getiriyor. Fakirliğin haritasını çıkarmak, başka bir deyimle toplumsal bir olguyu mekânsallaştırmak ve bir alanla sınırlı olduğunu ileri sürmek, çoğu zaman damgalamakla, özellikle de toplumsal olguları sabit ve türdeş olarak sayılan "doğal" bölgelere ayırarak onların akıcılığını gözden kaçırmakla aynıdır. Bu olguların haritasını çıkarmak, her ne kadar belli amaçlar açısından gerekliyse de, aynı zamanda risklidir.

Yoksulluk: Gittikçe daha da belirginleşen bir dağılım

Toplumsal bir sorun ve bir siyaset olarak yoksulluk

Konut, kent taşımacılığı ve birincil ihtiyaç duyulan malların fiyatlarına göre hesaplanan yoksulluk ve açlık sınırlarının değerlerini düzenli olarak bildiren sendikalara,[2] Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi uluslararası makamlara, yardım kuruluşlarına, hatta Sosyal Güvenlik ve Çalışma Bakanlığı gibi bazı bakanlıklara göre, yoksulluk Türkiye'de hâlâ önemli bir olgu. Nüfusun en az üçte birini ilgilendiren bu olgu hakkında İBB'nin 2004 başında yayımladığı "Alt Sosyo Ekonomik Gruplar Araştırması" başlıklı anketi hazırlayanlar, yoksulluğun kayıtlardakinden daha yüksek bir oranda olduğunu ileri sürüyor. AKP hükümeti, başlıca hedefleri arasına yoksullukla mücadeleyi aldı; 2003'ten itibaren de yoksulluk, Dünya Bankası tarafından finanse edilen "Toplumsal Riskleri Azaltma" programı kapsamında öncelikli toplumsal sorunlardan biri olarak tanımlandı. Buna karşılık, neredeyse yarısı kayıtdışı çalışan ve dolayısıyla sürekli bir belirsizlik içinde yaşayan işçi sı-

---

2 Örneğin 2005 yılının Ağustos ayının başında Türk Harb-İş Sendikası şu değerleri vermişti: 4 kişilik bir ailenin açlık sınırı: 492 TL; yine 4 kişilik bir aile için fakirlik sınırı ise 1.528 TL. Resmî asgari ücret: 390 TL.

nıfları, yönetici sınıflar tarafından açıkça "tehlikeli" olarak algılanıyor ve basın tarafından damgalanıyor.

Yoksulların İstanbul'u: Çevresel nitelikleri olmayan bölgeler

Bu bağlamda "ev dağılımının" en basit mantıkla gerçekleştiğini söyleyebiliriz.[3] Yoksul aileler denizlerden, Boğaz'dan ve çoğu zaman Boğaz kenarında bulunan yeşil alanlardan giderek uzaklaşıyor. Başka bir deyişle, yakın bir zamanda yoksul mahallelerde yaşayan kadınlarla gerçekleştirilen bir anketin de gösterdiği gibi, yoksul sınıftakilerin büyük bir kısmı, gündelik hayatta denizi görmüyor. Hatta "kadın" olmak, "yoksul" olmak veya "Türkçe konuşamamak" gibi birçok zorluğu birden yaşayan bazı kadınlar, Boğaz'ı bir kez bile görmeksizin İstanbul'da yaşıyorlar. Kışın İstanbul'un toplumsal coğrafyası daha da okunur hale geliyor: Odun, kömür veya linyit yakılan bölgeler, 1996'dan beri kent genelinde yaygınlaşan doğalgaz kullanımına geçemeyenlerin yerleşim alanları. Bu alanlar, denizlerden ve Boğaz'dan uzak ve daha az havadar; dolayısıyla sobalardan çıkan dumanlar daha zor izale oluyor. Merkezde bulunan, çöküntü bölgesi niteliğindeki Fatih, Eminönü, Beyoğlu ve Haliç, alt sınıfın yaşadığı uzak bölgelerin az sayıda istisnalarından bazıları. Ama tarihî mahalleleri yeniden ele alma ve turizmi geliştirme hareketi seneler geçtikçe özellikle de 2000'lerin başından itibaren hafif bir ivmeyle bu bölgelerin kimliğini değiştirmeye başladı. Tablo 1 ve Harita 1'de, kira değerlerinin en az olduğu yerlerin ya Anadolu Yakası'nın sanayi ve ticari çevrelerinde (Kurtköy[4]/Pendik, Tuzla ve Yakacık) ve Avrupa yakasında (Beylikdüzü, Avcılar), ya da tarihî yarımadanın bir bölümünde (Fatih) yer aldığını görüyoruz. Bunlara ek olarak, Tarlabaşı ve Kurtuluş gibi iç ve dış göçmenlerin transit bölgeleri olan, merkezdeki çöküntü alanlarının düşük kira değerlerini de sayabiliriz.

---

3 DİE'nin gerçekleştirmiş olduğu bir ankete göre 2004'te konut masrafları Türk bir ailenin bütçesinin ortalama olarak %27'sini oluşturmaktadır. İşyeri ve konut arasında ulaşım masraflarını azaltmak kaygısı işyerinin yakınında ve çoğunlukla pek de "hoş" olmayan bölgelerdeki yerleşimleri açıklamaktadır.

4 En yüksek kira değerleri son dört yılda çok büyük bir artış göstermiştir.

TABLO 1
2005 Nisan Ayında En Düşük Kira ve Satış Fiyatları

Semtler	*2005 Nisan ayında ortalama en düşük kira değerleri (Milyon Türk Lirası)*	*2005 Nisan ayında ortalama en düşük satış değerleri (Milyar Türk Lirası)*
Beylikdüzü	400	60
Beykoz	400	60
Erenköy	500	150
Avcılar	500	60
Kartal	500	120
Kurtköy	500	60
Ümraniye	500	75
Zeytinburnu	500	80
Kavacık	500	70
Tuzla	600	70
Bağcılar	600	70

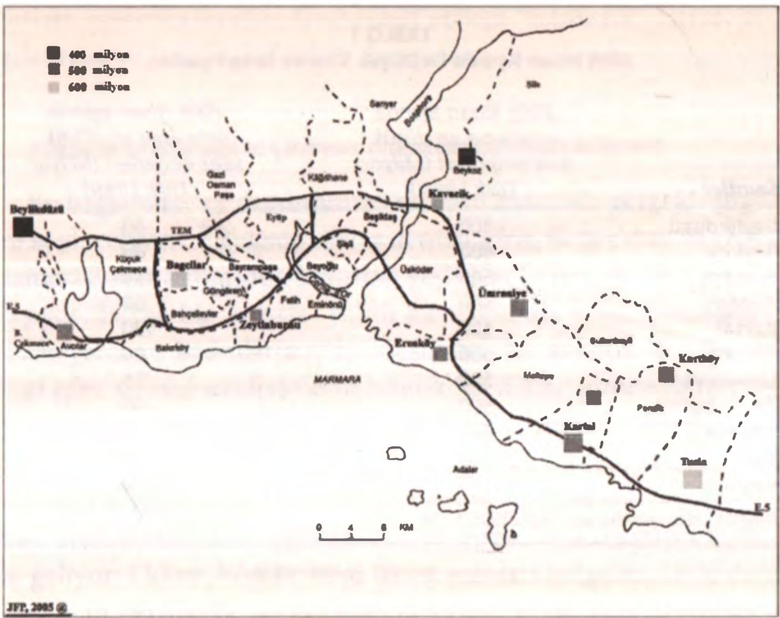
Kaynak: *Hürriyet-Emlâk*, 14.04.2005, s. 18.

Deniz kenarında olmasına rağmen Avcılar'da kiraların düşük kalmasının nedeni 1999 Depremi'nin verdiği zarar. Sismik veriler, giderek önem kazanan çevresel nitelikler haline geliyor, 1999 Depremi'nden beri kentsel alanın yeniden oluşturulmasında ve konut değişikliklerinde önemli bir rol oynuyor. Konut değiştirme olanağına sahip olanlar, depreme daha dayanıklı olduğu söylenen bölgelere yerleşiyor.

Zenginlerin nişleri: Olumsuz bir dağılım

Kapalı konut kompleksleri: Aşırı bir örnek

Özel konut komplekslerinin dağılımı farklıdır. "Deniz manzarası", alıcılar tarafından da, konut komplekslerinin tasarımcıları tarafından da en çok göz önünde bulundurulan nitelik. Sitelerin reklam görüntülerinde yer verilen manzaralar, neye önem atfedildiğini kolaylıkla açığa çıkarıyor. Deniz yerine bir havuz ya da göl de (Büyükçekmece'deki gibi) "iş görüyor"; örneğin, Alkent 2000'nin Büyükçekmece Gölü'ne yakınlığı vurgulanıyor.

Harita 1. *Nisan 2005'teki en düşük kiralar.*

Aynı şekilde, ormana yakınlığa da değer veriliyor: megapolün kirli havasından yalıtan orman, koruyan orman, dinlendiren orman. Dolayısıyla, İstanbul İli'nin en ormanlık iki ilçesi olan Beykoz ve Sarıyer İlçelerinde, fiyatı 1,5 milyon ABD dolarını geçen villaların bulunduğu çok sayıda kapalı konut kompleksi olması şaşırtıcı değil. Bahçeköy'de bulunan özel Saklıkoru Sitesi, orman yerleşimlerinin en iyi örneklerinden biri: ormanın içerisinde, çam ağaçlarının arkasında, yamaçta ve vadi eteklerinde gizlenmiş, villaların yoldan ayırt edilemediği hakiki bir kaçış noktası. Acarkent'in bu özelliği, sitenin reklam mesajında da ön planda tutuluyor. Özel şehre yaptığım ziyaretlerden birinde verilen broşürde yazılanı naklediyorum: "*[...] Acarkent'in farkı parıldayan atmosferi ve temiz havasıyla başlar. Ormanın ortasında, rengârenk bir dünya. [...] Acarkent Saip Molla Özel Orman alanı içerisinde 2.291.220 m² bir alanda kurulmuş olup İstanbul'un başlıca merkezlerine 15 dakika uzaklıktadır [...]*"

Fotoğraf 1. *Kapalı bir konut kompleksinde suni çevre (2003, Kemerburgaz).*

Yüksek gayrimenkul değerlerinin coğrafyası

En yüksek kira ve satış fiyatlarının ortalamasından hazırlanan Harita 2, yüksek sınıfların çevresel tercihlerini belirlemeye yardımcı olan belirli kutuplaşmaları ortaya koyuyor. Kira veya satış fiyatları olsun, ortak noktaları ya Boğaz kenarında (Yeniköy, Beşiktaş, Sarıyer, Emirgan), ya Marmara Denizi sahilinde (Yeşilköy, Ataköy, Florya), ya da yeşil alanların yakınında (Acıbadem, Bahçeşehir, Ataköy, Zekeriyaköy ve Kemerburgaz) bulunması olan birçok mahalle ve ilçe mevcut. Gayrimenkul değerlerinin dağılımının anlaşılmasında merkez-çevre modeli tamamen etkisiz kalıyor; örneğin tarihî (ve geometrik) merkez mahalleleri en çok değer biçilen mahalleler arasında yer almıyor

Gayrimenkul değerlerinin dağılımında çevresel niteliklerin önceliğine tam olarak uymayan üç örnek söz konusu: Etiler, Nişantaşı, Teşvikiye ve Ataşehir. 1980'lerin kentsel dönü-

Harita 2. *Ocak 2005'teki en yüksek kira ve satış bedelleri.*

şümüne katılmadan önce yeşil ve havadar bir semt olan Etiler'in çekiciliği, işlevsel ve ticari bir merkez olmasından ve kolay erişilebilirliğinden geliyor. Nişantaşı ise, kuruluşundan 19. yüzyılın sonuna kadarki "seçkin mahalle" geçmişiyle (Mağgönül, 2005) ve ticari, kültürel altyapısıyla tanınıyor. Asya Yakası'nın iç kısımlarında bulunan Ataşehir'de gayrimenkul değerlerinin yüksek oluşu ise, ikinci çevre yolunun durumuna ve yeşil alanların dikkatlice düzenlendiği "inşa edilmiş çevre"den kaynaklanıyor.

Ayrımcılığın yeniden yapılanması ve ölçekleri

"Anormallik"lerin hızla giderilmesi

Son birkaç senedir nüfus gruplarının, en çok aranan özelliklere sahip sitelerin seçim mantığına uygun olarak bir çeşit yeniden dağılımını gözlemliyoruz. Başka bir deyişle, denize ya da

boğaza yakın olan fakir mahalle veya bölgeler gitgide daha çok anormallik gibi algılanmaya, yerlerini daha yüksek sınıflara hitap eden konut komplekslerine bırakmaya başladılar. 2004'ün Mart ayından itibaren İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin başında olan AKP'li kadronun, aynı yıl başlattığı "kentsel yenileme" siyasetinin hedefi, en üst ekonomik düzeydekileri en iyi sitelerle buluşturmak için sosyo-coğrafî anormallikleri azaltmaktan başka bir şey değildir. Örneğin, İkinci Boğaz Köprüsü'nün Avrupa Yakası'nda bulunan Küçük Armutlu Mahallesi'ne gitgide daha çok göz dikilmektedir. Çoğunluğu 1960 ve 1980 yılları arasındaki iç göçle kente gelenlerden oluşan bir nüfusun ikamet ettiği bu mahalle, en yüksek kârın elde edilebileceği nitelikte bir boğaz manzarasına sahip. Bugün, yaşam düzeyini destekleyen emlak programlarıyla katmerlenmiş teknolojik bir proje, 30.000 insanın ikamet ettiği eski ve kendiliğinden oluşmuş bu alanı tehdit ediyor.

Haliç kıyılarında da benzer bir süreç yaşanıyor; zira bu bölgenin "çevresel değeri" bir süredir yeniden keşfedilmiş durumda. 2004 Yazı itibariyle Eyüp İlçesi'nin Karadolap Mahallesi'nde yürütülen kamulaştırmalar bu siyaseti canlandırdı. "Sel riski" gibi aldatıcı birtakım bahanelerle asıl yapılan şey, Arnavutluk göçmenleri tarafından 1950'lerde çok sayıda fabrikanın yakınlarında oluşturulan işçi mahallesini küçültmek ve yeniden ele geçirilmiş sahayı, konut ve yaşam düzeyini destekleyen ticari altyapı programları şeklinde değerlendirmek.

Sonuçta tarihsel bakış açısına göre, yüksek sınıflar tarafından aranan sitelerin artışını gözlemliyoruz. Öte yandan, bazı bölgelerde sürekli konutların yerini ikincil konut olarak sayfiyeler alıyor. Beykoz'dan Pendik'e uzanan Asya Yakası, birincisi 1973'te ve ikincisi 1988'deki Boğaz Köprülerinin inşasına kadar, deniz kenarında ya da kırsal alanda bulunan bu ikincil konutlarıyla biliniyordu. Sonradan bu konutların birçoğu sürekli konuta çevrildi. Bu yakada genellikle ormanlık çevre ve yüksek duvarlar muhafaza edilmiş, hatta inşa edilmiş olanlar yoğunlaştırılmış: Eskiden yazın ve hafta sonları tek bir ailenin (azınlık ya da değil) oturduğu yerlerde artık birçok aile oturu-

yor. Tabii yine de, *konak* veya *malikâne* gibi eski adlandırmalar korunuyor. Kentsel alanın gelişimine paralel olarak, kentleşme sürecinin biçimsizleştirdiği ve adeta yuttuğu birçok site, eskisi kadar rağbet görmez oluyor. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde değerlenen, Avrupa ya da Asya Yakalarında veya Haliç kıyılarında bulunan ve "Tatlı Sular" olarak da adlandırılan birçok mesire de bu durumda. Sadabad'ın durumu buna örnek teşkil ediyor. Yüzyıllar boyu "Avrupa'nın Tatlı suları" olarak anılan, Haliç'in yukarısındaki bu bölgeden 20. yüzyılın başlarında gittikçe uzaklaşıldı. 17. yüzyıldan itibaren çadırları ve sarayı bir araya getiren ve sarayvari bir kompleks olan Sadabad, 2000'lerin başından beri çeşitli evrelerle yok ediliyor. Yerel iktidarların Sadabad'ı yeniden canlandırma girişimleri bu koşullarda sonuçsuz kalacak gibi gözüküyor.

Yine tarihsel deneyime bakarak en değerli bölgelere sahip çıkılmasına askerlerin öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Askeriyenin toplumsal ve siyasi ağırlığının önemi sayesinde, Beşiktaş ya da Sarıyer İlçelerinde askerî hiyerarşinin üst kademe üyeleri için boğaz kıyılarına ilk konut kompleksleri inşa edilmiş.

Zengin ve "fakir" ilçeler

İlçe ölçeğinde (Tablo 2), DİE'nin tedarik etmiş olduğu gelirlerle ilgili veriler, kabaca zengin ve fakir ilçeleri tespit etmemi sağladı. DİE'nin bu sınıflandırmasındaki sorun, gelir vergilerinin de hesaba katılmış olması. Çünkü bu hesaplama şekli nedeniyle, Gebze, Zeytinburnu ve Kartal gibi sanayi ilçeleri ya da Eminönü, Beyoğlu, Fatih gibi ticari ilçeler, çoğunluğu işçi olan ve yaşam düzeyi düşük bir nüfusu barındırmasına karşın, iyi konumda gözüküyor. Aynı sınıflandırma, Şişli, Bakırköy, Kadıköy ve Beşiktaş için ise daha anlamlı. Öte yandan, 2004 Martı'nda gerçekleşen belediye seçimlerinin sonuçları, bu "zengin" ilçelerde CHP'ye destek veren kesimin yaşadığını ortaya koydu.

TABLO 2
İstanbul İlçelerinin Üretmiş Olduğu Zenginlik
(Türkiye Toplamında 910 İlçe Olmak Üzere)

Türk hiyerarşisi içindeki dereceleri	*İlçenin ismi*	*GSMH oranı*	*İlçelerin gelir oranı*
1	Şişli	1,97	9.35
2	Bakırköy	1,86	8.78
4	Gebze (*)	1,76	35,53
8	Kadıköy	1,68	7,96
11	Beyoğlu	1,40	6,60
12	Eminönü	1,33	6,28
17	Zeytinburnu	1,05	4,96
22	Fatih	0,87	4,13
24	Beşiktaş	0,85	4,03
25	Kartal	0,84	3,96
28	Bahçelievler	0,77	3,65
29	Bayrampaşa	0,71	3,35
31	Avcılar	0,66	3,11
32	Üsküdar	0,66	3,14
33	GOP	0,64	3,03
34	K.çekmece	0,64	3,05
44	Kağıthane	0,54	2,54
49	Ümraniye	0,48	2,26
55	Güngören	0,43	2,03
61	Eyüp	0,38	1,82

Kaynak: DİE; (*) İstanbul'un kentsel alanına işlevsel olarak entegre edilmiş bu ilçenin yönetimi sınırdaş Kocaeli'ye bağlı olmaktadır.

Topografya ve sosyal coğrafya

Toplulukların rastlantılarla oluşan topografyası göz önünde bulundurulduğunda İstanbul, çevresel değerleri birbirinden çok farklı olan birçok "çevre" sunuyor. Bunlardan biri olan yokuş, kentleşmeyi ve yer değiştirmeyi zorlaştıran gündelik bir gerçeklik olmakla birlikte, kentsel doku üzerinde belirleyici bir etmen. Topografik verilere göre konut biçimlerinin dağılımına baktığımızda sahiplerince inşa edilen, tek katlı eski *gecekondulara* da yüksek katlı olan yenilerine de, zorlukla kentleşebilecek –yamaçlar ve vadi etekleri gibi– yokuşlarda rastlıyoruz. İnşaata uygun bölgeler ise "meşru" kentleşmenin gerçekleştiği alanlar. Böylece yokuş ve düzlük arasında gittikçe daha çok belirginleşen toplumsal bir karşıtlık (Fotoğraf 2) olduğunu göz-

Fotoğraf 2. *Ümraniye'de topografya ve konutsal ayrışma, Mayıs 2004.*

lemliyoruz. Başka yerlerde olumsuz bir ayrımı çağrıştıran "yokuş", Boğaz'a yakın olduğunda farklı bir biçimde değerlendiriliyor. İstanbul'un kent manzarası bu şekilde topografik kriterlere göre oluşan toplumsal bir bölünmenin işareti. Dolayısıyla çevre-merkez gibi büyük karşıtlıkların ötesinde, tüm ayrımlarını ve görünüşlerini de göz önünde bulundurarak konut yerleşimlerini çok titiz bir ölçekte incelemek gerekiyor.

Dikey ayrım: "Merkezî" mahalleler örneği

Öte yandan, halen toplumsal olarak paylaşılan mahallelerde "ekolojik niş" diyebileceğimiz bazı toplumsal ayrımlar mevcut. Boğaz, Haliç ve Marmara Denizi manzarası olan yüksek katlar, en fazla rağbet gören seçenekler Aynı binanın içerisinde, manzaralı katlar ile manzarası olmayan katlar arasında, birbirinden çok farklı ve birbiriyle etkileşime girmeyen, adeta iki ayrı toplumsal dünya, varlıklarını birlikte sürdürüyor. Örneğin

Galata'da teraslar ve "deniz manzaralı katlar", bazılarının *mutenalaştırma* (*gentrification*) (Uzun 2001) diye adlandırdığı "yeniden ele geçirme" sürecinin başlarına denk gelen 1980'lerin sonlarından itibaren iktisadi, toplumsal ve kültürel sermayesi yüksek olanlar tarafından sömürgeleştirilmiş durumda. Bunun sonucunda yabancıların, yurtdışında yaşamış olan Türklerin ve medyanın ya da genel olarak hizmet sektörünün üst kademelerindekilerin oturduğu üst katlar ile bu tarihî mahalleyi etkileyen büyük toplumsal değişimden sonra gelen işgalcilerin oturduğu alt katlar[5] arasında güçlü bir toplumsal tabakalaşma söz konusu. Azınlık nüfuslarının gidişinin ardından başlayan bu toplumsal değişim, 1950'lerde başlamış olan büyük Anadolu göçüyle gelen yoksul nüfusların, kendilerine ait olmayan binalara yerleşmesinden ibaret. Alt sınıfların tarihî mahallelerdeki bu katları boşaltmasıyla, bu "karma" mahallelerde emlak fiyatlarının 1990'ların sonundan itibaren büyük bir artış gösterdi. Siyasi ve demografik tarihin çatışmaları ise, bu sırada halen var olan birtakım anormallikleri de beraberinde getirdi.

Sonuç olarak İstanbul, çok dar bir ölçekte bakıldığında en yoksullar tarafından yasadışı işgal yoluyla yatırım yapılmış ve aşınmış olan, yoksulluk ve aşırı güvencesizlik nişleriyle anılıyor. Özellikle azınlıkların 1950'lerde başlayan gidişiyle ve bu gidişlerden arta kalan sayısız hukukî engellemelerle ortaya çıkan boşlukların neredeyse hiçbiri giderilmiş değil.

Sonuç: Kamu yararı krizi, kamusal eylem krizi ve çevre

İstanbul örneğinde, toplumun tüm kesimleri, en çok kabul gören çevresel özelliklere sahip kentsel bölgelere eşit erişim olanağına hiçbir biçimde sahip değiller. İktidarlar, yaşam düzeyini destekleyen konut programları aracılığı ile seçici sahiplenme ve kentsel alanın toplumsal bölünme mantığına katkıda bulunuyorlar. Kaliteli çevrenin "en çok ödeyenler"e satılması, "kamu yararı" (dolayısıyla paylaşılan yarar) kavramının siyasî söy-

5 Halen kapıcı ve ailesinin oturduğu ya da kanunsuz atölyelerin kurulduğu zemin ve bodrum katlarını saymadan.

lemde ses getirmemesi ve eşitsizliği engellemesi gereken politikaların güçsüzlüğü, ayrımcılık olgusunun gelecekte daha da ağırlaşacağını düşündürüyor.

ÇEVİREN *İlknur Kurşunlugil Tunçer*

KAYNAKÇA

Bali, R.N. (1999) "Çılgın Kalabalıktan Uzak... ", *Birikim*, İstanbul, No 123, Temmuz 1999, s. 35-46

Güvenç, M. (1996) "İstanbul'u Okumak I: Statü-Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, No 71/4, s. 6-58. (IFEA)

Güvenç, M. (1997) "İstanbul'u Okumak II: Mahalle Düzeyinde Konut Mülkiyeti-Statü Farklılaşmasına İlişkin Bulgular Nasıl Genellenebilir?", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, No 72/1, s. 153-171.

Güvenç, M. (1998) "Beş Büyükşehirde Statü-Gelir Temelinde Mekânsal Farklılaşma; İlişkisel Çözümlemeler", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı, s. 115-138.

Kurtuluş, H. (ed.) (2005) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Ankara Bağlam, 309 s.

Mağgönül, A.Z. (2005) *'Seçkin' Semtin 'Seçin' Sakinleri. Teşvikiye-Nişantaşı*, İstanbul: Kitabevi, 239 sayfa.

Öncü, A. (1999) "İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", *Birikim*, İstanbul: No 123, Temmuz 1999, s. 26-34

Sönmez, M. (2001) *Gelir Uçurumu. Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, İstanbul: Om Yayınları, 205 sayfa.

Sönmez, M. (2002) *Kriz ve Yoksullaşma*, İstanbul: İletişim Yayınları, 248 s.

Uzun, N. (2001) Gentrification in Istanbul: A diagnostic Study, Utrecht, KNAG/ Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht, *Nederlands Geographical Studies*, No. 285.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İstanbul'a Göç

Mezarlıklar: Güncel Demografik Dinamiklerin Canlı Kaynakları*

İstanbul'un güncel demografik dinamiklerine ilişkin verilerin (göç dinamikleri veya içsel dinamikler anlamında) son derece az oluşu, mevcut verilerin güvenilmezliğine eklenince bu konuda alternatif kaynaklar aramak bir zorunluluk halini alıyor. Bunlardan biri de mezarlıklar. Mezarlıklar aslında, yalnızca "sakinlerinin" hayatlarından değil, ilk bakışta göremeyeceğimiz başka pek çok şeyden de "bahseder" Mezar taşları, bazen ölmüşlerin geldikleri yerler (ülke, şehir, köy), bazen İstanbul'a gelişlerine kadar izledikleri yol hakkında değerli bilgi kaynaklarıdır. İstanbul araştırmacılarının ilgisiz kalamayacağı detaylara sahip mezar taşlarından bazıları, toprağa verilen kişinin ölüm öncesi yolculuğunun özetini barındırıyor. Mezarlıkların incelenmesi bir ölçüde çevre mahallelerdeki göçlerin ve yerleşmelerin tarihini zenginleştirmeye imkân tanıyor. Bununla birlikte, bu kaynakların çerçevesi çizilmesi gereken sınırları da var: Mezarlıklara, sahip olmadıkları anımsatıcı güçler atfedilmemeli. Bu kaynakları kullanmak isteyenleri etkileyecek zorluklar neler? Bunlardan etkilenmemek için ne gibi önlemler alınabilir? İstanbul kentsel alanının kuzeybatısındaki Gazi-

(*) *Anatolia Moderna*, sayı 9, Ağustos 2001, s. 217-235.

osmanpaşa İlçesi'ndeki (bundan sonra GOP olarak anacağım) yeni mezarlık örneklerine başvurarak yanıtlamaya çalışacağım sorular bunlar.

Günümüz metropolündeki şehir mezarlıkları

Mekânsal kentsel yapı ile nekropolitan yapı arasındaki şekilsel analoji

Mezarlıkları ve çevrelerindeki mahalleleri dolaşırken hemen ilk bulguyla karşılaşıyoruz: mezarlık düzeni ile kentsel dokunun düzeni arasındaki yapısal ilişki. Diğer bir ifadeyle, "nekropolitan" doku ile "metropolitan" doku benzer biçimlerde oluşmuş ve oldukça benzer bir mantıkla dönüşmüş görünüyor. Üstesinden gelinmesi zor olan direnişin bir versiyonunu, "bina" dizimi ilkelerinde, boş alanların sahiplenilmesinde görüyoruz. GOP'un her yerinde rastladığımız, geometrik ulaşım yolları ile uyumsuzluk içindeki *gecekondu* yerleşimleri, mezarlıklarda alelacele yükselivermiş mezarlara tıpatıp benziyorlar. İllegal mezarları ifade eden *mezarkondu* sözü, meşhur *gecekondu* sözcüğünden türetilmiş.

Buna bir de, mezarlıkların da, çevresel kent alanı gibi oldukça evrimsel bir yapıda bulunması eklenebilir: Ağaç dallarıyla dolu veya çakıllı bir tepeciğe sıkıştırılmış "beklemedeki mezarlar"ın sayısı fazla; ancak bunlar zamanla "sağlam" mezarlara dönüşüyor. Bir göçmenin sabit mekânına yerleşmeden önce genellikle geçici yerleşimlerde konaklaması gibi, mezar tarihinde yazılı ölüm tarihi de mezarın yapıldığı tarihle aynı olmayabiliyor. Paralelliği göstermek için, eskilerin yerini almaya başlayan yüksek mezarların yarattığı "çerçevenin dikeyleştirilmesi" sürecinden bahsedebiliriz. Bu olgu, alanın dar ve pahalı olduğu, daha yoğun ve görünürlüğü yüksek mezarlıklarda (Zincirlikuyu, Aşiyan, Karacaahmet vd.)[1] şüphesiz daha açık biçimde bulgulanıyor.

1 Bkz. "İstanbul'da 'Katlı Mezar' Dönemi", *Radikal*, 14.09.1997 ve "Yer darlığı nedeniyle katlı mezar yapılmaya başlandı. Artık ölmek de lüks", *Yeni Şafak*, 14.09.1997, s. 16.

Kayıtdışı ölüler sorunu

Muhtara –ve kaymakama– göre *kayıtsızlar* bazı mezarlıklarda gerçek nüfusun üçte birini temsil ediyor; periferideki mezarlıklarda gelişigüzel definlere sıklıkla rastlanıyor.[2] Birçok aile yerel otoritelerce belirtilen, yürürlükteki katı prosedürleri izlemek için gerekli harcamayı yapabilecek imkânlardan[3] yoksun; aile üyelerinden birinin vefatı halinde, tıpkı kendi evlerini kendilerini inşa ettikleri gibi, "kendiliğinden defin" yoluna başvuruyorlar. Örneğin, en yoksul periferik nüfus içindeki çocuk ölümlerinin önemi konusunda, mezarlıklar üzerine yapılan bir araştırma, resmî sayılardan farklı sonuçlar sunabilir. Ayrıca nüfus sayımından kaçanların yarattığı kayıt boşluğu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne (İBB) bağlı Mezarlıklar Müdürlüğü'nün defin işlemlerine ilişkin resmî istatistikleriyle tamamlanabilir.

Ölen kişilerin geldikleri yer ve "hayat hikâyeleri"

Belirttiğimiz gibi, mezarlıklar köy adı, o bilinmiyorsa ilçe adı gibi, göçmen-ölülerin geldikleri yerler hakkında değerli göstergeler sağlıyor. Bununla birlikte mezar taşlarından edinilen bilgiyle kesin çıkarsamalar yapamayız; zira doğum yeri her zaman verilmiyor. Periferideki mezarların yaklaşık %60'ında doğum yeri yazılı. Bu nedenle yapacağımız sayımlar ve kayıtlar mezarların yalnızca bir kısmını kapsayacaktır ki bu yetersiz bilgi genel değerlendirmelere izin vermez.

Doğum yerinin belirtilmemesi, ölen kişinin mutlaka İstanbul'da doğduğu anlamına gelmiyor. Tersine, "İstanbul" olarak belirtilmesi, bir anlamda az bulunurluk veya bir ayrıcalık imi olarak görülebilir. Göçmen mezarlarında yatanlar arasındaki "orada doğanlar" veya yakınları, bunu belirterek "fark-

2 1999'da 335 kişinin (24'ü çocuk ve 83'ü kadın) gömüldüğü "*Kimsesiz Mezarlığı" hariç*; karş. *Özgür Bakış*, İstanbul, 26.2.2000, s. 12.

3 Defin masrafları, mütevazı aileler için yüksektir. 1 Ocak 2000'de yer ücretleri şöyleydi: Mezarlığa göre (en "saygın" olanlar Zincirlikuyu ve Aşiyan olmak üzere) kişi başı 50 ila 400 milyon arası; karş. *Özgür Bakış*, 15.12.1999, s. 3. Ücretler ayrıca istenilen hizmete göre değişir: tek kişilik yerler, belirli parselin dışındakiler çok daha pahalıdır.

lı oluyorlar" Periferide "İstanbul", kentsel alanın merkezî mahallelerini ifade ediyor. "Yerli" ölüler ise genellikle kentsel genişleme hareketi içindeki periferik köyün veya mevkiin adıyla biliniyorlar.

Doğum yerinin belirtilmemesi, göçmenin metropole yerleşmesinden sonra memleketiyle sürdürdüğü ilişki tarzından kaynaklanabilir. Belirtilmişse, ölen kişinin bu ağlardan kopmadığı ve kimliğini bu aidiyet üzerine kurduğu hipotezini ortaya atabiliriz. Ancak doğum yerine ilişkin bilgiye yer verilmemesi, ekonomik durumun getirdiği zorluktan kaynaklanıyor da olabilir.

Bazı mezar taşları ölen kişinin dünya üzerinden geçişinin aşamalarının bir özetini sunarken gerçek "hayat hikâyeleri" aktarır. Örneğin *Sanayi Mahallesi* Mezarlığı'ndaki (Kâğıthane İlçesi) bir mezar taşında yazan acılı sözlere bakalım (Fotoğraf 1):

> Kuşlar kadar
> Olamadım
> Sılanın yolunu
> Seçemedim
> Salâ kapısından
> Kuzu seçemedim
> Yaylalara göçemedim
> Soğuk sularından
> İçemedim
> Recep Kızı
> Hava Koçyiğit
> (Ruhuna Fatiha D.1321. Ö. 1980)

Bir "altyapı hizmeti" olarak mezarlık

İncelenen mezarlık ile mahalle arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusu sorulmalı; çünkü mezarlık mutlaka bir "yakınlık donanımı" olarak "işlev" görmez. Deyim yerindeyse mezarlığın "üyelik alanının", yakın mahallenin sınırlarını, hatta başka mahallelere doğru genişleyerek kentsel alanı aştığı bir noktaya ulaşılabiliyor. Neticede bir mezarlıkta şu ya da bu il veya ilçe doğumlu olanların sayısının yüksek olmasından yola çı-

Fotoğraf 1. *Sanayi Mahallesi mezarlığı, 2000.*

karak komşu mahalle veya mahallelerde de aynı durumun geçerli olduğu sonucuna varmamak gerek. Mezarlıklardaki bazı gruplaşmalar, toprakla ilişkili ağlara dönük (ailenin genişliği, şu ya da bu ilin yardımlaşma derneğinin etkisi vb.) olabileceği gibi, onu aşabilir de. Kökleri belli bir mahallede toplanmış bir ailenin üyesi öldüğünde, kendisi orada hiç yaşamamış veya artık yaşamıyor olsa bile, bu mahallenin mezarlığına gömülebilir. Ayrıca, idari anlamda, birçok mahallenin kendi mezarlığı bulunmadığından bu mahallelerin sakinleri nihai istirahatgâhlarını bulmak için başka yere gitmek durumunda kalabiliyor.

Aynı şekilde, mezarlıkların aşırı dolu olduğu ve büyük periferik mezarlıkların taşındığı bir zamanda (Avrupa Yakası'nda Uskumruköy [Sarıyer], Anadolu Yakası'nda Pendik Mezarlıkları gibi) ölülerin "dolaşım"a dâhil olması ve en son ikamet ettikleri yerlerden uzağa nakli giderek zorunlu hale geliyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanı'nın sözleriyle "ölüm yönetimi" artık mahalle ölçeğinde değil, tüm kentsel alan ölçeğinde geçerli. Mezarlıklardaki parsellerin fiyatları da yoksul kesimi kentin en uzak noktasındaki mezarlıkları kullanmak zorunda bırakıyor.

Bununla birlikte, ampirik anlamda, bunların hepsinin mezarlığın büyüklüğüne bağlı olduğunu söyleyebiliriz: Mezarlık ne kadar büyükse, o kadar çok "üyelik alanı" var demektir.

Mezarlıkların söylenmeyenleri: Defin için "memlekete dönüş"

Memleketlerinde gömülmek için "gönderilenler"in oranı hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması, göç tarihi için kaynak teşkil eden mezarlıklara ilişkin en önemli sınırlamalardan biri. Avrupa'ya göç eden ve memleketlerine gönderilip gömülen Türklerle ilgili bilgiye ulaşmamızı sağlayan cemaat-içi mobilizasyon sistemini ve gerçek bir özelleşmiş hizmetler ekonomisinin temelini oluşturan tüm ilgili organizasyonları biliyoruz. "Türkiye'nin içindeki" göçmenler için de İstanbul'da benzer bir sistemin var olduğunu düşünebiliriz.

Özellikle mezarlık sorumlularıyla, tek tek vakalar üzerinden yapılan görüşmeler aydınlatıcı oluyor ve bu tür "memlekete dönüşler"in oranının değiştiği görülüyor. "Cemaatler"e veya cemaate bağlı altgruplara mensup, İstanbul'a yeni yerleşmiş birisinin imkânları elverdiği takdirde "memleketlerine gönderilmesi" ihtimali, uzun zamandır yerleşik olan cemaattekilere nazaran daha yüksek.[4] Örneğin Mardinliler, ölülerini çoğunlukla memleketlerine gönderiyorlar.

---

4 Yeşim Ustaoğlu'nun 1999 yapımı *Güneşe Yolculuk* filmi bu göçmenlerden birinin naşının İstanbul'dan "Doğu"ya gönderilmesi hikâyesini anlatır.

Aynı şekilde, il, ilçe veya köye göre gruplaşma pratikleri sistematik değil: Ne aynı (ve tek) yerden gelen insanların yaşadığı mahalleler mevcut ne de belli bir memlekete ayrılmış mezarlıkların oranına ulaşılabiliyor.[5] Mezarların dağılımı farklı faktörlere bağlı; hatta ölen kişinin memleketine aşırı değer biçilmemesi gerektiği dahi söylenebilir. Mevcut gruplaşmalar genellikle aynı aile veya köyün üyelerinden oluşan *mikro gruplar*'dan ibaret. Bu bakımdan, aynı mahallede veya mezarlık "parselinde" yatan ölmüş hemşeriler grubunun, aynı mahallenin hemşeriler grubunun üyeleri olmaması, kentsel düzenlemeyle ilgili bir analoji sunuyor. Tabii, mezarlıkların zamanla kurulduğunu, dolayısıyla mevcut grupların sadece aynı dönemde şekillenen mezarlık grupları olduğunu akılda tutmak gerek. Ancak parsel ölçeğinde bakıldığında farklı zamanlarda gömülen kişiler de gruplaşabiliyor.

Sonuç olarak mezar sayılarını defnedilen insan sayısından ayırmaya çalışmak gerek; zira aynı mezar birkaç kişiye ayrılabiliyor. Aynı şekilde, mezarların birçok defa kullanılması nedeniyle, mezar taşlarında yazan isimlerin bazen ölmüş kişilere değil, erken davranıp son istirahatgâhlarını hayattayken hazırlayanlara ait olduğunu görmek mümkün. Bu durumda, isim ve kullanım göstergelerinin tek bir doğum tarihinden takip edilmesi gerekiyor. O tarihten itibaren ölüm tarihini eklemek yeterli olacaktır. Ben sayım için aniden ölen/ölümü beklenen ayrımı yapmadım.

Gaziosmanpaşa'nın kuzeyinde ilk vaka çalışmaları

GOP'un kuzeyindeki dört mezarlık

Özel olarak, Arnavutköy, Habibler, Gazi ve Malkoçoğlu Mezarlıklarını inceledim. İlk ikisi periferinin de ucunda, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanı dışında, GOP'un *mücavir alanları*'nda bulunuyor. Diğer ikisi GOP İlçesi Beledi-

5 2010'a gelindiğinde, arazi bulma imkânları hâlen bol olan Hadımköy bölgesinde, birkaç tane "Hemşeri mezarlığı"yla karşılaşılıyor.

yesi'nin (dolayısıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin) yetki alanında.[6]

Gazi Mezarlığı çok büyük (karmaşık şekillerde 1000'den fazla mezar) ve bu mezarların kentsel dokuya eklenişi de bulundukları bölgeninki kadar karmaşık. Habibler ve Arnavutköy Mezarlıkları önceden var olan kırsal yapının ve bahçelerin bir parçası değilse de, sistemsiz ve gevşek bir biçimde dağılmış eski tip "kır evleri"nin, dağınık *apartkondu*'ların oluşturduğu bir dokunun içinde. Eski Edirne Asfaltı'nın kenarında, geniş askerî bölgenin yakınında bulunan Malkoçoğlu Mezarlığı, neredeyse geometrik bir dizilişle sıralanmış fabrika, antrepo ve apartkondulara yakın. Gazi Mezarlığı ise kuzeyde Alibeyköy Barajı'nı koruyormuş gibi görünen çam ormanları, batıda taş ocakları ile güney ve doğuda 1970-1980'lerden kalma eski gecekonduların arasında yer alıyor.

Bu mezarlıkların kuruluş tarihi eskiye dayanmıyor. En eski mezarları dikkate alıp muhtemel yıkımlardan sonraki bakımları yapan çalışanları aramak "yeterli": Mezarlıklardan en eskisi (Arnavutköy'deki) 1960 yılına ait; buna göre, mezarlar, mezarlığın resmî açılışında (1972) zaten oradaydı.

Gazi'de Erzincan doğumlu olduğu görülen bir kişiye ait 1973 tarihli bir mezara (oradakilerin en eskisi); Malkoçoğlu'nda ise Balıkesir doğumlu bir kişiye ait 1978 tarihli bir mezara rastlanıyor. Diğer yandan kent-dışı göçmen mezarlığına dönüşmeden evvel "köy mezarlığı" işlevi gören Habibler, Arnavutköy ve Malkoçoğlu Mezarlıkları daha çok eski mezarlar da barındırıyor. Arnavutköy'deki birçok mezarın, oranın yerlilerine ait olduğunu belirtmem gerek. Bazı mezarlarda ölüm ve mezarın inşa tarihi arasında fark olması dikkat çekici: Bu mezarlar definden sonra yeniden yapılmış veya inşa edilmiş. Öte yandan, 50'lerde ölen bazı Bulgar bölge sakinlerinin mezarları ancak 80'lerin sonlarında düzenlenmiş. Arnavutköy Mezarlığı'ndaki bir mezar taşında, ölüm tarihinin 1936 olarak geçtiğini ve İranlılara ait mezarlar bilmecesinin henüz aydınlanmadığını ekleyeyim.

6 İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce dağıtılan rehberde yalnız bu iki mezarlığın görünmesinin sebebi bu.

Bu mezarlıklar, yalnız kendi çevrelerindeki kişileri barındırmıyor. Politik faaliyetleri veya cemaat ağları dolayısıyla Gazi ile bağları olanlar (Avcılar'da oturup Gazi "şehitlerinden" biri olan Hasan Ocak'ın durumunda olduğu gibi), mahalle dışında yaşasalar da Gazi Mezarlığı'nda kendilerine yer bulabiliyorlar.

Göçmen mezarlıkları

Arnavutköy Mezarlığı'nın adı (Karadenizliler Ailesi Mezarlığı) 1970'lerin başında Karadeniz kıyılarından yoğun olarak gelenlere işaret ettiğinden özellikle önemli. İnşa tarihi 1972; bu nedenle mevcut belediyeye ait ilk mezarlık değil. Camiye çevrilmiş Ortodoks Kilisesi'nin yakınında bir mezarlık daha var. Mezarlık, Trabzon'dan göçmüş tek bir gruba ait gibi görünen mezarlara göre düzenlenmiş, alçak duvarla çevrili grup, mezarlığın kökenlerini yansıtıyor. Bu "bölgesel ayrımcılık" nedeniyle, mezarlık, daha önce ulaşılan karışmışlık ilkesine bir istisna oluşturuyor. Görüldüğü kadarıyla göçmenlerin geldikler yerler şunlar: Bulgaristan, Trabzon, Erzurum ve Ardahan (Tablo 1).

Habibler'deki en kalabalık gruplar Bulgaristanlılar, Erzurumlular ve Sivaslılar (Tablo 2). Ayrıca mezarlığın doğu girişinde Rizelilere ait mezarların bir arada bir arada bulunmasına kar-

TABLO 1
Arnavutköy Mezarlığı'ndakilerin Doğum Yerleri

Geldiği Yer	*İncelenen mezar sayısı*	*İlçeler /köyler*
Bulgaristan	15 (3'ü hayatta)	Şumnu, Şumlu (Çavuş Köyü: 3 ölü)
Trabzon	10	
Erzurum	6	Narman (Yoldere), Horasan (Hacı Halil, Ömer Oğlu), Merkez, (Hoş)
Ardahan	5	Göle (Sürügüden, Kayabeyi)
İran	4	
Arnavutköy	4 (en eski mezardaki ölüm tarihi 1969)	
Yugoslavya	2	
Aksaray	2	

Kaynak: Kişisel anketler, 30.09.2000.

TABLO 2
Habibler Mezarlığı'ndakilerin Doğum Yerleri

Geldiği yer	*İncelenen mezar sayısı*	*İlçeler / köyler*
Sivas	24	Zara: 19 (Ekinli, Şerefye, Müslümabat, Kızık, Akören), Divriği (1: Akbaba), Gürün Hafik (Tavşanlı), Şarkışla (Abdallı)
Bulgaristan	23	Şumnu, Maruflar, Mehmetoğlu, Dere, Razgrat, Kırca Ali (Ağalar Dere), Eski Cuma (Sırcık, Mutaflar), Mestanlı, Boyalı, Çavuşoğlu
Erzurum	22	Oltu, Narman, Horasan (Kamerli), Şenkaya (Esenyurt), Merkez, Tekman (Kanlıca)
Yugoslavya	19	Novipazar: 14, Şumnu, Şumlu, Saraybosna, Gevgeli (Kızıldoğan), Şeban, Manastır
Sinop	16	Türkeli, Boyabat (Kılıçlı, Saraydüzü, Düzkarağaç), Durağan, Gerze (2)
Edirne	11	Keşan (Doğanca), Lalapaşa (Vaysal, 1965), Merkez (1975)
Ardahan	11	Çıldır (Kenardere, A. Çambaz)
Kastamonu	08	Çatalzeytin, Taşkoprü
Rize	08	Merkez (Taşköprü)
Kırklareli	07	
Trabzon	06	Araklı (Pervane), Sürmene
Malatya	06	Arguvan
Kars	05	Merkez (Karakilise), Sarıkamış, Arpaçay (Polat)
Erzincan	05	Tercan
Muş	03	
Tokat	03	Erbaa
Samsun	03	
İnebolu	03	Özlüce
Düzce (Bolu)	02	(Selamlar)
Yozgat	02	Merkez (Ilısu)
Tekirdağ	01	Malkara

Kaynak: Kişisel anketler, 03.01.1997.

şın, Arnavutköy Mezarlığı'ndaki Trabzonluların mezarlarında olduğu gibi alçak bir duvarla "ayrılma" olmadığı göze çarpıyor.

Gazi Mahallesi'nde Tunceli, Siirt ve Erzurumlulardan açıkça "ayrılan" Sivaslılar mevcut (Fotoğraf 2 ve Tablo 3).

Malkoçoğlu'na ilişkin sayılar ise şöyle (Tablo 4):

Habibler ve Arnavutköy Mezarlıklarında rastlanan *İstanbullu* ibaresi, aidiyet duygusunun daha yüzeysel kaldığı metropol merkezinden farklı bir yerde bulunulduğunu hatırlatıyor (Tablo 5).

Aynı çerçeveye göre çizilmiş göç hikâyesi

Bir anlamda temel olan "Balkan" (20'lerde Trakya'dan göç ettirilenler; 50'ler ve 80'lerde gelen Bulgarlar; 60'larda buraya yerleşen Yugoslavlar) katkısıyla, bu vaka araştırmasından kuzey GOP'un özel göç tarihini çıkarsayabiliyoruz. Ayrıca 1960'ların sonundan itibaren Karadeniz ile Orta ve Doğu Anadolu'dan başlayan hareket de açıkça görülüyor. Bu ayrı göç dalgalarının ardı ardına geldiğini düşünmekse doğru değil; çünkü bölgeye göç eden grupların akışlarının eşzamanlı olduğu ve birbiriyle karıştığı biliniyor.

Fotoğraf 2. *Gazi Mahallesi Mezarlığı 1997.*

TABLO 3
Gazi Mezarlığı'ndakilerin Göçtükleri Bölgeler

Geldiği yer	*İncelenen mezar sayısı*	*İlçeler/köyler*
Sivas	32	12 Zara (Beypınarı, Türkyurdu, Bolucan Culhali, Kısık), 9 Divriği (Akbaba, Çamurlu, Çayören), 8 Hafik (Beşpınar, Öğrencik, Esenli), 2 Kangal (Dere köyü), 1 Koyulhisar.
Tunceli	08	Ovacık (Koyun Gölü, Karayonca, Halitpınar, Arslan Doğmuş, Akyayık), Merkez (Kocakoç), Pülümür (Kızılmescit)
Siirt	07	Dolu (Harman), Şirvan (Oltu), Baykan (Dilektepe),
Erzurum	06	Aşkale, Oltu (1), Tekman (Çatkale), (Başkut, Dere), Hınıs (Dikili)
Yugoslavya	05	Lumnisa Köyü, Moystir, Şumnu,
Bulgaristan	04	Filibe, Silistre, Çatak,
Gümüşhane	04	Kelkit (Salyas)
Kars	02	
Kastamonu	02	
Erzincan	02	Kemaliye
Artvin	02	(Sarayözü)
Sinop	03	Gerze
Ardahan		
Bingöl	01	Kığı
Batman	01	
Selanik	01	
Rize	01	
Çorum	01	Kargı (Saraçlar)
Diyarbakır	01	
Ankara	01	
Bayburt	01	
Yozgat	01	
Van	01	(Ayarlı)
Batman	01	Beşiri
Malatya	01	Gariban

Kaynak: Kişisel saptamalar, 06.01.1997.

TABLO 4
Malkoçoğlu Mezarlığı'ndakilerin Doğum Yerleri

Geldiği yer	*İncelenen mezar sayısı*	*İlçeler /köyler*
Erzurum	06	Horasan (4), Narman (Pınaryolu), Oltu, Sarıkamış
Bulgaristan	04	Ayşeli, Eski Cuma (03)
Sinop	03	Türkeli, Durağan
Kars	02	Sarıkamış
Tunceli	02	Nazimiye (Aşağı Bolluca)
Adıyaman	02	Gerger
Samsun	02	
Edirne	01	Keşan
Malatya	01	Merkez
Çankırı	01	(Kurşunlu)
Trabzon	01	Sürmene
Yugoslavya	01	Şum
Sivas	01	Zara (Müslümabat)
Erzincan	01	Kemaliye

Kaynak: Kişisel anketler, 21.02.1997.

TABLO 5
Arnavutköy'deki Erken Ölümler

Geldiği Yer	*Doğum-ölüm yılları**
İstanbul	1979-1990
Bingöl	1957-1991
Erzurum	1990-1993
Trabzon	1993-1997
Arnavutköy	1947-1969
Ardahan	1969-1996
İran	1960-1970
İran	1915-1943
Bandırma	1940-1988
Arnavutköy	1978-1996
Arnavutköy	1963-1995
?	1956-1987
?	1976-1984
Sinop-Gerze	1954-1991

(*) En düşük yaşam süreleri

"Kazılması" gereken özgün bilgiler

Ülke genelindeki ölüm oranlarından (binde 20 civarında) ve beklenen yaşam süresinden (kadınlar için 70, erkekler için 67 yaş civarı) yola çıkılarak çocuk ölümlerine ve genel olarak ölümlere ilişkin bazı hipotezlere ulaştım. GOP periferisindeki mezarlara ilişkin incelemem sonucunda bu rakamları sorgulama ihtiyacı duydum: Hem bölgedeki ortalama yaşam süresi genel değerlerden düşük, hem anonim mikro-mezarların (ayaklarınızın içine battığı, yarım kol boyunda küçük toprak tepecikler) sayısı oldukça yüksek, hem de 50 yaşından önce ölen kişilerin sayısı dikkat çekici. Arnavutköy'de incelenen 50 mezarın 13'ü erken yaşta ölen kişilere ait (50 yaş öncesi ölümler için bkz. Tablo 5, s. 243). Bunlardan birinin babasının, mezar taşına yazdırdığı yazı oldukça dokunaklı: "Küçük kuştun. Uçtun yuvandan. Amansız bir dert geldi. Ayırdı seni annen ve babandan..."

Mezarlarda yer verilen farklılık ifşaatının örneklerinden biri de Alevîlerin kullandıkları simgesellik biçimleri. Ölen kişinin Alevî olduğunu gösteren, mezar taşının köşesindeki mavi veya kırmızı lale motifleri, adeta ölüme ait farklı bir görünürlük yaratıyor; bu laleli mezarlarda, Kuran'dan alınan alışılagelmiş Arapça ifadeler yer almıyor.

Göçten etkilenmiş hayat hikâyelerinden

Gazi Mezarlığı'nda, çalışma ve sürgünle tanımlı bir varoluşu iç acıtıcı şekilde özetleyen şu metne rastgeldim:

> "Gurbet ilde ızdırap çeken aliyim
> Ben 25 yıl zalim Almanya'da çalışarak
> gençliğimi yıkıp bitiren aliyim
> Ben 11 yıl süresiz hiç izine
> gelmeyen Anavatan evlat hasretinden
> Yanarak kahpe feleğe can veren
> Aliyim
> Elveda Yalan Dünya"
> (Ali Çoban, Erzurum, Hınıs, 1938-1989)

Yine Gazi Mezarlığı'nda iki ilgi çekici metin daha saptadım:

Akbaba Ailesi
Ben Dersimin Munzurudur,
Benim çepeçevre saran
Sıralı kalkan dağların.
Munzurdur benim
Sütbeyaz akan kanım.
Gurbette oldu
Mezarım

Ve kafiyesiyle dikkat çeken bir mezar yazısı:

Ateşçi Ailesi
Vilayetimiz Sivas Zara
Zalim kader beni getirme dara
Gurbetten gelmişim bir zaman sonra ara
Sivas doktoru bana bulamadı çara
Selam olsun geride kalan dostlara
Şu dünyaya geldim geleli
Yüzüm gülmedi derdim nedir kimse bilmedi
Gurbetten gelmişim kader önüme girdi
Daha yorgunluk terimi silmeden

Sonuç: Sistematik çalışma ihtiyacı

Bazı metodolojik çekincelerin korunarak çalışılması şartıyla, mezarlıklar İstanbul'daki göç ve demografi hakkındaki yerleşik söylemi kırmak için zengin bir kaynak sunuyor ve çalışmaların derinleştirilmesi ve sistematize edilmesi gerekiyor. Mezarların kesin sayımı ve güvenilir istatistiklere ulaşılması için ideal yöntem, detaylı fotoğraflarının çekilmesi olacaktır. İstanbul Belediyesi Harita Müdürlüğü'nün yeni bastığı (2000) Hava Atlası bir ilk adım olmakla beraber, güvenilir bir hesaplama yapmak için yeterli değil.

ÇEVİREN *Işıl Nart*

KAYNAKÇA

Adları Yok, Sadece Numaraları Var. *Özgür Bakış*, İstanbul, 26.2.2000, s. 12.

Çoruhoğlu, Y. (1993-94) Mezar Taşları, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 438-445.

İstanbul'un Altın Yılları. 1994-1998, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1998 (bkz. Cilt 1).

Mezarlıkları Korumak Görevimiz. s. 118-133 ve Cilt 4: "Mezarlıklar Müdürlüğü", s. 82-83).

Ölüme Bile Zam Geldi. *Özgür Bakış*. 15.12.1999, s. 3.

Sessiz Dünya'nın Duygu Taşları. *Cumhuriyet*, 26.03.1999, s. 11.

Uluslararası Göç Sisteminde İstanbul'un İşlevi: Ticari Liman, Dağılım Merkezi, Dar Koridor ve Çıkmaz*

Mayıs 2003'te bir ihbar üzerine polis Beyoğlu'nda 90 metrekarelik terk edilmiş bir binada 58 kaçak göçmen (Hindistanlı, Pakistanlı ve Bangladeşli) buldu. Rehberleri tarafından küçük gruplar halinde bir haftalığına bu kenar mahalleye getirilen, nihai amaçları İtalya'ya varış olan göçmenler, yolculuklarına ilişkin talimatları bekliyorlardı. Türkiye'ye girdikleri Türk-İran sınırına götürüldüler.[1] Nisan 2003'te İzmir'de yakalanmalarından kısa süre önce kara yoluyla İstanbul'dan Yunanistan'a geçirilmek için 2000'er dolar ödeyen 50 kadar yabancının durumu, Türkiye'de "insan ticareti" faaliyetlerinin sıradanlaştığını ve İstanbul'un uluslararası göç sistemindeki odaklardan biri olduğunu akıllara getirdi. Çoğunluğu Pakistan ve Bangladeşli olan bu yabancılar, Yunanistan'a vardıklarını söyleyip kendilerini Ege'nin kırsal alanına bırakan yerel kaçakçılarca kötü muameleye uğratılmışlardı.[2] Bu olaylar istisna değil, yalnız bası-

(*) *REMI*, CNRS/Migrinter, cilt 19 (2003), no. 3, "Moyen-Orient: Mutations Recentes d'un Carrefour Migratoire" (derl. William Berthomière, Mohamed Kamel Doraï ve Stéphane de Tapia), s. 173-204 (Mustafa Aslan katkısıyla).

1 Bkz. *Zaman*, 6.05.2003, s. 2.

2 Evrensel olan bu tür yanlış anlamalar 1960-1970 yıllarının Türk sinemasında ele alınmıştır (Kaçakçılar Almanya'ya gitmek için para ödeyen Anadolulu köylüleri utanmazca İstanbul'da bırakırlar).

na yansıyan olaylara bakıldığında bile, son birkaç yıldır uzadığı görülen bir zincirin halkaları. Bu yakalanmalar, Türkiye üzerinden Avrupa'ya[3] yapılan transit geçişlere ve İstanbul'daki diğer yabancı dolaşım ve hareketliliklerine göz atmayı sağlayan kısmi göstergeler.

Elbette, İstanbul'dan transit geçen turistlerin hareketlerini, iktisadi hesaplardan kaynaklanan, çoğunlukla kısa süreli ve sık kalışlardan; yasal veya yasadışı uluslararası hareketliliklerden; iş veya ticaret hareketliliklerinden (kısa süreli gidiş-gelişler yapan Romanyalı, Rus, Ukraynalı, Makedonyalı ve Kuzey Afrikalılar) ayırmak her zaman kolay veya yerinde değil. Kullanılan tanımlayıcı kategoriler genellikle zayıf, göreli ve değişken; zira söz konusu gruplardakilerin bir "kategoriden" diğerine geçişi gayet kolay olabiliyor (örneğin, turist vizesinin süresi bittiğinde). Ayrıca, sahte evrak taşıyan kaçak göçmenler, turist veya transit yabancı muamelesi görebiliyor.

Bundan başka, "yabancı" ve "kaçak" terimlerinin yanlış anlaşılması da sorun yaratıyor. Türkçe'deki "yabancı" sözü, Fransızca'dakiyle aynı anlamlarda değil (Pérouse 2002). Türkiye'deki Kürt kökenli Türk vatandaşlara bakıldığında ikircikli bir şekilde kullanılan "yabancı" tanımlaması, çoğunlukla, Avrupa'ya gitmeye çalışan, kaçak yabancılarla karıştırılan "içerideki yabancılar"[4] için genelgeçer bir yafta. *Mülteci* terimi (ve kimi zaman "Doğru Türkçe'de" *mülteci* sözcüğüyle eş anlamlı olan *sığınmacı)*,[5] Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) veya Türk devleti tarafından verilen bir statüye, hatta bir statü başvurusuna atıfta bulunulmaksızın sıklıkla kullanılıyor.

Bundan yola çıkarak İstanbul'un (bana göre İstanbul, en

---

3 Türk gazeteci Murat Çelikkan'a göre 2002'de 220.000 kaçak göçmen Avrupa'ya varmak için Türkiye'den geçmiş olacaktır; Bkz. *Radikal*, 22 Haziran 2002.

4 Tamamen farklı bir bağlamda ve benzerlik geliştirmeden, Lamia Missaoui ve Alain Tarrius'ün çalışmalarına referans vererek.

5 Bir yazar (Akpolat-Davud, 1997, s. 215) *mülteci* teriminin batılı mülteciler için, *sığınmacı* teriminin ise doğulu mülteciler için kullanılması gerektiğini iddia etmektedir.

azından bölgesel ölçekte, büyük bir çekim ve yayılma gücüne sahip bir "ana şehir") karmaşık göç ve uluslararası hareketler sisteminde bir hareketlilikten diğerine geçiş sağladığını, sistem içindeki aktörlerin etkileşimine imkân tanıdığını ve bir anahtar görevi gördüğünü söyleyebiliriz. Tüketim ve ticaret için muazzam bir merkez, geniş bir iş pazarı ve fırsat kaynağı olan, idari sınırlamalar göz ardı edildiğinde kentsel alanın bütününde 12 milyondan fazla insanın yaşadığı bu megapol, kurumsallaşmış Avrupa ile yoksul dünya arasındaki uluslararası hareketlilikler sisteminde önemli bir rol oynuyor. Bu rolü karakterize etmek için dört figüre başvuracağım: Ticari liman (ya da uluslararası ticaret yeri), merkez, geçiş koridoru ve çıkmaz.

Çalışmada, temel olarak Türk basınında yer alan haberlerden ve Roman, Iraklı Kürt, Gürcü, Afgan ve Bangladeşli göçmenlerle yaptığım bir dizi görüşmeden yararlandım. İstanbul nüfusuna ilişkin resmî istatistikler ("Genel Nüfus Sayımı" gibi) ve İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü "Yabancılar Şubesi"nin rakamları dışında, başka istatistiklerden faydalanamadım.

Turistler, Bavulcular ve "Yabancılar"

İstanbul'un uluslararasılaşması konusunda son 20 yıldır gösterilen kanıtlardan biri, farklı nedenlerle şehri ziyaret eden turist sayısındaki artış. Yalnız egzotizm ve sıcak iklim için Türkiye'ye gelen Batılı turist figürüne indirgenmemesi gereken bu grup, İstanbul'un demografik düzensizliğine eklemlenirken bu ekonomik merkezin farklı ufuklara açılmasına da katkıda bulunuyor.

Yabancı turist sayısındaki artış

Çalışma veya araştırma izni olmaksızın kısa bir süre için Türkiye'ye giriş yapan her yabancı, vizesi olsun olmasın, istatistiksel olarak turist kategorisine konuyor. Türkiye'nin vize istediği ülke sayısı oldukça sınırlı. Yerel otellerden gelen rakamlar dışında, her yıl İstanbul'da kalan veya buradan geçen ya-

bancı turistlerin sayısına ilişkin herhangi bir hesaplama yapılmıyor; bunu dışında, havalimanlarına yıllık giriş sayısıyla Türkiye'ye gelen yabancıların yıllık toplam sayısı karşılaştırılabilir. Bu son gösterge (Tablo 1) esas olarak İstanbul'un durumunu yansıtıyor.

TABLO 1
Türkiye'deki Yabancı Turist Sayısı (1996-2002)

Sene	*Yabancı turist sayısı*
1996	8 582 000
1997	9 689 000
1998	9 752 000
1999	7 464 000 (-23%)
2000	10 428 000
2001	11 618 969
2002	13 246 875 (+ 14%)

Kaynak: Kültür ve Turizm bakanlığı, 2003.

Sabiha Gökçen ve Atatürk Havalimanlarının kayıtları 15 yıl boyunca net bir artış olduğunu gösteriyor. Ancak İstanbul'un Türkiye'ye gelen turistlerin tekelini elinde bulundurduğu söylenemez: Rusya Federasyonu vatandaşları için Antalya, Trabzon ve Çorum da önemli merkezler. Uçakla gelen turistlere, karayoluyla (ve yoluna devam eden; megapolün resmî olan veya olmayan birçok otel, terminal ve otogarında tespit edilen) ve denizyoluyla gelenleri de eklemek gerek. Örneğin Karaköy'e Ukrayna ve Rusya'dan, 1996-1997'deki seviyeye ulaşamasa da, her hafta daha da fazla gemi ve yolcular için kargo gemisi yanaşıyor.[6]

Farklı ülkelerden gelen turistlerin incelenmesi (Tablo 2 ve 3) Türkiye'deki (İstanbul'daki) turist trafiği alanına ve farklı turistlerin olası profiline ilişkin fikir veriyor. Elbette, Türkiye'ye gelenlerin bir bölümü, geliş nedenleri "klasik" turistik amaçlardan ziyade, ticari olan "valiz turistleri" Tablolar "klasik" eğlence ve keşif turizmi ile "valiz turizmi"ne dair bilgileri kesin olarak ayıramasa da, ziyaret sebeplerinin zaten genellikle karı-

6 Ekim 2001'de, Rusya'dan haftada üç gem ive Ukrayna'dan sekiz veya dokuz gemi; Bkz. "Bavul ticaretinde umut veren canlanma", *Radikal*, 17.09.2001, s. 12.

şık olduğunu ve *a priori* bir ayrım yapılamayacağını düşünüyorum. Düşük sezon da dâhil olmak üzere, valiz turizmi şeklini de alabilen bir Bulgar deniz turizminden bahsetmek gerek. Öte yandan turizm biçimiyle milliyet arasında zorunlu bir ilinti olduğunu düşünmemeliyiz. Örneğin Almanya'da yaşayan Türkler ve Batı Avrupalılara göre alım gücü düşük ülkelerden gelen turistler, ihtiyaç nedeniyle kısa süreli gidiş geliş yapan kişiler değiller. Tablo 2 ve Tablo 3.

Kısacası, motivasyonları ne olursa olsun, İstanbul'da, dolaşımları başka hareketlilik biçimlerine temel oluşturan ve baş-

TABLO 2
2002'de yabancıların Türkiye'ye resmî girişleri

Ülke	
1.Almanya	3 481 671
2.İngiltere	1 037 507
3.Rusya	946 511
4.Bulgaristan	834 073
Fransa	522 740
Yunanistan	280 033
İsrail	270 263
Yugoslavya	188 127
Romanya	180 203
Makedonya	120 989
Libya	29 970
Genel toplam	13 256 028

Kaynak: Kültür ve Turizm bakanlığı, 2003.

TABLO 3
Orta Avrupa'dan Gelen Turistler
(1997-2000 yılları ilk 9 ayları itibariyle)

Ülke/ sene	*1997*	*1998*	*1999*	*2000*	*1999-2000 değişimi*
Bulgaristan	148 000	185 000	170 000	276 000	62,4
Çekya	53 000	39 000	35 000	56 000	60
Macaristan	17 000	20 000	19 000	30 000	57,9
Polonya	42 000	70 000	56 000	104 000	85,7
Yugoslavya	113 000	130 000	150 000	222 000	48
Romanya	234 000	390 000	364 000	213 000	- 41,5
Toplam	607 000	834 000	794 000	901 000	

Kaynak: Finansal Forum, İstanbul, 19.10.2000, s. 16.

ka "meslekleri" besleyen çok sayıda turist kategorisine rastlandığı söylenebilir.

Turizmin farklı biçimleri: iş, aile ve ziyaret

"Klasik" ve Avrupa merkezli yaklaşımdan yola çıkarak İstanbul'da turizmin gelişimi üzerine detaylar verebiliriz. Kategoriler arasında, örneğin, kongre ve iş turizmi, ailesel veya dinî turizm yer alıyor. Kongre ve iş turizminin son yıllardaki gelişimi, İstanbul ticari limanının canlanmasında pay sahibi. Bu iki tip turizmin büyümesi, özellikle *megapolün uluslararasılaşmas*ını yansıtıyor ve İstanbul'un, bu talebe cevap verebilmek için bazı alanlarda yenilenmesi ihtiyacı ortaya çıkıyor (Pérouse 2000). 80'lerin ortalarından beri, fuar, kongre ve sergi gibi büyük "etkinlikler" (en azından bu şekilde düzenlenen etkinlikler) şehrin kapasitesini genişletiyor ve İstanbul, Cannes veya Paris ile rekabet edemese de, göreceli düşük otel fiyatları ve etkileyici konumu ile dünyanın büyük kongre merkezlerinden biri olma yolunda ilerliyor. Kongre katılımcılarının yanı sıra, Afrika'nın kuzeyinden Orta Asya'ya uzanan bir alandan gelen iş adamları da İstanbul'la, bir ekonomi merkezi olması nedeniyle ilgileniyor. Elbette, bu iş adamları için, aranan özelliklere sahip oteller inşa ediliyor.

Türk nüfusunun dünyanın farklı yerlerine dağılmasına karşılık (de Tapia 1994), aile ilişkilerinin halen ön planda olduğunu ("aile" sözcüğü geniş anlamında kullanılabilir) dikkate alarak uluslararası düzeydeki aile hareketliliklerini de hesaba katmak gerek. Hatta "gelen turist" olarak kaydedilen girişlerin çoğunun, ailelerini ziyarete gelen, bir Avrupa ülkesinden vatandaşlık almış "göçmenler" veya Balkanlardaki Türkçe konuşan gruplara mensup, ailesi Türkiye'de yaşayanlar kişiler tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Türk nüfusunun dağılmış olması, bir tür "buluşma hareketliliği"ni besliyor. Kafkasya veya Balkanlar'dan gelip Osmanlı İmparatorluğu'na, sonraki dönemde de Türkiye'ye yerleşen Çerkez, Boşnak veya Bulgar göçmeni ailelerin çoğunun yurtdışında yaşayan akrabaları bulunuyor. Hatta Türk vatandaşlarının önemli bir kısmının köklerinin şimdiki sınırlara gö-

re Türkiye'nin dışında kaldığı ve bunun hareketlilikleri beslediği de söylenebilir. Daha geniş anlamda, Türkçe konuşan halklar içinde, Süleyman Demirel'in ifadesiyle "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar olan bölge" ("Türk dünyası") genelinde bir dolaşımın varlığından bahsedebiliriz. Bu dolaşımlar esas olarak, "Türk dünyası"ndaki diğer şehirlerin karşılaştırılamayacağı bir referans noktası olan İstanbul'u etkiliyor (Pérouse 1999).

Ayrıca "dinsel" hareketlilikler de göz ardı edilemeyecek bir yoğunluk taşıyor. Burada kast ettiğim grup, dinsel otoriteler ve öğrencilerle, dört yüzyıldan fazla bir süre boyunca Sünnî İslam'ın başkenti olan şehre bir tür hac ziyaretinde bulunan Müslümanları içeriyor. Kuzey Afrika ve Avrupa'dan otobüsle gelen ve Eyüp, Topkapı Sarayı, Fatih'teki Hırka-ı Şerif gibi mekânlara yaptıkları ziyaretlerle iş gezisini birleştiren Mekke yolundaki bazı hacılar da bu gruba dâhil.

Yine de, bu turizm türleri arasındaki sınırların net olduğunu iddia edemem. "Hem ziyaret, hem ticaret" atasözü, ailesel turizmle olduğu kadar dinsel turizm ile de ilgili. Alman vatandaşı olan birçok Türk (sayıları 500.000'in üzerinde) Türkiye'ye, hem ailelerini görmeye, hem İstanbul'u gezmeye, hem de genellikle biraz iş (*business*) yapmaya geliyor.

Gidiş-geliş üzerindeki ticari hareketlilikler

Turist akışına, İstanbul ticari limanındaki temel faaliyet olan bavul ticaretini, yani Rusça'da *çelnok* (Yükseker 2002) sözcüğüyle ifade edilen kısa süreli gidiş-geliş yapanların hareketini de eklemeliyim. 70'lerin sonundan beri,[7] havalimanlarından yapılan girişlerin temel amacı "ticari turizm" (Tablo 4).

Sayısı resmî makamlarca açıklanmayan bavul ticareti, sık sık seyahat ederek mallarını taşıyan yabancı turistler tarafından yapılıyor. Laleli, bu ticaret faaliyetinin merkezi konumunda. Doğu Avrupa'dan, eski Sovyetler Birliği ülkelerinden ve sonraki dönemde Kuzey Afrika'dan[8] (en kalabalık grup Libyalılar) bu

7 Bkz. Yenal, 1999, s. 59.

8 80'lerin ortalarında birkaç yıl boyunca İstanbul'a gelen Kuzey Afrikalılar (ge-

TABLO 4
Rusya'dan ve Eski SSCB Ülkelerinden Gelen Turistler
(1995-1997)

Geliş havaalanı	*1995*	*1996*	*1997*	*1996-1997 değişimi*
İstanbul	265 915	386 227	316 745	-17,8%
Antalya	41 936	71 588	73 303	2,4
Artvin	113 508	73 789	73 332	-0,62
Iğdır	80 635	52 221	27 339	-47,6
Edirne	60 814	43 845	46 258	05,5
Trabzon	27 108	28 142	28 713	02

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve 12.07.1997 *Sabah* gazetesi.

amaçla gelen turistlerin İstanbul'u seçmelerinin nedeni, ticari hareketliliğin yanında, Avrupa pazarlarına erişimin son dönemde zorlaşmış olması. Bu, aslında SSCB'nin dağılmasından önce ortaya çıkmış bir olgu. Bugün milyonlarca "git-gelci", sıkça yaptıkları ziyaretlerde (iki ayda bir) İstanbul'daki dükkânlara gidiyor; aradıkları ürünler ise otomobil yedek parçasından tekstil ve deriye kadar uzanıyor. Tarihî yarımadanın birçok noktasında (Eminönü veya Fatih) ve başka bölgelerde sayısız işin ortaya çıkışının (üretimden nakliyata) temelindeki faaliyet, bu aralıklı işleyiş ve gidiş-geliş üzerine kurulu.

Ruslar, Ukraynalılar veya Romanyalılar (bu faaliyeti yapanların çoğu kadın) söz konusu semtlerde, bavul ticareti yapan dükkânlara aracılık etmek için bulunuyorlar; bir kısmının Türklerle evli olduğunu da eklemek gerek.

Hacmi açıklanmayan "bavul ticareti"nin gelirlerine ilişkin istatistiklere güvenmek zor (Pérouse 2002). Tüccarlara göre, 1992-1996'dan beri, ticaretin yapıldığı devletlerin müdahaleleri nedeniyle akışın yoğunluğu azalıyor; Türkiye gibi Rusya ve Ukrayna da, bavul ticareti üzerinde daha sıkı düzenlemeler yapmaya çalışıyor.

Gerçekten de, 90'lardan itibaren, bavul ticaretinin merkezi sayılabilecek yerlerde, gidiş-gelişçilerin sayısında bir azalma

niş anlamda, Libyalılardan Faslılara), İranlılarla birlikte bu ticari hareketliliklerin öncüleridir.

veya faaliyetin kurumsallaşması yönünde bir dönüşüm gözlemleniyor. Bu dönüşüm, sektörde uzaktan yönetime geçilmesi ve güvenilir nakliyatçılarla anlaşılması gibi bir tür bir profesyonelleşmeye dayanıyor. Laleli esnafından birçok kişi, faks veya telefonla irtibat kurabildikleri; teslimat konusunda güvenilir aracılar bulabildikleri ve müşterileri daha az yer değiştirdiği(en azından Rusların) için memnun olduğunu söyledi. Yine de, karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurulmaksızın, başka bir deyişle, alıcı ve satıcı arasında kişisel irtibat olmaksızın ticaret faaliyeti yapılması mümkün değil. Bu irtibatların kurulduğu yoğun seyahat aşamasından sonra "uzaktan ilişkiler" aşamasına geçilebiliyor. "Sosyal ağları" veya gerekli lojistik araçları bulunmayanlar ise yer değiştirmeye devam ediyorlar. Daha uzak ülkelerden, örneğin Orta Asya'dan "tüccarlar", gidiş-geliş aşamasını baştan atlayarak doğrudan, uzaktan yönetme yoluna başvuruyorlar. Bence "bavul ticareti" yok olma eğiliminde değil, değişim halinde; ancak ilk yayılma temeli ortadan kalktığı için görünürlüğünü yitiriyor. Laleli'deki bu dönüşüm ne olursa olsun, açıklanan ile açıklanmayan arasındaki sınır asla net değil: Açıklanmayan mallar, kargo ile gönderilen mallardan çok daha büyük miktarda. Bu ticareti sürdürenler ağırlıklı olarak Bulgarlar, Moldovalılar, Gürcüler ve Kuzey Afrikalılar gibi görünse de, İstanbul'daki ticaret mekânları hâlâ, bu ticaret merkezinin sunduklarından etkilenen Kazaklar, Boşnaklar, Libyalılar, Ermeniler veya İranlılar tarafından sıkça ziyaret ediliyor.

İstanbul'daki yabancılar: Sınırlı bir resmî mevcudiyet

İstanbul'a geçici veya kalıcı olarak resmen yerleşmiş yabancıların sayısı, dolaşan kişilerin sayısıyla karşılaştırıldığında çok düşük kalıyor: İstanbul ticaret limanının paradokslarından biri de bu. Nüfusun geneli dikkate alındığında, yabancı sayısının çok az olması şaşırtıcı: İstanbul nüfusunun %1'i (2000 yılında). Türkiye'deki kayıtlı ve yerleşik yabancıların yaklaşık dörtte biri İstanbul'da. Tabii, yerleşik ve açıklanmış nüfus üzerinden yapılan bu istatistikler pek de güvenilir değil.

İçişleri Bakanlığı'nca kaydedilen az sayıda yabancı, bir türlü düzenlenmeyen bürokrasinin engellerine takılıyor. Çok sayıda yabancı, uzun ve sancılı süreçlere girmek yerine üç ayda bir Yunanistan, Bulgaristan, Suriye veya Kıbrıs'a giderek "turist" statüsünü korumayı tercih ediyor. Yabancılarla ilgili düzenlemelerdeki bu zayıflık biraz da, Türkiye'nin ve öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun entegrasyon biçiminden, yani "kardeş veya kuzen"[9] Türkçe konuşan ve/veya Müslüman yabancıların çokluğundan kaynaklanıyor. Resmî kayıtlara göre, Türkiye 1923'ten beri çoğunlukla Balkanlar'dan (Bulgar, Yunan, Yugoslav,[10] Romanyalı), Transkafkasya'dan, Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan (resmî kaynaklara[11] göre 2.878 "Türkistanlı")[12] gelen 2,5 milyon yabancıyı[13] kabul etmiş. 2000-2001'deki son yerleşim dalgasıyla gelenler, Türkçe konuşan Makedonlardı[14] (Mart 2001 sonunda 6.000'den fazla kişi gelmiş). Boşnak, Kırım Tatarı, Iraklı Türkmen,[15] Pamir Afgan Türkmeni[16] veya Bulgar[17] kökenli olan bu "yabancılar", kendi ülkeleriyle bağlarını koparmaksızın kolayca Türk vatandaşlığı ediniyorlar.

Amacım, İstanbul'daki "yerleşik" yabancı nüfusun çeşitli bileşenlerini geniş bir ölçekte ortaya koymak değil. Bu sayılar, en çok ilgilendiğim göç ve hareketlilik olgularıyla bağları açı-

9 *Göçmenler* (eskiden *muhacir*), çoğunlukla yabancıdır.

10 1958-1964 yıllarında gelenlerin 15.000'i (esasında Boşnaklar) halen gruplar halinde İstanbul'un güneydoğu periferisindeki Yenimahalle Semti'nde, Pendik'te yaşıyor (bkz. *Cumhuriyet*, 2.05.1992, s. 22).

11 Bkz. *Radikal*, 23.03.2001, s. 5.

12 Normalde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Güneşli'ye (İstanbul'un batı periferisi) yerleşen Kazak Çinlileridir. Bunlara "Doğu Türkistanlı" denilen, Çin'e yaptıkları siyasi taleplerde aşırı sağcı Türkler tarafından desteklenen Uygurları da eklemek gerekir (bkz. *Türkiye*, 16.11.1998, s. 19).

13 Bkz. Kemal Kirişçi, *Forum*, İstanbul, 15.11.1999, s. 24-29.

14 Günümüzdeki bağımsız Makedonya'da sayıları 140.000'den fazladır.

15 Örneğin Birinci Körfez Savaşı (1990-1991), Musul bölgesine yerleştirilmiş Türkçe konuşan Iraklıların bir kısmını harekete geçirdi.

16 O dönem Cumhurbaşkanı olan General Evren 1982'de, Afganistanlı "kardeşlerini" Türkiye'ye yerleştirdi (bkz. *Sabah*, 18.11.2001, s. 21).

17 Ancak 80'lerin sonunda Türkiye'ye gelen 600.000 Bulgar'ın 125.000'i daha sonra Bulgaristan'a döndü; 2001'de Şengen bölgesinin Bulgarlara açılmasıyla bir dönüş hareketi daha yaşandı.

sından önemli. Örneğin Avrupalılar[18] arasında en geniş topluluk, gerçekte "çift milliyetliler", Türklerin eşleri olan Almanlar ve "her iki ülkede de ticari girişimleri olan"lar. Buradan yola çıkarak, "yabancı" varlığı (en azından medeni duruma göre) ile Türk nüfusun "göç eğilimi" arasında bir bağ kuruyor ve yabancı nüfusu üç alt grupta topluyorum: eşler, yurtdışında çalışanlar ve öğrenciler.

"Eşler"in bir bölümü, Türklerle evlenerek İstanbul'a "yerleşen" tüccarlar. Bu kadınlar çoğunlukla, işi takip eden vatandaşları ile yapılan görüşmelerde aracı görevini üstleniyorlar. Bu kadınlar, yabancı varlığı ile ticari hareketliliklerin birleştiği noktada duruyorlar. Ticaretin yoğun olduğu semtlerde veya İstanbul'un nakliyat güzergâhlarında dükkânları bulunan, İstanbul'daki müşterilerin dilini bilmeleri sayesinde bir stratejik arabuluculuk rolüne sahip olan birçok Romanyalı, Rus ve Ukraynalı ile tanıştım. En fazla sayıda olanlar ise, Kuzey Afrikalılar. Ancak, 2003 yılı başlarında, Türk vatandaşlığı alınmasına ilişkin yapılan yeni yasal düzenlemenin, koşulları değiştirme riski bulunuyor. Buna göre, Türk vatandaşlığı almak isteyen bir yabancının, evlendiği kişiyle 3 yıl birlikte yaşanması gerekiyor (bu süre eskiden 1 yıldı).

Yukarıda belirttiğim gibi, İstanbul ekonomisinin 80'lerin ortasından itibaren uluslararasılaşması, çeşitli uluslararası organizasyonların üyeleri dışında, artan sayıdaki iş adamının gösterdiği rağbeti de arttırdı. Ticaretin %60'ından fazlası Avrupa ile gerçekleştirildiğinden, çok sayıda Alman, İspanyol ve İtalyan iş adamının yanı sıra Rus, Japon, Amerikalı ve –90'lardaki Türkiye-İsrail yakınlaşmasından beri– İsrailli iş adamlarının burada bulunması şaşırtıcı değil. Japonlara, Güney Korelilere veya Kuzey Amerikalılara ait çok sayıda işletme Balkanlar, Orta Asya, Yakın ve Ortadoğu merkezlerini açmak için İstanbul'u seçiyor. Eski SSCB'den (Rusya veya Azerbaycan) gelen, ülkelerine yakınlığı, imkânları ve maaşların dolar olarak verilmesi sebebiyle İstanbul'u tercih eden profesyonellere de (uzman

18 Türk İçişleri Bakanlığı'na göre 1998'de 131.884 kişi (bkz. *Cumhuriyet Dergi*, No. 634, s. 4-7).

doktorlar,[19] mühendisler vd.) rastlanıyor.

Açıklanan yabancı nüfusun bir bölümünü de öğrenciler oluşturuyor. Kullandığım rakamlar (Tablo 5) biraz eski: İranlılar ve Yunanlara ilişkin (çoğu Yunan vatandaşı Trakyalı Türkler) rakamlar bugüne uygun. Fakat günümüzde öğrenciler yalnız "Türk dünyası"ndan (Tablo 6) ve "Müslüman dünya"dan değil, gelişmekte olan ülkelerden, özellikle de Afrika kıtasından da geliyor. Boşnak, Kosovalı, Arnavut ve Makedon öğrencilerin varlığı Balkanlardaki Osmanlı mirasıyla bağlantılı. Bu öğrenciler Türkçe konuşsalar da, onların gözünde Türkiye, nihai amaç olarak gördükleri Avrupa ve Kuzey Amerika'ya geçiş için bir sıçrama tahtası.

Afrikalı öğrencilerin sosyal statüleri ve yörüngeleri ise çok farklı ve bu durumları, İstanbul'da bir "Afrikalı siyah toplumdan" bahsedilmesini engelliyor. Sokak satıcılarının Türkler tarafından "Afrikalı" veya "siyah" olarak tanımlanan bir kısmı, eğitim harcamalarını karşılamaya çalışan Senegalli öğrencilerden oluşuyor.[20] Lâleli'de karşılaştığım, çok küçük bir kısmı Türkçe konuşan Afrikalı öğrenciler ise, Türkiye'deki üniversitelere kayıt yaptırmayı sadece, seyyar satıcılık yaptıkları İstanbul'da kalmanın yolu olarak görüyorlar. Muhtemelen bir kısmı Müridî tarikatından olan Senegalliler'e göre, "hem Müslüman, hem Avrupalı" İstanbul, giderek daha fazla oranda İngilizce olmak üzere, Avrupa'ya kıyasla çok daha düşük maliyetli ve geçerli eğitim imkânları sunuyor. Afrikalı öğrenciler Beyoğlu[21] ve Eminönü gibi tarihî/merkezî yerlerde, çoğu Kürt olan yerli göçmenler arasında, çoğunlukla yoksul adacıklarda yaşıyorlar.[22] Yine de, resmî olarak kayıtlı yabancı öğrenci sayısı, özellikle yurtdışındaki Türk öğrencilerin sayısıyla (2002'de 50.000'den fazla) kıyaslandığında çok az kalıyor.

---

19 2003'te görüştüğüm, 7 yıldır İstanbul'da özel bir hastanede geçici sözleşmeyle çalışıp ülkeye düzenli olarak (kısa süreli oturma izni için iki ayda bir) Minsk'teki ailesini görmeye giden Rus fizyoterapist gibi.

20 Bkz. *Sabah-İstanbul*, 12.12.1998, s. 5.

21 *Hürriyet-Pazar*, 17.06.2001, s. 2-4.

22 Bu anlamda Tarlabaşı bölgesi, İstanbul'daki yeni Afrikalı mevcudiyetinin simgesi.

TABLO 5
Haziran 1996 İtibariyle İstanbul'daki Yabancı Öğrenciler

Ülke	*Sayı*
Bulgaristan	15.993
Yunanistan	3.632
İran	3.005
ABD	2.468
Almanya	2.347
Vatansız	2.107
Fransa	1.498
KKTC	1.198
Yugoslavya*	1.177

Kaynak: Akpolat-Davud, 1997, s. 218.
(*) Özellikle Kosova'dan.

TABLO 6
"Kardeş ya da Kuzen" Olan Yabancı Öğrenciler

Ülke	*Toplam*	*Yüksek öğretim payı*
Azerbaycan	1 169	1.129
Kazakistan	775	716
Kırgızistan	762	562
Özbekistan	195	195
Türkmenistan	1 368	1.333
"Asya Ülkeleri"	1 613	1.467
"Balkan Ülkeleri"	1 543	1.275
Toplam	7 425	6.677

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000 (Milli Eğitim Sayısal Veriler, 2000, s. 216).

Dağılım merkezi ve geçiş koridoru

Ticari liman olan İstanbul, aynı zamanda, hareketliliği ve dolaşımı teşvik eden bir maddi ve gayrimaddi faktörler merkezi olarak başarıyla işleyebilecek bir *hub* (bağlantılar arası dağıtıcı merkez) ve geçiş koridoru.

Bir fırsatlar kompleksi ve ağlarda kavşak olarak İstanbul

Bu rolü kolaylaştıran çeşitli faktörler mevcut. Öncelikle Türkiye'ye girmeyi veya ülkeden çıkmayı sağlayan ulaşım araçları-

nı kaliteli kılan teknik faktörler söz konusu. İstanbul'daki yoğunlaşma, çok sayıda kapıya, tedarik otobüslerine, kamyon ve kamyonetlere sahip havalimanları ile benzersiz bir nitelikte. Gece veya gündüz, herhangi bir saatte mevcut her türlü ulaşım aracıyla her yöne gitmek mümkün. Ayrıca deniz trafiği için de, Karadeniz ile Akdeniz arasında bir dağılım merkezi (*hub*); ancak, hâlihazırda Boğaz'daki uluslararası transit trafiğin küçük bir kısmına (%30'dan azına) sahip.

Deniz yolunu kullanan kaçak göçmenlerin sayısının da gösterdiği gibi, İstanbul'un, en azından potansiyel olarak, kesişim niteliği dikkate değer.

İstanbul kavşağı, iletişim anlamında, bölgede eşsiz bir örneği. Ayrıca hareketlilik için de her türlü hizmet mevcut (seyahat acenteleri, tercüme büroları, konsolosluklar, havayolu şirketleri vb.). Yasadışı hizmetler, sahte pasaport temini, göç yolları, insan kaçakçılığı gibi etkenler de İstanbul'u benzersiz bir kaynak haline getiriyor. Aralık 2000'de sahte evrak hazırlayan ve Avrupa'ya kaçak göçmen taşıyan bir ağın "Organize Suçlar ve Silah Kaçakçılığı Müdürlüğü" tarafından ortadan kaldırılması gibi örnekler olsa da, sahtekârlar ve kalpazanlar çalışmanın bir yolunu buluyor. Atatürk Havalimanı'nda çalışan bir komiser ve iki polis ile özel bir havayolu şirketinden iki kişi bu ağa dâhildi. Bir yıldan uzun bir süre faaliyet yürüten bu ağ, 5.000 ila 10.000 dolar karşılığında, istenilen ülkede oturma izni (çoğunlukla Danimarka, Hollanda, İsveç, İsviçre ve Almanya) ve Türkiye'den herhangi bir zorlukla karşılaşmadan ayrılmak için gerekli sahte belgeleri sağlıyordu.[23] Göç etmek isteyen Türk vatandaşı Kürtlerin de (özellikle henüz askerlik hizmetlerini yapmadıklarından pasaport alamayanlar), genellikle sahte kimlik sayesinde pasaport alarak Türkiye'den ayrıldıklarını görüyoruz.

İstanbul, sahte vize hazırlama konusunda gerçekten eşsiz bir yer: Avrupa'ya kaçak göç, başka yerlerle kıyaslanamayacak ölçüde yoğun. Tarihî yarımadada bulunan, Avrupa'ya gitmek isteyen kaçak göçmenlere sahte evrak ve seya-

23 Bkz. "'Mavi' yakalandı", *Sabah*, 8.12.2001, s. 28.

hat belgeleri hazırlayan seyahat acentelerinin bulunduğu Aksaray ve çevresi[24] iyi bir örnek. Ayrıca, İstanbul'un periferisinde bulunan Silivri'de de, 200 dolar karşılığında sahte pasaport hazırlayan bir Moldovalı ve bir Türk'e ait, kaçak bir ofis tespit edildi.[25]

İstanbul başka türde ağlar için de bir kavşak görevi görüyor. Yalnız ulaşım ve iletişim ağları değil, aynı zamanda gayrimaddi ağlar da bu şekilde ele alınmalı; bizi ilgilendiren de bu ağlar. İdeolojik, ailevi, dinî, milli, ticari, mafyayla bağlantılı ve etnik pek çok ağ İstanbul'da buluşuyor; sözgelimi, bir Bangladeşli burada kendisine yardım edecek vatandaşlarını nerede bulacağını biliyor. Başka bir deyişle, megapolü kristalize eden "sosyal etkileşimin" yoğunluğu, olası koşulları çoğaltarak, hareketliliğe uygun bir ortam sağlıyor.

İstanbul'un "metropolitan" ölçülerindeki büyüklüğü, ticaret ve trafiklere anonimlik ve –kontrol edilebilir olsun veya olmasın– gizlilik fırsatı sunmasıyla uygun bir çerçeve oluşturuyor. Bir şekilde kontrol edilebilir olan bu "büyük kaynaşma" ve görece anonimlik, göçmenlerin gümrükten geçmek için gerekli belgeleri sağlayan kaçakçılarla bağlantıya geçmenin yollarını bulmalarını sağlıyor. Örneğin ucu bucağı olmayan sanayi bölgelerindeki yüz binlerce boş ev ve terk edilmiş bina, yasadışı hareketlilikle ilgili faaliyetler için yoğun olarak kullanılıyor. Dolayısıyla Anadolu, Avrupa ile yoksul dünya arasındaki hareketlilikler için bir koridorsa, İstanbul da bunun ana merkezi ve platformu durumunda.

Gidiş-gelişçileri bir araya getirme

Daha önce bahsettiğim, İstanbul'un gidiş-gelişçiler üzerindeki bir araya getirme etkisi çok açık. Gidiş-gelişçilerin İstanbul'a akışı otobüs, kamyonet, uçak veya botla yapılıyor. Eski

24 Örneğin 1997'de Fatih veya Eminönü tarafında turistlere çalıntı ve sahte pasaport satan üç Iraklı ile iki İranlı yakalandı; saklandıkları yer Fatih İlçesi'nde terk edilmiş bir arsaydı. Mayıs 2001'de "Lâle–1" gemisindeki kaçak göçmenler de Laleli'de bir otelde toplanmışlardı.

25 Bkz. *Radikal*, 4.1.2000.

"Doğu Avrupa" ülkeleri, Kafkasya ve Transkafkasya için, gecikmelere ve sınırda karşılaşılan zorluk ve risklere rağmen, karayolu halen temel ulaşım yolu. Bazı polislerin güçlerini kötüye kullanmasını bir kenara bırakırsak, Bulgaristan, Moldova veya Gürcistan'da, ulusötesi ticaretteki paylarını gösterecek şekilde, haydutluk faaliyetinde bulunulduğu bildiriliyor. Daha çok Yenikapı olmak üzere tarihî yarımadanın kalbinde çok sayıda otobüs durağı ve terminali mevcut. Bunlar İstanbul'daki akışı izlemeye izin veren ayrıcalıklı yerler. Örneğin, Moldova ve Ukrayna Oğuzları genellikle kamyonetle geliyor: Laleli'nin merkezindeki bir inşaatın içinde ufak bir "gayriresmî gar" oluşturulmuş.

Gemiler "bavul ticareti" için uçaklara göre çok daha ucuz ve rahat; Kırım limanlarından Karaköy'e gelen gemiler de öncelikle bu ekonomik etkinliğe hizmet ediyor. Ocak 2000'de gidiş-gelişçileri ve bagajlarını taşıyan bu gemilerden biri Karadeniz'de batmıştı ve kazaya, geminin eskiliğinin ve aşırı yüklemenin neden olduğu belirtilmişti. Aralık 2000'de, Odessa ile İstanbul arasında, biri 28 saatte, daha ucuz olanı ise 36 saatte sefer yapan iki gemi çalışıyordu. Bu gemilerde çalışanların büyük bölümü Ukraynalı ve geri kalanı ise Moldovalı'ydı.[26]

Havalimanlarının uluslararası yolcu ve kargo terminallerindeki hareketlilik de çeşitli veriler sunuyor. Kasım 2001'de yazılan bir rapora göre 64 gelişin 10'u Akdeniz ülkelerinden, 30'undan fazlası Rusya Federasyonu'ndaki liman şehirlerinden ve ülkelerinden olmuş. Yolcu sayılarına bakılırsa (çoğunluğu kadın) Eski Sovyet ülkelerinden yapılan ucuz tarifeli uçuşlar oldukça rağbet görüyor.

Kaçak göçmen kanallarını bir araya getirme

Türkiye'nin, Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya doğru kaçak göçün temel rotasında yer aldığı biliniyor; hatta bu durum, Türk otoritelerince de kabul ediliyor. Dönemin İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen, kaçak göç konusunda Mayıs 2002'de yaptı-

26 Bkz., *Sabah*, 9.12.200, s. 9.

ğı basın açıklamasında Türkiye'nin "Afrikalıların da geçtiği insan kaçakçılığı yolları üzerinde bulunduğunu" belirtmiş.[27] Her yıl Türkiye'den transit geçiş yapan 220.000 kaçak göçmenin ne kadarının İstanbul'dan geçtiğini kesin olarak bilmek mümkün olmasa da, yukarıda bahsedilen "mobilojen" kaynakların yoğunlaşması, İstanbul'daki göçmenlerin oranının yüksek olduğu tezini destekliyor. Sadece yakalananlar ve yangın gibi kazalar bile, bize bu konuda bazı işaretler sunuyor. Polisinin verdiği bilgiye göre, 1999'da sadece on ayda ülke çapında 14.000 kaçak göçmen yakalanmış (1995'te yakalanan kaçak göçmen sayısı 11.362); 2000 yılının ilk on ayında ise yakalanarak sınıra götürülen "yasadışı yabacıların" sayısı 94.514 olmuş (24.502'si sınırda yakalanmış). 5 Ocak 1999'da Beyazıt'ın ara sokaklarına park edilmiş bir minibüste yakalanan 40 Pakistanlı gibi, bu yabancıların çoğu, tarihî bölgelerdeki zarar görmüş binalarda veya terk edilmiş sanayi bölgelerinde saklanıyor.

İstanbul'a gelişle İstanbul'dan gidişi birbirinden ayırmak zor görünse de, kanalların yapısı buna izin veriyor. Kanallar elbette farklı farklı; örneğin, Türkiye üzerinden Batı Avrupa'ya ulaşan bazı kanallar tam anlamıyla bütünleşmiş. İstanbul'da en sık rastlanan senaryo, kanalların eklemlendiği ve iç içe geçtiği *aktarma etkisi*. Birçok gözlemci, Avrupa'ya mesleki göçlerin İstanbul'dan başladığı konusunda hemfikir.

İstanbul'da ilk uluslararası göç kanallarının oluşmasına neden olan, 1979'daki İslam Devrimi; o dönemde şehirden yüzlerce İranlının geçtiği anlatılıyor. 1991 Körfez Savaşı sırasında ise, Iraklı Türkmenler başta olmak üzere, Kuzey Iraklılar bölgeden ayrılma başladı. Bugün kaynaklarına ve oluşumlarına göre İstanbul'da birleşen beş temel kanal tanımlayabiliyoruz:

– Türkmen, Kürt ve Asurî gruplardan oluşan Kuzey Irak kanalı,

– İranlı, Azeri, Kürt ve Türklerden oluşan, Çinlilerden Afganlara çeşitli göçmenlerin Türk-İran sınırından geçişlerini sağlayan İran kanalı,

– Karadan ve denizden (bazen Kıbrıs üzerinden) Kuzey Afri-

27 *Hürriyet*, 23 Mayıs 2002

kalıların ve siyah Afrikalıların transit geçişine olanak veren Suriye-Lübnan kanalı,

– Rusya veya Rusya-Ukrayna kanalı,

– Azeri, Çeçen, Ermeni ve Gürcülerden oluşan Kafkasya kanalı.

Sınırların genişletilmesi ve belirlenmesi nedeniyle birçok giriş kapısı mevcut; bunlardan bazıları, sınır bölgelerindeki yoğunluktan dolayı oldukça kolay fark edilir durumda. Kaçak göçmenlerin ölümüne neden olan sınırdaki kazaların yerleri de biliniyor. Bu listelerdeki her seyir ve rota Türkiye'ye giriş noktalarına denk geliyor: Kuzeydoğu sınırları (Gürcistan ve Nahçıvan'la), Türkiye-İran sınırı, Türkiye-Irak sınırı ve Türkiye-Suriye sınırı. Kanalların ve rotaların sürekli çeşitlenip yeni noktalarda birleşmeleri durumunda, İstanbul'un merkezî rolünün devam edeceği görülüyor.

Benzer şekilde, Türkiye'den ve İstanbul'dan transit geçiş yapan yabancılarla, çoğunluğu çeşitli sebeplerle hareket halinde olan, Avrupa'ya ulaşmak isteyen Kürt kökenli Türk vatandaşlarını ayıramayız. Türkiye'den Avrupa'ya giden gemilerin oluşturduğu "uluslar karması"ndan da anlaşıldığı üzere, hepsi aynı kanalları kullanıyor. Hepsi yoksul mahallelerde ve Eminönü'nün veya Fatih'in "bekâr odaları"nda yaşıyor. Bu nedenle İstanbul'un Türkiyeli Kürtler için işlevi, diğer ülkelerin Kürtleri için olandan farklı değil. Türkiye Cumhuriyeti'nin "yasal" vatandaşları olsalar da, yasadışı yabancılarla aynı iş pazarını besleyen Türkiyeli Kürtlerin bir kısmı İstanbul'da yabancılar gibi yaşıyor.

Seçici tekrar dağılım

Ülkenin batı ve güney sahillerine gitmeden önce, kısa süreliğine İstanbul'da kalan "klasik" turistler için kent halen bir dağılım bir merkezi işlevi görüyor. Gidiş-gelişçiler içinse, İstanbul'un kentsel alanından periferik bölgelere doğru kayan üretim yerlerine doğru bir dağılım söz konusu; zira İstanbul pazarını besleyen üretim birimlerinin Anadolu ve Trakya'ya kaymasına bağlı olarak, bir dağılım gerçekleşiyor.

Yasadışı göçmenler için tekrar dağıtım genellikle hızlı oluyor. Kanalların birleştiği İstanbul etabı ise, kimi zaman uzun sürüyor. Örneğin 12 Aralık 2001'de Yunanistan'a ulaşmaya çalışırken Bodrum sahili açıklarında (uluslararası sularda) kaptanını ve tayfasını rehin aldıkları bir gemide yakalanan 99 İranlının önce otobüsle İstanbul'a geldikleri anlaşılmış. Bu olay, Türk topraklarından çıkış yolu ne olursa olsun, İstanbul'un düzenleyici bir merkez olduğu fikrini destekliyor.

İstanbul'daki yeniden dağılım çeşitli şekillerde oluyor: karadan, havadan ve denizden. Sosyalist Doğu Avrupa'nın çözülmesi ve bunu izleyen düzensizlik, Batı Avrupa'ya göç etmeye aday kişiler için kara güzergâhları açtı. İlk güzergâh Bulgaristan, Makedonya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Slovenya ve İtalya'dan geçiyor. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan ikinci güzergâh ise Bulgaristan veya Yunanistan ile Makedonya ve Arnavutluk'u kapsıyor. Üçüncü güzergâh Romanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti veya Slovakya ile Avusturya'dan geçerek Almanya'ya ulaşıyor. Türk, Arnavut veya Eski Yugoslav "kaçakçılar", göçmenleri genellikle kamyonlarla taşıyorlar. Kamyonla taşıma kaçak yolculuklarda en çok bilinen yöntem olmakla birlikte, aynı zamanda en pahalısı. Türkiye ile İtalya arasındaki yolu gitmek isteyen bir aday, 5.000 avro civarında harcama yapmak zorunda. Kamyonlara göre daha ucuz olan yeni kara yolları, son yıllarda, özellikle Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya'dan geçen göçmenlerce kullanılıyor.

Diğer yandan, bir süreden beri İtalya ve hatta Fransa'ya giden gemilerin büyük kısmının, yolcularını İstanbul limanlarından (doğuda İzmit, batıda Silivri'ye kadar)[28] aldığı görülüyor. Bu gemilerin çoğu, İstanbul limanlarında, diğer yolculuklarında kullandıklarından farklı birer adla kayıtlı. Diğer kaçaklar, pazarlık ederek (böyle durumlarda ucuz gemi tayfası olarak yevmiyeyle çalışıyorlar) veya etmeyerek (kaçak sayılıyorlar) İstan-

28 Nisan 2001'de tayfasının İtalyan limanının 8 kilometre açığında, güvertesinde 600 kaçak göçmenle (Kürtler, İranlılar, Afganlar ve Sri Lankalılar) terk ettiği "Koyduk-s"; (bkz. *Sabah*, 23.04.2001, s. 17). Şubat 2001'de Frejus kıyılarında durdurulan, 911 kaçak Kürt göçmen (milliyetleri karışık) taşıyan gemi de anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'dan kalkmış.

bul'a uğrayan ticari gemilere biniyor. İstanbul-Romanya ya da İstanbul-Bulgaristan arasında çalışan yerli ve yabancı balıkçı filoları da göçmenlere İstanbul'dan çıkış fırsatı sunuyor.

Bunun dışında, sahte evrak hazırlatan yolcular uçağa binme seçeneğine de sahip.[29] İki senaryo mevcut: İstanbul havalimanlarından çıkıp olağan güzergâhı izlemek veya İstanbul'dan Selanik, Tiran, hatta Amsterdam ya da Viyana'ya giden özel şirketlere başvurmak. Bu ikinci seçenek gümrükte ve sicil havacılık idaresinde sorunlara yol açabiliyor.

Çok sayıda "karışık" güzergâh var. 1994'ten beri en çok kullanılan kara-deniz güzergâhı Türkiye-Bulgaristan-Makedonya-Arnavutluk (veya Karadağ)-İtalya güzergâhı gibi görünüyor. Arnavutluk'a kadar kamyon, araba veya minibüsle gidilip oradan gemiyle İtalya kıyılarına geçilebiliyor. Doğu Adriyatik'te feribotlara Durazzo (Arnavutluk) ve Bar (Karadağ) Limanlarından biniliyor; Arnavutluk'taki Valona (ya da Vlorē) Limanı ise geçici botlara biniş için kullanılıyor. 1995 İlkbaharı'nda kullanılan güzergâh şuydu: Arnavutluk veya Karadağ'a kadar kamyon veya araba, daha sonra feribot veya en fazla yirmi kadar göçmen taşıyabilen küçük botlarla Adriyatik'i geçiş, ardından trenle Vintimille. Başka kara-deniz kombinasyonları da mümkün. 1997'nin sonlarında Rusya'dan İtalya'ya giden Cometa Gemisi, yolcularını Darıca'dan ve Arnavutluk kıyılarından almıştı. 1997 yılı başlarında güney İtalya'da yakalanan kaçakların hikâyesi de yolların çeşitliliğinin bir göstergesi: Demir taşıyan bir kamyonla Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a geçmiş ve Patras'a ulaşmışlar, karayolundan Almanya'ya ulaşmak amacıyla feribotla Brindisi'ye gitmişler.

Geçiş koridoru ve etap

İstanbul, yolculuğun geri kalanı için gerekli kaynakları toplama süresinin ya da ikâmetin uzadığı durumlarda bir zorunlu bekleme odası, bir dağıtım noktası veya geçiş koridoru niteliğinde.

29 Örneğin pasaportunu geçerli hale getirmek isteyen bir göçmen adayının Alman turist vizesi için 5.000 avro ödemesi gerekiyor.

Bunu son yirmi yılda giderek daha çok sektörü kapsayan, kaçak göçmenler gibi gidiş-gelişçilerin ikametlerine dayalı bir ekonomi izliyor. Yerli ve yabancı göçmenlerin "geleneksel" yaşam alanları tarihî yarımadada yoğunlaşıyor. "Görünmez" olmak durumundaki yerli ve yabancı kaçak göçmenler burada birbirine karışıyor. Eminönü'ndeki Küçükpazar Semti, göçmenler arasındaki bu kader birliğinin en açık göstergelerinden. Galata ve Atatürk Köprüleri arasındaki ana caddelerden biri ve ona bağlı yan yollar üzerinde, işletmecileriyle konuşmayı başaramadığım yüzlerce pansiyon bulunuyor.

Bekleme süreleri uzamış olan yolcular ve kaçaklar, Yenikapı'daki kaçak iş pazarına katılıyorlar. Kaçak göçmenlerin de, yerli göçmenlerin büyük bir kısmının da rağbet gösterdikleri kaçak işler, sahte evrakların veya Avrupa'ya kaçak göçün parasını karşılamak için bir çözüm yolu. Bu pazarın boyutlarını göstermek için, kayıtdışı ekonominin İstanbul ekonomisinin yarısını oluşturduğunu söylemek yeterli (üretilen zenginlik anlamında). Bu alanda fırsatlar oldukça çeşitli. Bilhassa bazı sektörler çok popüler: Erkekler için inşaat işçiliği,[30] hamallık, konfeksiyon, küçük kimya endüstrisi, tamirat, balıkçılık; kadınlar için fuhuş, ev işleri, çocuk bakımı[31] ve tekstil endüstrisi (sadece küçük atölyeler) sayılabilir. 2002'de görüştüğüm Iraklı Kürt Yusuf Ali, insan kaçakçılarına ödemesi gereken para biriktirmek için sekiz senedir İstanbul'da inşaat işçiliği yaptığını anlattı. Cezayir'de yarım kalan eğitimini tamamlamak amacıyla Avrupa'ya gitmek isteyen Cezayirli öğrenci Hasan ise polis baskısı altındaydı.

Bu yabancıların işverenlerine bağımlı olduklarını ve herhangi bir kaza durumunda hiçbir şikâyette bulunamayacaklarını

30 Gözlemlerime göre inşaat sektöründe çoğunlukla Azeriler, Ermeniler, Moldovalılar, Gürcüler, Romanyalılar, Afganlar ve Iraklılar çalışmaktadır.

31 Bu bakımdan, çeşitli fırsatlarla belirlediğim iki kanal var: Lübnan veya Arap-Fars Körfez ülkelerinde gözlemlediklerime benzeyen Moldovalı ve Filipinlilerin kanalları ile bunlara ekleyebileceğimiz bir üçüncü kanal, Faslıların kanalı: Bu Faslılar için Türkiye Avrupa'ya, özellikle de Fransa'ya gidişte bir bekleme odası; bkz. *İstanbul Dergisi*, No. 11, 1994, s. 109-110. Türk basını bir süredir Etiyopyalıların oluşturduğu dördüncü kanalı da işliyor; bkz. *Radikal*, 17.05.1998, s. 4.

belirtmeye gerek yok. "İşten çıkarılmış", ücret alamamış, hak aramanın mümkün olmadığını anlamış bazı yabancılarla karşılaştım. Ayrıca hükümet iki seneden beri, kaçak işgücüne ve işverenlerin vergi kaçakçılığına karşı geniş bir mücadele yürütüyor. Çok sayıda tutuklama yapılmasına karşın sorun çözülebilmiş değil; cezalar yalnızca, bu işlerde çalışanların ve işyeri sahiplerinin daha dikkatli olmasını gerektiriyor.

Bir sendikanın yaptığı tahmine göre sadece tekstil sektöründe, İstanbul'da çalışan 1.5 milyon işçinin üçte ikisi yasadışı çalışıyor.[32] Dahası, "Türk İşçi Sendikası" (Türk-İş) danışmanı Yıldırım Koç'a göre, "1994 yılı başında çoğunluğu Romanyalı, Polonyalı ve Filipinli 4 milyon kaçak işçi mevcuttu" (*Cumhuriyet Hafta* 13-19 Ekim 1995). Bu sayılar büyük ihtimalle gerçek değerlerin üzerinde, ancak yapılacak düzenlemenin büyüklüğü hakkında bir fikir veriyor. Aralık 2001'de Tarlabaşı'nda görüştüğüm üniversite mezunu, oldukça iyi Türkçe konuşan, iki yıldır Türkiye'de olan, konfeksiyon için metal parçaları işleyen küçük (toplam on iki çalışana sahip) bir işletmede çalışan Romanyalı genç, bu konuda somut bir örnek. Beni etkileyen ilk şey, çok hassas kimyasal ürünler (siyanür, çeşitli asitler...) işlenmesine rağmen, hiçbir güvenlik önlemi alınmaması ve çalışanların sayısız risk altında bırakılması oldu.

İstanbul öncelikle ekonomik sermayeyi, ancak aynı zamanda, bunların hareketliliğini sağlamak için sosyal, kültürel (diller) ve profesyonel sermayeyi de toplayan bir geçiş koridoru, ara istasyon ve anahtar. Bunların yanında, din gibi medeni hal değişiklikleri geliyor (Türk vatandaşlığı almak için yapılan oyunlar, göçmenin geldiği ülkeyle sorunlar yaratabiliyor). En sık rastlanılan durum Hıristiyanlık'a geçiş olmakla beraber, bir kazanım ve gelecekte kullanılabilecek bir koz olarak algılanan Bahaizm'e geçiş de tercih edilebiliyor. Burada, giriş bölümünde bahsedilen İstanbul'un uluslararası hareketlilik siste-

32 Yeni göç edenler arasında Türk vatandaşı olanlar, sipariş defterine göre, işe alımların genellikle günlük veya haftalık yapılması anlamında bu daha esnek yeraltı ekonomisine katılmaktadır. Bu nedenle çalışma düzenindeki esnekliğin uç noktasıdır.

mindeki anahtar görünümünü yeniden ele alabiliriz. Basit turistler olarak gelen, "kısa süreli gidiş-geliş yapan kişiler" Türk topraklarında uzun süre kalmaları durumunda kaçak göçmenlere dönüşebiliyor. Bazı kaçak göçmenler ise, Türk tüccarlarla ortaklık yaparak veya Türklerle evlenerek kaçak göçmenlik durumundan çıkıyorlar.

Çıkmaz veya kapan: kaçaklık ve istismara geçiş

Bu etap sonsuza kadar sürebilir veya geçiş koridoru tıkanabilir. Türkiye'den çıkarken yakalanan kaçak göçmenler, giriş yaptıkları ülkeye gönderilebilir ve nihayet İstanbul'a dönebilirler. Burada altı çizilmesi gereken olgu, kısa süreli gidiş-geliş yapan kişilerin, transit yabancıların ve öğrencilerin, tüccarların veya "ebeveynlerin", "kaçak mukimlere dönüşmeleri"

Kaçaklığa zorunlu geçiş

Binlerce kaçak göçmenin uygun bir fırsat beklediği İstanbul, bu konuda Türkiye'deki en önemli yer. Bu anlamda, yabancı nüfusu, İstanbul'da sabit kalması ve göç planlarının Türkiye'yi kapsamaması nedeniyle, "varsayılan nüfus" olarak nitelendirebiliriz ve *çıkmaz* imgesini kullanabiliriz. Türkiye'de oturma izni olmayan (vizesinin süresi dolmuş olan), resmî statüsü olmaması nedeniyle fırsatlar ve riskler anlamında "düzensiz", kararsız, değişken olan ve sürekli yeniden yapılanan bu nüfus; istihdam ve ikamet durumlarında sık sık değişiklik yaratıyor. Bu nüfusun görünürlüğü asgari düzeyde. Polisin tahminine göre, Türkiye genelindeki kaçak göçmen sayısı bir milyon civarında; İstanbul'da insan ticaretinde uzmanlaşmış mafya ağlarında çalışanlarınki ise iki yüzden fazla.[33] "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele" Dairesinin raporu, 2000-2002 döneminde kaçak göç düzenlediklerinden şüphelenilen 2.520 kişinin yakalandığını bildiriyor (*Cumhuriyet*, 1 Temmuz 2002).

Eminönü ve Fatih, uzun yıllardır, yerli göçmenlerin kaldı-

---

33 Bkz. *Radikal*, 14.12.2001, s. 20.

ğı "bekâr odaları" ile ünlü. Bugün yerli ve yabancı göçmenler, ya terk edilmiş binaları işgal ediyor ya da gecekondu mahallesinde yüksek kiralar karşılığında hasar görmüş binalarda yaşıyorlar (veya 1922-1974 arasında elit azınlığın, 1980'den itibaren ise periferik yerleşimleri tercih eden "finansal" elitin boşalttığı bölgelerde). İstanbul'da sıkça yaşanan yangınlar veya bina çökmeleri binalardaki yerleşik kaçak göçmenlerin yakalanmasına yol açıyor. Yakın dönemde, 30 Bangladeşli, uzun süredir boş olduğu sanılan bir binada çıkan yangın sırasında ele geçirildi. Bunun dışında yabancıların çoğu, işverenlerinin evlerinde kalıyorlar ve bu nedenle iş arzı anlamında dağınık haldeler. Cenevre Konvansiyonu'nu tanıyan 1967 Ankara Anlaşması'na veya Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne (BMMYK) göre, bir ülkeye "yerleşmek" mülteci statüsü kazanmanın bir adımı. İstanbul'daki BMMYK uygulamaları, daha çok, Vatikan delegasyonuna yakın duran Caritas veya yarı-resmî Protestan Kiliseleri Birliği üzerinden gerçekleşiyor. Mülteci statüsü kazanan kişi kendisini kabul eden üçüncü bir ülkeye gönderiliyor. Türk devletinin "resmî mültecilerinin" sayısı ise, Kosovalıların ve Boşnakların yakınlarda yaptığı başvuruyla artmış olsa da, oldukça az. 1994 ile Mart 2002 arasında toplamda 6.120 İranlı,[34] 2.605 Iraklı, 51 Afgan ve 16 Rus Türkiye'de mülteci statüsü kazanmış.

Kaçak göçmenlerin yakalanması

"Çıkmaz etkisi"nin en açık göstergesi, şüphesiz, evrakları bulunmayan veya verilen oturma süresini aşan yabancıların yakalanması. Mültecilerin sığınma talepleriyle ilgilenen dairenin bir raporuna göre, 1995 ile 2001 arasında yakalanan kaçak göçmen sayısı 316.176 (*Radikal,* 11 Haziran 2002). Bu kaçak göçmenlerin üçte birinden fazlası İstanbul bölgesinde yakalanmış (Tablo 7 ve 8).

34 Bunların aşağı yukarı yarısı talepte bulunmuştur; Bkz. *Zaman*, 1.03.2002, s. 6.

TABLO 7
1995-2001 Arasındaki Yakalanmış Olan Kaçak Göçmenlerin Sayısı

Sene	*Yakalanma sayısı*
1995	11 362
1996	18 804
1997	28 439
1998	29 426
1999	47 529
2000	94 514
2001	86 104
Toplam	316 176

Kaynak: *Radikal*, 11 Haziran 2002.

TABLO 8
2001 Senesinin 11 Birinci Ayları Süresince İstanbul'da Yakalanmış Sınır Edilmiş Yabancı Sayısı

Ülke	*Sınır edilmiş yabancı sayısı*
Moldova	2 144
Irak	2 024
Romanya	975
Afganistan	642
Pakistan	508

Geniş bir milliyet yelpazesi

Bilinmeyen milliyetlerin çokluğuna rağmen, Tablo 9 yakalanan kişilerin açıklanan veya tahmin edilen milliyetlerinin çeşitliliği hakkında bir fikir veriyor. İçişleri Bakanı Muzaffer Ecemiş, Ekim 2002'de TBMM'de yaptığı konuşmada bir muhalefet üyesinin sorduğu soru üzerine Türkiye'de iki buçuk yılda 162 farklı milliyetten 219.000 kaçak göçmenin yakalandığını söylemiş. Tevkif edilen bu kaçak göçmenler arasında 11.740 Türk vatandaşı, 44.395 Iraklı, 24.000 Moldovalı, 20.000 Afgan, 12.000 Pakistanlı var (*Zaman*, 30 Ekim 2002, s. 2). Bunlara, Bangladeşli, Hindistanlı, Sri Lankalı, Filipinli, Filistinli, Faslı, Nijeryalı, Somalili, Sierra Leoneli ve Eritreli göçmenleri de ekleyebiliriz.[35]

35 Ve daha küçük bir ölçekte Togo, Namibya, Liberya ve Uganda vatandaşları.

TABLO 9
1999-2002 Arasındaki Yakalanmış Kaçak Göçmenlerin Dağılımı

Uyruk	*Sayı*	%
Meçhul	5371	54.06
Kürt	2811	28.29
Afgan	524	5.27
Pakistanlı304	3.05	
İranlı	244	2.45
Bengali	172	1.73
Filistinli	109	1.09
Çinli	65	0.65
Habeşistanlı	60	0.60
Hindistanlı	45	0.45
Faslı	44	0.44
Somalili	24	0.24
Nijeryalı	23	0.23
Eritreli	22	0.22
Sierra Leoneli	20	0.20
Bulgar	10	0.10
Cezayirli	9	0.09
Tamul	9	0.09
Batı Afrikalı	6	0.06
Türkmen	4	0.04
Azeri	2	0.02
Tunuslu	2	0.02
Mısırlı	1	0.01
Toplam	9935	100.00

Her "ulusal grup" kendi koşullarına uygun olarak hareket ediyor: Örneğin, İstanbul'daki kaçak Afganların sayısının[36] 1995'ten itibaren arttığı gözleniyor. Bu tarih, Taliban'ın Afganistan'a giriş zamanıyla paralellik gösteriyor... Afganistan'da Taliban karşıtı savaşla birlikte, akışlar daha da hızlandı.[37] Benzer şekilde, son birkaç yıldır Kuzey Afrikalıların sayısı da, Avrupa'ya doğrudan giden yolların sayısını ikiye katladı. Aralık 2001'de Türk sınır güvenlik güçlerince yakalanan 5 Faslı'nın trajik hikâyesi bu bakımdan aydınlatıcı.

Geçen sene Türkiye'ye turist olarak gelen bu beş genç, İstanbul'da işe girmeye çalışmış (garson veya temizlik personeli ola-

36 Bkz. *Sabah-İstanbul*, 8.01.2000, s. 5.

37 Bkz. *Radikal*, 12.10.2001, s. 6.

rak); İstanbul deneyiminde hayal kırıklığına uğrayınca Yunanistan üzerinden Avrupa'ya geçmeye karar vermiş. Yunanistan'a giden yurttaşlarıyla ilişki kuran gençler, Çeşme'den Sakız Adası'na botlarla gitmeye çalışmışlar. Geçiş bir drama dönmüş; beş gençten biri boğularak ölmüş. İranlıların durumu ise, ilk akışların İslam Devrimi'nin ilk yıllarında meydana gelmesi bakımından, biraz farklı. Ayrıca İstanbul'daki İranlıların çoğu Azerice konuşuyor ve dil engelinin olmaması sayesinde yerel iş pazarına daha kolay entegre oluyor. 80'lerin ortasında bazı araştırmacılar İstanbul'daki İranlı nüfusun 1,5 milyondan fazla olduğunu ileri sürmüştü. Bu değerin abartılmış olduğu ortada; zira bu yıllarda İstanbul'un toplam nüfusu 6 milyon civarındaydı. Bu İranlıların büyük kısmı için İstanbul –ve genel olarak Türkiye– Avrupa veya Kuzey Amerika'ya gitmek için kullanılan bir etaptan ibaret; ancak birçoğu bu etabı ancak uzun bir zamanda geçebiliyor. Resmî kayıtlarda yer alan İranlıların, daha çok, Azeri tüccar ve öğrenciler olduğu görülüyor. Temmuz 2000'de İstanbul Emniyeti'nce düzenlenen, evraksız veya oturma izninin süresi dolmuş İranlılara yönelik bir dizi operasyon, İstanbul'daki İranlı nüfusunun Türk ve İran hükümetleri arasında gerilim yaratacak bir konu olabileceğini gösterdi.[38] İranlılar, bu tür "müşteri grubunda" uzmanlaşmış olan, Yenikapı ve Aksaray semtlerindeki[39] otel ve pansiyonlarda uzun yıllardır yaşıyor. İstanbul'dan transit geçen Iraklı ve Suriyelilerin büyük kısmının da Kürt olduğu biliniyor, ancak bunlar polis kayıtlarında diğerleri kadar "görünür" değiller.

Tablo 10, "Avrupa'ya giden gemiler" kompozisyonu hakkında bir fikir veriyor. Tabloya konu edilen Lale-1 gemisi, 5 Mayıs 2001'de Pendik kıyılarında yakalanmıştı.

---

38 Bkz. *Sabah*, 12.07.2000, s. 36.

39 Eylül 2001'de metro inşaatı nedeniyle bu semtte bir pansiyonun çökmesi, kurbanların çoğunun İranlı kadınlar olması nedeniyle kamuoyunun dikkatini bir kez daha bu mevcudiyete çekmiştir.

Fuhuş ve insan kaçakçılığı

Çıkmaz ve tuzak etkisinin en çarpıcı ifadelerinden biri, yabancıların fuhuş ekonomisine dâhil olmaları. 2001'in ilk on bir ayında sınırdışı edilen 10.150 kişinin yaklaşık beşte biri fuhuş yapıyordu.[40] 2000'in başı ile Mayıs 2002 arasındaki dönemde, 8.211 kişi, Türk topraklarına fuhuş faaliyeti için girerken, 5.081 kişi ise muhabbet tellallığı nedeniyle yakalandı (*Zaman*, 30 Ekim 2002, s. 2). İstanbul'daki yabancı fuhuşu, telefon ağları üzerinden düzenleniyor ve Aksaray ile Yenikapı'daki otel ve pansiyonlarda ya da periferideki otellerde gerçekleşiyor. Rastgele fuhuş durumunda, dış mafya ağları ortaya çıkıyor: "Bavul ticareti" yapmak için gelmiş kadınlar üzerinden işleyen Rus, Ukrayna, Çeçen veya Türk mafyasının düzenlediği fuhuş faaliyetleri oldukça yaygın. Kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da, fuhuş nedeniyle sınırdışı edilen kadınların organize kanallara bağımlı olan kesiminin daha yoğun olduğu söylenebilir. Fuhuş nedeniyle ülkelerine gönderilen kadınların, üzerlerindeki tehdit nedeniyle fuhuş yaptıklarını reddetmeleri de sık rastlanan bir durum.

TABLO 10
5/05/2001'de Kartal Açıklarında Durdurulmuş Olan 'Lale-1' İsimli Kaçak Geminin Yolcuları

Ülke	*Kaçak göçmen sayısı*
Irak	123
Afganistan	83
Türkiye	66
Fas	40
Bangladeş	37
Habebistan	36
Pakistan	28
Filistin	22
İran	7
Batı Afrika	6
Mısır	1
Toplam	449

Kaynak: *Cumhuriyet*, 8/05/01, s. 9.

40 Bkz. *Cumhuriyet*, 25.12.2001 s. 7.

Bunun yanında, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında "kız kaçakçılığı" da yapılıyor. Örneğin Ağustos 1999'da yakalanan bir Kazak vatandaşı, 3.500 dolar karşılığında Türk iş adamlarına "satılık" genç kızlar getirmekten suçlu bulundu. Aralık 2001'de ise, sivil polis ve devlet memurlarının da dâhil olduğu, Türk erkeklere, Rusya ve Doğu Avrupa'dan anlaşmalı evlilik amacıyla kadınlar getiren bir ağ[41] ortaya çıkarıldı.[42] Bu ağın müşterileri, 500 doları devlet memurlarına olmak üzere, ortalama 3.000 dolar ödeyerek istedikleri gibi bir yabancı kadın bulabiliyordu. Yine Aralık 2001'de, Kurtköy'de masaj salonlarında çalıştırılan 16 yaşın altındaki kızları 2.000 veya 3.000 dolar karşılığında Türk ve Rus erkeklere satan bir başka ağ ortaya çıkarıldı.[43]

Medya, fuhuş yapan yabancı kadınlar konusunda fütursuz bir tavır sergiliyor. Son yıllara ait yayınları gözden geçirdiğimizde bu tür faaliyetlere yapılan vurguyu açıkça görüyoruz. Bu kadınlar arasında en çok bilinenler, İstanbul'u bu anlamda besleyen, aslında büyük kısmı Ukrayna, Gürcistan veya diğer ülkelerden olan "Rus Nataşa"lar.[44] İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne bağlı "ahlak masası" ekiplerinin yaptığı "baskın" ve yakalamaların medyada geniş yer bulması, başat olan "ahlakı bozuk yabancı" figürünün sürdürülmesine zemin sağlıyor.[45]

Yasadışı trafiğin başka ayakları da mevcut. SSCB'nin çöküşünden beri, esas pazarı Avrupa olan yasadışı ürünler Türkiye'ye giriyor; bunlarla ilgili bilgiyi insan kaçakçılarının yakalanması haberleriyle elde ediyoruz. En sık rastlanan malzemeler uyuşturucu, silah ve nükleer ya da kimyasal silahlar. Örneğin son olarak İstanbul'un çevre semtlerinden birinde silah üretimi için kullanılmış olabilecek Rus menşeli nükleer atıklar bulundu. Daha yakın bir zamanda (Kasım 2001'in başı) ise İs-

41 Aksaray'da tercüme bürosu görünümünde bir şubesi olan...

42 Bkz. *Radikal*, 8.12.2001, s. 3.

43 Bkz. *Cumhuriyet*, 19.12.2001, s. 17.

44 1992'den beri *Nataşa* sözcüğü Türkiye'de Doğu'dan gelen fahişeleri ifade ediyor..

45 Bkz. "Fuhuşa sınır dışı", *Hürriyet*, İstanbul, 29.07.99, s. 9.

tanbul'un bir çevre bölgesinde uranyum satan (bir kilodan fazla bir miktarda) ve "hassas maddelerini" İstanbul'a gelen Doğu Avrupalı kaçakçılar için aldıklarını iddia eden iki kişi yakalandı.[46] Aynı şekilde Kasım 2001'de İstanbul jandarması tarafından, Kafkasya ile Avrupa arasında, Türkiye üzerinden hardal gazı kaçakçılığı yapan bir kanal ortaya çıkarıldı.[47]

Çoğunlukla Pakistan, İran veya Afganistan'dan gelen uyuşturucular, Avrupa pazarına (özellikle Almanya, Hollanda ve İngiltere) gönderilmek isteniyor. Ancak yakalananların sayısı da yakalanan miktarlar da giderek artıyor. Örneğin Mayıs 2001'de Atatürk Havalimanı'nın kargo terminalinde İngiltere'ye gönderilmeye çalışılan 9 kilodan fazla eroin yakalandı.[48] Ocak 2003'te Küçükçekmece'de 3.370 kg uyuşturucu ele geçirildi. Polisin verdiği bilgilere göre, uyuşturucu İran'dan Türkiye'ye, Yüksekova üzerinden getirilmiş ve bir arabanın deposunda İstanbul'a nakledilmişti (*Zaman*, 19 Ocak 2003). Aynı şekilde, Haziran 2000'de eroin üretiminde kullanılan bir tondan fazla anhidrik asidin yakalanmasının da işaret ettiği gibi, Romanya ile İstanbul arasında kimyasal madde trafiği yoğun görünüyor (Bkz. *Sabah*, 25.06.2000, s. 3). Ancak bu trafiği değerlendirirken, Türkiye'deki yaygın söyleme kapılma riski nedeniyle, yalnız yabancılara odaklanmaktan kaçınılmalı. 2000 yılının ilk beş ayında örneğin Atatürk Havalimanı'nda uyuşturucuyla yakalanan 31 kişiden yalnızca 13'ü yabancıydı.[49]

Tuzak ve damgalanma

Kaçak göçmenlerin fuhuş, AIDS, hırsızlık, suç veya dilencilikle damgalanması, toplumsal bozulmalara yol açan sebeplerin dışarda aranmasına ilişkin baskın söylemin bir parçası. Buna göre, AIDS de uyuşturucular da ülkeye yabancılar tarafından sokulmuştur. Son aylarda polis kontrolleri yoğunlaşmak-

46 Bkz. *Cumhuriyet*, 07.11.2001, s. 7.

47 Bkz. *Zaman*, 29.11.2001, s. 15.

48 Bkz. *Cumhuriyet*, 6.05.2001, s. 3.

49 Bkz. *Cumhuriyet*, 1.06.2000, s. 7.

ta, ülkeden çıkarılan yabancı işçilerin sayısı ile basında bu işçilerle ilgili yapılan haberlerin yankısı da artıyor. Türk basını tutuklamalara veya her tür suçla ilişkilendirilen kaçak göçmenlere ilişkin çeşitli gerçekleri çarpıtıyor; "yabancı" nüfusu kriminalize ediyor. Genel itibariyle çarpıcı olan, basının, özellikle suç ve hırsızlıklarda büyük ölçüde yabancı nüfusun parmağı olduğunu gösterme şekli.

İstanbul'un oluşturduğu "temel kentsel gerçeğin" her tür uluslararası hareketlilik sistemiyle ilişkisi var; kutuplaşmalara, yön değiştirmelere ve hatta dönüştürmelere katkı sağlıyor. Toprağı kontrol eden güçler, dünya sisteminde, çizgileri ve akışların yönünü değiştirerek önemli roller oynuyorlar. Türk koridorunun sonundaki İstanbul ise oldukça dayanıklı; zira uluslararası hareketliliklerin yoğunlaştığı ve yeniden biçimlendiği alanlardan biri olma niteliğini yitirmiyor. İstanbul metropolünün işlevini göstermek için burada yapılan metaforlar, daha çok, eşitleyici, genel modellere indirgenemeyecek bu hareketliliklerin karmaşıklığını ifade ediyor. İstanbul'un Yunanca kökenli "şehre gidiyorum" anlamındaki adı yankısını yitirmemiş, tek bir farkla: Şehir her zaman kendi içindeki anlam değildir...

ÇEVİREN *Işıl Nart*

KAYNAKÇA

Akpolat-Davud, Y. (1997) Başka Bir Göç Veya Türkiye'de Yabancı Olmak, T.C. Başbakanlık ve Sosyoloji Derneği tarafından düzenlenen *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, 20-22 Kasım 1996, Mersin, s. 210-217. 28.

Bazin, M. (1993) Disparités et flux migratoires dans "l'aire Turque", *CEMOTI*, No. 15, s. 226-242.

Blacher, P.-S. (1996) Les 'Shop-turisty'de Tsargrad ou les nouveaux russophones d'Istanbul, *Turcica*, Paris, No. 28, s. 11-50.

Bruneau, M. (1994) Espaces et territoires de diasporas, *L'Espace Géographique*, 1994-1, s. 5-17.

Dalman, M. (t.y.) *Avrupa'da İnsan Ticareti ve PKK*, İstanbul: DTPA (Türk-Alman Basın Ajansı), 222 s.

Erder, S. (2000) Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye "Göç Alan" Bir Ülke mi?, *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Atacan F. ve Ercan F. (haz.), İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 235-259.

Gangloff, S. ve Pérouse, J.-F. (2001) La présence roumaine à Istanbul. Une chronique de l'éphémère et de l'invisible?, *Les Dossiers de l'IFEA*, Turquie d'Aujourd'hui Dizisi, Ağustos 2001, 47 s.

Gürsel, G. ve Ulusoy, V. (1999) *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*, İstanbul: YKY, "Cogito/Ekonomi", 158 s.

Habitat International Coalition (1996) *The Impact of War and Forced Evictions on Urbanization in Turkey: Violations of Housing Rights*, HIC, Cenevre, 23 s.

Keyder, Ç. ve Öncü, A. (1993) *Istanbul and the Concept of World Cities*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

Mattera, O. (1998) Un mare di droga e di armi, *Limes (Rivista Italiana di Geopolitica)*, L'Italia Mondiale, 1998-1, s. 89-96.

McCleery, A. ve Ogden, P. E. (1997) Migration and the Mediterranean, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, No. 13, s. 215-220.

Peraldi, Michel (1998) Le cycle algérien dans Lâleli morose, *Lettre d'Information de l'OUI*, No. 14, Haziran 1998, s. 19-22.

Peraldi, M. (2001) L'esprit du bazar. Mobilités transnationales maghrébines et sociétés métropolitaines. Les routes d'Istanbul, *Cabas et containers. Activités marchandes informelles et réseaux migrants transfrontaliers*, Peraldi Michel (haz.) s. 329-361.

Pérouse, J.-F. ve Gangloff, S. (2001) La présence roumaine à Istanbul. Une chronique de l'éphémère et de l'invisible, *Les Dossiers de l'IFEA*, la Turquie Aujourd'hui Dizisi, Ekim 2001, No. 8, 47 s.

Pérouse, J.-F. (1997), Les Kurdes de Syrie et d'Irak: dénégations, déplacements et dispersion, *Espace Populations, Sociétés*, No. 1, s. 73-84.

Pérouse, J.-F. (1998) Mobilités et migrations dans le Nord de Chypre: quelques indices", *Travaux de la Maison de l'Orient*, 1998, s. 93-105.

Pérouse, J.-F. (1999a) Istanbul, capitale du nouveau monde turc?, *Revue de géoéconomie*, No. 9, Bahar 1999, s. 45-53.

Pérouse, J.-F. (1999b) Irruption et éclipse des navetteurs 'russes' à Istanbul (1988-1999). Remous et rumeurs dans la mégapole, *Slavica occitania*, Toulouse, 8, 1999, s. 273-312.

Pérouse, J.-F. (2000) L'internationalisation de la métropole stambouliote: expressions et limites, *Méditerranée orientale et mer Noire entre mondialisation et régionalisation*,Bazin Marcel, Kançal S., Thobie J. ve Tekelioğlu Y. (der.), Actes du colloque d'Antalya (11-12-13 Eylül 1997) Paris: l'Harmattan/IFEA, 2000, s. 167-179.

Pérouse, J.-F. (2002) Istanbul est-elle une métropole méditerranéenne? Critique d'un lieu commun tenace, *Cahiers de la Méditerranée, Actes du Colloque "Les enjeux de la nouvelle métropolisation dans le monde arabe et méditerranéen*, Escallier R. (ed.), Grasse, 22-24 Kasım 2000, Bahar 2002.

Pérouse, J.-F. (2002a) Laleli, giga-bazar d'Istanbul? Appréhender les caractéristiques et les mutations d'une place commerciale internationale, *La fin des norias? Réseaux migrants dans les économies marchandes en Méditerranée*, Peraldi Michel (haz.), Paris: Maisonneuve et Larose, 2002, s. 307-333.

Pérouse, J.-F. (2002b) Migrations, circulations et mobilités internationales à Istanbul, *Migrations et mobilités internationales: la plate-forme turque*, Dumont,

Pérouse, de Tapia ve Akgönül (haz.), les dossiers de l'IFEA, No. 13, Aralık 2002, İstanbul, IFEA, s. 9-29.

Portes, A., Castells, M. ve Benton, L. (ed.) (1989) *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, Baltimore: The John Hopkins University Press.

Tapia, (de) S. (1994) L'émigration turque: circulation migratoire et diasporas, *L'Espace Géographique*, No. 1, s. 19-28.

Tarrius, A. (1996) Territoires circulatoires et espaces urbains, *Migrants. Les nouvelles mobilités en Europe*, Morokvasik Mirjana vd., Paris: L'Harmattan, Aujourd'hui l'Europe Dizisi, 1996, s. 93-117.

Tarrius, Alain (2001) Le lien social fort comme préalable à la réussite économique. Initiative des migrants entrepreneurs des économies souterraines internationales; parcours, étapes, transactions commerciales, *Journal des Anthropologues*, Ocak 2001.

Tinguy, (de) A. (2000) Le phénomène des 'tchelnoki' et la constitution d'espaces transfrontaliers dans la région de la mer Noire, *Méditerranée et mer Noire entre mondialisation et régionalisation*, Bazin M., Kançal S., Thobie J., Tekelioğlu Y. (haz.), Paris: L'Harmattan, Varia Turcica, s. 471-481.

Toumarkine, A. (2000) *Entre Empire ottoman et Etat-Nation turc: les immigrés du Caucase et des Balkans du milieu du XIXème siècle à nos jours*, D. Chevalier yönetiminde hazırlanan tarih tezi, Université de Paris-IV Sorbonne, 3 cilt.

Venturini, A. (1991) Immigration et marché du travail en Italie: données récentes, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, sayı 7, No. 2, Poitiers, s. 97-113.

Yenal, D. (1999), İnformel Ekonominin Uluslararasılaşması: Bavul Ticareti ve Laleli Örneği, *Defter*, Kış 1999, s. 48-72.

Yücel, M. (2001) İstanbul'un İki Yüzü, *Evrensel*, yazı dizisi, 7, 8, 9.08.2001, s. 2.

Yükseker, H.D. (2003), *Laleli-Moskova Mekiği. Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Zeytinoğlu, I.U. vd.(1999) Migrant Women in Waged Domestic Work in Turkey, *Middle East Report*, Yaz 1999, s. 42 ve 45.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü internet sitesi: www.iem.gov.tr

İstanbul'un Göbeğinde Bir Transit Geçiş Bölgesinin Doğuşu ve Ortadan Kalkışı: Tarlabaşı Örneği (1987-2007)*

Bir zamanlar Levantenlerin ve azınlıkların oturduğu Avrupalı bir bölge olan Tarlabaşı, son 20 yılda, çeşitli biçimlerdeki yabancı varlığının ve İstanbul'daki Kürt nüfusun yoğunlaşma noktalarından biri halini aldı. Bölge, bazı edebi çalışmalarda, sinemada, televizyon dizilerinde ve özellikle medya söylemi ile hâkim politikada bu yönüyle olumsuz biçimde öne çıkarıldı. Nijeryalı Festus Okey'in 20 Ağustos 2007 tarihinde Tarlabaşı Polis Karakolu'ndaki şüpheli ölümü bile basının önemli bir kısmı tarafından mahalleyi suç merkezi olarak gösteren söylemi yeniden canlandırmak için bir fırsat olarak görüldü; zira kendisini sorgulayan polisin tabancasından çıkan kurşunla "kazara" öldürülen genç adam yasadışı ticaretle uğraşmakla suçlanıyordu.

Diğer yandan Tarlabaşı, taşıdığı oldukça avantajlı konum (metropolün en yoğun tüketim ve kültürel ekonomi merkezlerinden birine çok yakın olması) nedeniyle, mahalleye yaptıkları müdahaleleri zorunlu bir temizlik, hatta bir kurtarma operasyonu gibi göstermek için çabalayan, küçük ve büyük ölçekli spekülatörlerin hedefi haline geldi. Keza bir *ad hoc* yasanın

(*) *Maghreb-Machrek*, no. 199, Bahar 2009, s. 85-101.

(5366 No.'lu yasa) kabul edilmesinin ardından, mahallenin dönüşüm süreci fiilen başladı ve dokuz adacık[1] yerel belediye tarafından kamulaştırıldıktan sonra Mart 2007 tarihinde özel bir inşaat grubuna verildi. Bu kentsel dönüşüm sürecinin ilk kurbanları, bu adacıkların terk edilmiş meskenlerinde, gecekondularda veya kirayla tutulmuş harap evlerinde yaşayan ve kimi zaman da buralarda çalışan en istikrarsız kesimler oldu. Kısa süre önce bir günlük gazetenin altını çizdiği gibi,[2] kentsel dönüşümün açığa çıkardığı dinamiklerle en marjinal kesimlerin ve bunların içinden, yolu Tarlabaşı'ndan geçen yabancıların (Afrika, Orta Asya veya Kafkasya kökenli, Suriyeli, Iraklı, Afgan...) kaderi arasında bir bağ bulunuyor. Bu makalede, sürdürülmekte olan kent projeleriyle yabancı varlığının dinamikleri arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlıyorum. Niyetim, zengin dünyaya doğru giden uluslararası transit akışlar hakkındaki incelemelerle bu akışların bir bölümünün istikrarsız sosyal morfolojiler meydana getirecek şekilde cisimleştiği belli bir bölge hakkındaki incelemeleri birleştirmek.

1980'lerin sonlarından itibaren damgalanan "iç varoş"

Olumsuz olanın tanımladığı bir mahalleler bütünü

Öne çıkarılan söylemlerin ("damgalama" veya ötekileştirerek "mesafe koyma" gibi) aksine, "Tarlabaşı"na (bu belirgin kırsal isim, şehrin tamamlandığı bir aşamaya gönderme yapar) kolayca sınırlamalar konulamıyor. Öyle görünüyor ki herkesin kendine ait bir tanımı var ve bunlardan hiçbiri gerçek anlamda sorgulanmış veya temellendirilmiş değil. Aslına bakılırsa söz konusu olan, idari anlamda bir mahallenin çok ötesinde, tanımları bakış açısına ve dönemlere göre değişen bir mahalleler bütünü. Bu olguyla ilgili temel alabileceğimiz, son derece sınırlı sayıdaki derinlemesine çalışmadan bir tanesi (Yıl-

---

1 Bu ilk aşama 20 000 m^2'lik bir alanı ve 213'ü "tescilli" 278 meskeni kapsıyor.

2 "Oturanlara karşı baskı uygulanıyor. Tarlabaşı Projesi spekülatöre yarayacak"" *Birgün*, 15 Ekim 2007, s. 3.

maz, 2006), üzerinde tartışılmış olan ve kısmen keyfi sınırlar öneriyor; buna göre Ekim 2000 tarihindeki nüfus sayımında ifade edilen 5.000'in biraz üzerinde haneyi barındıran, idari anlamda altı mahalle mevcut. Temmuz 2007 tarihli seçimlerdeki seçmen sayısını düşündüğümüz zaman ise, bunun biraz üzerinde bir nüfusa ulaşıyoruz (sözü edilen altı mahalle için en az 8.000 seçmen). Her durumda bu "iç varoş"[3] kuzeyde Elmadağ-Talimhane, kuzeydoğuda Taksim Meydanı, güneyde İstiklal Caddesi, batıda Tepebaşı ve kuzeybatıda Kurtuluş/Dolapdere hattı arasında kalan bölge olarak tanımlanabilir. "Tarlabaşı" ismi bugün, tüm alanı gözlüyormuş –ve girişleri kontrol ediyormuş– gibi görünen Polis Karakolu ve bölgenin doğu sınırını kesen, gerçek bir şehir içi otoyol denebilecek olan büyük ve gürültülü bulvarla özdeşleşmiş durumda.

Bunların dışında, Tarlabaşı, kolektif algıda "azınlık" geçmişinden ve geçmişte burada düzenlenen eğlencelerden ayrı tutulamaz (eğlence ekonomisi ve azınlıklar, bizatihi İstanbul'un kolektif hafızasından ayrılamayacak unsurlar). 1870'teki büyük yangın sonrasında Tarlabaşı, kültürel altyapısının bugün de tanıklık ettiği üzere (kilise yoğunluğu ve bölgenin nüfusunun arttığı dönemden kalma mülkler) özellikle alt ve orta sınıflardan gayrimüslimlerin oluşturduğu kalabalık bir iskân bölgesi haline geldi. 1960'lara kadar Beyoğlu'nun büyük bölümü için geçerli olan bu çok-inançlılık, Ermenilerin, Yahudilerin ve özellikle de Rum Ortodoksların Türkiye'den ayrılması sonucunda yavaş yavaş ortadan kalktı. Şurada burada birkaç Rum zanaatkâr (özellikle de marangoz) kaldıysa da, onlar da artık burada oturmuyor. Tarlabaşı'nın bazı yaşlı sakinleri hâlâ, biraz basmakalıp biçimlerde, çok saygın Rum "hanım"ların mahallede oturduğu eski güzel günleri yâd ediyor ve "Araplarla Kürtlerin"[4] onların yerini aldığı bugünkü durumdan yakınıyor; kısacası çok-inançlı geçmişi, idealize ederek yeniden kuruyorlar.

Öte yandan eski bir azınlık "cemaati", her şeye rağmen ken-

3 Varoş terimi sosyal anlamda, damgalanan kenar mahalle anlamında okunmalıdır.

4 Bkz. Alataş, 2000.

di kilisesi ve faaliyetleriyle Tarlabaşı'ndaki varlığını sürdürüyor: 1830'lardan beri burada bulunan ve Kadim adı verilen Ortodoks Süryanî cemaati. Bu cemaate ait olan ve tarihi 1844'e kadar giden (1880'de restore edilmiş) Meryemana Kilisesi, bazı başka yabancılar için de (örneğin Iraklı Hıristiyanlar) merkez niteliğinde. Üstelik Türkiye'nin doğusundan (Diyarbakır, Mardin, Bitlis) gelmiş olan Süryaniler, aynı bölgeden gelen son göçlerle birlikte varlıklarını kalıcı hale getirmiş gibi görünüyorlar. Tektipleştirmeler (*amalgames*) ve gizlemelerle (*occultations*) ilerleyen bir sürecin sonunda Tarlabaşı, geçmişte zarar görmüş ve adı kötüye çıkmış azınlıkların yaşadığı, bugün ise kamu idaresinin en kısa zamanda yeniden elde etmeye çalıştığı merkez mahallelerin sembolü haline gelmiş durumda.

Yoksulluk ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir bölge

Tarlabaşı'nı ayırt eden ikinci şey, çok düşük bir düzenli gelire sahip; çalışma, barınma ve medeni durum konularında istikrarsız olan "nüfus"unun yaşam tarzı ve koşulları. Bu sosyal profilin en belirgin göstergelerinden birisi kiracı oranı; Tarlabaşı'nın altı mahallesinde bu oran, İstanbul'un tüm diğer bölgelerinin yaklaşık iki katı (Yılmaz 2006). Bir diğer gösterge ise evlerde kullanılan doğalgaz oranının düşüklüğü; başlıca ısınma kaynakları halen kömür, linyit ve odun (elektrikle ısınma ise ancak elektrik kaçak olarak kullanıldığında uygulanan bir yöntem olduğundan, sürekli bir veri sunmaz). Hayatta olan ev sahiplerinin herhangi bir harcama yapmaması ve evlerde oturan kişilerin düşük gelirleri nedeniyle, meskenlerin durumu genelde acınacak halde. Zaten kadınlar ve çocuklar, mart ayından itibaren, meskenlere göre daha geniş ve daha rahat olan sokakları kullanmaya başlıyorlar.

Mülkiyet koşullarının belirsizliğinin, tehlike arz eden ve yerel otoriteler tarafından mühürlenen taşınmazların yasadışı biçimde işgalinin ve kira sözleşmesi yapılmamasının yanına, nüfusun bir bölümünün istikrarsız olduğunu da eklemek gereki-

yor. Bu istikrarsızlık, gözlemciyi resmî istatistikler hakkında hayli şüpheye düşüren sayımlardaki eksikliğin temelini oluşturuyor: Sayım memurları pek çok daireye, hatta binaya giremiyor. İç göçmenler, iş arayan ve kimi zaman yaşları çok genç olan erkekler yahut güvenlik nedenlerinden ötürü Doğu'dan kaçan aileler (artık açık açık "zorunlu Kürt göçü" olarak adlandırılan olgu) Tarlabaşı nüfusunun hatırı sayılır bir kısmını oluşturuyor. Bu kişiler, iş olanaklarının keyfiyetine göre bir yerden diğerine taşınan "iç dolaşımcılar" olarak nitelenebilir.[5] Bunlar, inanılmaz derecede küçük "bekâr odalarında", dökük dairelerde, pansiyonlarda veya otellerde kalıyorlar. Ve çoğunlukla vakitlerini, özellikle de işsizlerse, Tarlabaşı'nda bir hayli yoğun olan ve yalnız kalmış göçmenler için bir nevi sığınak niteliğindeki kıraathanelerde geçiriyorlar.

Nüfusun bir bölümünün gözünde, Tarlabaşı'nda yürütülen faaliyetlerin pek çoğu yasadışı. Örneğin gece gündüz Beyoğlu'nun sokaklarını aşındıran ve atık ürünleri (alüminyum bira kutuları, kâğıtlar vb.) terk edilmiş binaların bodrum ve zemin katlarında stoklayan atık toplayıcılarının yaptığı toplama işi bunlardan biri. Nüfusun bir kısmı da seyyar satıcılık, küçük çaplı ticaret, küçük lokanta işletmeciliği, çeşitli hizmetler, demir veya tekstil atölyeleri gibi alanlarda çalışıyor.

Tüm bu özellikler, baskın Tarlabaşı imajının oluşmasına katkıda bulunuyor: istikrarsız denebilecek bir nüfusa bırakılmış, terk edilmiş ve sonuç olarak tehlikeli hale gelmiş ve ivedilikle yeniden kazanılması gereken bir bölge imajı; aynı zamanda, hem iş hem de barınak açısından bir mikro olanaklar dünyası.

Toplumsal sorunun etnikleşmesi

Tarlabaşı'nda yaşayan, travesti, Kürt kökenli, feminist, sanatçı ve solcu sıfatları taşıyan ve bu sıfatları rahatsızlık duymadan ortaya koyduğu için sık sık gözaltına alınan Esmeray'ın kısa süre önce ifade ettiği gibi, Tarlabaşı, "küçük düşürülmüş in-

5 Gelinen bölgeyle Tarlabaşı arasında haftada bir gidip gelen kamyonetler bu dolaşımın temelleri arasında yer alır.

sanların birbirini ezdiği" bir yer olarak tanımlanabilir. Nitekim 2006 yazında, aşırı sağ örgütlerin zaman zaman amaçlarına alet edebildiği Çingenelerle, düşman olarak görülen PKK'ye bağlı Kürtler arasında, Doğu'daki silahlı çatışmaların yeniden başlamasıyla eşzamanlı olarak şiddetli çatışmalar yaşandı ve şiddetin çok ciddi düzeylere ulaşmasına ramak kaldı. Yine de nüfusun baskın kısmını, Tarlabaşı'nın alt mahallelerinde yaşayan Çingeneler oluşturuyor. 1950-1960 yıllarında Trakya'dan veya Bulgaristan'dan gelmiş olan bu kişiler, kendilerini daha ziyade "Roman" terimiyle veya işleri ve başlıca gelir kaynakları olan müzikle ilişkili bir biçimde tanımlarlar: "müzisyen", "klarnetçi" vb. Kürtlere ise, mahallede DTP'nin ilçe örgütünün bulunmasıyla, duvarlardaki afişlerle, nakliyat şirketlerinin güzergâhlarıyla, sokaklarda yaptıkları işportacılık faaliyetiyle ve Kürtçe'yi kamusal alanda konuşarak "görünür" oluyorlar... Çoğunlukla geçici işlerde (inşaat veya tekstil) çalışıyor veya seyyar satıcılık yapıyorlar. Genelde çok kalabalık olan aileler, çocuklarını da çalıştırıyor (örneğin, Mardin kökenli Kürtlerin yöresel yiyeceklerinden olan "midye dolma"nın seyyar tezgâhlarda satılması);[6] ancak bu durum her geçen gün daha yakından izleniyor ve zaman zaman cezalandırılıyor (Karatay 2002).

Ancak söz konusu olan ister Kürtler isterse Çingeneler olsun, Tarlabaşı'nda giderek belirginleşen sosyal sorunun *etnikleşmesi* meselesini görmezden gelmemeliyiz. Öte yandan, son genel seçimlerin sonuçları, Kürtlerin mahalledeki mevcudiyetinin o kadar da güçlü olmadığını ortaya koyuyor. Aslına bakılırsa, Yılmaz'a (2006) göre, DTP, Tarlabaşı'nı meydana getiren altı mahalle içinden yalnızca birinde açık ara birinci gelebildi. Elbette, seçmen olabilmek için görece istikrarlı, yerleşik ve tanınıyor olmanın büyük önem taşıdığını; Kürt varlığının ise, hükümet kurumları tarafından (polis hariç) neredeyse "görünmez" kılındığını da hatırlamak gerek.

Tarlabaşı'nın, Rum Ortodoksların zorunlu göçünün (1955-1964) ardından Orta Anadolu'dan gelen ilk göç dalgasıyla yer-

6 Bkz. Deli, 2000.

leşmiş "sakinleri" de bulunuyor. Yaptığım görüşmelerden[7] elde ettiğim sonuçlar birbiriyle uyumlu: Rumların iki göç dalgasının ardından nüfusun "yenilenmesi" neredeyse tamamlanmış ve göçün arkası uzun bir süre için kesilmiş. 1950'de Yusufeli Köyü'nden göç etmiş olanların kurduğu köy derneğine, ancak 1990'lardan itibaren yenileri eklenmiş. Tarlabaşı'nın, hem nicelik bakımından hem de sosyal düzeyde İstanbul'un en şiddetli demografik kesintilerine uğramış bölgelerinden biri olduğu söylenebilir.

Kürtler ve Çingenelerin varlığının ve yoksulluğun yanı sıra, Tarlabaşı'nın kolektif algıda bir kenar bölge olarak algılanmasına katkıda bulunan bir diğer unsur, Tarlabaşı Bulvarı'nın bütünü ve bulvara çıkan sokaklar üzerinde yürütülen fuhuş faaliyeti. Bölge, travestilerin görece en rahat hareket edebildiği yerlerden biri. Tarlabaşı'nın hâkim algıda bir transit geçiş mahallesi olarak yerleşmesinin nedeni, 1986-87'de Tarlabaşı Bulvarı'nın açılmasıyla mahallenin fiziksel olarak tecrit edilmesine dayanıyor. Bu biçimlendirme, o zamana kadar marjinal kesimleri barındıran Cihangir'deki arazi piyasasında yaşanan dönüşümlerle, bunun sonucunda zorla yapılan "temizlik"le (1996'da doruk noktasına ulaşmıştır) ve Boğaz'ı gören yerlerin değer kazanması süreciyle de yakından ilişkili. Mahalleye yeniden değer biçilmesi sonucunda Cihangir'deki kiraların hızlı artışının, Tarlabaşı'na doğru bir tür geri çekilmeye yol açtığı anlaşılıyor.

Tarlabaşı geçici bir sığınak mı?

Farklı kökenleri yeniden biçimlendiren bir heyula

Medyadaki ve siyasal alandaki ortak güncel söylem, Tarlabaşı'nı Afrika Kıtası'ndan gelen yabancılarla bir tutma eğiliminde. Bu bir tutma eğilimi, son derece geniş kapsamlı "Afrikalılar" teriminin kullanılmasına yol açan tektipleştirme ve eritme halinin ötesinde, bölge üzerinden gerçekleşen geçişin tari-

7 1964 yılında Rize'den (ülkenin en kuzeydoğusunda) gelen Y. örneğinde olduğu gibi (24 Mart 2008 tarihli görüşme).

hini unutturur nitelikte. Zira 1980'lerde öncelikli olarak İranlılardan, 1990'larda ise Iraklılardan söz ediliyordu. Bir bölümü Hıristiyan olan bu Iraklılar, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin terminolojisiyle, önde gelen iki "yeniden yerleştirme (*resettlement*) ülkesi" olan Avustralya ve Kanada'dan mülteci statüsü elde edince buradan ayrıldılar.

Siyah Afrikalılar en fazla bahsedilen, en fazla parmakla gösterilen ve en fazla damgalananlar. Bu heterojen topluluk, coğrafi (Doğu Afrika, Batı Afrika), sosyal, kültürel (eğitim seviyesi), dilsel (İngilizce konuşanlar/Fransızca konuşanlar), dinsel (Hıristiyanlar/Müslümanlar) ve ideolojik çeşitlilikler içeriyor. Öğrenim, iş ve bavul ticareti amacıyla gelen, bu hayli değişken kesim, kendi içinde milliyetlere dayalı bir farklılaşma arz ediyor. Nijeryalılar, Kongolular, Zaireliler, Somalililer, Ganalılar, Sudanlılar, Liberyalılar,[8] Eritreliler, Ruandalılar, Etiyopyalılar, Senegalliler ve Fildişi Sahilliler, en kalabalık gruplar. Diğer yandan, bu grupların her birinin hikâyesi birbirinden farklı: Örneğin Kongolular 1995'ten itibaren Tarlabaşı'na yerleşmeye başladılar; Somalililer ise çok daha kısa bir süre önce (2005). Her ne kadar bu gruplar ağırlıklı olarak genç erkeklerden oluşsa da, aralarında kadınların ve çocukların da olduğu gözlemleniyor (ancak toplamın en fazla %10'unu teşkil ediyorlar); bu oran, kadınların bir bölümünün hizmetçi, dadı, yaşlı veya hasta bakıcı olarak çalıştığı Etiyopyalılarda daha yüksek.

Kolektif algıda, aralarında herhangi bir ayrım yapılmaksızın tek bir grup olarak kodlanan Afrikalıların yanına, Dominik Cumhuriyeti, Filistin, Bangladeş, Pakistan, Çin, Afganistan, Transkafkasya (Azerbaycan, Gürcistan), Orta Asya ve Suriye kökenlileri de eklemek gerek. Suriyelilerin büyük bölümünün politize Kürtler olduğunu ve özellikle dil bakımından Tarlabaşı'nda pek de yabancılık çekmediklerini belirtilmeli. Bölgede ticaretle uğraşan kişilerin Kürtçe konuşması, bu kişiler açısından bir yakınlık hissi yaratıyor.

---

8 Bkz. *Gündem*, "Aktüel" eki, 4 Haziran 2000, s. 3.

Başka ülkelerden mülteci statüsü almaya çalışan göçmenler

Tarlabaşı'ndaki yabancıların ekseriyetle mülteci statüsü talebinde bulunacak olan; halihazırda bulunmuş olan (ve bunun için beklemekte olan);[9] yahut kabul oranının son derece zayıf olması nedeniyle talebi reddedilen ve üçüncü bir ülkeye gitmek için başka yollar arayan kişilerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

2001 yılından beri Tarlabaşı'nda yaşayan Kongolu X'in portresi

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne 2001 sonunda başvuruda bulundu. 2004 yılında ret yanıtı aldı. Yaşadığı yerin yakınında yasadışı olarak çalışıyor ve oturma izni almayı henüz başaramadı. Patronu ona yardım edecekmiş gibi görünmüyor. Sahte evlilik yapmak istemiyor ve bunun sebebini Hıristiyan olmasıyla açıklıyor. Yılgın bir halde, ülkesine dönmenin yollarını arıyor... Kendisini çıkmazda hissediyor. (Haziran 2008)

1951 Cenevre Sözleşmesi'ne, taliplerin kökenlerine göre belli şerhler koyarak imza atmış olan Türkiye,[10] kendi toprakları üzerinde Avrupa dışındaki ülkelerden gelen taliplere mülteci statüsü tanımıyor. Öte yandan 1990'ların sonlarından bu yana, bazı kişilere geçici mülteci statüsü verilmeye başlandı; böylece, hem Avrupa Birliği, hem Amerika Birleşik Devletleri, hem de bazı uluslararası örgütlerin karşı oldukları, coğrafi kısıtlamalar getiren bu hükmün kaldırılmasına doğru bir adım atılmış oldu.

Görüldüğü gibi, tektipleştirici söylemlerin aksine, bölgedeki yabancı varlığı önemli ölçüde heterojen bir yapıya sahip. Mültecilerin, bir yandan Türk otoriteler (ikamet için), diğer yan-

9 Her ne kadar her geçen gün daha sistematik bir şekilde onlardan taşrada bulunan ve Şefkat-Der, Ribat, Cansu gibi İslami dayanışma örgütlerinin çoğu kez onlara ilgi gösterdiği "uydu şehirlerde" (Konya, Niğde, Burdur, Afyon, Kütahya, Aksaray, vs.) yanıt beklemeleri istense de...

10 Bkz. Pérouse ve Danış, 2005.

dan Mülteciler Yüksek Komiserliği (HCR) karşısındaki durumları, bu farklılaşmanın iki asli faktörü. Nitekim HCR tarafından sorumluluklarının üstlenilmesi yönünde resmen talepte bulunanlar, reddedilmiş olanlar, (henüz) talepte bulunmamış olanlar ve böyle bir talepte bulunma niyeti olmayanlar arasında ciddi farklılıklar var. Bir mülteci adayının dosyasını sunma tarihiyle, Türkiye'den onu karşılayacak üçüncü ülkeye gitmek üzere nihai ayrılışı arasında geçen süre 3 ila 9 yıl arasında değişiyor. "Transit geçiş"in ne kadar uzun sürdüğünü böylece görmüş oluyoruz.

Mültecilerin Türk devleti karşısındaki durumları, günlük hayattaki en belirleyici öğe. Zira HCR yetkililerinden bir yanıt beklemekte olan ve kayıtlı bir iş bulma şansı bulunmayan yabancılar, oldukça yüksek bir harç bedeli ödeyerek ikamet izni almak zorundalar. İçlerinden bazıları, polisle ilişkilerinde belli bir güvenlik ve rahatlık sağlayan bu belgeyi alabilmek için oldukça ağır koşullarda çalışıyor. HCR'ye dosyalarını sunduktan sonra Anadolu şehirlerindeki geçici adreslerine yerleşenler, İstanbul'daki iş olanakları daha zengin olduğundan, bulundukları yer ile metropol arasında gelip gitmeye devam ediyor.

Yabancıların, şehirdeki iş piyasasının en kritik segmentlerinde en ağır işleri yaptıklarını görürüz: sokak satıcılığı, hamallık, mal taşıma, inşaatlardaki ağır işler (çoğu zaman bina tadilatında duvar kırma işi)... Erkekler, mahallenin veya komşu mahallelerinin tüccar ve zanaatkârlarının (örneğin Cihangir Semti'nden antika mobilya taşıyanlar) yanında çalışmaktan iskele hamallığına kadar her tür işi yapabilirmiş gibi görünüyor... Kadınların, özellikle Doğu Afrika kökenli olanların ise, hayli yaygın olduğu görülen ev içi işlerde çalıştıklarından daha önce bahsetmiştim.

"Mülteci adaylarının" dışında, yahut onların arasında iki kesimden daha bahsetmek gerek: statüleri; şehir ve idari mekanizmalarla olan görece yakınlıkları sayesinde hemşerilerine yardımcı olan öğrenciler ile kendi ülkeleri ve Türkiye arasında ticaret (mobilya, tekstil ticareti) yapan "geliş-gidişçiler" İs-

tikrarlı olmayan bu statüler, zamana ve koşullara göre değişebiliyor.

Son olarak iki "profil"den daha söz edilebilir: Türk vatandaşlarıyla evli olan ve genelde evlilik yoluyla Türk vatandaşlığı elde etmek üzere olan kadınlar ve kayıtlı işlerde (genelde ithalat/ihracat firmalarında) çalışanlar. Orta Asya'dan, Kafkaslardan, Transkafkasya'dan, Kuzey Afrika'dan veya Balkanlardan gelip Türk vatandaşlarıyla evlenen kadınların sayısı artıyor. Tarlabaşı'nda kayıtlı işlerde çalışanlar ise oldukça az sayıda.

Hayati sorun: Barınma

Tarlabaşı, en küçüğünden (bazen aşırı denebilecek boyutlarda küçük) bir barınak bulmanın bile zor olabildiği bölgelerden bir tanesi. Bu konuda birkaç formül geçerli:

– En yaygın sistem, görece daha istikrarlı durumda olan ve sunduğu hizmetler karşılığında para alan bir "hemşeri"nin yanına taşınmak. Bölgeye daha önce "yerleşmiş" ve yerel pratiklerde deneyimli bu hemşerinin yardımı gerçekten önemli.

– İkinci seçenek, daha riskli olmakla birlikte, kalınacak yerlere aracılar vasıtasıyla erişmek. Kuralına uygun kira kontratlarının yapılmaması nedeniyle, yabancılar evden atılıyor veya ev sahibinin keyfi kararlarına uymak durumunda kalıyorlar. Zaman zaman, kendilerine ait olmayan daireleri kiralamaya kalkan sahte ev sahiplerinin kurbanı olabiliyorlar. Ayrıca kiraya verilen yerlerin çoğu daire değil büro (Talimhane oteller kompleksine birkaç adım mesafedeki Zafer Han gibi).

– Üçüncü seçenek, Tarlabaşı'ndaki en dayanıksız barınaklar olan harap evler. Bazılarının kime ait olduğu belli değil, kimi güvenlik veya hijyen nedenlerinden ötürü yaşanılmaz hale gelmiş ve yerel otoriteler tarafından mühürlenmiş. Böyle yerlerin "kayıtdışı" konukları, bir yıkım veya yangın vesilesiyle fark ediliyor... Bu durumun sürmesine izin veren yerel suç ortakları da var (her baskında eline biraz para tutuşturulan polis memurları, "koruyucu" komşular vd.)

– Yasadışı göç şebekelerinin İstanbul'a getirdikleri yabancıların bir kısmı ise işyerlerinde veya depolarda barınıyor... Ancak polis kontrolünün ve ihbarların yoğunlaşmasından dolayı Tarlabaşı bu gruplar tarafından her geçen gün daha az tercih edilir hale geliyor.

– Tarlabaşı'ndaki kiliseler, dinî ağların sunduğu kaynaklara ulaşabilenler için birer geçici barınak (Caritas, IIMP,[11] RLAP).[12]

Hıristiyanlar ve üçüncü bir ülkeye gidişlerini kolaylaştıracağını düşünerek Hıristiyan olanlar (özellikle de kısa süredir Tarlabaşı'nda yaşayan ve işsiz yabancılar) açısından kiliseler, günlük pratiklerin biçimlendiği noktalar durumunda. Bahsedebileceğim son odak noktası, eskilerin, koruyucuların, kefillerin ve enformel liderlerin meskenleri: Bunlardan bazıları insanların buluştuğu, deneyimlerini paylaştığı, karşılıklı öğütler verdiği ve biraz olsun rahatladığı birer lokal gibi işlev görüyor. Bu "cemaat lokantaları" barınılacak yerler olmasalar da, transit geçiş halindeki göçmenlerin oluşturduğu kırılgan, kopuk ve sürekli şekil değiştiren cemaat altyapısının temel unsurlarından. Aynı şekilde, uluslararası telefon görüşmesi merkezleri de (*Callshop*'lar) göçmenlerin buluştuğu, bilgi aktarımında bulunduğu kilit noktalar arasında.

Yerel algı ve damgalama

• [...] *Sizin mahallenizde oturan yabancılar var mı? Bu kişilerin uyum sorunları size nasıl yansıyor?*

– Beyoğlu'nun geri kalan yerlerinde olduğu gibi, bizim mahallemizde de yabancılar, özellikle de Afrika'dan gelen yabancılar bulunuyor. Bir uyum sorunu olduğu kesin. Her şeyden önce dil sorunu var ortada. Bazıları zamanla biraz Türkçe öğrense de geri kalanı bu sorunu çözemiyor. Kültürel seviye farkları görülüyor. Hepsinden şüphe etmek pek adil olmaz kuşkusuz; fakat

11 Istanbul Inter-Parish Migrants Programme, 1992 (İstanbul Mahalleler Arası Göçmenler Programı) (Bkz. *Refugee Voices*, Kış 2007, s. 5.

12 Refugee Legal Aid Project, 2005 (Mülteci Yasal Yardım Projesi).

aralarında uyuşturucu trafiği gibi doğru olmayan yollardan kazanç elde edenler var. Ülkemize ekmeğini dürüst bir şekilde çıkarmak için gelmiş olanların sayısı da hiç az değil. [...]" (Kaynak: *İstanbul Bülteni*, 2007, 47)

Tarlabaşı'ndaki Kalyoncukulluk Mahallesi Muhtarı'yla yapılan ve Büyükşehir Belediyesi'nin resmî bülteninde yayımlanan görüşmeden aldığım bu kısım, yabancı algısının kategorilerini ortaya koyuyor. Kendisi de göçmen olan (40 yıldan uzun bir süre önce Doğu'dan göç etmiş) muhtar, bazı *a priori* düşünceleri dillendirmesine karşın, genellemelerin dışına çıkmaya çabalıyor. Uyuşturucu trafiği konusunda ise büyük ölçüde genel fikri yansıtıyor. En fazla dikkat çeken, bu kadar çok sayıda yabancının "ülkemize gelmesinin" nedenlerinin bilinmiyor oluşu. Sanki Tarlabaşı'nda yaşayan yabancıların hepsi buraya çalışmaya gelmişler gibi, sığınma taleplerinden hiç bahsedilmiyor.

> "Kimse onların neden buraya geldiklerini bilmiyor. İnsanlar mültecilerle ilgilenmiyor, onları ağır işlerde kullanıyor ve hatalarıyla uğraşıyor. Hiçbir Türk bir siyahla konuşmaz. Aramızda hiçbir ilişki yok."
>
> (Ahmet, 53 yaşında, 20 yıldır Tarlabaşı'nda yaşıyor [*Refugee Voices*, No. 2, Yaz 2007, s. 1, İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği]).

Yukarıda sözlerini alıntıladığımız Tarlabaşı sakininin söyledikleri, hiçbir çıkar ilişkisi kurulmayan veya dinî yakınlık duyulmayan yabancıların nasıl algılandığını açıkça gösteriyor. Bu aşılamayan farklılık, ötekileştirmeyi temel tavır haline getiriyor; bunun nedenle, her tür karşılıklı etkileşim imkânsız, hatta anlamsız gibi görülüyor. Afrika kökenlilerin yaşadığı yerlerde duyulan en yaygın değerlendirmeler şunlar: "Araplar", "zenciler", yamyamlar vb. Bununla birlikte "fikir ve kanaat önderleri"nin kullandığı bağlam ve söylemi de dikkate almak gerek. Nitekim kısa bir süre önce İstanbul Büyükşehir Beledi-

ye Başkanı kamuoyu önünde[13] Afrikalıların içinde bulunduğu olumsuz durumdan söz etti ve bunu kontrolsüz kentleşmeyle ilişkilendirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun insan mirası olan Afrika kökenli Türk vatandaşlarının günden güne örgütlendikleri[14] ve tanınma talep ettikleri Türkiye'nin, 2002 yılının Kasım ayından beri iktidarda olan AKP'nin girişimiyle birkaç yıldır Afrika kıtasıyla ticari ve kültürel işbirliği içine girdiği düşünüldüğünde bu söylem daha da şaşırtıcı geliyor... Nitekim Fethullah Gülen cemaati gibi bazı ticari-dinî ağların teşvikiyle, gelecekte Türk girişimcilerin aracısı ve ortağı olması planlanan Afrikalı elitlere Türk kültürünün aşılanacağı okulların açılması için Afrika Kıtası'nda kapsamlı bir çalışma yürütülüyor.

Ulusal, dilsel ve dış görünüşle ilgili farklılıklara sahip topluluklarla hiçbir düzeyde ilişki kurulamaması sebebiyle, yabancılara ilişkin algının iyice olumsuz bir hal aldığı gözlemleniyor. Özellikle gayrimüslim olarak kabul edilip "gâvur" diye damgalanan yabancıların yerli nüfusla yakınlaşmasının hiçbir yolu yok. Dine göre hiyerarşik bir "algı sıralaması" söz konusu: Birinden "Müslüman'dır" diye bahsedilmesi yabancı niteliğini belli ölçüde silebiliyor ve ilişki kurma olanağının önünü açıyor. Hal böyle olunca, kimi zaman aynı kişinin bir yandan günlük hayatta korunmak için Müslüman referanslarını, diğer yandan belli kaynaklara ve kolaylıklara erişmek için Hıristiyan referanslarını aynı anda taşıması gerekebiliyor.

Tarlabaşı'ndaki yabancılar, insanların algılarında birbiriyle iç içe geçebilen üç temel figür üzerinden tarif ediliyor: bekâr, uyuşturucu satıcısı ve fahişe.

Tıpkı iş arayan Kürt göçmenler gibi, yabancılar da, her şeyden önce bekâr olmaları ve dolayısıyla da kurulu aile düzeni, cemaatin kızları ve eşleri açısından potansiyel bir tehdit teşkil etmeleri nedeniyle, genellikle şüpheli olarak görülüyorlar. Bekârların bu şekilde toplum dışına atılması, yabancılarla iliş-

---

13 Bkz. *Referans*, 11 Mart 2008.

14 Bkz. http://www.afro-turk.org/; Ulaşılabilir Yaşam Derneği veya Afrikalılar Kültür ve Dayanışma Derneği gibi dernekler de bu duyarlılaştırma eylemine katılıyor.

kiler üzerinde etkili olduğundan, ihmal edilmemeli. "Bekâr odaları"nın genellikle diğer meskenlerden daha yukarılarda olması, bekârların ayrı bir statüde ve diğerleriyle belli bir mesafede tutulduğunu düşündürüyor.

Diğer yandan, her ne kadar fuhuş Tarlabaşı'na "yerleşmiş" olan yabancılarla doğrudan ilişkili görünmese de, mahallenin bulvara bakan cephesinin "ulusal" bir fuhuş merkezi olması, kamusal algıda yabancıların bu ticaret biçimiyle ilişkilendirilmesine yol açıyor. Ayrıca Tarlabaşı, kendi ülkelerinde (örneğin İran'da) kabul görmeyen eşcinsellerin ve travestilerin de sığınabileceği bir bölge konumunda.[15]

Yabancılarla (özellikle de Afrika kökenlilerle) uyuşturucu trafiği arasında ilişki kurma ise, yalnızca Türkiye'de değil, diğer ülkelerde de yerel algıya yerleşmiş bir koddur; ancak Tarlabaşı'nda bu durum diğer yerlerden daha belirgin. 2006 yılında polisin ara sokaklarda yabancı uyuşturucu satıcılarını kovalaması sırasında bir kadının kaza sonucu hayatını kaybetmesi, kolektif algıda Tarlabaşı'na yeniden, yabancı uyuşturucu satıcılarına yataklık eden tehlikeli bir merkez damgasını vurdu. Yabancıları, ülkeye zarar veren kötülüklerin kaynağı olarak gören algı mekanizması, temelde uyuşturucu trafiği olgusundan besleniyor. Öte yandan, bazı polis memurlarının, şantajla para almak için aramalar sırasında yabancıların ceplerine uyuşturucu koydukları iddiası yabancı kökenli gruplarda oldukça yaygın. Basının yerine geçen fısıltı gazetesi (veya tersi) de Tarlabaşı'nda Kürtlerin-Afrikalıların-Çingenelerin uyuşturucu pazarından pay kapmak için rekabet ettiklerini söyleyerek yabancıllıkla (*exotisme*) suçu bir araya getiren imajın yaratılmasına katkıda bulunuyor.

Ankara'da, üzerinde kokain bulunduğu için tutuklanan, Tunus'tan gelmiş bir Nijeryalı'nın, 20 Ağustos 2007 tarihinde Tarlabaşı Karakolu'nda öldürülen Nijeryalı Festus Okey'in arkadaşı olarak tanıtılması[16] merhumun bir kez daha zan altında kalmasına neden oldu; hem de katilin davası henüz sonuçlanmamışken.

---

15 Bkz. *BirGün*, 17 Eylül 2007, s. 2.

16 Bkz. *Zaman*, 30 Kasım 2007, s. 23.

Bütün tanıklıklar, sivil veya resmî bazı polis memurlarının aşağılayıcı tutumlarının ve görevlerini kötüye kullanmalarının Tarlabaşı'nda günlük yaşamı oldukça zorlaştırdığını işaret ediyor.[17] Polisin keyfi uygulamaları (baskı, şantaj, para cezası, paraya el koyma) nedeniyle giderek daha zor durumda kalan Tarlabaşı'ndaki yabancılar, geceleyin veya kalabalık gruplar halinde sokağa çıkmamak ve bazı yerel bağlantılar bulup bunlardan yardım almak gibi stratejiler izlemeye başladılar.

Dönüşümler ve ilk etkileri

Bir kentsel temizliğin ilk adımı

Toplum arasında "Tarlabaşı kanunu" olarak adlandırılan 5366 sayılı[18] (2005) *ad hoc* kanun, belli bir yabancı varlığının (özellikle de Afrikalı) bölge için olumsuz bir imaj yarattığını düşünen "temizlik" yanlılarının aradığı yasal çerçeveyi sunmuş gibi görünüyor. Tarlabaşı'nın –en yüksek teklifi verenlere satılmak üzere– dönüştürülmesi kararında inat edenlerin kurguladıkları, hayli manişeist düşünceye göre "iyi yabancı" ancak yatırımcı, iş adamı yahut varlıklı bir turisttir. Bu "iyi yabancı"nın karşısında ise bekâr, meteliksiz, bütün kötülüklerin kaynağı ve yerel düzen için tehdit olarak görülen, istenmeyen yabancılar yer alır. Yasanın çıkmasını takiben, Bakanlar Kurulu'nun 20 Şubat 2006 tarihli kararıyla, temizlik mekanizmasının ilk hedefleri olarak 21 adacık tanımlandı. Nisan 2007 tarihinde, bu adacıklardan 9'uyla ilgili çalışmaların ilk safhası için açılan ihale sonucunda bir inşaat grubuyla anlaşmaya varıldı. Bu süreçle oldukça yakından ilgilenen ilçe belediye başkanının bizzat kullandığı kelimelerle söylersek, hedef "Tarlabaşı Bulvarı'nı Şanzelize'ye dönüştürmek"

İzlenen yöntemin ortaya koyduğu temel sorun, enformel kiracıların, yahut oturdukları yeri fiilen işgal etmiş olanların sa-

---

17 Fildişi Sahili kökenlilerin kaldığı bir eve baskın düzenleyen polislerin yıldırıcı davranışlarına bir örnek için bkz. *Taraf*, 15 Aralık 2007, s. 9.

18 Kanunun tam ismi şöyledir: "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" (*sic*).

yısının hayli yüksek olduğu mahallede, sadece mal sahiplerinin muhatap ve "hak sahibi" olarak tanınmaları. Genelde ulaşılamayan mal sahiplerinin yegâne muhatap kabul edilmesi, mahallenin sosyal gerçekliğinin düpedüz inkâr edilmesi anlamına geliyor. "Temizlik faaliyeti"nin ilk etabını yüklenen grubun hazırlattığı lüks broşür, sadece mal sahiplerine seslenen "belediye başkanının sözü" ile başlıyor. Yabancıların tasarlanan mekanizmada ikincil düzeyde bile düşünülmediğini söylemeye gerek yok. Çok az sayıdaki kayıtlı kiracının da, projede yeri yok.

Mesken olarak kullanılan yerler azaltılacak mı?

Tarlabaşı'nı yeniden fethetme politikasının resmen başladığı 2007 yılının sonunda, en kırılgan ve kolayca yerinden edilebilir segmenti oluşturan yabancılara karşı yürütülen "operasyonların" yoğunlaştığı tahmin ediliyor. 40'ın üzerinde mesken daha şimdiden boşaltıldı; 300'den fazla yabancı derme çatma yuvalarından kovulmuş oldu. Yukarıda sözü edilen kanunla önü açılmış olan kâr hedefleri ve ilçe belediyesinin projeyi desteklediğini açıklaması, bölgenin yeniden bir kazanç alanı haline gelmesini sağladı. Ev sahiplerinin sefil kiracılarla yetinmek zorunda kaldıkları bu dönem sona ermiş gibi görünüyor.

Operasyonu yürüten büyük özel grupların ve "kurumsal" aktörlerin dışında, küçük yatırımcılar da piyasaya angaje olmuş durumda. Dün yoksul evlerini kaçak göçmenlere kiralayanlar, bugün strateji değiştirerek mülklerini restore etmeye ve sunulan kolaylıklardan yararlanmaya başladılar. Şimdi cepheler hızlıca temizlenip yenileniyor, daireler en iyi fiyata satılmak veya kiralanmak üzere alelacele yenileniyor.

Sonuç

Zarar görmüş şehir merkezindeki ilk tehlikeli transit geçiş mahallesi addedilen Tarlabaşı, şirketlerin şimdiden başlattıkları normalleştirme hamlesiyle karakteristik özelliklerini yitirmeye başladı. Bu hamle, hem yatırım yapılacak araziler arayan gay-

Fotoğraf 1. *Festus Okey'in Tarlabaşı'nda bir duvara stencil tekniğiyle yapılmış portresi, Mart 2008.*

rimenkul sektörünün şehir merkezine yönelik inatçı girişimlerinin, hem de "dünya şehri" statüsünün elde edilebilmesi için gerekli olduğu söylenen otelcilik ve turizm ekonomisinin çılgınca büyümesinin sonucu. Bunun sonucunda, hâkim değerlendirme kıstaslarına göre daha az parıltılı olan bu diğer dünya (yoksun "transit geçişçiler"in dünyası) biraz daha uzağa, gözlerden ırakta hayatta kalınmaya çalışılan ve sömürünün sıradanlaştığı başka bölgelere itilmiş oldu. İstanbul'un büyüklüğü bu tür yayılmalara olanak sağlıyor. Yine de Tarlabaşı bir süre daha, adaylık dosyalarının sunulmasından önce, reddedilme sonrası gizlice barınma sürecinde ve çözüm arayışları sırasında kaçak göçmenlerin sığınağı olacak gibi görünüyor.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

Alataş, E. (2000) Diller Değil, Yüzler Konuşur. *Gündem/Aktüel*, 4 Haziran 2000, s. 3.

Brewer, K.W. ve Yükseker, D. (2006) A Survey on African Migrants and Asylum Seekers in Istanbul. İstanbul: Koç University, Mirekoç Research Projects 2005-2006 (URL: http://www.mirekoc.com/mirekoc_engl.cgi)

Deli, F. (2000) Les flux migratoires des populations originaires de Mardin vers Istanbul, *Turquie: les mille visages (politiques, religion, femmes, immigration)*, Isabelle Rigoni (ed)., Éd. Syllepse, s. 117-130.

Delos, H. (2003) *Entre Maghreb et Turquie: mobilités et recompositions territoriales*, Revue Européenne des Migrations Internationales, Cilt 19, Sayı 2, s. 47-67. URL online erişim linki: http://remi.revues.org/document449.html

Karatay, A. (2002) İstanbul'da Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sorunu ve Devlet Tarafından Yürütülen Çalışmalar. (*The Problem of Children Living and Working in the Streets of Istanbul and the Actions of the State*) "Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama" Kolokyumu'nda sunulan bildiri, Şehir Plancıları Odası, 6-8 Kasım, İstanbul.

Pérouse, J.F. ve Danış, A.D. (2005) La politique migratoire turque: vers une normalisation? *Migrations Société*, Cilt 17, No. 98, Mart-Nisan 2005, s. 93-106.

Pérouse, J.F. (2007) Les élections de juillet 2007 dans le département d'Istanbul. Le grand écart de l'AKP. *Electroui* No. 29, 30 Haziran 2007, s. 26-32. (URL: http://www.ifea-istanbul.net/oui/eoui29.pdf)

Refugee Voices. Dedicated to the Views and Voices of Refugees Living in Turkey. http://www.hyd.org.tr/staticfiles/files/refugee_voices_-1-_eng.pdf

Shepherd, J.D. (2006) *Transnational Social Fields And The Experience of Transit Migrants In Istanbul, Turkey.* Antropoloji Yüksek Lisans Tezi, Texas Tech University (URL: http://etd.lib.ttu.edu/theses/available/etd-03272006-151932/unrestricted/FinishedThesis.pdf)

UNHCR. (2001) "Turkey/Greece: Confusion on Dumped Africans," UNHCR Brifing Notları, 27 Temmuz 2001 (URL: http://www.unhcr.ch/cgi-bin/texis/vtx/home/+kwwBmenGVO)

Yılmaz, B. Far Away, So Close: Social Exclusion and Spatial Relegation in an Inner-city Slum of Istanbul, Tarlabaşı. Fikret Adaman ve Çağlar Keyder, *Poverty and Social Exclusion in the Slum Areas of Large Cities in Turkey*, Avrupa Komisyonu İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü'ne sunulan rapor (URL: http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf)

—. (2006) *Emigration, Exclusion et Taudification dans le Centre-Ville d'Istanbul: Etude de cas de Tarlabaşı*, Stefanos Yerasimos'un danışmanlığında Paris-VIII Üniversitesi, Şehircilik Kürsüsü'nde sunulmuş Doktora Tezi, Savunma tarihi: 17 Mart 2006.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İstanbul'un Parçacık Belleği

BUGÜNÜN İSTANBUL'UNDA "GAYRİMÜSLİMLER": FATİH İLÇESİ ÖRNEĞİ*

Hem etik, hem de yöntem ve kaynaklarla ilgili nedenlerden ötürü, bugünün İstanbul'unda dikkatleri gayrimüslimlere yöneltmenin ne basit olduğu söylenebilir ne de risksiz olduğu. Yakın zamanda yayımlanan değerli çalışmalara[1] rağmen bu mesele hâlâ açık ve duygulardan arındırılmış bir biçimde ele alınamıyor. Bir süre önce Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde okunan bir raporda geçen provokatif denebilecek şu ifadede açığa çıkan öfke bunun yansıması: "Konstantinopolis [...] işgal altındaki bu büyük Hıristiyan şehri..."[2] Öte yandan, bir Ortodoks vakfına[3] ait olan arazinin geri alınması nedeniyle İşçi Partisi'nin Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne ve Zeytinburnu İlçe Belediyesi'ne[4] gösterdiği tepki, Türkiye'deki gayrimüslimler sorununun halen hassas olduğu savını destekliyor. Nitekim, milliyetçi hareketler, gayrimüslimleri hâlâ Türk toplumuna yabancı unsurlar olarak görüyor veya ülkeyi içeriden bölmeye veya zayıflatarak tahakküm kurmaya çalışan yabancı güçlerin ajan-

(*) *Revue des Mondes Musulmans et la Méditerranée*, 2005, No. 107-110, s. 261-295.

1 Örneğin Aktar (2000) veya Akçam (1992).

2 Bkz. "Hıristiyan köktendinciliği", *Cumhuriyet*, 22 Mart 2002: 9.

3 Balıklı Rum Vakfı.

4 Bu belediye de AKP'ye ait.

ları biçiminde niteliyor.[5] Sıkça atıfta bulunulan "medeniyetler çatışması" söylemine çeşitli durumlarda Avrupa karşıtlığı,[6] anti-emperyalizm, veya Filistin'deki duruma gösterilen tepkiler de ekleniyor. "Gayrimüslimler"le ilgilenen "Batılı" bir araştırmacının da "ulusun düşmanlarının" ekmeğine yağ sürdüğünden şüphe edilmesi şaşırtıcı değil.

Yöntemsel planda, ekonomik ve sosyal faktörlerin görülmemesine neden olabilecek şekilde dinî yöne vurgu yapan, kültürelci ve farklılık temelli (*differentialist*) bir çözümlemeye düşme riski bulunuyor. Aynı şekilde, dinî kriterler üzerinden tanımlanan ve *a priori* doğru kabul edilen "gayrimüslimler" şeklinde bir kategoriden söz etmenin ne denli meşru olduğu da sorgulanmalı ve dinî farklılıkların doğallaştırılmasına karşı uyanık olunmalı. Diğer yandan, bu tanımlamanın hukuksal anlamda doğru olduğunu belirtmek gerek.[7] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana, bazı gayrimüslimler, Türk devleti tarafından tanınmış ve hem sözü edilen sözleşme hem de bundan sonra hazırlanan başka yasa ve kararnamelerle garanti altına alınmış bir hukuki statüye sahip. Fakat nüfus cüzdanları üzerinde ifade edilen bir hukuki kategori, "farklılığı ortaya koymak" açısından yeterli değil. Resmen tanınan "dinî azınlıklar" olan "gayrimüslimler", hilesiz olarak tecrit edilemez; 1926 tarihli Medeni Kanun'un kabulü esnasında içlerinden bazılarının kişisel statü bakımından özgünlük taşıdıklarını ifade etmiş olması da bunun göstergesi.

Günümüz koşullarını ele alan çalışmaların neredeyse tama-

---

5 Abarttığımız düşünülmesin; hem militan İslamcı çevreler hem de milliyetçi sol çevreler arasında (şaşırtıcı biçimde!) kendisini gösteren bu düşmanlık saplantılarına başlı başına bir makale ayrılabilir. Militan İslamcı çevrelerdeki tepkiler için bkz. "İslamı Protestanlaştırma Projesi", *Ümran*, İstanbul, 2002, sayı 96, s. 26-68; Türk solunun tepkileri için, *Aydınlık* dergisindeki makalelerin yanı sıra, bkz. *Türk Solu*, 2002, s. 2-3

6 Eski Başbakanlardan Mesut Yılmaz'ın eşi, Türkiye'nin AB ile entegrasyonuna ilişkin hazırladığı dosya nedeniyle Alman olmakla ve Ortodoks Patrikhanesi'yle ilişki içinde olmakla suçlanmıştı. Bkz. Kipal, 2002: 5.

7 Dini azınlıkların taşınmaz mülklerinin statüsü üzerine 2002 yılı yaz ve sonbahar ayları boyunca yürüyen tartışma, bu azınlıkların "inşa"sında hukuki boyutun taşıdığı önemi doğrulamıştır.

mı, insancıl bakış açısıyla (azınlıkların hakları, özellikle de taşınmazlara ilişkin haklarıyla ilgili) ve cemaatçi tavrıyla (her cemaat, kendi tarihini yapan kendi unvansız tarihçilerine[8] sahip) yazılmış olanlar şeklinde iki kategoride toplanıyor. Demir ve Akar'ın 1994 yılında yayımlanan, zorla göç ettirilen Rum Ortodoksların bindiği son "tren"i anlatan kitabı, Türk tarihçilerinin yakın ve acılı bir geçmişi incelemelerini içermesi bakımından önemli bir referans.

Çalışmamızın kapsamını sınırlamak için "gayrimüslim" teriminin karşılığını, statüleri 1930'lardan itibaren tanınan Hıristiyanlarla, özel olarak da Ortodokslar[9] ve Ermeniler (Gregoryen, Katolik veya Protestan) ile sınırlı tutacağım[10] ve yalnızca Fatih İlçesi'ne odaklanacağım. Bu çalışmanın, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı 32 ilçeden yalnızca biriyle sınırlaması keyfî görünebilir. Ancak vaka analizi açısından, Fatih'in Eski Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı kalıntılarını barındırması (İmparatorluk döneminden kalma tüm camileri ve tüm türbeleri düşünelim) ve yerel politik söylemde halen güçlü bir referans olan İstanbul'un Fethi'nin[11] izlerini taşıması bu seçimin arka planını oluşturuyor. Bir makalenin başlığının da vurguladığı gibi, Fatih zaman zaman "Türkleşen İstanbul'un ilk semti" olarak algılanıyor.[12] Fatih Belediyesi'nin internet sitesinde de Fetih dönemine ve Fatih'in kişiliğine yapılan vurgu aşırıya kaçıyor:[13] "Eğer Fatih isteseydi Osmanlı Devleti sınırları içinde

---

8 Ermeni cemaatinden A.Yarman gibi "amatör" veya profesyonel tarihçiler.

9 1920'lerden beri var olan küçük Türk-Ortodoks Kilisesi'ni bunun dışında tutuyorum. Bugün "23 ila 40 arası" üyesi olan bu cemaatin başkilisesi (üç kiliseleri vardır) Karaköy Semti'nde (bkz. *Radikal*, 19 Eylül 2001, s. 2).

10 Bu nedenle, Batılı Oryantalist terminolojinin tartışmalı tanımlamasıyla söylersek "Doğu Hıristiyanları", her ne kadar Katolik ve Ortodoks Kiliseleri üzerinden İstanbul ile dar bağlantıları olsa da, bu makalede yer almıyor; zira "Doğu Hıristiyanları" Lozan Anlaşması ile tanınan azınlıklar arasında görülmüyor. Örneğin, bu "kategori"de yer alan Süryani cemaati, ibadetini Katolik ve Ortodoks kiliselerinde yapıyor.

11 "İşçi Partisi" ve yerlerinden edilmiş bazı küçük esnaf, yukarıda sözünü ettiğimiz Ortodoks Vakfı'nı, 1453'te kaybedilmiş toprakları geri almaya çalışmakla suçluyor (bkz. Kipal, 2002:5).

12 "Türkleşen İstanbul'un ilk semti: Fatih", *Atlas-İstanbul,* Ocak 1997: 56-71.

13 http://www.fatih-bld.gov.tr/ (17 Mart 2002 tarihinde bakıldı)

bulunan tüm Rum-Ortodoksları ve tüm gayrimüslimleri ortadan kaldırabilir veya göç ettirebilirdi..."

Çok sayıda tarikat merkezinin ve İslamcı yayınevinin bulunduğu Fatih (Harita 1) ayrıca, "Fetihçilik" denilen Türk-İslam ideolojisinin gözlemlenebileceği bir laboratuar olarak da düşünülebilir. Bu ideolojiye göre, sürekli gönderme yapılan kurucu an, yani 29 Mayıs 1453, bir medeniyetin bir başkası üzerindeki zaferi anlamına geliyor. Fatih ayrıca, bu çalışmayı ilgilendiren zamansal hattı ve kırılmayı da gösteriyor: gayrimüslimlerin, bir yanda yer adlarıyla ve mimari mirasla kendisini reddedilemeyecek bir biçimde ortaya koyan geçmiş varlığı, diğer yanda neredeyse bütünüyle göz ardı edilen bugünkü varlığı.

Kırılgan ve tartışmaya açık bir nicel yaklaşım

Bugün halen "azınlık" mahallesi olarak anılmaya devam eden mahallelerde, aslında "gayrimüslim"lerin artık nüfusun küçük bir kısmını teşkil ettiği biliniyor (Tablo 1 ve 2). Fakat ne yazık ki 1965 sayımından bu yana, Türk vatandaşlarının dinî inançları ve konuştukları dillere ilişkin rakamsal veriler elde edilmiş değil. Mevcut son sayımlardan hareketle "gayrimüslim"lerin sayısına dair bir fikir sahibi olmak için dile ve dine ilişkin verileri yan yana incelerken, kullanılan kategorilerin keyfi olduğunu ve yıllar içerisinde değişikliğe uğradığını da dikkate almamız gerek. Nitekim örneğin Rumca, 1950 sayımında "yerel dil", 1960 ve 1965 sayımlarında ise "azınlıkların diğer dili" şeklinde tanımlanmış. Aynı şekilde, Türk devletinin yaptığı sayımda dil ve din ile ilgili veriler yan yana okunmaya çalışıldığında ortaya tuhaf çarpıklıklar çıkıyor; "anadil" ve "ikinci dil" ayrımının getirilmesiyle birlikte veriler karışıyor.

Buna ek olarak, Ermenilerin kendi içinde taşıdığı "Protestan", "Katolik", "Gregoryen" ayrımı da bazı karışıklıklara neden oluyor. Bir yandan her sayımda gayrimüslimlerin sayısının azalması[14] diğer yandan gayrimüslim nüfusun yalnızca İstan-

14 Bu olgu tüm Ortadoğu'da görülüyor: Fargues, 2001.

Harita 1. *Fatih'in genel planı.*

TABLO 1
1927-1965 Arası Sayımlara Göre İstanbul'daki Hıristiyanların Sayısı

Mezhepler	*1927*	*1965*
Gregoryen	53 129	61 215
Katolik	23 930	11 559
Ortodoks	100 214	47 207
Protestan	4 421	4 872
Diğer Hıristiyanlar*	16696	2498
İstanbul'daki "Hıristiyanların" toplamı	199 390	127 351
Türkiye'deki "Hıristiyanların" toplamı	257 814	206 825

(*) Bu "her şeyi içerin" kategori Süryanileri, Keldanileri ve Nasturileri kapsıyor.
Kaynak: Dündar, 1999: 222-223 (Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre)

TABLO 2
1927-1965 arası İstanbul'da konuşulan diller: bir başka gösterge

Ana diller	*1927*	*1965*
Ermenice	45 255	33 094
Rumca	91 902	48 096*

(*) "Ana dil" ve "ikinci dil" kolonları bir araya getirildiğinde ulaşılan rakam 127.037 kişi. Dolayısıyla ortaya çıkan açı, düşünüldüğünden de geniş.
Kaynak: Dündar, 1999: 218-219 (Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre)

bul'da görece yoğunlaşıyor olması (bu, kısmen Çanakkale ve Trabzon için de geçerli), elimizdeki tek açık veri.

Bugün için ise, hiçbir sayım verisi bulunmadığından farklı cemaatler tarafından verilen tahmini rakamlar[15] ve mahalle mahalle yapılan yerel sayımlarla yetinmek zorundayız. Örneğin hâlâ beş Rum ve üç Ermeni kilisesinin bulunduğu Samatya Semti'nde[16] ancak bir düzine kadar Ermeni ve Ortodoks aile kalmış.[17] Kuşaklardır devredilen kültürel altyapı, mahallenin yerleşiklik kazanmış imajı ve demografik gerçeklik arasındaki açı burada apaçıktır.

15 Örneğin İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan, ancak İstanbul sınırlarının dışına da taşan 3.000 kişilik bir cemaat bulunuyor.

16 Bu mahalledeki Anadolulu nüfus oranı öyle artmış ki halk arasında "Samatya oldu Malatya" deniyor.

17 Bkz. *Mimar Kültür Dergisi XXI*, sayı 8, s. 133.

İstanbul'da yaşayan "gayrimüslimlerin" kentten ayrılma süreçlerinin kronolojisini oluştururken, bugünkü eksikliğe doğru giden yedi "an" diğerlerinden ayrılabilir: 1914[18] -1915, 1922-1926, 1936, 1942, 1955, 1964-1965 ve 1973-1974. İstanbullu azınlıkların tarihinde belirleyici olan bu trajik anların her birini ayrıntılı olarak ele almayacağız. Ancak söylenmesi gereken şeylerden biri, 1923 yılındaki uluslararası nüfus mübadelesi anlaşmasının, 1918'den önce İstanbul'a yerleşmiş Rumlar tarafından istemediği. Yine, birkaç on yıl içinde gerçekleşen insan yitiminin büyüklüğünü anlamak için, Birinci Dünya Savaşı öncesinde "gayrimüslim"lerin İstanbul nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturduğunu hatırlamak yeterli. Bu kronolojinin son "anları" olan 1964-1965 ve 1973-1974'te ise, –Kıbrıs'taki "toplumlararası" gerilimler sebebiyle– 12 bini 1960'ların başında olmak üzere, Yunan pasaportuna sahip toplam 40.000'den fazla Rum Türkiye'yi terk etti (Demir ve Akar, 1994: 14).

Gayrimüslimlerin ayrılması, Fatih'teki yaşamı derinden etkiledi; zira bu kesim, başta çok sayıda mağaza, restoran ve meyhane olmak üzere ilçenin ekonomik ve sosyal dinamiklerine pek çok kanaldan büyük katkıda bulunuyordu. 1960'lara kadar Fatih İlçesi, Balat, Fener, Yenikapı, Langa, Karagümrük, Topkapı, Samatya, Yedikule gibi popüler mahallelerde Rumların, Yahudilerin veya Ermenilerin işlettiği meyhaneleriyle meşhurdu. (Harita 2). Koçu'ya göre, bu meyhanelerdeki köçek denilen dansörler ise Çingene, Rum, Ermeni veya Yahudi'ydi.

Son olarak, her ne kadar kitlesel ayrılma eğilimini dengeleyecek düzeyde olmasa da son yıllarda, büyükşehre yönelik göç hareketine katılarak veya bu hareketin teşvikiyle Türkiye'nin güneyinden, özellikle de Antakya'dan gelen çok sayıda Hıristiyan Arap'ın (görüştüğümüz kişilerden bazılarına göre 500 aileden fazla) İstanbul'a yerleştiğini söylemeliyiz. İstanbul'daki çok sayıda Ortodoks kilisesi, bu yeni göçmenler tarafından korunuyor.

18 Azınlıkların Osmanlı ordusuna alındığı tarih.

Harita 2. *Fatih'teki bellibaşlı Gayrimüslim kurumları.*

Özetlemek gerekirse, gerçekleşen insan yitiminin sonunda İstanbul'da ancak 3.000 civarında Ortodoks Rum (Demir ve Akar, 1994: 15) ve 50.000 civarında Katolik, Gregoryen veya Protestan Ermeni kalmış.[19] Fatih İlçesi bu Ermenilerin üçte birini, Ortodoksların ise ancak küçük bir bölümünü barındırıyor. 2000 sayımına göre 400.000'in üzerinde nüfusa sahip bir ilçe için bu rakam elbette oldukça düşük.

Hafızalardaki varoluş: sapma etkisi

Göründüğü kadarıyla, mütevazı düzeydeki azınlık varlığı gerçeği bugünün yerel sakinleri ve yöneticileri tarafından hâlâ yeterince kavranamıyor. Nitekim Fatih İlçesi'ndeki mahalle muhtarlarıyla yaptığımız görüşmelerde bize zaman zaman abartılı rakamlar verildi; bu, insan yitiminin etkisini yadsıma eğilimini veya ötekinin temsil ettiği "tehlikeyi" olduğundan büyük gösterme tutumunu ortaya koyuyor. Örneğin Kocamustafapaşa Mahallesi Muhtarı, Mayıs 2002 tarihinde yaptığımız görüşmede bu küçük mahallede 5.000'den fazla Ermeni'nin yaşadığını öne sürmüştü. Samatya'ya ait yakın tarihli bir monografinin de gösterdiği gibi (Cengizkan ve Dora, 2002), Anadolu'dan gelen ve azınlıkların boşalttığı mahallelere yerleşen yeni göçmenlerin önemi, azınlıklarla ilgili toplumsal hafızanın korunmasında önemli bir rol oynamıyor. Tamamı yoksul ve ilk uğraşları hayatta kalma çabası olan bu eğitimsiz yeni nüfus, yerel iktidarların beslemediği yerel belleği sahiplenebilecek durumda değil ve geçmişini hiç bilmediği bir çevrede yaşamını "yabancı" olarak sürdürüyor. Aynı şekilde, Fener'in Ortodoks mahallesi olarak tanımlanması, Balat'ın ise Yahudi mahallesi olarak bilinmesi bugünkü durumdan değil, geçmişe yapılan bir göndermeden ileri geliyor. Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Fener'de bulunması, buranın bir Ortodoks mahallesi olarak tanımlanması için yeterli değil; aynı şekilde, Kumkapı'da bulunan Ermeni Patrikhanesi'nin de böyle bir etkisi ol-

19 Bu sonuncuların Türk Devleti tarafından sunulan haklara göre azınlık olarak tanınmamasının yarattığı zorluk da dikkate alınmalı.

duğundan söz edilemez. "Gayrimüslim"lerin bu mahallelerdeki nüfus yoğunluğu, nostaljik Batılı bellek son demografik değişimler görmezden gelse de, artık Müslüman Anadoluluların yanında sözü bile edilmeyecek durumda. Aslında Fatih İlçesi'nde gayrimüslimlerin varlığından halen söz edilebilmesinin nedeni, ilçede onlara ait arazilerin ve taşınmaz mülklerin hafife alınamayacak sayıda oluşu.

İzleriyle direnen bir yer adları sistemi *Ayazma*[20]

Yer isimleriyle doğrudan bu kesimlere gönderme yapan sayısız adlandırmadan da anlaşılacağı gibi, gayrimüslim varlığına ilişkin bellek halen yaşıyor. Ortodoks dini açısından kutsal sayılan ve Bizans döneminde, kuşkusuz kimi yerlerde daha önce de yapılmış olan "ayazma" adı verilen çeşmelerin yer adlarında ve hatta dinî ve kültürel pratiklerde varlığını sürdürüyor olduğunu görmek de dikkat çekici. Başta O. Türker'in çalışması olmak üzere tüm "mahalle hikâyeleri"nin çok miktarda gönderme yaptığı bu kutsal yerler geçmişte tek başına Rum-Ortodoks kutsallığını aşmış ve aynı ölçüde olmasa da bugün de aşıyor. Örneğin Ayakapı ayazması henüz on-on beş yıl öncesine kadar Müslümanların da akın ettiği bir mekândı. Her ne kadar içlerinden çoğu ortadan kalkmış veya artık hiç kullanılmaz hale gelmiş olsa da bu ayazmalar, adlarıyla kısmen de olsa varlıklarını sürdürmeye devam ediyor.[21]

Bu yer isimleri mirası bu nedenle, siyasal iktidarların silme girişimlerine rağmen kent pratiklerinde hâlâ aktif işaret noktaları. Geçmişten bu yana bazı isimler resmî adlandırmalardan çıkarılmış olsa da halk arasındaki kullanımda varlıklarını sürdürüyor. "Doğal" bir açıklıkla bezenmişçesine, miras kalmış bu yer adları sistemi direnişi, daha yakından ilgilenilmeyi hak ediyor.

---

20 Rumcada "Kutsal su" anlamına gelir

21 1998 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin hazırladığı rehberde 41 "Ayazma" sayılıyor, ancak Fatih İlçesi'nde artık bunlardan hiçbiri bulunmuyor.

Anlamsız silme girişimleri mi?

Azınlık varlığının hatırası, geçmişten bugüne çeşitli inkâr ve gizleme politikalarının kurbanı oldu. Pek çok kez İstanbul'a ait olan ve "gayrimüslim" olarak görülen yer isimlerini silme girişimleri yaşanmış, sokakların, caddelerin, mahallelerin isimleri değiştirildi.[22]

Bu doğrultuda örneğin, bir zamanlar nahiyeler arasında sayılan[23] Samatya ("kumluk" anlamındaki Rumca *psamathion* adından geliyor) adı artık kullanılmıyor. İstanbul Helenlerini kovmayı hedefleyen kararnamenin çıkarıldığı yıl olan 1964'te "kulağa fazla Rumca gelen" tüm mahalle isimlerini ortadan kaldırmayı hedefleyen bir yönetmelik de kabul edildi. İşte Samatya adının resmî yer adlandırılmalarından çıkarılması ve Kocamustafapaşa denilmeye başlanması bu şekilde oldu. Aynı şekilde, Fatih İlçesi'ne bağlı çok sayıda idari mahalle arasında (10 kilometrekarelik bir alan üzerinde 67 tane vardır) artık Fener veya Balat ismini taşıyan mahalleler bulunmuyor. Fener ismi yalnızca belirsiz bir şekilde, yedi mahallenin toplamını adlandırmak için mahalle ve ilçe arasında aracı ölçekte kullanılıyor.[24]

Diğer yandan idari dayatmalara karşın pratik kullanım içinde bazı adlandırmaların sürdüğünü görüyoruz. Örneğin, her ne kadar artık Samatya diye bir nahiye bulunmasa da Langa Caddesi boyunca uzanan bir Samatya Caddesi mevcut. Aynı şekilde, ticaret yerlerinin isimleri de, idari bir kararın ortadan kaldıramadığı Samatya'nın varlığını sürdürmesine katkıda bulunuyor. Son olarak, *Filler ve Çimen* filmi ve özellikle de *İkinci Bahar* dizisi, 1990'ların sonlarında bu isimleri yeniden popülerleştirildi ve merkezî iktidar da pek bir şey diyemedi. 1994 yılından beri yönetimde olan İslamcı belediye ise bu isim mesele-

---

22 Daha 2002 yılında, haritalarda ve idari adlandırmalarda "Türkçe olmadığı" kabul edilen yer isimlerini değiştirmek için hükümet yönetmelikleri çıkarılmıştı. Bununla birlikte bu girişimlerin İstanbul'da çok fazla karşılığını bulmadığını söylemek gerek. 1940-1960 yılları arasında bu yönde gerçekleştirilen girişimler çok daha fazla etkili olmuştu.

23 1934 tarihli İstanbul rehberinde bu şekilde geçiyor.

24 Bkz. *Fatih, Tavsiyeli Testli*, İstanbul, Özyürek Yayınevi, 1998: 16.

lerine neredeyse kayıtsız kalıyor. Aynı şekilde "Fener" ve "Balat" isimleri de turistik söylemde ve planlama söyleminde, hatta günümüz Türk ve yabancı sinemacı ve romancıları tarafından da kullanılmaya devam ediyor (Polisiye roman yazarı Barbara Nadel gibi).[25]

Yer isimlerindeki değişiklikler söz konusu olduğunda, gerçekleşen değişimin hangi boyutta olduğunu anlamak için 1930 ve 40'ların haritalarıyla bugünün haritalarını karşılaştırmak anlamlı görünüyor. Yalnızca Samatya "Mahallesi"[26] için bir karşılaştırmalı analiz yapıldığında, 1934 tarihli haritada belirgin bir şekilde görülen Samatya Caddesi'nin 1998 yılında aynı şekilde varlığını sürdürmediği ve kısa bir parça haline geldiği (İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından basılan kent rehberine göre) anlaşılıyor. Bunun yerini bir generalin ismi (Nafiz Gürman) almış. Aynı şekilde, 1934 tarihli haritada bulunan "Samatya Akarcası" ve "Samatya Değirmeni" sokakları da 1998 rehberinde mevcut değil. Yine de, arkasından yolun geçtiği deniz sur kalıntılarını adlandırmak için "Samatya Surları" adı kullanılmaya devam ediyor.

Fatih İlçesi'ne bulunan tüm mahalle isimleri düşünüldüğünde, sayıları oldukça fazla olan bu mahallelerin hiçbirinin adının şu veya bu biçimde "gayrimüslim" isimlere gönderme yapmadığı görülüyor. İdari adlandırmalar yoluyla Fatih'in isimlerle yeniden fethedilmesinden dahi söz edilebilir; bu ise fethin parçası olan Türkleştirme ve İslamlaştırma sürecine katkıda bulunuyor.

Hırpalanmış, "öksüz bırakılmış" bir bina mirası: "seyreltme" girişimleri ve ihmaller.

Yıkım, haksızlık, zarar

"Yabancı" olarak tanımlanan ve addedilen, bu nedenle hiçbir ulusal veya duygusal değeri olmadığı yahut kolayca el konulabilir, hatta tahrip edilebilir olduğu düşünülen "gayrimüslim"

25 *Cumhuriyet*, 27 Ekim 2002, s. 15.

26 Bugün idari anlamda mahalleden ziyade bir semt konumundadır.

mirası ile kurulan ilişkiler uzun süre güdük kaldı.[27] Çok sayıda Bizans kilisesinin camiye çevrildiğini veya dinî olmayan amaçlar için kullanılmak üzere dönüştürüldüğünü biliyoruz. Fakat, üzerinde daha önce de çalışılan (Eyice, 1986; Ötüken 1979) bu eski dönüştürmelerden başka örnekler de mevcut.

Geride bıraktığımız yakın dönem için, "azınlık" binalarının ortadan kaldırılış sürecini anlatan, 1915 yılından bugünlere kadar gelen ve kriz anlarının altını çizen bir kronoloji eskizi çıkarabiliriz: 1915, 1920'ler, 1940'ların başları, 1955, 1963-1964 dönemi, 1974 ve 1980'lerin başları. Sayıları oldukça fazla olan ve çoğu kez aydınlatılmadan ve cezalandırılmadan kalan (örneğin 1941 yılındaki Fener Rum Patrikhanesi yangını[28] tam olarak aydınlatılmamıştır) bu yıkımların pek çoğu geri döndürülemez sonuçlara yol açmış. Örneğin 1955 yılında yağmalanan çok sayıda dinî binadan (çoğu yazara göre 73 kilise)[29] bazılarının neredeyse tamamen harabeye döndü. Bazı tahminî değerlendirmelere göre[30] yalnızca 6-7 Eylül 1955 olaylarında İstanbul'da talan edilen ev ve işyeri sayısı 4.000'i buldu. Bu olaylar esnasında kiliseler milliyetçi saldırganlığın özel hedefi oldu ve içlerinden çoğu büyük zarara uğradı. Karaca'ya göre (1995), Fatih İlçesi'nde Patrikhane'ye bağlı 22 kilise içinden en az yedisi 1955'te ağır hasara uğradı; restorasyonların kronolojisi de bunu doğruluyor.

Bunların yanı sıra, Menderes hükümetinin iktidarda olduğu 1950'lerde başlayan ve 1980'lere kadar devam eden ağır kentleşme operasyonları da, azınlık mirasının bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde azaltılmasının, hatta silinmesinin nedeni ve bahanesi oldu. Bunun için 1950'lerde Aksaray'ı açmak ve tarihî yarımadayı gerekli olması halinde geçit alanı olarak kullanılabilecek caddelerle donatmak için inşa edilen Vatan ve Millet Caddelerini düşünmek yeterli. Aynı şekilde, azınlıklara ait mezarlıklar da pek saygı görmediler; bu mezarlıkların çoğu 1950-

27 Bkz. "Gavur malları bunlar, yiyin efendiler yiyin!" *Evrensel*, 9 Ağustos 1995.

28 Bu binanın yeniden inşası ancak 1984 yılında tamamlanabildi..

29 *Radikal*, 7 Eylül 2002: 4.

30 *Radikal*, 7 Eylül 2002: 4.

1980 yılları arasında büyük şehirlerarası yol düzenlemelerine kurban gittiler. (1970'lerin başlarında, bugün "E-5" olarak adlandırılan ilk büyük çevre otoyolunun açılışını düşünelim.) Bu dönem, bazı yerel yöneticilerin II. Theodor döneminden kalma surlar için "Bu yabancı anıtlar bize ait değildir, yıkalım gitsin" diyebildiği dönemdir.

J. Pervitich tarafından 1920'lerde yangından koruma planları üzerine yapılan bir çalışma, o yıllardan Menderes yıllarına ve nihayet Bedrettin Dalan'ın kadar gerçekleşen yıkımların boyutunu anlamamıza yardımcı olabilir. Sözü edilen çalışmada Haliç boyunca uzanan binalar arasında bir Rum Okulu (Saint-Nicolas Kilisesi'nin yakınlarındaydı), çok sayıda Rum-Ortodoks kilisesi,[31] çok sayıda ayazma ve gayrimüslim müteşebbislere (tabii aynı zamanda Müslüman olanlara) ait çok sayıda bina yer alıyordu. Bu planlarda görülen Yenikapı Semti'ndeki Tasios Partimos Ermeni Kilisesi de yol genişletme çalışmaları nedeniyle yıkılan binalar arasında.

Bu yıkımlar bugün de, her ne kadar aynı hızda olmasa da, artık yerel veya ulusal düzeydeki yöneticiler tarafından açıkça afişe edilmeden çeşitli kurnazlıklarla sürdürülüyor. Fatih İlçesi için, Fener'in güneyindeki Ayakapı'da bulunan Saint-Nicolas Kilisesi örneğini verebiliriz. İlk olarak 1995 yılında ikonaları çalınan kilise, daha sonra "şalvarlılar" tarafından gerçekleştirilen ve kiliseyi yöneten cemaate 6-7 Eylül Olayları'nın kötü anlarını hatırlatan[32] bir yağmaya maruz kaldı. Bu kilisede sık sık su basmaları da yaşanıyor; bunun nedeni ise Bedrettin Dalan zamanında Haliç'in kıyı yolunun aşırı derecede yükseltilmesi. Bu durum sonucunda kilisedeki su seviyesi 1995 yılında 2 metreye yükseldi.

Son olarak, kendilerine ait vakıf mallarını onararak değerlerini arttırmak isteyen azınlık cemaatlerine çıkarılan zorluklar ve bu malların hukuki statüsüne ilişkin çok sayıda dondurma kararları da, yaşanan olumsuzluğu ortaya koyuyor. Bu mallar-

---

31 Panaghia Pammacaristo ve Aghios Yanis Sinaïtithos gibi.

32 "Birkaç yıldır 6-7 Eylül olaylarını sürekli yeniden yaşıyoruz", *Radikal 2*, 28 Haziran 1998, s. 8.

dan pek çoğu taşınmaz mülk statüsünden toprak statüsüne geçiriliyor. Fatih sokakları, tamamen harap olmuş binalarla dolu. Aynı şekilde azınlık vakıfları 1936-1974 yılları arasında bağış, miras, piyango vb. gibi farklı yollardan elde ettikleri malları da 1974 yılından beri üzerlerine alamıyorlar. Bu tür binalar da bakımsızlık nedeniyle çürümeye terk edilmişler.[33]

Resmî el koyma işlemleri yahut boşaltmanın çekiciliği

Bu güç meseleyi birkaç yıldır daha iyi anlamaya başlıyoruz. İstanbullu avukatların bazılarının özel uzmanlık alanı olan bu hassas meselelerle İnsan Hakları Derneği de ilgileniyor. Bu derneğin komisyonlarından birinin hazırladığı bir çalışma ve Tuzla'da yakın zamanlarda yaşanan "örnek" bir talan hakkında yapılmış bir çalışma da[34] bu olguya açıklık kazandırıyor. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin de her geçen gün daha yakından ilgilendiği bu konulara ilişkin çok faydalı bilgiler sunan bir internet sitesi de mevcut. Aynı şekilde, A. Aktar'ın çalışmaları (2000), İstanbul'daki mükelleflerin %87'sinin "gayrimüslim" olduğu (Aktar, 2000: 223) bir dönemde çıkarılan Varlık Vergisi'nin nasıl bir talana imkân sağladığını daha iyi anlamızı sağlıyor. Bu mükelleflerin bir bölümü, kendilerinden istenilen vergiyi ödemek için taşınmaz mülklerini satmak zorunda kalmış; koşullar ve baskılar nedeniyle kimi zaman çok cüzi meblağlara razı olmuştu. Bunu yapamayan ve Aşkale'ye sürülenlerin mallarına haciz getirildi. Bu nedenle 1942-1944 yılları arası, İstanbul'un gayrimenkul piyasasının yoğun dönemlerinden biridir (Aktar, 2000: 226). Yine Aktar'ın çalışmasında, alıcıların %67,1'inin Müslüman Türkler, %0,6'sının Müslüman Türk şirketleri, %30'unun kamusal veya yarı kamusal nitelikte Türk kurumları (Sigorta şirketleri, İstanbul Belediyesi, Vakıflar Ge-

33 2001 yılında Balat Semti'nde bulunan ve bir amanlar bir Ortodoks için çalışan Fenerli bir emlakçı tarafından satılmış olan ahşap bir binayı ziyaret etmemiz izin verildi; 1964 senesinde çökmeye terk edilen bu binaya o tarihten beri el sürülmediğini öğrendik.

34 Bu çalışma 1996 yılındaki bir serginin ardından hazırlandı; bkz. İnsan Hakları Derneği, 2000.

nel Müdürlüğü, vs.) ve %2,3'ünün gayrimüslimler olduğu görülüyor (Tablo 3).

TABLO 3
12 Aralık 1942- 30 Haziran 1943 Tarihleri Arasında, Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar İlçelerinde Varlık Vergisi'ni Ödemek İçin Gayrimenkullerini Satmak Zorunda Kalan Kişiler

	Toplam satıştaki payı (%)	*Satılan mal sayısı*
Yahudiler	39	151
Ermeniler	29	211
Rumlar	12	124
Azınlıkların kısmen veya tamamen sahip olduğu şirketler	12	6
Yabancılar	5	27
Diğer azınlıklar	0,3	7
Müslümanlar	0,8	10
Müslümanların sahip olduğu şirketler	0,1	1

Kaynak: Aktar, 2000: 229

Özel olarak Fatih İlçesi için de, İnsan Hakları Derneği'nin sunduğu verilerden hareketle, daha önce Rum Ortodokslara ait olan ve el konulan gayrimenkullerin kısmi bir iskeletini çıkarabiliriz (Tablo 4).

El koyma olayları 1974 yılının Mayıs ayında alınan bir karar doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mülkiyet haklarının iptal edilmesi ve azınlık mallarının Milli Emlak Ofisi'ne, Hazine'ye veya Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi yoluyla son derece resmî bir biçimde gerçekleşti. Bu yolla, 1974 yılından önce edinilmiş olan ve büyük çoğunluğu İstanbul'da bulunan 483 Ermeni mülkü farklı kamu kurumlarına devredildi. Bu şekilde, 1974'te alınmış önlemlerin izlenmesiyle 2002 yılında yalnızca Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün elinde, geçmişte azınlık cemaat vakıflarının elinde bulunan 159 mülk bulunuyordu;[35] bunlardan 77'si Rum,[36] 52'si Ermeni, 19'u ise Yahudi vakıflarına ait.

35 *Radikal*, 19 Ekim 2002, s. 5

36 Toplamda 82 mülklerine el konmuştu.

TABLO 4
Fatih İlçesi'nde El Konulan Rum Vakıf Malları

Mahalle	*Sokak veya cadde*	*Adacık/Parsel*
Hüseyinağa	Tütünlük	1221/11
Kasım Gürani	Çilingir	2355/5 (kapı 25)
Küçükmustafapaşa	Abdülezelpaşa, 17620	2082/14
İmrahor İlyas Bey	İstasyon	1274/1
Hamami Muhittin Hacı	Rıza	1867/7 (kapı 18)
Beyazıd Ağa	Kemikliburun	1567/32
Beyazıd Ağa	Kemikliburun 23/1	1574/1, pafta 384
Atikmustafa	Tandır	2894/22
Hacı Evhattin	Yedikule	2454/5
Hacı Evhattin	Tayyareci Rudvan ve Hacı Manav	1071/35
Hacı Evhattin	Hacı Piri ve Sarmaşıklı	1288/17
Tevkii Cafer	Bakidede	2291/11
Tevkii Cafer	Bakidede	2291/11, pafta 271
Tevkii Cafer	Badya	2318/21
Tevkii Cafer	Badya	2318/21, pafta 272
Tevkii Cafer	Bakizade	2296/2
Hacı Hüseyinağa	Org. Abdurrahman Nafız Gürman	1216/28
Hacı Hüseyinağa	Tütünlük	1227/2
Katip Muslahaddin	Abdi Subaşı Mektebi	2281/25
İmrahor İlyasbey	İmam Kürkçü Hüseyin	1262/37
İmrahor İlyasbey	Kuyulu Bakkal	1261/1

Kaynak: İnsan Hakları Derneği, 2000, *Tuzla Ermeni Çocuk Kampı. Bir el koyma öyküsü*, İstanbul: 59-60.

2002 yılında Türkiye'nin AB üyeliği müzakerelerinin başlamasına koşul olarak Türk yasalarının Avrupa hukuk sistemine "uyumlu" hale getirilmesi çerçevesinde yapılan yasal reformların[37] getirdiği ve kimi zaman oldukça keskin olabilen tartışma ortamında, azınlıkların arazi ve taşınmaz mülkleri sorusu bir kez daha gündeme gelmişti.[38] 2002 yılının Ağustos ayında oylanan uyum yasaları paketinin dördüncü maddesi gerçekte, hükümet tarafından onaylanması kaydıyla azınlık cemaatle-

37 3 Ağustos 2002 tarihinde kabul edilen 4771 sayılı kanuna bkz.; *Radikal*, 31 Ekim 2002:9 ve *İstanbul Barosu, Cemaat Vakıfları Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri*

38 İlgili azınlıkların kimler olduğunu açıkça belirten Lozan Antlaşması'nda bu konuya dair hiçbir net hüküm bulunmuyor. Dolayısıyla karmaşanın kökeni burada.

rinin yeniden taşınmaz mülk edinmesine izin veriyor, bir başka deyişle 1974 yılında alınmış olan haklarını iade ediyordu.[39] Ancak bu madde uygulamada engellenmiştir ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından formüle edilen sınırlamalardan sonra tartışmalara konu oldu. Diğer yandan bu madde, "cemaat" gibi, kapsamının netleştirilmesi gereken sorunlu bir kavrama dayanıyor. Cemaatten anlaşılması gereken yalnızca Lozan Antlaşması'nın imzalanması sırasında sayılan ve anlaşmanın 38-45. Maddelerinde sözü edilen cemaatler midir yoksa bunlara Süryanileri, Keldanîleri, Bulgarları ve Protestanları da eklemek gerekir mi?[40] Üstelik azınlık vakıfları tarafından[41] 1936 (azınlıklara ait taşınmaz mülklerin beyan edilmesinin zorunlu hale getirildiği tarih) ve 1974 tarihleri arasında elde edilmiş olan mülklerin statüsü belirsiz. Ayrıca MGK'nın askerî kanadının doğrudan müdahalesiyle[42] salık verilen ve Anayasaya uygunluğu çok sayıda hukukçu tarafından tartışılan[43] Ağustos kanunlarının uygulanabilmesi amacıyla 4 Ekim 2002 tarihinde yürürlüğe giren bir yönetmelik uyarınca, başbakanlığa bağlı Azınlık Tali Komisyonu'nun tam rolü ve ayrıcalıkları henüz belirlenmemiş görünüyor. Zira yeni kanun metnine ilişkin yapılan bazı yorumlara göre, sözü edilen komisyon hem azınlık cemaatlerinin yeni edindiği mülkleri hem de eski (1936 yılından önceki) mülk edinimlerini ele alabilecek. Buna ilave olarak 2002 Ekim yönetmeliği bir azınlık vakfının taşınmaz mülk satın alma prosedürlerini daha da ağırlaştıran (teker teker 6 farklı kurumdan onay gerekiyor) çok sayıda kısıtlama ve koşul getiriyor. Özetlemek gerekirse, bu kanunlar üzerinden yürüyen tartışma ve kendini gösteren direnç, devlet aygıtı içindeki bazı kesimlerin, hiç şüphesiz resmî el koymaların sayısının açığa çı-

39 Bkz. "Azınlık vakıflarının mülk sorunları", *Radikal İki*, 3 Mart 2002: 3.

40 Bkz. *Milliyet*, 6 Ekim 2002: 15.

41 Vakıflar Genel Müdürlüğüne göre Türkiye'de 160 azınlık vakfı (toplam kayıtlı 4.500 vakıf içinden) bulunuyor ve bunlar, çoğu İstanbul'da olmak üzere 4.000 taşınmaz mülke sahip; bkz. *Zaman*, 27 Eylül 2002: 1 ve 3.

42 Bkz. *Milliyet*, "Vakıflarda askerin dediği oldu", 5 Ekim 2002: 15.

43 Kıbrıs'taki gerilim bağlamında Anayasa Mahkemesinin aldığı bir karara ilişkin bkz. "Hukukçular iptal diyor", *Agos*, 25 Ekim 2002: 1.

kacağı korkusuyla, "azınlık"lara ait taşınmaz mülklerin hukuki statüsünün netleştirilmesi konusunda tereddütlü olduklarını gösteriyor.

"Kendiliğinden" el koymalar: küçük darbeler

Tüm bunların üstüne Fatih'te ve bazı başka ilçelerde (Eminönü, Beyoğlu veya Şişli) gayrimüslimlere ait arazi mallarının bir bölümünün, kolay rant peşinde koşan mafya karakterli bazı şirketlerin de dikkatini çektiğini söylemek gerekiyor. Özellikle park alanları konusunda, son yıllarda otomobil parkı gözle görülür biçimde büyümüş olmasına karşın kamuya ait park alanlarının bulunmaması nedeniyle ve bu alanların etki ve gücünün bilinmesi, bu faaliyetin bir hayli kârlı oluşu gibi etkenlerden ötürü çok ciddi bir hareketlilik görülüyor. Sahipsiz taşınmaz mallar da benzeri bir ilgiden nasibini alıyor.

Bunun ötesinde, bina durumuyla gayrimüslim mülkiyeti arasında bir bağıntı olduğu anlaşılıyor. Bir başka deyişle yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olan binaların büyük çoğunluğu, hatta kökenleri itibariyle hepsi gayrimüslimlerin. Belli bir yıpranma seviyesinin geçildiği durumlarda ise güvenlik adına il veya ilçe yönetimleri bu binalara el koyma kararı alıyor.

Kimi zaman, toprağa el koyabilmek amacıyla binalardaki bozulma derecesinin arttırıldığı (sökülmüş ahşaplar, yangınlar vb.) hissine kapılmamak mümkün değil. Örneğin Nisan 2002'de, Samatya Semti'nde Mütesellim Sokak No. 50'de (Fotoğraf 1), Laleli'de oturan birinin hazırladığı kötü ilanla arazisi satılığa çıkarılmış olan, girişi sütunlarla çevrili çok güzel bir evin kalıntılarının durduğunu görüyoruz. Gayrimüslim binalarının mülkiyetinin fiilen var olmaması, her türlü bozulmanın koşullarını açığa çıkarabiliyor ve kuşkusuz burada, on yıllardır içinde kimsenin oturmadığı taşınmaz mülklerin sunduğu geçim kaynağının değeri de önemli bir işleve sahip.

Fotoğraf 1. *Samatya'da yıkılmakta olan bir bina, 2002.*

Rutinleşmiş ihmaller ve sürekli hale gelmiş sıkıntılar

Bozulmalardan, "İslamcı" olarak nitelenen partilerin sorumlu olduğunu öne sürmek biraz keyfî, hatta yanlış bir tutum olur. Zira siyasal İslam sadece Mart 1994 tarihinden beri İstanbul'da iktidarda. Ayrıca, miras niteliği taşıyan Osmanlı binalarına da gereği gibi yaklaşılmadığı söylenmeli: Osmanlı sivil mimarisinin değerli unsurları olarak görülen ve 1970'lerin sonlarında sınıflandırılan tarihî yarımadadaki ahşap evler de hâlâ iyileştirilmeyi bekliyor; tabii otopark mafyası tarafından yakılmayanlar.

Osmanlı-Türk tarihinin en önemli mekânlarından olan Fatih Camii bile hak ettiği şekilde restore edilmemiş durumda (ki bu cami 1999 Ağustos Depremi'nde ciddi zarar görmüştü).[44] Aynı şekilde Kadem-i Şerif Tekkesi de, Zeyrek Semti'nde bulunan ve Fatih Belediye Başkanı'nın 1997 yazında çok kötü durumda olduğunu söylediği[45] 164 ev gibi iyileştirilmeyi bekliyor. Kısacası, çoğu kez olanak bulunmaması nedeniyle, doğru zamanlanmış ve medyaya da yansıyan[46] bazı operasyonlar ayrı tutulursa, Müslüman Osmanlı mirası da hayli ihmal ediliyor. Bürokratik ihmaller, yetersiz bütçeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün savsaklamaları, kötüye kullanmalara ve benzeri eylemlere karşı gösterilen tolerans, kötü niyetli el koyma ve yıkımlardan çok daha fazla zarara yol açıyor.

Sıkıntılar başlığı altında, yerel veya ulusal düzeydeki iktidarların, gerekli izinleri almaksızın binalarda restorasyon veya iyileştirme faaliyetlerine giriştikleri gerekçesiyle bazı azınlık vakıflarına açtıkları davalardan söz edilebilir. Örneğin Fatih İlçesi'nden bir örnek vermek gerekirse, Yenikapı'daki Tateos-Partogomos Ermeni Kilisesi Vakfı Başkanı, sözü edilen vakfa ait olan[47] ve yıkılma tehdidi bulunan bir ahşap binayı, sadece Fatih Belediyesi'nden şifahi izin almakla yetinerek restore ettiği gerekçesiyle mahkûm edildi; üstelik bu, Kültür Bakanlığı Anıtlar Yüksek Kurulu'nun, restorasyonu onaylamasına rağmen yapıldı. Özel kurumlardan veya yerel iktidarlardan ceza görmeksizin gerçekleşen bu tür olayların sayısı, ortada idari düzen bakımından bir ayrımcılık bulunduğunu kanıtlıyor.

---

44 Bkz. "Fatih Camii Çöküyor", *Sabah-İstanbul*, 28 Temmuz 2000:5

45 Bkz. "Zeyrek Müjdesi", *Sabah-İstanbul*, 3 Mart 1997, 1 ve "Zeyrek Yasa Kurbanı", *Sabah-İstanbul*, 4 Mart 1998: 1.

46 Bkz. "Karakolu Restore Ettiler", *Hürriyet*, 11 Ekim 1999:11; bu yazıda Kocamustafapaşa Semti'nde bulunan ve 19. yüzyıl başlarından kalan bir karakolun restorasyonundan söz ediliyor. Ayrıca bkz. "70 Yıl Sonra Onarım Başlıyor", *Sabah-İstanbul*, 3 Ağustos 1997:3 ve "Medreseler Aslına Dönüyor", *Zaman-İstanbul*, 1 Ocak 1997:1. Bunlardan ilki Yavuz Sultan Selim Camii ile ilgili, ikincisi ise Fatih Belediyesi'nin o güne kadar bir hayli ihmal ettiği medreselerle ilgili.

47 *Agos*, 25 Ekim 2002: 1.

İşlenen bazı haksızlıklar, gayrimüslimlere ve uzaktan veya yakından onlarla ilişkisi bulunan kişilere yönelik belli bir düşmanlık atmosferi içinde gerçekleşti. Örneğin İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1994-1997 yılları arasında, azınlıkların bina mirasını zayıflatmakla sonuçlanan bazı hareketleri meşrulaştıran bu kuşku söylemini benimsedi. Vehbi Koç Vakfı tarafından düzenlenen "Büyük Konstantin'den Fatih Sultan Mehmed'e Konstanstinopolis-İstanbul" başlıklı sempozyumun organizatörlerine "aşırı dinciler" tarafından gönderilen ciddi tehdit mesajlarının ardından 1994 Ağustosu'nda alınan iptal kararı, Müslüman-Osmanlı geçmişinin yüceltilmesinin zorunlu olarak başkalarının tarihini baskı altına almaktan geçtiği bu atmosferin bir parçası. Aynı şekilde, 1999 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından organize edilen Osmanlı Devletinin 700. kuruluş yıldönümü kutlamalarına da, azınlık gerçeğinin üzerini örtme eğilimi damgasını vurdu.

Daha yakın zamanda, azınlık mirasına yönelik saldırıları meşrulaştıran bir girişim olarak yerel düzeyde Hıristiyanlara karşı komplo ve "iç düşman" söylemlerinin dillendirildiğini de görüyoruz. Örneğin birkaç yıldır Fener Semti'nde *vox populi* (2001 yılı Mayıs ayında muhtarla yaptığımız görüşmeler neticesinde bunu saptamıştık) Avrupa Birliği ve UNESCO'nun hazırladığı yeniden yapılandırılma projesine[48] kuşkuyla bakıyor; bu, kısmen de olsa Türklerin yabancılara dönük politik söyleminde belli bir yere sahip olan komplo tezlerine dayanıyor. Bu yaygın söylentiye bakılırsa,[49] aslında Fatih Belediyesi'yle işbirliği yapmak isteyen AB'nin amacı bir "Ortodoks Vatikan" yarat-

48 Proje 1996 yılındaki Habitat-II Konferansı sırasında doğdu ve 1998'de Fransız Anadolu Araştırmaları Merkezi ile işbirliği içinde yayımlanan bir ön projenin önünü açtı; bkz. *Balat ve Fener Semtlerinin Rehabilitasyonu (İstanbul Tarihî Yarımadası)*, Fatih Belediyesi, Avrupa Birliği, UNESCO, Fransız Anadolu Araştırma Merkezi (IFEA), 1998: 142 s.

49 Celal Başlangıç buna daha 1995 yılında işaret etmişti; ayrıca 2001 yılı Mayıs ayında Fatih İlçesi'ndeki pek çok muhtarla yaptığımız görüşmeler sayesinde de bunu "anlayabildik"

mak.[50] Aynı şekilde, iyileştirme projesinin hayata geçirilmesindeki gecikme de, uluslararası projenin dışında bırakılmak istenen bazı "Müslümanlar" için Fener ve Balat Semtlerini yeniden fethetme olanağı olarak yorumlandı.[51]

Paranoya unsurları barındıran bu dedikodulara, bugün İstanbul'da giderek fark edilir hale gelen bir kaygı eşlik ediyor; bu kaygı ise farklı mesleklerden yeni kişileri yerleştirmek için ekonomik krizden yararlandığı söylenen Hıristiyan misyonerliği varsayımına dayanıyor.[52] Bu söyleme göre, Hıristiyan misyonerler bazı Türklerin ağır ekonomik koşullarından faydalanarak onlara, özellikle de yeni Hıristiyan kimlikleriyle Avrupa yolunu tutma olasılığını göstererek onları örgütleyecek ve dinlerini değiştirecektir.

Gayrimüslimlerin geçmiş varlığını canlandırmanın yeni yolları

Bu yeni söyleme, birkaç yıldır pek çok örneği yayımlanan ve Türkiye'deki yerel ve sözlü tarih hazinesine katkıda bulunan gençlik ve çocukluk anılarında sıkça rastlıyoruz. İster Müslümanlar (Arıkan, 2001 veya Atabeyoğlu, 2002) isterse gayrimüslimler (Mintzuri, 2001) tarafından kaleme alınmış olsun, bu gençlik anıları, mahalle düzeyinde farklı dinlerden çocukların iyi anlaşmalarına düzülen övgülerle dolu. S. Sezer'in *Turist* dergisindeki makalesi (2001), kendi çocukluğu zamanında ayazmalara herkesin gelip gitmesinden bahsetmesi bakımından çok simgesel görünüyor. Makalesinin alt başlığı da bunu destekliyor: "Benim ailem Rum değildi, Hıristiyan da değildi..." Makalesi boyunca S. Sezer, çeşitli dinlerden arkadaşları arasında ayrım yapmayan bir çocuğun gözünden, o dönemin dinî renkliliğini gözler önüne seriyor. Zira ayazmaların kutsal sularına Müslümanlar da gidiyordu; daha küçük ölçekte olsa da, bugün de gidiyor.

50 Ayrıca bkz. A.S. Bilge, 1997: 34.

51 Bkz. "Fener'e nur yağıyor", *Tempo* 2002, 755: 32-35.

52 Açık açık yapılan bu tür suçlamalarla ilgili olarak örneğin bkz. "Dinin kilosu kaça?", *Metropol*, Şubat 2002: 78-80.

Aynı şekilde, Türk toplumuna içkin olan kültürel çeşitlilik zeminine dayanan Türk veya Anadolulu "mozaik ideolojisi"[53] de benzeri bir anlam taşıyor; zira bu mozaik[54] içinde gayrimüslimlerin belli bir yeri var. Dinî azınlıklara yönelik bu açılım şu veya bu şekilde siyasal İslamcı olarak tanımlanan ve çok katı bir ulus vizyonu olmayan çevrelerde de belirgin.[55] Aynı şekilde, 1994 seçimlerinden beri siyasal İslam'ın elinde bulunan İstanbul Büyükşehir Belediyesi de, tıpkı ilçe belediyeleri gibi birkaç yıldır, İstanbul'un çok dinli geçmişini canlandırma amacını güden bu hoşgörü söylemini kullanıyor. Büyükşehir Belediyesi,[56] 1998 yılında, belediye içinde "kültür ve azınlıklar sorumlusu" sıfatıyla İstanbullu bir Ermeni'nin bir meclis üyesi olmasıyla övünüyordu.[57] Fatih İlçesi de 1994-1998 yılları arasında, azınlık mirasının korunması taraftarı olan ANAP'lı Sadettin Tantan tarafından yönetildi.

Yeniden canlandırmanın aktörleri: "Yabancı" ve Türk öncülerin rolü

Dikkatlerin yakın zamanda Fener-Balat'a yöneltilmesinden çok önce, yabancıların, Hıristiyan binalarının mirasını değerli kılmak amacıyla Fatih İlçesi'nin farklı mahallelerinde yer aldığı girişim, gerçekten de canlandırıcı bir işlev gördü. 1948 yılından beri Amerikalı uzmanlarca restore edilen Kariye örneğinde olduğu gibi sadece anıtlar için yapılan çalışmaları dışarıda bırakırsak, örneğin Zeyrek bölgesinde UNESCO'nun da desteğiyle 1960-1970 yıllarına Almanların gerçekleştirdiği girişimlerden

53 Bkz. "Büyükada'da Din Mozaiği", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1999: 8. Bu makalenin yazarı, Büyükada'daki Aya Yorgi Kilisesi'ndeki "Aya Tekla" gününe Müslümanların da katıldığını ısrarla söylüyor.

54 Bkz. "Bu da yılbaşı mozaiği", *Radikal*, 27 Aralık 2000: 5.

55 Örneğin Fethullahçılara yakınlığıyla bilinen *Zaman* gazetesinde 2001 yılının Mayıs ayından beri "azınlık"lardan bir gazeteci düzenli olarak yazıyor (*Zaman*, 15 Eylül 2002: 16).

56 Başkanı olan Ali Müfit Gürtuna Hoşgörü Hareketi Derneği'nin de kurucularından.

57 Bkz. *Radikal-Cumartesi*, 29 Haziran 2002: 2.

söz edilebilir (Müller-Wiener ve Cramer, 1982). Aslında bu çalışma, teşhis aşamasından öteye gidemedi. Diğer yandan bugün azınlık mirasında bir dönüşüm yaratmak amacıyla ilerleyen seferberlik hareketini, yabancıların eylemlerine indirgeyemeyiz.

Tartışmalara konu olsa da, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun sorumlusu Çelik Gülersoy öncülüğünde gerçekleştirilen ev restorasyon ve yenileme[58] faaliyetleri, bu bakımdan dikkate şayan. Bu girişimlerin, tıpkı 1970'lerin başlarından itibaren Kariye (veya Saint-Sauveur-in-Chora) Bizans Kilisesi etrafında gerçekleştirilen ahşap ev yenileme faaliyetleri[59] gibi, öncü girişimler olduğu bile söylenebilir. Gülersoy'a göre İstanbul gerçekte, hangi kökene dayanıyor olursa olsunlar (ki köken sorusu da ona göre yanlış bir sorudur) sayısız zenginlikleri korumak için acil bir biçimde özen gösterilmesi gereken bir bütündür. Aynı şekilde, mimari, şehircilik veya sanat tarihi alanlarında çalışan Türk akademisyenler-araştırmacılar da, Zeyrek için 1968 senesinden başlayarak zaman zaman Türkleştirme eğilimi taşısalar da bu mirasa doğru yöneldiler. Bu dönemde tarihî yarımada içinde bulunan mahallelerde yürütülen mimari çalışmaları, çoğu kez "Osmanlı" ve "Türk" olanı birbirine karıştırma eğiliminde oldu.

Türk basını da[60] geçmişteki ve bugünkü azınlıkları çoğu kez folklorize ederek onlara değer veren başka türlü bir yaklaşımı sergilediler; durum bugün de böyle. Bu yaklaşımda, dinî farklılık neredeyse yabancı denilebilecek bir özgüncülük (*particularisme*) anlamına geliyor. Diğer yandan, geçmişte ağırlıklı olarak Rumların yaşamış olduğu mahalleler üzerine çok sayıda çalışma yayımlamış olan O. Türker (Yunanca bilen bir turist rehberi) kendi tarzıyla, üzeri fazlasıyla örtülmüş bir geçmişi gün ışığına çıkarma hareketine dâhil olabiliyor.

---

58 Burada, tarihsel binanın komple (ve tahmine dayalı) biçimde yeniden yapılmasından söz ediyoruz.

59 Bkz. Gülersoy, 1985.

60 Özellikle, M. Belge ve O. Ekinci gibi editörler veya C. Başlangıç gibi gazeteciler üzerinden *Milliyet*, *Radikal* ve *Zaman* gazeteleri.

Vakıfların ve derneklerin rolü

Bu sürece dâhil olmuş kurumlar arasında Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) özel bir yere sahip. Bu vakıf özellikle, Haliç üzerine kötü bir şekilde yığılmış toprağa batmak üzere olan Fener Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'nin kurtarılması için başlatılan seferberlikte yer aldı ("Kilise Haliç Yolcusu", *Radikal*, 17 Ağustos 2001:3). Bu kurumun başkanı olan Prof. Mete Tapan, tehdit altında bulunan ve sadece mimari açıdan bakıldığında bile İstanbul'un ilk prefabrike metal inşaat örneklerinden olma vasfını taşıyan bu yapının yazgısı konusunda İstanbul kamuoyunun bilinçlendirilmesi sürecine önemli katkılarda bulundu. Bunun yanı sıra örneğin 1975 yılında kurulan Tarih Vakfı gibi kuruluşlar da, yayınlar hazırlama, seminer ve tartışma gibi etkinlikler düzenleme, yahut azınlıkları egemen tarihçiliğin yaptığından farklı sunan bir İstanbul müzesi hazırlama gibi projelerde rol oynuyor.

Vakıflar arasında mutlaka sözü edilmesi gerekenlerden biri de, Zeyrek Semti'nde çalışan Koç Vakfı; vakfın çabası sonucunda, 1997'de eski Pantokrator Kilisesi yakınlarında bulunan bir bina[61] ticari ve turistik amaçlarla restore edildi. Bu tür müdahaleler zamanında gerçekleşmeleri ve ilgi görmeleri halinde, ulusal sermaye sahiplerinin dikkatini daha önce ilgilenmedikleri merkezî yerleşim bölgelerine çekebiliyor. Bu örnekte, özel sektörün (örneğin bir holdingin) gayrimüslim mirasını değerli kılacak bir kentsel yeniden fethin taşıyıcısı olabileceğini görüyoruz. Kısa süre önce özel Kadir Has Üniversitesi'nin Haliç kıyılarındaki Cibali Semti'ne yerleşmesi ulusal girişimcilerin tarihî merkeze dönüşünün göstergelerinden bir tanesi; bu ise geçmişin mirası olan binalarla başka türlü bir ilişki kurma ihtimaline işaret ediyor.

---

61 Bu binaya *Zeyrekhane* deniliyor.

Siyasilerin üstlendiği görev

1994-1998 yılları arasında görev yapan eski Fatih Belediye Başkanı Sadettin Tantan[62] bu açıdan, Türkiye'nin yerel yöneticilerinin sözünü ettiğimiz miras sorunsalına bakışındaki olası bir değişime katkıda bulunması bakımından örnek gösterilebilir. "Azınlık mirası Türk olmadığı için değer taşımaz" şeklindeki egemen tekçi ve dışlayıcı bakış açısını terk eden Tantan, Fatih İlçesi'ndeki bina mirasına karşı daha hoşgörülü ve pozitif ayrımcılık yanlısı bir yaklaşımı benimsedi. İlk olarak 1997 yılından itibaren, aslında 1979 yılından beri, yani mahallenin, UNESCO'nun resmî sınıflandırmasına girmesinden de[63] önce düşünülmüş olan Zeyrek Koruma Projesi'ni ciddi biçimde destekledi. Fatih Belediyesi, Anıtlar Kurulu ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü bir araya getiren ve Avrupa Birliği'nden finansman desteği gören bu proje, eski ahşap ev sahiplerinin bu evleri restore edebilmesini sağlayacak adımların atılmasını hedefliyordu. Sadettin Tantan, yine Avrupa Birliği tarafından desteklenen Fener-Balat Mahalleleri rehabilitasyon projesine de katıldı: Yerel kent geçmişinde Helen, Yahudi ve Ermeni katkılarını açıkça tanıması nedeniyle bu proje daha da çoğulcu bir ruha sahipti. Rehabilitasyon projesi için Haziran 1998 tarihinde Fener Rum Patrikhanesi'nde yapılan "tanıtım töreni", yerel iktidarların bu yeni konumlanışına ilişkin bir tür "zirve noktası" işlevi gördü. Yerel iktidarların özellikle Patrikhane'ye karşı olan kuşku ve güvensizliklerin, bu tarihten itibaren yerini yavaş yavaş işbirliğine bıraktığı görülüyor.

Yerel siyasi sorumlularının, gayrimüslim bina mirası için açıkça ve rahatsızlık duymaksızın "Bu geçmiş bize ait değildir, bu yüzden geriye kalan kalıntıları ortadan kaldırabiliriz" diyebildikleri dönem geride kalmış olsa da, İstanbul şehrini kristalize eden tüm tarih parçalarını bir araya getiren bir miras bilinci henüz şekillenmiş değil. Ancak "gayrimüslim" yaftası vurulan

62 Bu kişi için yakın zamanda hazırlanan bir biyografiye bakılabilir: Ünlü F., 2001.

63 Türkiye'nin 1983'te 1972 tarihli "Dünya Mirası Sözleşmesi"ni imzalamasının ardından UNESCO, 1985 yılında "İstanbul'un tarihsel bölgeleri"ni dünya mirası listesine eklemeye karar verdi.

bir geçmişin kalıntılarına saldırılar sürerken[64] siyasi iktidarlar artık, en azından açık bir şekilde bunları desteklemiyor, tersine, kimi zaman aşırı bir görelilik anlamına gelecek şekilde tüm kültürel farklılık biçimlerini yüceltiyor.

Azınlıkların bina mirasının hayatta kalma biçimleri
Okullar yoluyla hayatta kalma

Yukarılarda bahsettiğimiz demografik erozyon nedeniyle (ki "aktif olmayan sınıflar" dediğimiz, resmî olarak açık olmakla birlikte öğrencisi olmayan sınıflar buradan kaynaklanmaktadır) sınıfların açık tutulmasının zorluğuna karşın, gayrimüslim binalarının bir bölümü okullar aracılığıyla ayakta kalabiliyor. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan bu okullar, özel bir statüye sahip ve vakıfların yönetimi altında (Tablo 5 ve Fotoğraf 2). Şişli'de bulunan ve müdürünün Hıristiyan misyonerliği yapmakla suçlandığı[65] ve hemen sürüldüğü bir Ermeni okulunun 2002 yılında kapatılması örneğinde görüldüğü gi-

TABLO 5
2001-2002 Eğitim-Öğretim Yılında Fatih İlçesi'nde Bulunan Özel Rum ve Ermeni Okulları

Okulun adı	*Mahalle veya semt*
Özel Maraşlı Rum İlköğretim Okulu	Abdi Subaşı
Özel Fener Rum Erkek Lisesi	Fener
Özel Yuvakimyon Rum Lisesi (aktif olmayan okul)*	Fener
Özel KMP Anarat Higutyun Ermeni İlköğretim Okulu	Kocamustafapaşa
Özel Topkapı Levon Vartuhyan Ermeni İlköğretim Okulu	Fatma Sultan
Özel Sahakyan Ermeni İlköğretim Okulu	Kocamustafapaşa
Özel Sahakyan Ermeni Lisesi	Kocamustafapaşa

(*) Bu kurumlar gerçekte, hakları olmadığı için değil, öğrencileri olmadığı için kapalı. Teorik olarak herhangi bir zamanda yeniden açılabilirler
Kaynak: İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü internet sitesi

64 Bu konuda acı ve utanç verici pek çok örnek sıralanabilir; bir örnek için bkz. "Gavur Malları Bunlar, Yiyin Efendiler Yiyin!", *Evrensel*, 9 Ağustos 1995

65 Bkz. *Radikal*, 18 Nisan 2002 ve *Agos*, 15 Şubat 2002: 1-12. TGRT gibi bazı televizyon kanalları da bu skandalın "üretilmesine" katkıda bulundular. Diğer yandan önde gelen İslamcı yazarların bu durumun gülünçlüğünü ortaya koydukları da söylenmeli.

Fotoğraf 2. *Samatya'daki Ermeni Lisesi, 2002.*

bi, bu okullar bakanlığın gözetimi altında. İçlerinden bir bölümü, her ne kadar resmen tanınıyor olsalar da, mezunlarının Türk eğitim sistemi içinde eğitimlerini sürdürmelerini sağlayacak denkliğe sahip değiller; bu ise, bu okulların çekiciliklerini azaltıyor.

İstanbul çapında bulunan 12 Rum eğitim kurumundan, biri "aktif olmayan okul" olmak üzere, 3'ü;[66] tüm İstanbul çapındaki 22 Ermeni okulunun ise 4'ü Fatih İlçesi'nde bulunuyor.[67] Buradaki yoğunluk, örneğin Şişli İlçesi'nden daha az olmakla birlikte, Fatih'te bulunan bu kurumların cemaat için taşıdığı anlam büyük ve bu binaların fiziksel varlığının sürmesi (çoğu kez binalar mevcut öğrenci sayısına göre fazla büyük) cemaatin görünür kalmasını sağlıyor. Diğer yandan azınlık vakıflarıyla ilgili kurucu yasalar, okul binalarının yasayla belirlenen amaç dışında başka bir amaçla kullanılmasına izin vermiyor. Azınlık nüfusunun sayıca azalması ve yaşlanması neticesinde de, başlangıçta öngörülenin dışında bir amaç için kullanılamayan okul binalarının kapanması ve yıkılmayı bekler hale gelmesi kaçınılmaz oluyor.

Kiliseler: Ayakta kalmaları şaşırtıcı mı?

Karaca'ya göre (1995) İstanbul'daki Rum-Ortodoks cemaatine ait yüzlerce kilise içinden ancak 95'i (bunlardan 85'i doğrudan doğruya Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı) halen ibadete açık. Bunların içinden önemlice bir bölümü Fatih İlçesi'nde, özellikle de Samatya Semti'nde bulunuyor (Fotoğraf 3, Tablo 6).

Bu kiliselere gösterilen özen son yıllarda arttı. Örneğin Samatya Semti, bundan on yıl kadar öncesindeki gibi "terk edilmiş" görünmüyor. Bununla beraber kiliselere giden insanların sayısı halen sınırlı... Restorasyonlarla daha çok, bir tür cephe veya dekor etkisi yaratılıyor.

---

66 Beyoğlu İlçesi'nde yoğunluk daha fazla; geniş bir listeyle 21 okuldan 6 tanesi bu ilçededir.

67 Ermeni okullarının en yoğun olduğu ilçe ise, 22'de 6 ile Şişli.

Fotoğraf 3. *Samatya'daki Aya Yorgi ermeni Kilisesi, 2002.*

TABLO 6
Fatih İlçesi'nde Bulunan, Patrikhaneye Bağlı ve İbadete Açık Olan Kilise ve Manastırlar

Mahalle	*Kilise*
Fener	3
Ayakapı	1
Yenikapı	1
Altımermer	1
Samatya	5
Belgradkapı	1
Topkapı	1
Sarmaşık	1
Edirnekapı	1
Salmatomruk	1
Tekfursarayı	1
Eğrikapı	1
Ayvansaray	2
Silivrikapı	1
Balatkapı	2
Fatih toplam	22

Kaynak: Karaca, 1995: 58-61

Fatih İlçesi'nde bulunan azınlık vakıflarının listesi*

Rum-Ortodoks

Fener Maraşlı Rum İlkokulu Vakfı: Yoakimion Rum Kız Lisesi Vakfı, Rum Erkek Lisesi Vakfı; Tekfursaray Panayiançerli Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı; Vlahsaray Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı; Meryem Ana Rum Ortodoks (Kanlı) Lisesi Vakfı

Efirikapı Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Aksaray Langa Aya Todori Rum Ortodoks Kilisesi

Ayvansaray Aya Dimitri, Aya Vlaharne Rum Ortodoks Kilisesi ve Mektebi Vakfı

Cibali Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Balat Aya Strati Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı; Panayia Balino Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Topkapı Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Salmatomruk Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Koca Mustafa Paşa Belgrad Kapı Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Koca Mustafa Paşa Samatya Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Koca Mustafa Paşa Samatya Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Samatya Aya Analipsiz Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Koca Mustafa Paşa Samatya Aya Konstantin Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Samatya Aya Mina Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Fener Rum Patrikhanesi avlusunda Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Altı Mermer Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

Ermeni

Narlıkapı Surp Hovannes Ermeni Kilisesi Vakfı

Yenikapı Tetaos Patrigimeos Ermeni Kilisesi Vakfı

Balat Surp Hrestegabet Ermeni Kilisesi ve Mektebi Vakfı

(*) 2 Ağustos 2002 tarihli yasayla Türkiye'de tanınmış olan toplam 160 vakfı içinden.

Koca Mustafa Paşa Surp Kevork Ermeni Kilisesi Mektebi ve Mezarlığı Vakfı; Anarthigutyun Ermeni Katolik Kilisesi Vakfı
Topkapı Surp Nikagos Ermeni Kilisesi ve Mektebi Vakfı
Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı

Diğer
Bulgar Ekzarhliği Ortodoks Kilisesi Vakfı
Kaynak: http://www.nethaber.com.tr/haber/arsiv/haberler/

Bir altüst oluşun temelleri: Dinsel farklılığın üzerinin örtülmesinden siyasallaştırılmasına

Hiç şüphe yok ki, şehir turizminin gelişmesi ve Hıristiyan turistleri çekme kaygısı, yerel veya ulusal ölçekteki kamu otoritelerinin gayrimüslim mekânlara yeniden yatırım yapmasında ve buraları iyileştirmesinde etkili oldu. Bu durum Fatih İlçesi'nin bütünü, özellikle de Fener, Kariye ve Samatya Semtleri için geçerli. Etrafı balık restoranlarıyla çevrili, birbiri ardına yaya yolu denebilecek yolların uzandığı bir turistik çekim merkezi olan Samatya, sonunda ilgi ve dikkat gösterilmeye başlanan gayrimüslim binalarının yeniden değer kazanmasını sağladı. Bir cümleyle ifade etmek gerekirse, Türk ekonomi söyleminde yaygınlık kazanmaya başlayan ifadeyle "din turizmi",[68] o güne kadar üzeri örtülmekte olan bir mirasın yeni bir değer kazanmasını sağladı.

TAV Havaalanları İşletmesi'nin dergisinde (*Gate*) yayımlanan ve "dinî cemaatler"e ayrılmış olan çok sayıdaki makale de, iyi hedeflenmiş bir kamuoyuna yöneltilmiş bu yeniden keşfin oldukça açık bir göstergesi. Ortodoks Paskalyaları da son yıllarda turist akınının gerçekleştiği anlar haline geldi; özellikle Yunanistan'dan gelen turistler, güven verici bir ortamın yaratılması için çaba harcanan Fatih semtlerine (özellikle de Fener'e) akın ediyor.

---

68 *Gate* dergisinde yayımlanan bir makalede, Ortodoks Patrikhanesinde yapılan ve evlenecek kişilerin her ikisinin de düğün için özel olarak Yunanistan'dan geldiği bir Ortodoks düğününe dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Patrikhanede gerçekleşen bu düğünler tüm dünyadaki Ortodokslar için bir moda haline gelmiştir.

Fotoğraf 4. *Yeniyalı Mahallesi, 2002.*

Turistik zorunlulukların rolü, kuşkusuz, kent geçmişinin daha geniş bir yeniden düşünme ve yeniden yazım dinamiğine dâhil oluyor ve bunları sadece ekonomik beklentilere indirgemekten kaçınmak gerekiyor. İdari aygıt içinde ve politik sınıfın marjinal bir kesiminde (ki bunların, ideolojik

Fotoğraf 5. *Fener'de satılık bir Rum evi.*

argümanlarını,[69] gayrimenkulden kazanmayı hedefledikleri çıkarları gizlemek için kullandıkları açık)[70] halen süren, ancak artık yerel ölçeklere inmiş olan dirençlere rağmen İstanbul'daki gayrimüslim varlığıyla kurulan yeni ilişki, Türk vatandaşlığı tanımında *de facto* bir dönüşümün parçası. Bugün, daha pragmatik ve daha çoğulcu bir biçim altında bir arada yaşamak için bir varlık nedeni oluşturma amacıyla din faktörünü görelileştirme eğilimi öne çıkıyor. Bu nedenle, Türk hükümetinin 2004 yılının Nisan ayında, devletin 1974 yılından beri el koymuş olduğu 264 "azınlık" mülkünün kısa süre içinde iade edileceğini açıklaması, tek başına Avrupa Birliği için yapılmış bir taktik hamle veya uluslararası müşteri topluluğunu çekmek için yapılmış bir jest olarak yorumlanamaz. Alınan bu karar kamuoyunda, ulusal tarihin ve topluluğun parçasını teş-

69 Gayrimüslimlerin vatanın bölünmez bütünlüğü önünde tehdit oluşturduğu şeklindeki cılkı çıkmış düşünceye dayanmaktadırlar.

70 Örneğin İşçi Partisi merkezinin, el konulmuş bir azınlık binasında bulunmuş olmasına dair ciddi ipuçları var.

kil eden hemşerilere sonunda adalet sunulması olarak görüldü ve desteklendi.[71]

Sonuç: Üzerini örtme çabasından iyileştirme hamlesine

Fatih İlçesi örneği, gayrimüslimlerin kentsel alandaki varlığının politik açıdan hâlâ hassas bir konu olduğunu gösteriyor ve dinî azınlıklara yönelik hâkim ilişki kurma tarzını ortaya çıkarıyor. Zarar görmüş, ancak hâlâ gözle görülür durumda olan bina mirası ile bu azınlıkların fiziksel varlığı (yaşayan nüfus anlamında) arasındaki uyumsuzluğun ötesinde, halen, Türk vatandaşı da olsalar gayrimüslimlere yabancı gözüyle bakan bir şüphecilik ağır basıyor. Fener-Balat restorasyonu projeleri gündeme geldiği zaman yürütülen, projenin Avrupa Birliği ve "içişlerine karışmaya meyilli" bazı başka uluslararası kuruluşların da katkısıyla gayrimüslimlerin kitlesel düzeyde ülkeye geri dönmesine hazırlık niteliğinde olduğu, hatta bir tür "Ortodoks Vatikanı"nın temellerini attığı[72] şüpheleriyle yürütülen polemikler, bu kuşkunun kamuoyunun ve devlet aygıtının bazı unsurlarının arasında hâlâ varlığını sürdürdüğünün kanıtı. Diğer yandan, birkaç yıldır, yerel iktidarların ve sivil toplumun içinden çıkan ve "azınlık mirasının" tanınması ve farklı inançların bir arada yaşaması yönünde çaba harcayan çok sayıda girişim, Türk toplumunun, çeşitli şekillerde kendisini gösteren dirençlere rağmen, gayrimüslim varlığını pozitif biçimde entegre etmeye ve azınlıkları, kısıtlayıcı bir özel rejime tâbi olan yabancı unsurlar olarak değil, kent hayatının bütününde yer alan aktörler olarak gören bir yerel kent tarihi oluşturmaya hazır olduğunu göstermektedir. Bu dönüşümde Avrupa Birliği'nin bastırmasının ve turizm çıkarlarının göz önünde bulundurulmasının da etkisi vardır, ancak asıl belirleyici olan, Türk toplumu-

71 Örneğin bkz. *Vatan*, 22 Nisan 2004: 16.

72 Türk-İslam çizgisinin savunucusu olan ve buna rağmen günlük 100,000 civarında tirajı olan *Türkiye* gazetesi, bu tür şüpheci söylemleri çok sık dillendirmektedir; örneğin Fener-Balat ile ilgili olarak bkz. 12 Kasım 2002:7 ("İstanbul'da bir din devleti"...)

nun kendi bağrında bulunan ve yeniden keşfedilmiş bir çoğulculuğa giden yolu açan potansiyellerin ve zenginliklerin bilincinde olan dinamiklerdir.

ÇEVİREN *Selim Sezer*

KAYNAKÇA

Akay, F. (2000) Tarihin Rantla Kavgası–Doğan Kuban'la. *Cumhuriyet Dergi*, 31 Ocak 2000, sayı 723: 8-9

Akçam, T. 1992. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akın, N. (1989) La protection du patrimoine urbain dans le cadre des grands travaux de la mairie d'Istanbul ces cinq dernières années. *Lettre d'information*, IFEA, Observatoire Urbain d'Istanbul Dizisi, sayı 1, s. 1-4

Aktar, A. (2000) *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alexandris, A. (1983) *The Grek Minority of İstanbul and Grek-Turkish Relations, 1918-1974*, Atina: Center for Asia Minor Studies.

Alkan, H. 1999. *Fener Rum Patrikhanesi*. İstanbul: Günce Yayınları.

Anastissiadou, M. ve Dumont, P. (2003) Une mémoire pour la Ville: la communauté grecque d'Istanbul en 2003. *Les Dossiers d'IFEA*, Observatoire Urbain d'Istanbul Dizisi, sayı 16, 60 s.

Arıkan, İ. (2001) *Mahallemizdeki Ermeniler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Atabeyoğlu, C. (2002) *Bir İstanbul Vardı*. İstanbul: Kelebek Yayınları.

Aya Nikola'nın Bitmeyen Çilesi. *Radikal* 2, 28 Haziran 1998: 8.

Aydın, E. (2000) Kültürel Boyunduruk: Fetihçilik. Fatih ve Fetih-I. *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 2000: 6.

—. 2001. *Fatih ve Fetih. Mitler ve Gerçekler*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Baghdan, K.K. (ed.). (1987) *La confiscation par le gouvernement turc des biens arméniens... dits abandonnés*, Québec.

Balat ve Fener Semtlerinin Rehabilitasyonu (İstanbul Tarihî Yarımadası), Fatih Belediyesi, Avrupa Birliği, UNESCO, Fransız Anadolu Araştırma Merkezi (IFEA), 1998, 142 s.

Başlangıç, C. (1995) Dağılan Mozaik. *Atlas-İstanbul:* 94-99.

—. 2001. 'Buralı' bir 'Taverna Kralı', *Radikal*, 8 Eylül 2001, s. 8.

Belge, A.S. (1998) The Fener Grek Patriarchate. *Perceptions*, Ankara, Mart-Mayıs: 19-38.

Belge, M. (1995) Tarih Boyunca Fener Patrikhanesi. *Birikim* 71-72, Mart-Nisan, 162-164.

——. (2002) Bir Milliyetçilik Masalı. *Radikal*, 8 Ocak 2002: 7

Berkes, N. (2002) *Patrikhane ve Ekümenlik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bora, T. 1995. Fatih'in İstanbul'u: İslam Şehri' ile 'Dünya Şehri' Arasında İslamcıların İstanbul Rüyası. *Birikim*, sayı 76, Ağustos: 44-53.

Buchwalter, B. (2002) Portrait de la communauté arménienne d'Istanbul. Les relations turco armeniennes-quelles perspectives? *Les Dossiers de l 'IFEA*, la Turquie Aujourd'hui Dizisi, 12: 71-96

Cansever, T. (1998) *İstanbul'u Anlamak, Bütün Eserleri-III.* İstanbul: İzya Yayıncılık.

—. (1996) Ülke Ölçeğinde İstanbul'u Planlamak. *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler.* Aküz, V. ve Ünlü, S. (ed.). İstanbul: İlke Yayınları, Cilt 1: 59-82.

Cengizkan, K. ve Dora, G. (2002) *İçkalpakçı Çıkmazı. Bir Sokağın Monografisi.* İstanbul: Fotografik Vizyon.

Çilingir, O. (2002) *İçimizdeki Kara Delik.* İstanbul: Aram Yayınları.

Çınar, A.İ. (1997) Refah Party and the City Administration of İstanbul: Liberal Islam, Localism and Hybridity. *New Perspectives on Turkey* 16: 23-40.

——. (1998) Unsettled Beginnings of the Nation: The Conquest of İstanbul and Turkish National Identity.

Copeaux, E. (1998) *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1933). Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Delilbaşı, M. (2001) Türk Tarihinin Bizans Kaynakları. "Bizans" *Cogito,* 17, Kış 1999, 339-351.

Dirimtekin, F. (1949) *İstanbul'un Fethi:* İstanbul: Belediye Matbaası.

Dinin Kilosu Kaça? *Metropol,* Şubat 2002: 78-80.

Dündar, F. (1999) *Türkiye Nüfus Sayımında Azınlıklar.* İstanbul: Doz Yayınları.

Ekinci, O. (1999) 'Tarih' Yok Ediliyor. *Cumhuriyet,* 31 Mayıs 1999: 9.

——. (1999) Osmanlı Mirası ve Tarih Bilinci. *Cumhuriyet,* 25 Kasım 1999.

——. (2000) Tantan'ın Kültür Hamlesi. *Cumhuriyet,* 16 Mayıs 2000: 9.

Eksen, İ. (2002) *Dünkü İstanbul – Çok Dinli, Çok Dilli Mozaiğin Dağılışı.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Ergül, B. (2002) Fener'e Nur Yağıyor. *Tempo* 755: 32-35.

Eyice, S. (1986) İstanbul'un Camiye Çevrilen Kiliseleri. *Türkiye Anıt Çevre Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi,* II.

Fargues P. (2001) "Demographic Islamization: Non-Muslims in Muslim Countries", *SAIS Review,* Cilt XXI/2, Yaz-Güz 2001, The Paul H. Nitze School of Advanced International Studies, Washington: John Hopkins University, s. 103-116.

Fener and Balat: The Revitalization and Conservation. Great Circle Development International Ltd, İstanbul, 1996.

Fener-Balat Bölgesi Koruma Projesi. T.C. İstanbul İli, Fatih İlçesi Belediye Başkanlığı, İstanbul, 1995.

Geçmiş, Bugün: Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa, Samatya, Yedikule. *XXI Mimarlık Kültür Dergisi*, Sayı 8, Mayıs-Haziran 2001: 130-137.

Gillis, J.R. (ed.) (1994) *Commemorations: The Politics of National Identity*, New Jersey: Princeton University Press.

Goytisolo, J. (2002) *Osmanlı'nın İstanbul'u.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gülersoy, Ç. (1985) *Edirnekapısında Bir Örnek.* İstanbul: İstanbul Kitaplığı.

—. (1983-96). İstanbul'un Eski Eserleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları: 733-745.

Hiçyılmaz, E. (1993). *Beni Toprağıma Gömün, İstanbul Azınlıkları:* İstanbul: Altın Kitaplar.

Kilise Haliç Yolcusu. *Radikal,* 17 Ağustos 2001: 3.

Kiliseydiler Cami Oldular! *Yeni Politika,* "Ekpolitika", 17 Kasım 1997: 5.

İnsan Hakları Derneği, 2000, *Tuzla Ermeni Çocuk Kampı, Bir El Koyma Öyküsü,* İstanbul.

İnsel, A. (2002) Konstantinopolis'in Fethini Kutlamak. *Radikal İki,* 26 Mayıs 2002: 4.

İzberk, M. (1998) *Dünya Mirası İstanbul: "Bir Uygarlık Soykırımı"* İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Karaca, Z. (1995) *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kafaoğlu, A.B. (2002) *Varlık Vergisi Gerçeği.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Karakoyunlu, Y. (2002) *Güz Sancısı.* İstanbul: Doğan Kitap.

Kaya, F. (2001) *Sen Gavur Musun?* İstanbul: Belge Yayınları.

Keverbiri, S. (2001) 6-7 Eylül. *Radikal İki,* 9 Eylül 2001: 4.

Kırca, A. (2000) *Azınlıklar: Kaybolan Renkler.* İstanbul: Sabah Yayınları.

Kilise Yol Kapattı. *Sabah-İstanbul,* 15 Kasım 1997: 1.

Kıpal, U. (2002) AKP ve Fener Patriği Zeytinburnu Esnafını Sürüyor. *Aydınlık,* 16 Haziran 2002: 4-7.

Koçoğlu, Y. (2001) *Azınlık Gençleri Anlatıyor.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuban, D.- Köksal, A.- Ödekan, A.- Tanyeli, U. ve Yerasimos, S. (2001) Bizans'ın Mirası Üzerine Tartışma. "Bizans", *Cogito* Sayı 17, Kış 1999, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 374-394.

Margosyan, M. (1999) *Çengelliiğne. Denemeler.* İstanbul: Belge Yayınları.

Mintzhuri, H. 1994. *İstanbul Anıları (1897-1940).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Müller-Wiener, W. (1977) *Bildlexicon zur Topographie İstanbuls,* Tübingen: Wasmuth.

Müller-Wiener, W ve Cramer, J. (1982) İstanbul-Zeyrek: Studien zur Erhaltung eines traditionellen Wohnsgeibetes. *Mitteilungen des Deutsch-Orient-Instituts,* Sayı 17, D.O.I, Hamburg.

Noyan, M.E. (2002) *Dikkat Misyoner Var.* İstanbul: Birün.

Ökte, F. (1951) *Varlık Vergisi Faciası.* İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

Öncü, A. (1989) The Restructuration of Istanbul's Urban Core in the 1980's. MESA, Toronto, 14-18 Kasım 1988.

Orga, İ. (1994) *Bir Türk Ailenin Öyküsü.* İstanbul: Ana Yayıncılık.

Ötüken, Y. (1979) İstanbul Kiliselerinin Fetihten Sonra Yeni Görevleri, Banileri ve Adları. *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi,* X, 2.

Özen, S. 2000. Haseki, Gözden Düşen Gözde. *Atlas,* Ocak: 76-87

Pérouse, J.F. (1999) Le nouvel ordre urbain de *Refah:* urbanisation, gestion urbaine et urbanisme à İstanbul depuis mars 1994, *Les Annales de l'Autre Islam,* No 6, "Islam en Turquie", Inalco-Erism, Paris, s. 277-289.

Sancak, J. (2002) *Kenti Dinlemek-Büyülü Kent İstanbul'dan Öyküler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Schöning-Kalender, C. (1985) *Mobilität und Mobiliar. Zur Wohnweise von Binnenmigranten im Zeyrek/İstanbul,* Tübinger Vereinigung für Volkskunde E.V.

Sentarlı, S. (2001) Düğün, Yılbaşı ve Patrikhane. *Gate*: 18-23.

Sezer, S. (2001) Unutulmuş Kutsal Sular. *Turist*, Mart 2001: 52-55.

Som, D. 2001 Bizans'tan Yaşayan Tek Kilise. *Cumhuriyet*, 14 Ocak 2001: 6.

Stats, P. (1998) *19. Yüzyıl İstanbul'undaki Gayrimüslimler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Stoquart, R. (2000) Le projet de réhabilitation de Balat et Fener, centre historique d'Istanbul. *Lettre d'Information de l'ORBR*, Beyrut, sayı 12: 13-15.

Studio, D. (ed.) (1987) *The Golden Horn, İstanbul*, MIT, Boston, Mimarlık Bölümü.

Tamer, C. (ed.) (2003) *Yedikule-Altınkapı*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Tarihî Yarımadayı Kurtaralım. *Sabah-İstanbul*, 25 Aralık 2000: 1-3.

Teboul, N. (2002) Patrimonialisation et projet urbain en centre-ancien. Etude des quartiers de Balat et Fener à İstanbul. DEA "Urbanisme et ses Territoires", Institut d'Urbanisme de Paris/OUI, Haziran 2002.

Tibet, A. (1992) A la recherche du temps perdu. Le quartier de Cibali-Ayakapı. *Lettre de l'OUI*, 3: 25-29.

Tözer, B. (1998) Yetimhaneden Vergi İstediler. *Hürriyet*, 29 Eylül 1998: 12.

Ünlü, F. (2001) *Sadettin Tantan, Bir Savaş Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.

Yarman, A. (2002) *Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler*. İstanbul: Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı.

Yenikapı'da Mafya Oyunu. *Hürriyet*, 17 Temmuz 1999: 20.

Yunanistan'dan Rumlar Geldi. *Hürriyet-İstanbul*, 16 Ekim 1999: 2.

Yordanidu, M. (1990) *Loksandra, İstanbul Düşü*. İstanbul: Belge Yayınları.

Zeyrek Koruma ve Yaşatma Projesi. *Fatih Haber*, Fatih Belediye Başkanlığı Aylık Bülteni, Özel Sayı, 2001.

Zeyrek Bölgesi Koruma Projesi. Araştırma Proje Envanter, 1995 Ağustos, İstanbul.

Ziller 400 Yıldır Kimler İçin Çalıyor. *Ekonomist*, 2 Temmuz 2000: 52-53.

Zohrab, K. (2002) *Osmanlı Meclisinde bir Ermeni Mebusu*. İstanbul: Aras Yayınları.

İSTANBUL KARA SURLARI: ŞEHRİN İMKÂNSIZ BELLEĞİ*

İstanbul'da miras sorunu: Kara surlarının durumu

"Ulusal tarih yazımı"nın hassas bir uygulama olduğu Türkiye gibi bir ülkede kentsel miras, adeta bir sorun halini alıyor. "Tarihsel gerçeklik" bozulmadan yalnız bir ulusa bağlanamayacak karmaşık tarihinin yoğunluğu nedeniyle, bu sorun İstanbul'da akut durumda. Nitekim *ulusun tarihleştirilmesi* (Çınar, 1998, s. 8) ve İstanbul *şehrinin millileştirilmesi* çoğulcu bir miras bilincinin ortaya çıkışını sekteye uğratıyor.

Marmara Denizi ile Haliç arasında uzanan ve batıda eski Bizans kentiyle sınırlanan 6 km.'den fazla uzunluktaki II. Theodosius Surları,[1] yani "kara suru",[2] İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin seçici yatırımlarına tâbi. Hâlâ kent-içi sınırı oluşturan büyüleyici ve muhteşem kara surunun incelenmesi, aslında İstan-

---

(*) *Rives*, No 16, 2003, s. 27-44.

1 408'den 450'ye hüküm süren Bizans imparatoru; bu sur tarihî yarımadada dikilen en az üçüncü surdur; aslında bir taraftan 3. yüzyılda yapılan Septimius Severus Suru'nun, diğer taraftan 330'da "mevcut" surun 1.2 km. kadar doğusunda yapılan Konstantin Suru'nun devamı niteliğindedir.

2 Burada özellikle üzerinde duracağımız konu, çalışmamızdan Marmara ve Haliç kıyılarını çıkarıp, "deniz surlarını" oluşturarak surların tamamını oluşturan geniş "üçgenin" üç kenarından biridir.

bul'un parçalanmış ve çoğul kentsel belleğinin araştırılması anlamına geliyor. Çalışmadaki her (yeniden) gelişme aslında içinde Bizans-Konstantinopolis-İstanbul tarihine dair farklı bakış açıları açığa çıkarıyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin metropolün geçmişi ve rolü hakkında çokkültürlü bir söylem geliştirmek için çabaladığı bir zamanda, bu dev ve hantal "miras parçasının" sorumluluğunu nasıl aldığını da görebiliyoruz.

Bu nedenle bu yatırımın türleri ve kapsamı ile kendisini ortaya çıkaran mirasla ilişkisini karakterize etmeye çalışacağım. Diğer bir deyişle, bu kara surunu kristalize eden *miraslaştırmanın*, mevcut kentsel güçle, yanlış bilinen ve taraflı bir şekilde yeniden oluşturulmuş bir geçmiş arasındaki ilişkinin göstergeleri olan biçimine ve mantığına değineceğim.

Hâlâ sınır oluşturan kompozit bir bütün

Doğrusal, heterojen ve gölgeli bir çerçevenin oluşmasına neden olan çok uzun bir tarih

Amacım elbette, inşası İmparator II. Theodosius'un emriyle 413 yılında başlayan kara surunun uzun ve sancılı tarihini tekrar küçük parçalara ayırmak değil. Sur, 50 ila 75 metre arayla dizili 96 adet kuleyle çevrelenmiş, 10 ana kapıyla ve "askerî kapılar" da denen 4 adet arka kapıyla delinmiş 4,80 metre genişliğinde ve 11 ila 14 metre uzunluğunda bir temel duvar ile, yine kuleler ve bir hendekle çevrelenmiş 3,85 metre genişliğinde bir ön duvardan oluşuyor. Ayrıca bu duvar, tarihî yarımadanın asimetrik topografik profiliyle eşleşiyor ve bu nedenle eşit olmayan öneme sahip iki zıt tarafı temsil ediyor: daha uzun olan, bir yanda Marmara Denizi'nden surun en yüksek noktası olan (70 metreden fazla) Edirnekapı'ya uzanan denizle adaş Marmara yamacı; diğer yanda Edirnekapı'dan Ayvansaray'a uzanan Haliç yamacı bulunuyor.

Yıllar boyu, özellikle Tekfur Sarayı (12. yüzyıldan kalma) gibi sarayların inşası ile yeniden düzenlenmiş olan sur, güney

ucunda –Marmara Denizi tarafında– I. Theodosius'un altında inşa edilmiş mevcut bir binaya yaslanıyor.

Burada altı çizilmesi gereken, surun neredeyse yapılışından beri söz konusu olan inşa/yeniden inşa diyalektiği. Sayısız depremle sarsılmış (447'den[3] 1999'a); bu depremlerin ertesinde yapılan her inşa hamlesinde, "yeniden inşa eden" surun üzerine izini bırakmaya çalışmış. Depremlere, kuşatmalara, taşları sökenlerin ve definecilerinin yağmalamalarına, 1950'ler ve 60'lardaki şiddetli gedikler eklenmiş. Ocak 1998'de[4] Edirnekapı'da olduğu gibi, bugün de, yer yer sarkmaya ve çökmeye devam ediyor. "Dikilmemiş" yaraların sayısı ise hayli fazla. Her yanı kırpılmış, sıyrılmış ve sarsılmış olan sur, yine de, insan ve araç sirkülasyonuna rağmen direniyor.

Bir iç marj mı?

Aşılması zor fiziksel bir engel

Kara surları, 1960'lara kadar, yani 1500 yıldan uzun bir süre, asli anlamda varoş olan Eyüp hariç, Avrupa şehrinin önemli bir kısmını barındırıyor. Dolayısıyla kentsel alanın biçimlenişindeki rolü oldukça önemli. Surun, şehrin genel ulaşım sistemine dayattığı "yükleme kesintisi"nin etkisi bugün de devam ediyor, zira 1996'dan beri "banliyölerde" çalışan minibüsler "eski şehre" giremiyor.

F. Dorso'nun mikro-sosyolojik yaklaşımı (2001), bu sınır işlevinin ötesinde ve günlük pratiklere dair daha dar bir ölçekte, surun eşik ve sınır yapımı kullanımında ne kadar devam ettiğini gösteriyor. Nitekim kara suru tüm hasar ve eksilmelere rağmen, egemen ve resmî akışın düzenine direniyor; kentsel dokuya müdahale eden trafiğe "engel olma gücünü" devam ettiriyor. Hasarlı ve çökmüş sur, kimi zaman yaya, kimi zaman arabayla, kimi zaman trenle dik seyahat rotaları üzerinden geçiliyor; bu rotaların bazıları resmî ve kesin, diğerleri ise resmî an-

3 57 kulenin aniden çöktüğü; onarımların ise 2 aydan fazla sürmediği bir yer!

4 "Yazık. Çok Yazık", *Sabah-İstanbul*, 01.02.1998, s. 1.

cak daha riskli ve kısmen özel. Her durumda sur, çalışan veya içinde ya da yakınında yaşayan insanlar için günlük geçiş ve yan geçiş sorunu teşkil ediyor.

Halen ikamet edilen bir bütün

1980'lerden beri devam eden tasfiye operasyonlarına rağmen sur, hâlâ az çok kaçak olarak yaşayan, özellikle Haliç'e bakan yamaçlarda çok çeşitli şartlarda ikamet eden insanların sığınağı konumunda. Bu, su ve temel kentsel hizmetler olmaksızın, sur üzerinde Tekfur Sarayı'na doğru iyice birleştirilerek iliştirilmiş ve ana duvar ile ön duvar arasında yerleşmiş kulübelerdeki Silivrikapı çingeneleri için oldukça güvensiz. Ayrıca, surdaki oyukların büyük bir kısmı zaman zaman evsizler tarafından kullanılıyor. Ancak, Ekim 1995'te oyuklarda ve Topkapı'nın tek kapısının seviyesinde bulunan Bizans surlarının geçitlerinde "ikamet eden" 200'den fazla insan bulunsa da, gerçekleştirilen temizliğin etkileri hissedilmeye başlanıyor.

Bir gezinme, gizlenme ve "paralel" faaliyet mekânı

Ayrıca sur, mevcut kentsel alan içinde çevreleyen kentin tüm baskısını koruyup saklayan bir tür *alan dışı yoksulluk, anti-dünya* veya *iç marj* oluşturuyor. İhmal veya istismar edilmiş bu eski sınır, küçültücü addedilen çeşitli işlevlerle tekrar dönüştürülmüş gibi. Aşağı çekilmiş ve daha sosyal veya metaforik anlamda yeniden harekete geçirilmiş bu sınır üzerinde, Tekfur Sarayı'nın pek korunamamış kalıntıları içinde silinmiş ve sıkışıp kalmış veya ön duvar ile ana sur arasındaki yabani otlarla çöplerin içinde çömelip oturmuş yapıştırıcı koklayanlar, çoğu Doğu'dan gelip bu alan-dışı yerde zaman öldüren işsizler ve herhangi bir meşgalesi olmayan diğerleri gibi bazı tanıdık yüzler göze çarpıyor.

Ayrıca, eğer tarımsal faaliyetleri bir kenara bırakırsak sur, sunduğu göreceli görünmezlik nedeniyle şehrin geri kalanında istenmeyen veya yakışıksız görülen faaliyetlere kucak açı-

yor. Her türlü malzeme (kâğıt, metal, plastik) toplayan çöpçülerin veya kaçak mal satıcılarının mekân belledikleri sur, genişlemekte olan bir ekonominin merkezi konumunda. Edirnekapı civarında fuhuş yapan genç kızlar, araç trafiğini düzenleyen değnekçiler, mezarlıklara su taşıyanlar, çorba yapmak için ot toplayan yaşlı kadınlar, Ramazan davulcuları, Silivrikapı'daki hurdacılar ve at arabalı "sokak satıcıları" da bu yaşamın birer parçası (Fotoğraf 1 ve 2).

Surlar, park alanı, kurbanlık hayvanlar için otlak, depolama ve boşaltma alanı veya tuvalet olarak kullanımının yanı sıra, yoksulları dışlayan ticari ilişkilerin de zorlamasıyla, azgelişmiş "işlev" ve "hizmetlerin" dağıtımına terk edilmiş durumda (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 1. *Topkapı'da, surların dibindeki yerleşimlerde yaşayan çocuklar, 2001.*

Fotoğraf 2. *Mevlanakapı, sur içindeki geçici çadır kampı, 2001.*

Fotoğraf 3. *Yedikule Mermer Kapı önündeki çöplük alanı, 2004.*

90'dan fazla kuleyle çevrelenmiş ana duvar ile dış duvar arasında, Marmara Denizi'ne bakan yamaçlar üzerinde bir ilk duvar ve hendek olarak kullanılmış bir alan göze çarpıyor. Aslında sur ile ilk duvar arasında ve ilk duvar ile alçak dış duvar arasında çok iyi bakılan bostanlar bulunuyor. Özellikle su toplamak için yapılan mikro bölmeler sayesinde titizlikle bakılan bu bostanları işleyenler de, arsaları kiralayan İstanbul Büyükşehir Belediyesi de bu "alış-veriş"ten kâr sağlıyor.

Birden fazla duvarın yan yana gelmesiyle oluşan bu "kalınlık", 1950'lerde açılan ve surlarda fiziksel bir kesinti yaratan yol ağıyla iki katına çıkmış. Yollara bir de Edirnekapı ve Silivrikapı arasında tek surun yarattığı kesintiye, sur dışındaki geniş mezarlık alanları (60 hektardan fazla) da ekleniyor. Bu mezarlıklarda, Müslüman Türk ve Osmanlıları, Türkleri, Ermenileri ve Ortodoksları bir arada görüyoruz. Surun ardında oluşan özerk alanda mikro-mahalleler oluşmuş. Balat'ın arkasında yer alan Atik Mustafa Paşa ve Edirnekapı yakınlarındaki Sulukule, şüphesiz surla en yakın ilişkide bulunanlar.

Anlık ve geçici olanların imparatorluğu

İstanbul Büyükşehir Belediyesi: Aciliyet ile toparlanma arasında

Surların "sahibi" olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin sur üzerindeki tüm müdahalelerinin aciliyet üzerine gerçekleştiği anlaşılıyor: surlardan bir parça düştüğünde veya düşme tehlikesi arz ettiğinde[5] fiziksel aciliyet ve güvenlik aciliyeti; surların içinden bir otoyol veya demiryolu (son senelerdeki tramvay veya "Hafif Raylı Sistem" gibi) geçirilmesi gerektiğinde işlevsel aciliyet; istenmeyen kişilerin engellenmesi konusunda "sos-

5 1980-1990 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma "restorasyon-konsolidasyonların" büyük kısmı Ağustos 1999 depreminde yıkılmıştır.

yal" ve turistik aciliyet; İstanbul'un fethinin kutlanmasıyla ilgili sembolik aciliyet. İstanbul Büyükşehir Belediyesi surlarla ancak fırsat ve önceliklerine istinaden anlık ve kısmi bir şekilde ilgileniyor.

"İstanbul'un Kara Surları

İstanbul, surlarıyla ünlü bir kenttir. Surlarıyla böyle özdeşleşen az sayıda kent vardır. Bu surların varlığı, şehrin topografyasından günlük yaşama kadar birçok yerde hissedilir. Kapıları, kuleleri, dış duvarları ve hendekleri ile surlar sadece savunma amacıyla yapılmış eski zamanlardan kalma yapılar veya anıtsal mimari eserler olmayıp, aynı zamanda kentsel görünüm içinde de önemli bir yere sahiptir. Bu yapılar dizisi İstanbul'un en önemli tarihî hazinelerinden biri olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir [...]"

Surların onarımı dosyası giriş bölümü, Büyükşehir Belediyesi İnşaatlar Müdürlüğü.

Yanıltıcı tanıtımların aksine, 1980'lerin başından itibaren İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanları, sura yapışık inşa edilmiş kulübelerin bir bölümünü yıkmak suretiyle suru kısmen konsolide etmekle ve temizlemekle yetindiler.[6] Yeniden ele geçirilen alanlar üzerinde, özellikle surun dışında, çöp ve moloz dolu özensiz yeşil alanlar meydana getirildi. Ayrıca, konsolidasyon çalışmaları, süreç ve malzemeler konusunda uzmanlaşmamış ve pek bilinçli olmayan, az ücret ödenen ve çoğunlukla işleri gecikmeyle bitiren inşaat şirketlerine ihale edildiğinden ortaya bir *kırkyama* manzarası çıkmış durumda.

Örneğin, 1986-1988 arasında yapılan Silivrikapı, Mevlanakapı ve Belgradkapı restorasyonu, arkeologlar ve Bizans tarihi uzmanlarınca eleştirildi; ardından 1991-1992'de Yedikule tarafında yürütülen araştırmalar sayesinde malzeme ve inşa süreçleri hakkında yeni bilgiler edinildi; fakat buna rağmen 1992 ile 1994 arasındaki çalışmalarda yine hatalı yöntemler uygulan-

---

6 Genellikle kabaca yırtılmış olan, hâlâ görünür ipuçları, döşeme hattı, tavan çizgisi bırakmıştır.

dı. Benzer şekilde, Koruma Kurulu'nun kararları hiçe sayılarak 1997 yılında surların yanında bir bina inşa edilmesi, bir kayıtsızlık işareti hatta yeni bir provokasyon olarak yorumlanabilir.[7] Surlara zarar veren turistik[8] ve ticari uygulamalara giderek daha sık rastlansa da, gösterilen tepkilerde genellikle "Osmanlı mirası"nın varlığına vurguda bulunuluyor. Örneğin, surun güney ucundaki Yedikule Kalesi'nin, sadece oradaki Osmanlı katkısının belirgin olmasından dolayı ilgi çektiği dahi söylenebilir.[9]

Ancak, 1990'ların sonundan beri Anadolu mozaiği ideolojisi ve İstanbul'un uluslararasılaştırılması kaygısıyla, uluslararası turistik müşteri kitlesini çekmek için "*yabancı* miras katmanları"nı geliştirmeye dönük bir kültürel farklılık "kutsaması"na tanık oluyoruz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreteri'nin sıkça ve tereddüt etmeden kışkırtıcı bir şekilde "Bizans surları bizim kültürel mirasımıza ait değildir, yıkalım"[10] demekte sakınca görmeyişi,[11] elbette bir iyi niyet göstergesi sayılamaz.

Tarihî yarımadanın koruma planları yönünden eksiği yoksa da,[12] bu planların hiçbiri gerçekten uygulanmış değil. Benzer şekilde, tarihî zenginliklerin restorasyonu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yıldönümü olan 2023 yılı için İstanbul Şehir Projesi olarak adlandırabileceğimiz proje için-

---

7 Bu sitenin görünümü heyecan yaratmıştır; bkz. "Padişah mısın?" (*Belediye Başkanına yöneltilmiştir*), *Sabah-İstanbul*, 26.03.1997, s. 1.

8 *TAÇ Vakfı* gibi bir vakıf da, kendi kendini finanse etmek için restorasyon ve turistik gelişmeyi birleştirmektedir: "Türkiye Anıtsal Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı"

9 Bu, çevresinin utanç verici şekilde kötü inşa edilmiş olmasına engel değildir; "Yedikulehisarı Otlağı", *Cumhuriyet*, 11.06.2001, s. 9.

10 Belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 1997 yılında, metafora başvurarak düzeltilen konuşma: "Bizim yıkmak istediğimiz surlar, insanların kalbindeki surlardır. Biz yıkmak için değil, inşa etmek için geldik"; bkz. "Surlar Onarılıyor", *Zaman*-II, 31.05.1997, s. 2.

11 Çok uzak değil, 1994'te, Refah Partisi'nin İstanbul'da Mart 1994'teki zaferinin hemen ertesinde; buradaki ironi, eski Genel Sekreter'e çok yakın bir yüklenici firmanın 1999 Depreminden sonra Edirnekapı'nın iki kulesinin yeniden inşası pazarından yararlanmış olmasıdır.

12 Henri Prost'un 1937'deki planından, Kasım 1991'dekine, 1/ 5.000 oranında.

de yer alıyorsa da, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin teşvik ettiği yaklaşım sadece kâr getirmesi beklenen projeleri kapsıyor.

İlçe belediyeleri ve mahalle muhtarlıkları

"Yerel güçlerin tutumu da, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ninkinden farklı değil. Sınırlı kapasitelerine bakıldığında, ilçe belediyelerinin (Zeytinburnu ve Fatih) ve mahalle muhtarlıklarının, sınırlı ve anlamsız müdahalelerden memnun oldukları bile söylenebilir. Bu belediyeler surlara karşı tamamen kayıtsız olmasalar da, müdahaleleri, çok da sorgulayıcı olmayan mikro-ayarlamalarla sınırlıdır. Fatih Belediyesi'nin Topkapı eski kapısı ile bugün Aksaray'dan gelen tramvay yolu nedeniyle surları ikiye ayıran Millet Caddesi arasında yaptığı hayvan barınağı, Fatih Belediyesi'nin gerçekleştirdiği en tuhaf "süsleme" örneklerinden biri.[13] Arkada, surun dibinde, Karadeniz dağlarındakilere benzer tarzda ahşap kulübelerden oluşan, köpeklerin kapatıldığı çirkin bir hayvan barınağı inşa edilmiş ve parkın ilerisinde, bulunduğu çevreyle uyumsuz bir "Anadolu Kafe" açılmış. Tarihî yarımada civarını gezen birkaç turisti çekmek için tasarlanmış bu kafe, elbette ilçe belediye başkanının onayı olmaksızın açılamazdı... Kara suru boyunca ilçe belediyelerince yapılan düzenlemeler, yanına açıldıkları anıtla hiçbir bağlantısı olmayan tipik "çay bahçeleriyle" sınırlı. Hatta surun hemen yanında, bazı saygın İslami figürlere ait mezarların dahi bakımları aksatılıyor.

Fatih Belediyesi birkaç yıldır, "ahlâksız" olarak nitelediği bazı faaliyetlerle mücadele ederek sur ve çevresini "yeniden ahlâkileştirmeye" çalışıyor. Ocak 1998'de yapılan bir baskın sonucunda, gelirlerinin büyük bölümünü eğlence faaliyetlerinden elde eden Sulukule Çingene mahallesi sakinlerine ait ruhsatsız eğlence yerleri kapatıldı.[14]

Mahalle muhtarları ise, gerçek bir inisiyatif güçleri olmadığını belirtiyorlar. Örneğin, Cambaziye Mahallesi Muhtarı, bir-

---

13 Bu hayvan barınakları 2008 civarında Fatih Belediyesi tarafından mehterli bir çay bahçesine dönüştürülmüştü.

14 "Klarinetler susacak mı?", *Sabah-İstanbul*, 12/01/1998, s. 4.

kaç yıl önce bulunan geç dönem bir Bizans kriptinin, temizleme çalışmalarının ardından yağmalanıp tahrip edilmesini engelleyememiş.

Sur istikrarsız kentsel hafızanın bir metaforu mu?

Seçici yerel/ulusal tarih yorumunun yeri

Yerel güçlerin 1950'lerden beri tekrarladıkları söylemlerin, bir "anahtar olay" üzerine odaklandığı görülüyor. Bahsedilen tarih, ulusal bayram sayılmasa da izin günü gibi görülen,[15] "ulusal-muhafazakâr"[16] ve İslâmcı çevrelerin Mayıs 1953'ten beri düzenli olarak kutladığı, 500 yıl önce gerçekleşen Fetih. 1953'teki[17] ilk kutlamadan sonra, amacı, bu "kurucu an"ın hatırlatılması olan bir "Fetih Derneği" kurulmuş. Bu derneğin çalışmaları "sayesinde" ilk gediklerin üzerine 1953 yılında konulan, büyük Fatih'i[18] ve cesur birliklerini öven hatıra levhalarını bugün de görüyoruz.

Surlar, çöktüğü zamanlar ve Osmanlı ordularının şanlı çarpışmasına atıfta bulunduğu tarihler dışında, yerel otoriteleri ilgilendirmiyor. Ayrıca, ilçe belediyeleri[19] ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen, bir yandan Boğaz'dan Haliç'e[20] kadırgaların taşınmasını, diğer yandan surların yıkılışını sahneleyen mehter gösterileri eşliğindeki anma törenleri halen aynı şekilde yapılıyor. Olayı bir "Türk" zaferi olarak sunan bu

15 Milliyetçi-dindar çevrelerin baskıcı istekleri de söz konusu.

16 Aslında tam olarak değil; sol da, Fetih'le ilgili şaşırtıcı yorumlarda bulunuyor; bkz. Kıvılcımlı H. (2002), "Bir Tarih Tezinin Işığı Altında: İstanbul'un Fethi. Fetih ve Medeniyet", *Bilim ve Ütopya*, Haziran 2002, s. 18-27 (1953'te yayımlanan bir metnin gözden geçirilmiş versiyonu)..

17 Türkiye Milliyetçiler Derneği'nin kuruluş tarihi; bkz. *Radikal-II*, 26.05.2002, s. 4.

18 Fatih'in, Fetih'ten hemen sonra özellikle surlarla ilgili çıkardığı ve yıllardan beri unutulan ferman: "*Surlardan tek bir taş alanın boynu vurula*"; bkz. *Yeni Yüzyıl*, 23.02.1995.

19 Bkz. *Radikal*, 27.05.2002, s. 30.

20 2002 Mayısı'nın ortasında Beyoğlu'nda sergilenen bir slogan: "Karadan geçirilen kadırgalar"

söylem, ilgili tüm nüansları ortadan kaldırıyor; zira "Türk" sözünün 15. yüzyıldaki kullanımı genel olarak Batı'nın bir icadıydı ve bir etniye indirgenemeyen Osmanlı'daki tüm figürleri tek bir isim altında toplayan bir terimdi. Dolayısıyla Osmanlı ordularının etnikleştirilmesinin, adeta tarihe uygulanan bir şiddet olduğu söylenebilir. Fethi "İslam medeniyetinin Batı medeniyeti karşısındaki zaferi, Batı'nın yenilgisi"[21] olarak sunan daha İslamcı bakış ise, tarihsel tartışmalı kalıyor.

Yerel otoritelerin tarihyazımı açısından, suru Roma, hatta Yunan ve Bizans dönemlerinden kesin bir biçimde ayırmaksızın ve Türk veya Osmanlı geçmişine indirgemeksizin, çoğul bir bakış açısıyla değerlendirmek mümkün görünmüyor. Kısacası fetih yalnızca, Latin Hıristiyanlığı tarafından oldukça zayıflatılan Bizans Hıristiyanlığı'na karşı İslam'ın kazandığı bir zafer olarak yorumlanıyor ve bu tarihî zaferin bir sembolü olarak yükselen surlar büyük bir önyargıyla algılanıyor.

Kentsel tarihin ikinci dereceden yeniden yazımı

Reddedilen Fetih (1453, 1994 ve 1998)

Siyasi İslâm'a sahip çıkan hareket 1994 yılında İstanbul'da yerel seçimleri kazandığından bu yana –ideolojisizleşmiş (1997 Şubat'ında siyasî İslâm'a askerî müdahale ile önemli bir sekte vurulmuştur) bir biçimde de olsa– halen iktidarda olduğundan, "Fetih paradigması" yerel siyasi söylemde[22] başka türlü bir yankı da yaratıyor. Çanakkale Zaferi (1915) dışında, Osmanlı dönemine ait hiçbir atıf içermeyen *ulusal* bayram takvimine dâhil olmamasına rağmen, İstanbul'daki fetih kutlamaları 1994'ten beri, daha önce olmadığı kadar önem kazandı.

21 Bkz. Sezai Karakoç (1995), "İstanbul'un Fethi", *Fatih ve Fetih* içinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Yayınları, No. 17, 1995, s. 58.

22 Ve daha az bir ölçüde, ulusal; bkz. Çınar, A.İ. (1998), "Unsettled Beginnings of the Nation: The Conquest of Istanbul and Turkish National Identity", Middle East Studies Association'ın 3-6 Aralık 1998'de Chicago, Illinois'de düzenlenen 32. yıllık toplantısında gerçekleştirilen "Re-presenting the Nation: Negociations of Turkish National Identity" başlıklı panelde sunulan bildiri.

Ayrıca, surdan en çok etkilenen bölge olan Fatih İlçesi –1994'te seçilen İslamcı belediye başkanının seçiminin iptali hatırlardan silinerek– 1998 yılında *yeniden fethedildi*. 1998'de yeniden fethedilen bu ilçenin belediyesine ait internet sitesine[23] göz atmak, yerel tarih yazımında Fetih'e nasıl takıntılı bir biçimde atıfta bulunulduğunu anlamak için yeterli.

Tarihî kısayollar

İstanbul'un mevcut taraftarlarının iktidarda olma nedenlerini oluşturmakta ve edimlerini meşrulaştırmakta (Tanrı ve insan bakımından) oluşu, 1453'ün Osmanlılarıyla 1994'ün İslamcı "Türkleri" arasında neredeyse doğrudan bir bağlantı olan, yadsınamaz bir kısayol üzerinden iş görmektedir. Belediye'nin İstanbul'un fethinin 549. yıldönümü için düzenlediği çeşitli etkinlikleri tanıtan broşürün giriş metninde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı, "Fethi" aslında "Türk ve İslâm dünyası tarihindeki en önemli düğüm noktalarından biri" olarak tarif ediyor. Dinî ve şairane çağrışımları yoğun bir söz dağarcığı kullanıp İstanbul'u "insanlaştırarak" (hatta tam olarak kadınlaştırarak); Fetih'i askerî boyutunun ötesinde, Yaradan'ın kutsadığı ve meşrulaştırdığı, neredeyse "iki âşık arasındaki birlik"[24] (bir yanda İstanbul figürü, diğer yanda İslam ile Türklüğü canlandıran genç Fatih[25]) olarak sunmaya kadar gidiyor. Burada *İslamî söylemin* zekice ve fırsatçı bir biçimde *ulusallaştırılması*'nın[26] bir örneğini görüyoruz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 1998'de düzenlediği "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun 700. Yıldönümü" kutlaması İstanbul'un geçmişine ilişkin bu seçici vizyona başka bir vurgu yapıyor; zira yeniden keşfedilen Osmanlı anıtlarını korumak, hatta tamamen yeniden inşa etmek amacı taşıyan "Tarihi Doku Projesi"nin tanıtımı bu kutlamaya denk getirilmiş. Bundan, belediyenin İs-

23 www.fatih-bld.gov.tr (17.03.2002'de başvuruldu).

24 *Vuslat* sözcüğü kullanılmaktadır.

25 O sırada 21 yaşındadır.

26 Bkz. Çınar, 1998, s. 24.

Fotoğraf 4. *"Fetih" kutlamaları, 2005.*

tanbul'u, "Türk-Osmanlı-Müslüman" bir şehir olarak nitelediği ve bir tür *yeniden Osmanlılaştırılma* kurgusu yarattığı anlaşılıyor. Böylece yerel otoritelerin kent tarihinin yeniden yazımı çalışmalarında[27] önemli bir kesinti yaratılıyor; hatta "Bizans dönemi"[28] (1.100 yıldan uzun bir süre!) tamamen dışlanıyor.

Muhalif sesler

Ancak, mevcut İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Fetih bölümüne yaptığı bu vurgu oybirliğiyle yerleştirilmiş değil. Nitekim birçok Türk tarihçi, şehir planlamacısı ve mimar –Kemalist hareketten gelenler–, İstanbul'un 10 Ekim 1922'de işgal ordularından kurtuluşunun, Fetih'ten daha önemli olmasa da, en az onun kadar önemli bir olay olduğunu öne sürüyor. Benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 29 Ekim 1923 de ortak hafızada ayrıcalıklı bir yere sahip. Kısacası, ta-

27 Bazı akademisyenlerin ve aydınların Bizans başkentini rehabilite etme çabalarını dikkate almayan bir yeniden yazım; bkz. Delilbaşı M. (2001), "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", "Bizans" içinde, *Cogito*, No. 17, 1999 Kış, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 339-351.

28 Aslında kimse Bizans'tan çöküş, ahlaksızlık ve siyasi ihmal açısından, yeni çıkan Türk komedi filmi sözde "Kahpe Bizans" gibi bahsetmemektedir.

istanbulbülteni Değerlerimize Sahip Çıkmada Büyükşehir'le Büyük Hedeflere

İstanbul'un Fethi'nin 552. yılı kutlandı

İstanbul'un Fethi'nin 552. Yılı kutlamaları Zeytinburnu Belgradkapı'daki surların önünde düzenlenen törenle kutlandı. Törene İstanbul Valisi Muammer Güler, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Dr. Mimar Kadir Topbaş, 3. Kolordu Komutan Yardımcısı Tümgeneral Abdullah Atay, Emniyet Müdürü Celalettin Cerrah, İl Eğitim Müdürü Ömer Balıbey, Zeytinburnu Belediye Başkanı Murat Aydın ile diğer askeri ve mülki erkan katıldı.

Fotoğraf 5. *29 Ekim kutlamaları, 2005.*

rihyazımı açısından, kentsel geçmiş üzerinde farklı bakışları benimseyen, kurulu mirasa yaklaşımları çelişen ve çatışan tutumlar mevcut.

İstanbul'da mirası ararken

Daha önce belirtilen ideolojik arka planın yanı sıra, kara surunun "imkânsız" *miraslaştırılması*, bir perspektif sorununa ve

kamu yararı-kamu müdahalesi krizine işaret ediyor. Türkçede, Batılı anlamda *patrimoine* teriminin karşılığı bulunmuyor. Elbette bu terminoloji boşluğunun da kendi içinde bir mantığı olduğu görülüyor: Türkçede "değer", "eser", "varlık", "tarihî çevre" veya "miras" terimleri kullanılıyor. Özel mirası açık seçik ifade eden bu sonuncusu ise farklı şekillerde görülüyor: "Tarihî miras", "mimari miras", "kültür mirası" veya "endüstri mirası" Bu versiyonların tümünde, sorumluluklara ve bir varlığın gelecek nesillere aktarılması fikrine atıfta bulunulsa da, Türk siyasi söylemine işlemiş sürdürülebilirlik ideolojisi ve miras kavramı birbirinden ayrı anlamlara sahip.

1985'te UNESCO'nun tarihî yarımada ile Galata'yı "Dünya İnsanlık Mirası" listesine alması sembolik bir etki yaratmış olsa da, dünya mirası ile ulusal-yerel miras arasında ilişki kurulamadı. Sonuçta "yukarıdan sınıflandırma" üretkenliği engelleyici olabiliyor; yerel ve ulusal güçler düzeyinde "aşağının benimsemesi" sağlanamadığı takdirde, kaçınılması gereken bir dayatma olarak görülebiliyor.[29] UNESCO'nun miras olarak kabul ettiği şey, Türkler tarafından, paylaşılan miras olarak "halen" inşa ediliyor. Fatih Belediyesi Eski Başkanı ve İçişleri Eski Bakanı Sadettin Tantan, 2000 yılında Türk okullarında mirasın korunması sorunlarına duyarlılık geliştirme konusunu duyurduğunda bu gerekliliğin tamamen bilincinde görünüyordu. Ancak, "Tarih Vakfı",[30] Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu gibi üniversite dünyasının veya meslek odalarının çeşitli dernek[31] ve vakıfların çabaları, durumdan rant sağlamaya ve yerlerini korumaya çalışmakla meşgul yerel yönetimlerden çok fazla destek bulamıyor. İstanbul Mimarlar Odası'nın konumu ise, 29 Mayıs 1997'de düzenlenen Fetih üzerine düzenlenen "panel"in de gösterdiği gibi, gayet açık. Cengiz Uruzun'un konuşması, bu

29 Fener-Balat rehabilitasyon projesi yaşayan pratikler ile 19982'de yayımlanan ön projenin asli amaçları arasında genişleyen uçurumun fark edilmesi anlamında örnek oluşturmaktadır; bkz. Nicolas Teboul, 2002.

30 Veya ÇEKÜL (*Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı*) gibi: Site: www.cekulvakfi.org.tr

31 Türkiye ve Almanya'daki Türklerin kurduğu *İstanbul Derneği* gibi.

konumu açıklayıcı biçimde özetliyor: "Medeniyete açık ve gerçekten duyarlı insanlar olarak herhangi bir seçim yapmadan, İstanbul'un gerçek kimliğini gün ışığına çıkararak, Bizans'ı, Osmanlı'yı ve diğer tüm medeniyetleri kabul etmek gerekiyor [...] Sonuç olarak, Konstantinopolis'i korumalı ve yaşatmalıyız."[32] Miras konusundaki dar ve ideolojik yaklaşımdan rahatsız olan ve dolayısıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce onaylanmayan bu mimarlara göre, "ötekilerin" geçmişini rahatlıkla saklayanlar, kendi geçmişlerini tam olarak anlayamazlar. Holdinglere bağlı özel vakıfların İstanbul mirasına değer verilmesi konusunda şimdilerde oynadığı rol de önemli. Koç Vakfı bu konuda oldukça faal. Zeyrek'te yaptığı çalışma, yakın çevresiyle hiç ilişkili bulunmamasına ve çok pahalı bir restoran-bardan oluşmasına rağmen, örnek olarak alınabilir. Aynı şekilde, Haliç kıyısındaki eski tütün fabrikasında kurulu özel Kadir Has Üniversitesi'nin yeni başlattığı Bizans arkeolojisini geliştirme projesi, ekonomi çevrelerinin İstanbul'daki tarih ve arkeoloji çalışmalarındaki büyük boşluğu doldurma gerekliliği konusunda bilinçlendiğinin bir göstergesi. Şehrin tarihinin 1000 yıldan uzun bir dönemi boyunca ihmal edilmiş olanlar, nihayet hayata döndürülebilecek.

Günümüzde mirasın tüm boyutlarını bir araya getirerek aşırı milliyetçi miras yaklaşımını aşmaya izin verecek genel bir perspektifin eksikliği hissediliyor. Yerel siyasi yetkililerin "Bu geçmiş bize ait değil, kalabalık eden bu kalıntıları yok edebiliriz" şeklindeki ifadeleri, İstanbul'un birleştirdiği tüm tarih parçalarını bağlayan karşılıklı bir miras bilincinin oluşmasının henüz mümkün olmadığını düşündürüyor. Öte yandan, kimi zaman neredeyse aşırı bir rölativizm göstererek her türlü kültürel farklılığı kuvvetlendiren siyasi güçler, "gayrimüslim kalıntılar"a karşı gösterilen acımasızlığa[33] artık destek vermiyorlar.

32 Bkz. "*Fetih söylemi*", 1997, s. 11.

33 Bunların dökümünün çıkarılması sıkıcı ve sancılı olacaktır; bir örnek için, bkz. "Gavur Malları Bunlar, Yiyin Efendiler Yiyin!", *Evrensel*, 09.08.1995.

Sonuç

İstanbul kentsel dokusunun cerahatli yarası olan kara suru, İstanbul kentsel hafızasının bir metaforu olarak okunabilir; çoğul, aşınmış, yamalı, seçici şekilde yeniden yatırım yapılmış ve hâlâ bütünsel olarak yeniden inşası imkânsız bir hafıza. A. Tibet'in "anıtsal değil tarihsiz olan mahalleleri" araştırırken 1992'de "hafızasız kent" üzerine yaptığı açıklama da, önemini koruyor. Yerel kamu otoritelerinin miras yönetiminde gösterdiği ihmalleri tanımlamak için polemikçi-mimar İzberk gibi "medeniyet soykırımı"ndan bahsetmesek de, kara surunun durumu, bize, finansal kriz, dizginsiz spekülasyonlar ve sorunlu ideolojik yaklaşımlar bağlamında İstanbul'da bir *miraslaştırma* sürecinin zorluklarını gösteriyor. Sonuç olarak, "ulus ötesi" bir kentsel mirasın inşa edilmesi gereken bir dönemde[34] halen İstanbul'un ve tarihinin ulusallaştırılması devam ediyor.

Yerel ve ulusal otoritelerin, İstanbul tarihinin yoğunlaştırılmış bir özeti olan; taşıdığı ve resmettiği tarih parçalarıyla şehre son derece değer katan bu anıt esere ilgisizliğine üzülmekle yetiniyoruz.

ÇEVİREN *Işıl Nart*

KAYNAKÇA

Adelsen, C. (1987) Saving Istanbul. *Architectural Review*, No. 163/974 ve 168/1001, s. 239-246 ve 36-45.

Ahunbay, M. ve Z. Ahunbay (1994) Conservation Work at Istanbul: Land Walls. *Lettre OUI 7*, IFEA, Observatoire Urbain d'Istanbul, No. 7, s. 2-13.

Ahunbay, Z. (1996) Conservation of the City Walls of İstanbul. *Lettre OUI 9*; İstanbul; 1996, s. 2-13.

Akın, N. (1989) La protection du patrimoine urbain dans le cadre des grands travaux de la mairie d'Istanbul ces cinq dernières années. *Lettre OUI 1*, IFEA, Observatoire Urbain d'Istanbul, s. 1-4.

Alexandris, A. (1983) *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*. Atina: Center for Asia Minor Studies.

Barey, A 1982. Istanbul 1453-1980. *Archives d'Architecture Moderne*, Paris, 23, s. 79-86.

34 Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan bir sempozyumun terimleriyle ifade edecek olursak, "Uluslarüstü Bir Miras", bkz. *Cumhuriyet*, 25.11.1999.

Bilge, A.S. (1998) The Fener Greek Patriarchate. *Perceptions*, Ankara, Mart-Mayıs 1998, s. 19-38.

Çelik, Z. (1986) *The Remaking of İstanbul.* Seattle: University of Washington Press.

Çınar, A.İ. 1997. Refah Party and the City Administration of Istanbul: Liberal Islam, Localism and Hybridity. *New Perspectives on Turkey*, Bahar 1997, 16, s. 23-40.

—. (1998) Unsettled Beginnings of the Nation: The Conquest of Istanbul and Turkish National Identity. Orta Doğu Çalışmaları Derneği'nin 32. Yıllık Toplantısı'nda sunulan konuşma, Panel 54 "Re-presenting the Nation: Negociations of Turkish National Identity", 3-6 Aralık 1998, Chicago, Illinois,

Chazelle, E. ve Raynaud, H. (1989) Patrimoine historique et développement urbain: la muraille terrestre., *Lettre d'information OUI 1*, Observatoire Urbain d'Istanbul, s. 5-7.

Cuneo, P. (1993) Les modifications de la Corne d'Or. Interventions sur la structure urbaine d'Istanbul. *Lettre d'Information,* IFEA, Observatoire Urbain d'Istanbul, İstanbul, No. 5, s. 3-5.

Dorso, F. (2001) *La muraille de Théodose II en 2001. L'émergence d'une marge au cœur d'Istanbul.* Claudine Quentin ve Jean-François Pérouse yönetiminde hazırlanan Yüksek Lisans Tezi 19 Ekim 2001'de F. Rabelais (Tours) Üniversitesi.

Djuric, I. (1996) *Le crépuscule de Byzance.* Paris: Maisonneuve et Larose.

Fener and Balat: The Revitalization and Conservation. 1996. İstanbul: Great Circle Develoment International Ltd.

Fener-Balat area protection Project. 1995. İstanbul: T.C. İstanbul İli Fatih İlçesi Belediye Başkanlığı.

Gillis, J.R. (ed.) (1994) *Commemorations: The politics of national identity.* New Jersey: Princeton University Press.

Heinz, A. ve Meats, A. (1978) *Sauvegarde et mise en valeur de la péninsule d'Istanbul*, UNESCO Raporu, Paris.

Millingen, A.van. (1899) *Byzantine Constantinople. The Walls of the City and Adjoining Historical Sites.* Londra.

Müller-Wiener W. (1977) *Bildlexicon sur topographie Istanbuls.* Tübingen.

Nourdeh, F. (1989) La réhabilitation du quartier traditionnel turc de Galata, İstanbul; DESS; Institut français d'urbanisme (IFU, Paris), S. Yerasimos yönetiminde hazırlanan Yüksek Lisans Tezi.

Öncü, A. (1989) The Restructuration of Istanbul's Urban Core in the 1980's. MESA, Toronto, 14-18 Kasım 1988.

Parker, N. (1987) *Les réhabilitations des centres historiques dans les pays islamiques. L'exemple de Galata, quartier génois d'Istanbul. Le quartier populaire de Kemankeş Kara Mustafa Pacha*, S. Yerasimos yönetiminde hazırlanan tez, Paris VIII-Institut Français d'Urbanisme (IFU).

Prost, H. (1986) Premier plan directeur de la ville d'Istanbul. *Varia Turcica*, III, s. 561-577.

Stoquart, R. (2000) Le projet de réhabilitation de Balat et Fener, centre historique d'Istanbul. *Lettre d'Information de l'ORBR*, Beyrut, No. 12, s. 13-15.

Studio, D. (der.) (1987) *The Golden Horn.* İstanbul, M.I.T., Boston, Mimarlık Bölümü.

Teboul, N. (2002) Patrimonialisation et projet urbain en centre-ancien. Etude des quartiers de Balat et Fener à İstanbul. Yüksek Lisans, Institut d'Urbanisme de Paris/OUI ("Urbanisme et ses Territoires"), Haziran 2002.

Tibet, A. (1992) A la recherche du temps perdu. Le quartier de Cibali-Ayakapı. *Lettre de l'OUI* 3, 1992, s. 25-29.

Paris ve Dubai Arasında İstanbul: Uluslararası Standartlara Uydurma, Kökünden Kazıma ve Direnişler*

Nüfusu en az 10 milyon[1] olan metropolü yöneten İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin, belediyelerin, turizm sektörünün, meslek ve işveren örgütlerinin yönetici kademesindekiler, 80'lerde Türkiye ekonomisinin dışa açılmasından ve SSCB'nin dağılmasından beri bir uluslararası kimlik kazanma ve tanınma amacıyla çalışıyorlar. Promosyon ve amaç bildirilerinde yer verilen şu türden nitelemeler hızla çoğalıyor: "Dünya-kenti", "kavşak-kent", "buluşma-şehri", medeniyetler şehri", "medeniyetlerin beşiği" İstanbul'un olağanüstülüğü her fırsatta değişmeksizin bu terimlerle ifade ediliyor. Uluslararası alanda kenti pazarlamaya dönük bu sloganlaştırma, kentin coğrafi konumu göz önünde bulundurularak, yerel tarihin milli ve dinî ölçütler çerçevesinde seçici bir yeniden okumasına dayanmaktadır.

Başbakan'ın kişisel davetiyle 2005'te Türkiye'ye gelen Bill

(*) "Istanbul, entre Paris et Dubaï: mise en conformité 'internationale', nettoyage et résistances", Berry-Chikhaoui I., Deboulet A., Roulcau-Berger L. (haz.), 2007, *Villes internationales. Entre tensions et réactions des habitants* içinde, Paris, La Découverte, "Recherches" dizisi, 31-62.

1 Ekim 2000 sayımına göre. 2004 yılı Temmuz ayından beri, büyükşehir belediyesinin sınırları il sınırlarıyla çakışmaktadır.

Gates son derece şaşaalı bir şekilde karşılandı.[2] Türkiye'deki "girişimci gençlik" ile tanışan Gates, Microsoft'un, İstanbullu yöneticilerin ve Türk hükümetinin bir an önce şehri taçlandırmak istedikleri teknopole ilk yerleşecek şirketlerden biri olacağını müjdeledi. Medyada geniş yer bulan bu haber derhal kentsel savaş sahalarında yankı buldu. Bundan yaklaşık on sene önce, teknopolun inşa edilmesinin düşünüldüğü bölgelerden birinin sakinleri, yıllardır yaşadıkları yerden sürülmemek için harekete geçtiler.

Buradaki sorun İstanbul'un "uluslararası bir kent" olup olmaması değil. Bu tür bir *statüyü* desteklemek için kullanılan kıstaslar çeşitli, yoruma açık, hatta keyfî olduğundan, kente verilen bu ve benzeri etiketler önem taşımıyor. Ancak uluslararasılık işaretlerinin çoğalmakta olduğunu da kabul etmek gerek: İstanbul turizm ve tekstil piyasası azimle dışarıya dönerken İstanbul emlak piyasası da yabancı işletmeciler için büyüyen bir yatırım alanı oldu ve yerel yetkililer kenti uluslararası seviyeye terfi ettirmek için çok daha kararlılıkla çalışıyorlar.

Burada incelemek istediğimiz asıl nokta, sıradan bir uluslararası söylemden türeyerek üretilen bu projelerin anlamı ve bu projelerin ortaya çıkardığı kentsel politikalara karşı yükselen tepki (Keyder ve Öncü, 1993). Türk aydınlarının 19. yüzyıldan beri tartıştığı modernleşme/Batılılaşma paradigmasının (Çelik, 1986) yeniden yapılanması olan uluslararasılaşma, onu gölgeliyormuş gibi görünenler ve taban tarafından da sorgulanmalı. Kamusal söylem, prestije dönük yatırımların gerekliliğinde ısrar etse ve oybirliği sağlamaya çalışsa da, bu yatırımların ürünlerinden herkesin faydalanamadığını, hatta çoğu kişinin projelerin tasarlanma sebeplerini dahi anlamadıklarını tahmin etmek zor değil.

"Kaçınılmaz" formların normlaşması

Kentin "markalaşması", kamusal söylemde ciddi bir takıntı halinde kendini gösteriyor ve bu takıntı, kentin belli özellikleri

2 Bkz. *Vatan*, 31.01.2005, s. 13.

haiz olma zorunluluğu varmışçasına, hem konformist/mimetik hem de rekabetçi bir mantıkla bu özelliklerin kullanımını dayatıyor. Rekabet söylemi, kentin, iktisadi bir aktör olarak uluslararası oyunda yer aldığı konusunda ısrarcı. Neoliberal anlayışın "bölgesel pazarlama" argümanlarını biliyoruz. Bu argümanlar, hayal ürünü araştırmacılar tarafından bile kullanılan gerçek bir uzlaşım alanına dönüştü: Bir kentin "uluslararası kent pazarında" var olabilmesi için diğerlerinden ayrılan nitelikleri bulunmalıdır; aksi takdirde büyük rekabette yer alma şansı olmaz. İstanbul'u son on yılda yönetenlerin ideali, metropolü "uluslararası normlar"a sahip kılacak bu niteliklerin yaratılması ve uygulanması.

Proje enflasyonu ve yeni "kentsel dönüşüm" politikaları

1998'de başlayan "büyük proje" enflasyonu ve genel proje yoksunluğu

2003'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Osmanlıların Konstantinopol'ü fethini kutlamak için "550 dev eser"[3] adıyla büyük bir kampanya başlattı. Her biri medya tarafından takip edilen şantiye açılışları, projeler enflasyonunun zirvesini oluşturuyordu. Mart 2004 seçimlerinden sonra, yeni belediye başkanının kampanyaya son verdi.[4] Bunun nedeni kampanya prensiplerine dönük bir eleştiri değil, önceki başkanın başlattığı projenin gündemin dışına atılmasıydı.

Mimarlık eğitimi almış olan ve Mart 2004'ten beri görevini sürdüren İstanbul Belediye Başkanı Kadir Topbaş, proje çizerek ya da çizdirerek aslında bu enflasyonun içinde yer alıyor. Başkan, 2005'te bir çok proje önerisinde bulundu: adalardan birine yerleştirilecek dev bir semazen heykeli, Haydarpaşa mendireğinde sergilenecek bir Fatih Sultan Mehmet heykeli ve

3 2005 yılı Mart ayında Ulaştırma Bakanı İstanbul'da yapılması planlanan mega projelerden bahsederek bir adım daha ileri gitti; bkz. *Bölge*, Mart 2005, s. 2.

4 Bkz. *Radikal*, 1.05.2004, s. 7: "Gürtuna'nın projeleri iptal edildi"

son olarak Haliç'e inşa edilmesi düşünülen metro için bir köprü. Mimarlar ve şehir plancıları, 100 metrenin üzerinde iki altın boynuzu olan bu son köprü projesini eleştiri yağmuruna tuttu; zira sunulan proje taslağı tarihî dokuyu hiçe sayar nitelikteydi.

Bağlamdan soyutlanmış, kentsel dokuya eklemlenme kaygısından uzak bir başka hedef ise, Haydarpaşa Garı'nın yeniden yapılandırılması projesi oldu. Yaklaşık 2 milyon metrekarelik Harem Limanı'nın kaldırılması, diyalog ve danışmaya yer verilmeksizin kamuoyuna "sunulan" en son projelerden biri. Tarihi 20. yüzyıl başlarına uzanan gar binasının otel veya ticaret merkezine dönüştürülmesi ve etrafına büro ve lojman kompleksleri kurulması planlanıyor.

Belediyenin ürettiği çözümlerden bir diğeri, ünlü yabancı mimarlara, kenti uluslararası alanda öne çıkaracak projeler hazırlamaları için çağrıda bulunulması.[5] Şimdilik, 1930-1960 yıllarından beri olduğu ve 2005'te yeni belediye başkanının yaptığı gibi amaçların bildirilmesi düzeyinde kalındı. 2005 Temmuz ayı başında gerçekleşecek Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA) toplantısı, ünlü mimarların şehre gelmeleri ve hayal edilen projelerin bir kısmının bu mimarlara sunulmasına imkân yaratacaktı.[6]

Bu girişimin asıl şaşırtıcı yönü, projelerin birbirlerini tamamlamasının ve bir araya gelerek büyük bir proje oluşturmasının öngörülmemiş olması (İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Planlama ve Geliştirme Departmanı'ndan bağımsız çalışan bir de Özel "Projeler"[7] Departmanı bulunmaktadır). Mimarlar Odası ya da Şehir Plancıları Odası gibi meslek örgütlerinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne yaptığı başlıca eleştirilerden biri de bu.

Ayrıca, "Projeler" departmanının ürettiği projelerde sit alanları ve diğer sınırlamalar dikkate alınmadığı gibi, bu projelerin

---

5 Yabancı mimarlarla bazen iyi bazen kötü olan ilişki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından beri süregeliyor.

6 "Tanınmış mimarlara çağrı..." *Radikal*, 16.03.2205, s. 22.

7 "Yatırım Müdürlüğü" ve "Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü", "Projeler Daire Başkanlığı"na bağlıdır.

ilçe bazındaki geliştirme planlarıyla (1/5.000 veya 1/1.000) birleştirilmesi de amaçlar arasında belirtilmiyor. 2006 Haziran'ındaki Habitat-II Zirvesi'nden beri kamusal eylem bildirilerinin sabır dolu "katılım" çağrısına rağmen, bu projelerin neredeyse niceliksel performans odaklı olarak nitelendirilebilecek mantığı, kent ve kent sakinlerinin üstünde açığa çıkmaktadır. Sonuç olarak, planlamacılarla karar mercileri arasında yaşanan ve kentsel politikalar konusunda göze çarpan bölünmeler, daha doğrusu çekişmeler nedeniyle parçalı ve kısıtlı projelerin sayısı giderek artıyor.

Ulaşım örneği: Metro ve uluslararası saygınlık

Hiç şüphesiz, bu parçalanmayı açığa çıkaran başlıca sektör, politikalarının programlanması ve planlanması çalışmalarında 17 makamın görev yaptığı ulaşım sektörü. Bu karar parçalanması, ulaşım türleri açısından öncelikleri düzenleyecek ve bunları eklemleyebilecek bir genel politikanın oluşturulmasını güçleştiriyor. Metropolün merkezinde, teknik protokollerinin bağdaştırılması hedeflenmiş olmayan ve birbirine bağlanmakta geç kalınmış ulaşım sisteminin eklemlenmemiş parçaları (yeraltı metrosu, modern tramvaylar, turistik tramvaylar, hafif metro, füniküler, tren...) bulunuyor. Fakat İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2000'in başında Taksim-Levent arasındaki altı kilometrelik metronun ulaşıma açılmasını İstanbul'un *metropollüğe* terfisi olarak göstermekten ve 1875 tarihli Galata fünikülerinin (600 metreden daha kısa bir hat) pek çok Avrupa kentinden önce faaliyete geçirilmiş olduğunu hatırlatmaktan geri durmuyor. Son dönemde en fazla öne çıkarılan projelerden biri ise, gecikmeli olarak 2005 senesinin ilk aylarında inşaatına başlanan, Asya ve Avrupa ağlarını birbirine bağlayacak olan sualtı tüneli.

Metroyu büyük metropolün asıl ulaşım aracı olarak yücelten resmî söylem ile inatla devam eden otomobil egemenliği nedeniyle kent merkezine bağlanan etkin bir toplu taşıma ağı oluşturulmasının mümkün olmayışı ise hâlâ önemli bir çelişki. Ay-

rıca, yayaların ve "hafif" ulaşım araçlarının dikkate alınmaması, kent sakinlerinin büyük bölümünün ulaşım planlama politikalarının dışında bırakıldığını gösteriyor.

Yeni "kentsel dönüşüm" ideolojisi

Yerel yöneticiler birkaç senedir, şu anda merkezî yönetim tarafından ortaya konan, kenti daha görünür ve "modern" kılmak için vazgeçilmez olan büyük bir "kentsel dönüşüm"e girişilmesinin gerekliliğini vurguluyorlar. Bu "kentsel dönüşüm" kavramı, Fransız terminolojisindeki "kentsel yenilenme"den çok, Anglosakson geleneğindeki tasarlanan projelerde aktörün merkezde yer aldığı "kentsel yenilenme" (*urban regeneration*) yaklaşımını işaret ediyor.

Bu yaklaşım, yerel güçlerin inisiyatifinde olan fakat özel sektörün yetkilendirildiği prosedürler ile kentsel dokuya ağır bir müdahaleyi içeriyor. Bu yetkilendirmeyi mümkün kılmak için, kamusal otoritenin yalnızca kendi araçlarıyla yapılması düşünülen dönüşümleri gerçekleştirmede yetkin olmadığı varsayılarak, 2005 Bahar'ında gerekli düzenlemeler ve kanunlar yığını kabul edildi ya da edilmek üzere hazırlandı. Yapılmak istenen şey, hem kamusal güçlerin (arazilerle ilgili sorunların ve hukuki engellemelerin giderilmesi gerekiyor) terk edilmiş binalara el koymasının hızlandırılması, hem de büyük bir mülk transferinin veya özel sektörün yararına bir transferin (çok uzun vadeli kiralama yoluyla) gerçekleşmesini sağlamak. Envanteri zor, neredeyse sayısız mal sahibi olan Vakıflar Genel Müdürlüğü düzenleme kurumu olarak görev yapıyor ve mülkün özel girişimcilere türlü formüllerle devredilerek değerlendirilmesi amaçlanıyor.

Bazı müdahalelerin ve inşaat programlarının yerinde kararlar olduğunu göstermek için siyasi ve ekonomik amaçlarla bol bol kullanılan "deprem riski"nin, *kentsel dönüşüm* politikaları temelinde de ileri sürüldüğünü ekleyelim. Riskin bu kullanımına göre, yapıların ortalama durumu yüzünden ciddi bir deprem esnasında tehlike altında kalacak olan İstanbul'un tüm

semtleri, ya daha güvenilir bir şekilde yeniden inşa edilmek üzere yıkılmalı ya da daha sağlam olarak bilinen başka bölgelere "transfer edilmeli".[8]

Sonuçta, bizzat Başbakan, güncel kentsel alanın batı sınırındaki Çatalca İlçesi'nde büyük "Yeni İstanbul"un inşası projesini, var olan projeyi yöneticilerin düzene sokamadığını belirterek tanıttı. Bu bildiri, her ölçekten inşaatçının, gerçekleştirilecek kamusal yatırımlardan pay alabilmek için gösterdiği heves arazi değerlerinin hızla ve olağanüstü artması sonucunu verdi.[9] Söz konusu proje temelde, gasp edilmiş kamusal arazilerine büyükşehir belediyesince el konmasına, "modern" metropole yakışmadığı varsayılan konutların temizlenmesine ve daha gösterişli (daha çok belediyeye bağlı inşaat şirketleri için kârlı olan) toplu konutların inşa edilmesine dayanıyor.

Bu *dönüşüm* politikasının hedefinde özellikle iki tip arazi bulunuyor: çok fazla sayıdaki, değerini yitirmiş tarihî merkezler ve aniden, büyük bir gelişim gösteren çevre alanlar. 2004 Bahar'ından beri şehrin çeperindeki birçok arazi bu "politika"nın pilot bölgeleri olarak seçildi. Kentsel alanın batısındaki Küçükçekmece İlçesi, bu bölgeler arasında ilk sırayı aldı. 2004 Mart'ından beri büyükşehir belediyesinin eski başkan yardımcılarından birinin yönettiği ve çok kısa sürede gelişen bu çevre ilçe, dönüşüm politikasının deney alanı oluverdi. Büyükşehir belediyesinin projeleri finansal açıdan desteklemesinin bir diğer nedeni de, bireylerin inşa ettikleri konutlar ile kente ilişkin iyi bir izlenim yaratacak olan toplu konutların yer değiştirmesinin, yasadışı konutların yarattığı kirliliği gidereceğinin düşünülmesi. Başka bir deyişle, asıl amaç, işlevleri ve dokuyu yeniden düzenleyerek kentsel peyzajı bütünüyle yeniden oluşturmak. (Çevreci söylem de bu projeleri mazur göstermek için kullanılıyor; yakın dönemde koruma altına alınmış olması ge-

8 Aslında, bu genel proje kentin tamamını etkilemiyor; denize uzaklık, toprak yapısı, jeoloji, hidrografi gibi çeşitli "nesnel" değişkenlere göre karar veriliyor.

9 1996'da o dönemki hükümetin Silivri'de "yeni bir şehir" düzenleneceğini ilan etmesinin ardından benzer bir saldırı yaşandı. Bahsedilen kamu yatırımı hiçbir zaman yapılmamış olmasına rağmen, özel girişimciler, yeni şehir niteliğinde bir konut alanı oluşturdular.

reken bir gölün yakınlarına yapılan konutlar bunun bir örneği.)

Kartal İlçesi de özel bir kentsel dönüşüm projesi için pilot bölge olarak seçildi. Bu bölgenin yerel ekonomisi, sanayi bölgesinin ihtiyacı doğrultusunda hizmet sektörüne dönüştü. Belediyenin şehir planlama atölyesi, 2004 sonundan beri değişimi simgeleyen ve değişimle beraber devam eden projeleri çoğalttı; eski bir koşu alanının açık eğlence parkına dönüştürülmesi de bu projelerden biri.

"Mega-organizasyon" takıntısı

Yöneticiler genellikle uluslararası spor etkinliklerinin sayısını arttırmaya çalışıyorlar. Ayrıca, kongreler, fuarlar, büyük konserler veya büyük politik ve diplomatik zirveler[10] gibi etkinlikler de, İstanbul'un ve Türkiye'nin uluslararası turistik pazardaki değerini güçlendirme fırsatı gibi algılanıyor.[11] İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bu tarz olayların organizasyonu için bir şirket (Spor A.Ş.) dahi kurdu. Bu şirket, semtlerde spor tesisleri açılmasıyla toplumun, özellikle de gençlerin sıkıntılarının telafi edilmesini hedefleyen yerel politikalar doğrultusunda kuruldu.

1979'dan beri İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği "Avrasya ya da Kıtalararası" Maratonu ise, sporun halk pratiğiyle (yaklaşık 7 km'lik "halk koşusu") elit pratiğini (gerçek maratonu) birleştiren (bir yandan da yetenekli amatörler için bir ara formül öneren) neredeyse aynı zaman ve istikametlerde gerçekleştirilen farklı koşulardan oluşan bir organizasyon ve sporu bir yandan tabandan harekete geçiren bir yandan da üst seviyede yürüten bir yarışma tarzı.

Ama bu organizasyonlar arasında gerçekleştirilmesi en fazla

10 Yanlış bir adım atılması sonucu ülkenin imajının zedelenmesinden korkulduğu için 2004 Haziranı'nda İstanbul'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi'ndeki gibi, seferberlik ilan edildi.

11 25 Mayıs 2005'teki Şampiyonlar Ligi finalinin oynandığı gün bir Türk gazetesi şu manşeti atmıştı: "Bu akşam üç milyar izleyici gözlerini İstanbul'a çevirecek"; ertesi gün bir başka gazete yurtdışından 50.000 futbolseverin gelip 50 milyon avro harcadığını bildiriyordu (*Radikal*, 26.05.2005, s. 14).

istenileni Olimpiyat Oyunları. İstanbul'un Olimpiyat Oyunları'nı gerçekleştirmek için yaptığı başvuruların hikâyesi 1990'ların başlarına kadar uzanıyor. 1992'de "Olimpiyat Oyunları Yasası'nın" oylanmasının ardından olimpiyatlara ev sahipliği yapılması hedeflenen tarih olarak belirlendi. Olimpiyat müsabakaları için tasarlanan "Atatürk Olimpiyat Stadı" 2001'de tamamlandı[12] fakat çevresinin düzenlenmesi ve kullanılabilir hale gelmesi 2005'in başlarına kadar sürdü. Stadın gerçek açılışı, park ve ulaşılabilirlik sorunlarının bu tarihte çözülmesiyle paralel olarak gerçekleşti.[13]

Yeni stadyumdaki ilk önemli spor olayı,[14] 2002-2003 sezonu için stadı kiralayan Galatasaray Spor Kulübü'nün 2002 Temmuzu'nda oynadığı maç oldu. 2005 Mayısı'ndaki Şampiyonlar Ligi Finali öncesinde, stadın kurulduğu platodaki rüzgârı kesmek için park etrafına alelacele binlerce ağaç dikildi. Bu olay, İstanbul Belediyesi'nin sözlerini tuttuğunu reklam panolarında ilan ederek zafer kampanyasını devam ettirmesini sağladı... İstanbul, 90'ların sonundan beri Olimpiyat Oyunları adaylığına oynasa da, siyaset ve medyanın seferberliğiyle desteklenmeye başlaması 2002'yi buldu. 2008 ve 2012 yılları için yapılan seçimlerde elenen İstanbul, adaylık tarihini 2016 yılına kaydırdı.

Türkiye'nin olimpiyat adaylığını uluslararası düzeyde yönetmek için özel bir yasayla kurulan "Olimpiyat Oyunları Hazırlık ve Düzenleme Kurulu"nun (OODHK) yaşadığı mali sıkıntılar ise, işlerin sonuna kadar götürülmesinin çok da kolay olmayacağını düşündürüyor. İşin yürütülememesi kısmen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ödemeyi taahhüt ettiği miktarı ödememesinden kaynaklanıyor. Bu tutkulu "olimpiyat politikaları"nın aktörleri arasındaki koordinasyon sorunu da korkutucu boyutlarda; İstanbul Büyükşehir Belediyesi ise olim-

12 Campenon-Bernard-SGE ve SAE-International isimli iki Fransız grubunu büyük bir Türk şirketiyle birleştiren bir konsorsiyum kuruldu.

13 Aslında bu da kısmi bir açılış sayılır; çünkü verilen sözlere rağmen İstanbul Büyükşehir Belediyesi ("hafif metro" aracılığıyla) bölge için özel bir ulaşım ağı kurmadı.

14 Galatasaray, Yunanistan liginden bir takımla dostluk maçı yaptı.

piyat stadının açılması ve kullanılmasının sağladığı siyasi kazançları toplamaktan memnun.[15]

İstanbul, eksikliklerden dolayı hâlâ yalnızca ortalama etkinliklere (bunlar, medya tarafından dünya ölçeğinde yankı uyandıran organizasyonlar olarak sunulsa da) ev sahipliği yapabiliyor. Türkiye'nin, İstanbul Ticaret Odası'nın öncülüğünde Formula 1 Grand Prix takvimine girmesi, en son "sportif başarı" sayılabilir. Bu organizasyon için, ulusal ve bölgesel siyasi yetkililere yakın kişilerin ön ayak olmasıyla güçlü bir lobi faaliyeti gerçekleştirildi.[16] Mali sıkıntı yaşanacağına dair öngörülere rağmen, şehre çok sayıda turist çekileceği iddiası öne çıkarıldı ve spor konusundaki egemen söylemin dışında kalan kanallara kulak verilmedi. Yani aslında pistin yapıldığı alan, şehirleşmeye kapalı, İstanbul su ihtiyacını karşılayan bir barajın çevresindeki korunmaya alınmış bir alandı.

Uluslararası turizm, iş turizmi ve kongre turizmi: Paris-Dubai

20 milyon yabancı turist, yeni hedef ve "Paris modeli"

2004'ün Mart ayında seçilen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'nın en büyük arzularından birisi, her sene çok sayıda yabancı turist çekmek ve bu turistlerden sağlanan ekonomik gelirle, megapolü Paris ile aynı ayarda turistik bir mekâna çevirmek. Bunun yanında, önemli bir uluslararası (beş yıldızlı otel turizmi denilen) üst-sınıf turizm şehri olma saplantısı da söz konusu.

"Galata International Port" adıyla anılan Karaköy bölgesinin yeniden düzenlenmesi projesi, bu üst-sınıf turistik yönelimli projelerin önemli bir örneği. Galata'nın altındaki, artık eskidiği düşünülen liman ve depo bölgesinde gerçekleştirilecek pro-

15 Aslında İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu makamın tüm yetkilerinin devredilmesini istiyor.

16 15 Mayıs 2005'te İspanyol pilot Fernando Alonso Sultanahmet'teki hipodromda; Venus Williams ise Boğaz köprülerinden birinde ağırlandı.

je kapsamında, şehrin prestijini arttıracak bir ticaret ve oteller bölgesi oluşturması öngörülüyor.

Bununla birlikte, 2004 yılı Kasım ayında[17] açılan İstanbul Modern, sonu belli olmayan bu projenin seyrini değiştirdi. İstanbul'un tarihî ve turistik bölgelerinin ortasında gerçek bir merkez olan Haliç'in iki yakası için tasarlanan yeniden düzenleme projeleri de benzer beklentiler içinde gerçekleştirilmektedir.

İster Eyüp Mezarlığı'nın üzerinden Piyer Loti'ye çıkan teleferik, ister Miniatürk,[18] isterse eski mezbaha veya eski tersaneler olsun, Haliç'in kıyısındaki tüm şantiyelerin hizmete sunulacakları alan uluslararası turizm. Bu uğurda, tarihî ve "doğal" çevreyi koruma kurallarının çiğnendiğini de belirtmek gerek. Uluslararası turizmin odağa yerleştirilmesinin sonucu olarak birçok başka turizm formu gölgede kalıyor: gençlerin ve ailelerin mütevazı turistik gezileri, tüketim yönü daha zayıf olan turizm faaliyetleri vb. Dolayısıyla belediye makamlarının turistik hayal gücünün çok seçici ve sınırlayıcı olduğunu söylemek haksızlık olmaz: uluslararası turist, kongre turisti, uluslararası fuar turisti; medikal, kültürel ve spor etkinliği turistleri vd.[19] Yakın tarihte kurulan ve uluslararası etkinliklerin organizasyonunda profesyonelleşen bazı Türk şirketleri, sundukları avantajlı fiyatların da etkisiyle (Batı Akdeniz kongre bölgelerine kıyasla[20]), İstanbul'u bu tür etkinliklerin merkezlerinden biri haline getiriyor.

17 Bu "prestij kaynağı kültürel tesis"in Avrupa Konseyi'nin 17 Aralık 2004'te Türkiye'nin Avrupa Birliği'ndeki geleceğine ilişkin kararının açıklanmasından önce açılması için hummalı bir hazırlık çalışması yürütüldü.

18 2003 yılında Haliç kıyısında açılan bu parkta, Türkiye'nin önemli doğal ve mimari yapılarının maketleri sergileniyor. Yer verilen örneklerin seçimi ve halkın gösterdiği ilgi, parkı bir gözlem alanı olarak ilginç kılıyor.

19 Daha çok "sportif gösteri turizmi" denmeli.

20 OECD tarafından yayımlanan bir araştırmaya göre, Türkiye araştırmanın yapıldığı 30 ülke arasında en ucuz 5. ülke. (*Cumhuriyet*, 17.05.2005, s. 14).

Tarihi yarımada için "İstanbul Müze Kent" projesi (Mayıs 2004) ve sanayi faaliyetlerinin kovulması:

İstanbul Valiliği, Büyükşehir İstanbul Belediyesi, Vakıflar Genel Yönetimi ve turizm sektörünün profesyonel kurumları, gerçekleştirilen etkinliklerin yanında,[21] Mayıs 2004'te İstanbul "Şehir-Müze"[22] adını verdikleri büyük proje ortaya attılar (MÜKEP). Başlık her şeyi açıklıyor: amaç İstanbul'un tarihî potansiyelini[23] (Tarihî Yarımada, Haliç ve Beyoğlu) daha iyi değerlendirmek ve kullanmak. Buna göre, restorasyonlar hızlandırılarak İstanbul "dünyanın başlıca kültür merkezlerinden birisi" haline getirilecek; bu mahallelerde oturan insanların kültürel kimlikleri öne çıkarılacak. Zeyrek ve Süleymaniye pilot mahalle olarak seçildi. Aslında bu mahalleler için en azından 1960'lardan beri restorasyon projeleri hazırlanıyor. Bu, tarihî yarımadanın UNESCO'nun dünya insanlık mirası klasmanına sokulmasından çok öncedir (1985).

Buna paralel olarak, 2002'de teknik olarak tamamlanmış olan "tarihi yarımadanın korunma amacıyla düzenlenmesi planı"[24] ilgili makamlarca kabul edildi (1/1.000 ve 1/5.000). Ekonomik aktörlerin ve bölge sakinlerinin[25] katıldığı anketlere dayanan bu plandaki[26] seçimlerin ölçütleri açık değil; farklı işlevler gelişim olanakları gibi gösterilmiş ve neticede ortaya oldukça kısıtlayıcı bir yaklaşım çıkmış. Ayrıca plan, yarımada-

21 Örneğin 2004 Haziranı'ndaki NATO Zirvesi'nin önemli konuklarının kullandığı bütün yollar ulaşıma kapatılmış ve rahatsız edici her şeyin göz önünden kaldırılmasına çalışılmıştı.

22 Bu proje, Galataport ve Kilyos-Kumburgaz bölgesindeki deniz turizmi projesiyle birlikte eski İstanbul Belediye Başkanı (1994-1997) Recep Tayyip Erdoğan tarafından desteklenen, İstanbul için önemli üç projeden biridir.

23 Beyazıt Meydanı'ndaki İstanbul Üniversitesi gibi, o zamana kadar turizme kapalı olan yerler açıldı.

24 Bkz. Ekim 2004'te İstanbul Gözlem Merkezi (IFEA - OUI) stajyeri Derya Özel tarafından yapılan analiz (www.ifea-istanbul.net).

25 (Bu plan için yetkilerini kullanmayı kabul eden ilçe belediyelerinin katılımıyla) İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen plan.

26 Genar adlı araştırma şirketine yaptırılan anketler.

nın çevresindeki bölgelere eklemlenme eksikliğinden besleniyor: Yarımada, çevresinden soyutlanabilir eşsiz bir mücevher gibi görülüyor. Üstelik, planda sunulan dönüşüm senaryolarının tümü, hiçbir zaman gerektiği gibi açıklanmamış bir kavram olan *kültürel kimliğe* dayalı turistik mecburiyete az ya da çok bağlıdır.

Bu düzenleme planı sonucunda, mahalle mahalle, iş kolu iş kolu, dar alanlarda sıkıştırılmış ve çevreyi kirleten faaliyetler, uzak çeperlere doğru transfer edilirken ikiye katlandı:[27] 2005 senesinin başında, basında yer alan haberlere göre sadece Eminönü semtinde yıl sonuna kadar 4834 atölyenin ve üretim yerinin kapatılması ve taşınması gerektiği açıklandı.[28] 1950'lerde, arkeolojik mirasa büyük zarar verilerek kurulan İMÇ'nin (İstanbul Manifaturacılar Çarşısı) dahi taşınması kararlaştırıldı. İstenmeyen ve rahatsız edici "işletmelerin" çalışma izinleri iptal edildi. Aslında burada söz konusu olan süreç, bu delokalize olmuş faaliyetlere ev sahipliği yapacak olan, Avrupa yakasındaki havaalanının batısındaki İkitelli sanayi bölgesi[29] örneğinde, 1980'lerin sonundan beri hazır bekleyen sanayi bölgelerini canlandırıyor. Başta Sultanahmet ve Atmeydanı çevresinde yer alanlar olmak üzere, pek çok idari bina da delokalizasyon projelerinden nasibini almaya aday. Bunların arasında, Osmanlı'nın son dönemine[30] ait muhteşem bir binada bulunan Kadastro Müdürlüğü, Marmara Üniversitesi Rektörlüğü, İl Özel İdaresi Müdürlüğü ve 1950'lerin "modernist" renovasyon ürünlerinin bir örneği olarak kaldırılması planlanan Adalet Sarayı bulunuyor. Bu transferlerden etkilenen ekonomik aktörlerin direnişi şimdilik pek de güçlü değil. Üretim faaliyetlerinin bir kısmı kaçak (bu, yardım isteme olasılığını kısıtlamaktadır), bir kısmı da uzun süreden beri aynı anda hem çevre bölgelerde

27 Öncelikle ilgilenilen branşlar: otomobil aksesuarları, kimya, tarım endüstrisi ve toptan yiyecek ticareti, toptan hırdavat, tekstil üretimi, mobilya, altın ve gümüş işçiliği, plastik endüstrisi, metalürji ve antrepo.

28 Bakınız *Radikal*, 25.01.2005, s. 3.

29 Ve yakınlarında, Bağcılar ilçesinin kuzeyinde *Giyimkent* önderliğinde *Tekstilkent* veya *Kuyumcukent*.

30 Üst sınıf bir otele dönüştürülmek için.

hem de merkezde faaliyet gösteriyor. Sonuçta, yarımadada bulunan kamu arazilerinden yararlanma ve mülkiyet transferlerinin gerçekleştirilmesi için gereken şartlar, bir dizi yasa sayesinde sağlandı.[31] Uzun lafın kısası, alınan tedbir sayesinde, fiziki ve işlevsel temizlikle birlikte tarihî mirası değerlendirmek üzere ciddi bir saldırı başlatıldı. Fakat tarihî açıdan çok zengin ve turistik açıdan çok yüksek bir potansiyele sahip olan bu bölgelerin sakinlerinin nasıl kontrol edileceği sorusu şimdiye kadar sorulmamıştı.

Üst-sınıf otellerin, kongre merkezlerinin ve uluslararası fuarların kapasitelerinin arttırılması için harcanan çabalar

Gerçekleştirilmesi istenen projelerin sonucu olarak İstanbul'daki üst-sınıf otel altyapısının geliştirilmesi için büyük çaba sarf edildi. Profesyonel turizm örgütleri (TÜSAB,[32] TÜROB[33], TUROB[34]...) sürekli konaklama kapasitesinin yetersizliğini vurguluyor. 2004 yılı sonunda, Accor grubu ile iki büyük Türk inşaat grubu (BTP), Zeytinburnu'nda 2006 yılında hizmete girmesi planlanan iki üst-sınıf otelin (456 ve 424 yatak kapasiteli) temelini attı. Kongre ve diğer organizasyonlar için gereken konaklama kapasitesi de hissedilir biçimde arttı: Bu tarz organizasyonlarda uzmanlaşmış olan otellere, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ve TÜYAP'ın[35] inisiyatifinde özel olarak inşa edilen binalar eklendi. 1979'da kurulmuş, özel hukuka tâbi bir şirket olan TÜYAP, 2003'ten beri, Beylikdüzü'nde tamamen bu organizasyonlar için kurulmuş olan bir merkeze sahip.

---

31 5226 sayılı (14.07.2004) "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" ve 5225 sayılı (21.07.2004)" Kültür Yatırımlarını ve Girişimlerini Teşvik Kanunu"

32 Türkiye Seyahat Acentaları Birliği http://tursab.org.tr

33 Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği http://www.turob.com

34 Türkiye Otelciler Birliği.

35 Şirketin düzenlediği fuar ve kongre takvimi oldukça etkileyici: http://www.tuyap.com.tr

Ticaret turizmi: Dubai modeli

Kültür turizmiyle öne çıkan Paris modeli, Dubai modeli tarafından yavaş yavaş geride bırakılıyor. Dubai, yeni üst-sınıf Türkler için yeni bir rota ve Türk inşaat şirketleri[36] içinse çekici bir pazar haline geliyor. Dubai örneğinde olduğu gibi, İstanbul Ticaret Odası önderliğinde ticari konaklama organizasyonları ve uçuş firmalarını birleştiren *İstanbul Shopping Fest* ismiyle taçlandırılan organizasyon 2003 Şubatı'ndan beri devam ediyor. İstanbul Ticaret Odası tarafından (promosyon ve indirimleri kapsayan) kampanyaya katılmayı kabul eden oteller ve ticarethanelerden oluşan (erişimi paralı olan) bir liste yapılıp turistlere ve seyahat acentelerine dağıtıldı. Belli bir miktarda alışveriş karşılığında otellerde konaklama veya "bedava" uçak biletleri için kolaylık yapılması öneriliyor. 2003 yılında, belli tarihler (15 Şubat-15 Mart) arasında en fazla alışveriş yapan 30 çifte Akdeniz ya da Ege kıyılarında tatil hediye edildiği bile oldu. O zamandan beri, İstanbul'daki önemli *mall*'lardaki lüks mağazaları ziyaret edecek bir turist profili hedefleniyor. Birinci *Shopping Fest* için yayımlanan metinlerde (Ticaret Odası'nın o zamanki başkanının deyişiyle) "İstanbul'u bir dünya markası haline getirmenin" ve gelecekte İstanbul'u Dubai'ye[37] dönüştürmenin gerekliliğinin altı çizildi.

Teknopoller: Prestij araçları

Teknopoller için yeni yasa

Teknopoller ya da teknoloji parkları, (Türkçe terminolojide henüz yerleşmedi[38]) uluslararası statü için olmazsa olmaz "araçlar" arasında bulunmaktadır. 2005'te Cannes-sur-

36 Örneğin 2005 Mayısı sonunda bir Türk konsorsiyumu Dubai metrosunun teklifini aldı.

37 Bkz. *Vatan*, 12.12.2002, s. 8 "İstanbul Dubai olacak", son olarak önemli bir ekonomi gazetesinin editörü Dubai dönüşünde İstanbul için dileğini yansıtan yeni bir kelime üretti: İstanbul'un *"Dubaileştirilmesi"*, *Dünya*, 3.10.2003, s. 15.

38 *Teknopark* ile *teknokent* kelimeleri arasında gidilip gelinmekte.

mer'deki Uluslararası Emlak Profesyonelleri Pazarı'nda Sophia-Antipolis'i ziyaret eden İstanbul Belediye Başkanı bu fikirden oldukça etkilendi ve üç yıl içerisinde İstanbul'da da benzer bir teknopolün açılmasına karar verdi. O zamandan beri, kentin belediye başkanları, Ümraniye ve Kartal örneğinde olduğu gibi, 2005 yılı Mayıs ayı itibariyle yeri hâlâ belirlenmemiş olan bu donanıma sahip olmak için rekabete girdiler. 2001 Haziran ayında "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri" (No. 4961) hakkındaki yasanın kabulü, akademik araştırma ve üretim sektörü arasında işbirliğinin artması için uygun ve avantajlı bir hukuki ortam hazırladı. Bu yasaya göre, düzenlenen bu "bölgeler" ulusal kalkınmaya dönük bir öncelik teşkil ettiğinden Sanayi Bakanlığı'na, üniversiteler, özel ve kamu araştırma kurumları, ticari organizasyonları ve en önemlisi ticari teşebbüslerin bu bölgelerin oluşturulması için çalışmaları gözlemleme yetkisi verdi. İstanbul'da farklı statülere sahip tamamlayıcı aktörlerin uyum içinde çalışmasını sağlayan bir teknoloji parkı bulunmuyor; şimdilik yalnızca üniversitelerin çevresinde bazı alanlar, teknolojik açıdan yoğun sanayi bölgeleri (örneğin, Gebze'deki GOSB), ya da TÜBİTAK (Gebze'de, kentsel alanın güneydoğusunda) gibi kamusal araştırma merkezleri mevcut.

İstanbul Teknik Üniversitesi projesi: amaçlar ve gerçekler

İstanbul'un en önemli üniversitelerinden biri, kendisine bağlı özel şirketler aracılığıyla, 1962'de üniversiteye devredilen tarım alanları üzerinde 2002 yılı sonunda büyük bir teknopol projesi başlattı. Bu "Teknoloji Geliştirme Bölgesi" 2004 yılı Temmuz ayında Sanayi Bakanı tarafından onaylandı. Fakat projeye ayrılan alan üzerinde bulunan 8.500'den fazla lojman, sağlık merkezi, eğitim kurumu ve 500'den fazla faaliyet merkezinin sakinleri, 2004 Sonbaharı'ndan itibaren dilekçeler, gösteriler, Ankara'ya yürüyüşler, toplantılar ve kampanyalarla yerel bir hareket başlattılar. Mart 2004 yerel seçimleri sonrasında seçilenlere ve önceden destek olan ulusal düzeyde-

ki siyaset adamlarına[39] verdikleri sözlerin hatırlatılması, alternatif çözümler üretilmesi ve izlenilen yöntemlerin gözden geçirilmesi açısından örnek oluşturabilir. Bu mobilizasyon sayesinde, önceleri birbirlerine karşıt olan partizan grupların[40] yerel anlamda (Aralık 2004'te bir görüşme sırasında kullanılan terimlerle "yaşam ve mesken için ortak bir mücadele"de) işbirliğine gitmeleri de söz konusu olmuştur. İstimlak ve tahliye çalışmaları Aralık 2004'te başlamasına rağmen, hukuki itirazda bulunulması, üniversite öğrencilerinin semt sakinlerinin yanında yer alması, hemşerilik bağlarının (ulusal düzeydeki politikacılar ve semt sakinleri arasında) ustaca kullanılması, yaklaşık 60.000 nüfuslu bu kalabalık bölgenin seçimlerdeki ağırlığı ve üniversitenin yönetimindeki değişiklikler, projenin 2005 Baharı'na ertelenmesine neden oldu. Sonradan, uzlaşılarak bir düzenlemeye yani bir toprak değişimine gidildiği anlaşılıyor: üniversite, eğer semt sakinleri "işgal" ettikleri toprakları satın almayı kabul ederlerse daha kuzeyde –Karadeniz kıyılarında– vakfedilen bir alana kaydırılabilir; semt sakinleri için de yetkililerin ayarladıkları bir konuta yeniden yerleştirilebilir. Bazı çevrelerin bilim ile obskürantizm arasında bir savaş olarak göstermeye çalıştığı bu mücadelede, özellikle bu teknopol projesinin bir "lüks gayrimenkul" kanadı olduğunun öğrenilmesinin ardından, yeni bir safhaya taşındı. Semt sakinlerinin son derece mütevazı bir hayatları olmasına karşın, bölgenin Boğaz'ı görüyor olması "anormal" olarak değerlendirilebilir. Aslında birçok denetimci, bilim ve gelişme söylemiyle süslenmiş olan teknoloji parkı projesinin, gayrimenkul piyasasında İstanbul'un son "anomalilerinden" birini giderme (en değerli bölgelerin en zenginlere ayrılması mantığıyla) isteğini gizlediğini düşünüyor.

39 Bildiri CD'ye kaydedilip çoğaltıldı.

40 Üç farklı mahalleyi içine alan Küçükarmutlu bölgesi 1970'lerde arazi mafyasına karşı yürüttüğü mücadeleyle ve 1980'lerden beri radikal sol örgütlerin varlığıyla tanınıyor (2001'de burada gerçekleştirilen bir açlık grevi şiddet kullanılarak bastırılmıştı).

Kentsel sahnenin düzenlenmesi ve direnişler

Seyyar satıcıların sonu ve büyük meydanların ele geçirilmesi?

Uluslararası turizm için önemli mekânların çevresindeki alanlarda yapılan düzenlemeler özellikle görülmeye değer. Bu çalışmalar öncelikle, görüntüyü temizlemek ve girişi kolaylaştırmak için limanların fiziksel olarak uzaklaştırılmasını, yayalaştırmayı ve kalabalık yerleri tıkamakla suçlanan seyyar satıcılara karşı mücadeleyi içeriyor. Bu seyyar satıcılar için genellikle tahliye kararı alınsa da, nadiren folklorizasyon (ilçe belediyelerinin sağladığı teçhizatlarla) da öneriliyor. Geçmişte dönem dönem, merkez bölgelerde birçok temizleme işlemi gerçekleştirilmişti.[41] Ama bu mücadele 2004 Yazı'ndan beri, birçok bölgenin denetim altına alınması ve sadece turistlere ayrılmasıyla "kutsallaştırılarak" düzenli bir hal aldı. İstanbul'daki seyyar satıcıların sayısının 500.000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Kayıtdışı ekonominin en görünür yüzü olan seyyar satıcılar, İstanbul'a yakın zamanda ulaşan göç dalgasının ürünleri. Bu seyyar satıcılar ya sadece hafta sonu veya akşama doğru çalışarak yan gelir elde etmeye çalışan kişilerden, ya da tam zamanlı çalışan yarı-profesyonellerden oluşuyor. Belediyeden izin belgesi almış seyyar satıcılar ise diğerlerinin haksız rekabete neden olduklarını söylüyor ve tahliye edilmelerini istiyorlar. Beyoğlu ve tarihî yarımada gibi merkezî bölgelerden uzaklaştırılan seyyar satıcılar, 2005 yılı başından beri, Büyükşehir Belediye Başkanı'nın başka bir çözüm yolu düşünmeksizin bu politikaya destek ve öncelik vermesi nedeniyle, merkeze daha uzak olan ilçelerde[42] de denetlenmeye başlandı. Baskı altına alınıp uzaklaştırılan seyyar satıcılar daha az denetlenen, ama daha az gelip geçenin olduğu caddelere çekildiler. Bunun yanında, sürekli ha-

---

41 ANAP'tan Belediye Başkanı Ahmet Çetinkaya'nın (1994-1999) önderliğinde düzenli olarak Eminönü'nde gerçekleştirilen ve kaba kuvvet kullanılan operasyonları (*Özgür Ülke*, 05.01.1995) ve İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün 1991'deki çabalarını hâlâ hatırlıyoruz (*Cumhuriyet*, 21.07.1991).

42 Örneğin 2005 Martı'nda Bayrampaşa'da; bkz. *Zaman*, 26.03.2005, s. 19.

reketlilik sağlayan yeni ticari yöntemler de geliştirdiler. Artık tezgâhlarını belli bir yere yerleştirmeyip sürekli dolaşıyorlar.

Direniş formları: Eminönü Meydanı örneği

Sokak ticaretinin sembolleri arasında, ilk sırada Yeni Cami önü ve Boğaz kenarına sıralanmış iskeleleriyle Eminönü gelir. Şehir içi ticari dolaşım konusunda en işlek yerlerden biri olan ve tramvay, deniz ve karayolunu birleştiren Eminönü, her türlü tüccar için stratejik bir geçiş bölgesi konumunda. Ticari ve turistik faaliyetler konusunda son derece hareketli olan Eminönü ayrıca, tarihî mekânlar ile toptan ve perakende satış yapan ticaret merkezlerinin yakınında bulunuyor ve Anadolu Yakası'yla da Adalar'la da bağlantı sunuyor. Ancak on yıllardır, hatta yüzyıllardır ticaretin merkezi olan bu bölgeye ciddi müdahalelerde bulunulmasının ardından, buradan uzaklaştırılan satıcılar kendilerine hoşgörü gösterilen Haliç yakınlarındaki birkaç bölgeye göç etti. Böylece 2004 Yazı'ndan beri, satıcıların bunaltıcı hareketliliğiyle turistleri rahatsız eden ve yerel makamlar tarafından "görüntü kirliliği" olarak adlandırılan Eminönü'nün beşerî peyzajı büyük bir temizlik hareketiyle kökten değiştirildi. 2004'te Kasım ayına denk gelen Ramazan'ın sonunda, geleneksel bayram alışverişi mekânı olan Eminönü satıcılara hiçbir şekilde açılmadı ve polisin müdahalesi bayram alışverişini yapanları dahi rahatsız etti.[43]

Yine de, tüm ikna çabalarına rağmen satıcıların tamamının durumu kabullenmesi sağlanamadı. Örgütlenen bir grup, Eminönü'ne girme ve faaliyetlerini en iyi şartlarda sürdürebilme hakkı için mücadele ediyor. Satıcılar davalarını kamuoyuna duyurmak için Ocak-Mart 2005 arasında birçok defa oturma eylemi veya korsan eylem yaparak önemli bir kolektif hareket yarattılar.

43 Bkz. *Zaman*, 14.11.2004, s. 21 veya *Radikal*, 14.11.2004, s. 8. Bu haberlerden birinde, 67 yaşında bir kadın, 19 senedir her Ramazan sonunda yaptığı gibi el örgülerini satmak istediğini, fakat izin alamadığını anlatıyor.

Yerel güçlerin gitgide bütünleştiği 1990'ların sonlarından itibaren gerçekleşen hazine arazilerinin belediyeye transferi ve "ele geçirilmiş" kamusal alanların geri alımı süreci, kent topraklarının azalmasının da etkisiyle, direnişsiz gerçekleşmiyor.[44] Küçükarmutlu'daki teknoloji parkı örneğinde gördüğümüz gibi, protesto yolları tamamen tıkalı değil ve bazı durumlarda, "modernleştirme" adına dayatılan projeler yumuşatılabiliyor ve hatta durdurulabiliyor. Bunun dışında, tamamen örgütlü bir başkaldırıdan bahsedemesek de, bir mahallede başarıya ulaşan yöntemlerin diğer mahallelerde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Burada iki örneğe değineceğim:

İlk örnek, İstanbul'un Asya çeperindeki (Ertuğrul Gazi Mahallesi, Pendik İlçesi) yıkım çalışmalarına karşı olan ve 2004 Yazı ile Sonbaharı'nda gerçekleşen direniş. 1950'lerden itibaren[45] hazine arazilerinin üzerinde kurulmuş olan bu mahallede, müstakil küçük evlerden (ilk baştaki formları gecekonduydu[46]) veya "kendi kendine" inşa edilmiş binalardan oluşan 5.000 hane mevcut. Genel olarak kamusal alanların geri alınması sürecinde, özel olarak ise seçim sonrası süreçte (seçim öncesi süreçte yasadışı pratikler yoğunlaşır) bölgedeki 16 gecekondu yıkıldı. Bu yıkımlar 2004'ün Mart ayının sonunda başlayıp ve Haziran ayının sonuna kadar sürdü.

Ancak 1 Temmuz 2004'te, ilk aşamada polis tarafından desteklenen belediyenin özel ekibi, mahalledeki ilkokulun ek binasının inşaatı için 14 gecekondunun yıkımına hazırlanırken yerel halkın[47] tepkisi o kadar canlı oldu ki ekip bir süreliği-

---

44 Daha fazla ayrıntı için bkz. "Les compétences des acteurs dans les micro-mobilisations habitantes à Istanbul", Dorronsoro Gilles (haz.), Paris, CNRS, s. 127-146'de yayımlanacak makale.

45 Mahallenin yeniden düzenlenmesine ilişkin plan ancak 1996'da kabul edildi.

46 *Gecekondu* teriminin ve gerçeğinin evrimi üzerine *European Journal of Turkish Studies* dergisinde yayımlanan dosya incelenebilir (www.ejts.org).

47 "Yerel" kelimesini ısrarla kullanıyorum, zira siyasi sınıfın ideolojik tavrını yansıtan basın kuruluşları, ilk olaylardan sonra, bu olayların dışarıdan "sızan" (illegal aşırı sol örgütlerle bağlantılı) unsurlar tarafından kışkırtıldığını ima etmişti.

ne geri çekilmek zorunda kaldı. Mahallenin ana girişlerine barikatlar kurulmuş ve bu barikatlar, operasyon konusunda bilgilendirilen mahalle sakinleri tarafından gece gündüz korundu. Mahalle sakinleri, yeni seçilen belediye başkanının kendilerine tapu sözü verdiğini ve yıkımın asla gerçekleşmeyeceği konusunda kesin konuştuğunu anlatıyorlardı. Ayrıca, mahallenin okulunu, dispanserini ve camisini kendi imkânlarıyla yaptırdıklarından ve yetkili mercilerin kendilerine sağladığı temel hizmetlerin hepsi için (su, elektrik, telefon) düzenli ödeme yaptıklarından bahsediyorlardı. İkinci aşamada, 2004'ün Ekim ayının sonunda, aynı özel ekip, bu sefer çevik kuvvet desteği alarak tekrar geldi ve kurulan barikatlara rağmen dört ay önce yıkılması planlanan 14 gecekonduyu yıkmayı başardı. Kamu kuvvetleri, tanklar ve gaz bombaları da dâhil, hiçbir aracı kullanmaktan kaçınmadı.

Mahallelinin kızgınlığı öyle bir hal aldı ki çıkan olaylarda dört gözaltı ve otuz civarı (aralarında, polisler ile mahalle sakinleri tarafından olayın ilk aşamasını çok eksik yansıtmakla suçlanan gazeteciler de vardı)[48] yaralanma yaşandı.

Olayların ertesi günü, mahalleden 1.000 kişi bir kortej oluşturup oldukça gerilimli bir havada belediye başkanlığına yürüyerek (bu sefer, barikatları oluşturanlar polislerdi) belediye başkanıyla görüşmeyi talep ettiler. Yardımcısı tarafından desteklenen belediye başkanı, kortejden 20 kişiyle konuşmayı kabul etti. Grup temsilcilerine[49] yıkımların kendi kararıyla değil, Valiliğin ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün kararıyla gerçekleştirildiğini söyleyen belediye başkanı, yıkım olmayacağına (önceki gün yapılması planlanan 100 yıkımdan bahsedilmesine rağmen) ve beş yıl boyunca 500 milyon Türk Lirası civarındaki[50] bir aylık paranın, evleri yıkılan 14 aileye dağıtılacağına dair söz verdi. Yankı uyandıran bu örnek yetkililerin kısıtlı sa-

48 Gazetelerin büyük bir çoğunluğu, mahalle sakinlerini bir an önce uzaklaştırılması gereken işgalci mafyalar gibi tanıtmıştı.

49 Temel arzu, sürekli bir yıkılma tehlikesi olmayan bir gelecek için bir güvence arzusudur.

50 Dönemin asgari ücreti 320 milyon TL idi.

yıda yıkımdan öteye gidemediklerini, bu yasadışı gelişmelerle iç içe olduklarını ve savaşlarının sözde kaldığını gösteriyor. Bu direnişlerin temel faydası yerel güçleri kendi çelişkileri ile karşı karşıya getirmek oldu.

İkinci örneğimiz kentsel çevre bölgesi olan Eyüp'ten. Buradaki yerel güçler ile kamusal alanlar üzerinde 1950'lerde kurulmuş olan –Karadolap denilen– mahallenin sakinleri arasındaki çatışma eskilere (en azından 1990'ların ortalarına) dayanıyor. Temelde kamusal olan toprak hakkı dışında, yerel güçler tarafından bu mahallenin sakinlerini kovalamak için gündeme getirilen bahane, sel ihtimali. Zira mahalle Haliç'i besleyen iki nehirden birinin kolu üzerinde, bostanlık bölgelere kurulmuş. Bu mahallenin ilk sakinleri 1920'lerin başında buraya yerleşen Makedonya Arnavutları. 1950-1960 yıllarında Yugoslavya'dan kaçan başka Arnavutlar da, hem buradaki hemşerilerinin varlığından ötürü, hem de Haliç'in kıyılarının sanayileşmesinden sonra yeni iş imkânlarının ortaya çıkmasından dolayı buraya gelip yerleşmiş. Çevresi ele geçirilmiş olan nehrin yönü, 1995'te İSKİ tarafından değiştirildi. Yapılan bu çalışma, doğal su toplama alanlarını azalttı ve fiyatı büyük ölçüde artan topraklardaki tarım faaliyetlerini tehlikeye soktu. 1996'da Eyüp Belediyesi söz konusu araziyi alma talebinde bulundu. Bu isteği etnik ve siyasi bir savaş izledi: Önceden siyasi İslam (*Refah Partisi*) hareketi içinde yer alan, sonrasında sosyal demokrat bir partiye (CHP) geçen Belediye Başkanı Ahmet Genç, Arnavutlarla karşı karşıya geldi. 1997'de ordu desteğiyle gerçekleşen hükümet değişimi ve sonrasında Refah Partisi'nin kapatılması, gidişatı değiştirdi.

Hukuki başvurular, meslek odalarının harekete geçirilmesi ve CHP vasıtasıyla yaşanan yoğun tartışmalar sayesinde, Karadolap sakinleri, belediyenin el koyma çabasını engellemekte başarılı oldu. Ancak aynı inatçı belediye başkanı (Refah'ın mirasçısı iki partiden birinin çatısı altında, üçüncü defa yönetimde), Mart 2004'te tekrar seçilir seçilmez Karadolap'a karşı yine aynı tutumu takındı. Fakat bu sefer, siyasi durum farklıydı: Partisi Ankara'da iktidardaydı. Tüm parti organlarını, İstanbul Valisi'ni, Başbakan'ı devreye sokarak ve selle savaş, yolların ge-

nişletilmesi veya su yollarının sağaltılması gibi yeni gerekçeler öne sürerek büyük bir saldırı başlattı. Bölgenin tehlike seviyesini ve olaya el konmasının gerekliliğini "kanıtlamak" amacıyla 2004 Ağustosu'nda yaşanan yağışlı bir dönemi kullanan belediye başkanı, 1995'te inşa edilen kanalizasyon ağının yetersizliğinden, nehrin kaynağının yakınındaki bir barajdan suyun bırakılmasına kadar her şey düşünmüştü. Olması gereken oldu: harika bir su baskını. Sel günü, İstanbul belediyesi acil olarak istimlak çalışmalarına başlayacağını ilan etti. Birkaç gün sonra, binaları boşatma emrini reddeden birkaç çaresiz mahalle sakininin direnişlerine rağmen, güvenlik güçleri[51] (ordu, jandarma, polis) ve medya tarafından desteklenen buldozerler ilk binaların yıkımına başladı. Tapusu olmayan birkaç binadan sonra, belediye tapusu olan binaların yıkım planını yaptı.

Bu örnekte, toprak hakkının önemli bir kriter olmadığını, değişik şekillerde yorumlanabildiğini ve kullanılabildiğini görüyoruz. Kovulan insanlardan bazıları topraklarını üç ayrı kez satın almıştı: ilk defasında 1950'lerde kamusal alanları sahiplenen bir istimlak görevlisinden, ikinci seferinde 1980 başlarında yasadışı inşaatları kapsayan büyük bir af çıktığında tapu tahsis belgesi alarak ve son olarak 2001 yılında "gerçek" bir tapu edinerek. Belediye, evlerin boşaltılmasını sağlayabilmek için bu tapuları resmen ve alenen iptal etti. Mücadeleleri boyunca mahalle sakinlerinin tarafında yer alan İstanbul Mimarlar Odası, Eyüp Belediyesi ve evlerinden çıkarılan mahalle sakinleri ile bir dizi görüşmeden sonra bir dosya hazırladı. Bu sayede, risk ve çevre yönetimi gibi sebepler öne sürülerek başlatılan tekrar ele geçirme operasyonunun, valiliğin uzun zamandır beklediği bir ticaret ve gayrimenkul hamlesini de mümkün kılacağı anlaşıldı. Haliç'e yakın toprakların inanılmaz değer kazandığı bir dönemde, bu olay sembolik, fiziksel, ekonomik (kongre merkezi, eğlence parkı ve endüstri alanı vb.) bir zafer sayılabilir.

51 10.000 güvenlik gücünden bahsedilmektedir.

Anadolulu'yu bastırmak ve "modern İstanbullu kimliğini" ön plana çıkarmak

Anadolu göçü hakkındaki baskın söylem

İstanbul'u uluslararasılaştırmak, bu değişimin taraftarlarının isteklerine uygun biçimde metropolü kasabalılıktan kurtarmak anlamına da geliyor. Bu da kötü izlenim yaratan Anadolulu'yu[52] kontrol altında tutmak veya dönüştürmek ile mümkün. Aydınların iç göç hakkındaki baskın söylemi, büyük kentlere doğru kırsal göçün başlama tarihi olan 1950'lerden beri aynı kalmış gibi. Bu yaklaşıma göre göçmen, onu geçmişe ve karanlık köklerine doğru çeken, kentle bütünleşmesini engelleyen gerici bir kültürün mahkûmudur. Bugün İstanbul'a yönelik göç hareketi genellikle (en azından istatistiksel anlamda) şehir kaynaklı olsa da, bu söylem muhafaza ediliyor. "Anadolulu", İstanbul'un tüm kötülüklerinden sorumlu addedilir: yasadışı inşaatlar, işsizlik, şiddet, gürültü... Böylece, siyasetçilerin ve medyanın pompaladığı "suç oranının arttığı" varsayımı "Doğu'dan gelen göçmenler"le[53] birleştiriliyor. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) için hazırlanan ve 2005 yılında kamuyla paylaşılan bir rapor, şehirdeki şiddetle Kürtlerin yaşadığı bölgelerden gelen[54] (bazen örgütlü olan) yeni göç arasında neredeyse mekanik bir bağ bulunduğunu gösteriyor.

Çoğu Anadolu kökenli olan günümüzün makam sahiplerinin de bu söylemi benimsemeleri ve kendilerinin de bir zamanlar mağduru oldukları damgalayıcı söylemi yeniden üretmeleri sonucunda, olayların sebeplerinin ve sorumlularının tespiti güçleşiyor. Zira bu söyleme dayanılarak, ele alınması gereken işlevsizliklerin tamamının "birtakım" iç düşmanların üzerine atılmasıyla yetiniliyor.

---

52 Anadolu'dan gelen göçmenleri damgalayan söylem için çalışmamızı inceleyiniz: "Istanbul et les migrations internes turques: discours, sources et quelques réalités", *Les Dossiers de l'IFEA*, série: la Turquie Aujourd'hui, n°9, haziran 2002, 55 s. (Fadime Deli'yle birlikte). (internet üzerinden erişim için: www ifea-istanbul.net)

53 Damgalama resmî olarak nadiren etnik terimler kullanılarak yapılır: Daha çok kimseyi rahatsız etmeyen terimler kullanılır (esmer, yanık tenli, Doğulu...)

54 *Radikal*, 19.04.2005, s. 8.

İç göçü sınırlandırmak ve İstanbullu olma kimliğini yaratmak

2005 İlkbaharı'nda İstanbul Valisi bir basın açıklaması yaparak, geçmişte sayısız defa üzerinde düşünülmüş olan (ve kesinlikle uygulanabilir olmayan) "pasaport" projesini sundu. Avrupa Birliği'ne giriş tartışmalarının sürdüğü bir sırada, İstanbul'da yaşamanın pasaporta sahip olma şartına bağlanması fikri pek de demokratik değil... 1970'lerden beri tasarlanan tüm önlemler, şehri dışarıya kapatmaya yönelikti: Şehrin girişine bariyer koyma veya sosyal yardımdan yararlanmanın İstanbul'a "aidiyet sertifikasına" bağlanması gibi fikirler ileri sürüldü. Hatta 2000'lerin başında, asıl hedefi doğudaki bölgelerden yeni gelmiş göçmenlerin, yani 1990-1996 arasında PKK'yla devletin çatışmasından dolayı köylerini terk etmek zorunda bırakılmış Kürtlerin geri dönmeye özendirilmesini hedefleyen bir politika geliştirildi... 1990'ların sonundaki görece rahatlama sırasında geri dönenler ise, kararlarını bu politikanın etkisiyle değil, birkaç derneğin (başta Türkiye İnsan Hakları Birliği ve Mazlum-Der olmak üzere) eylemleri sonucunda aldılar. Politik olarak inşa edilen "göçmen tehdidi"ne karşı, bugün düzenli aralıklarla polis kontrolleri yapılıyor. Duyurulan hiçbir önlem siyasi ve teknik olarak gerçekleştirilebilir olmadığından dolayı, işlevsel olarak da gerçekleştirilemiyor. Ancak bu durum, sürekli bu türden projelerin üretilmesini engellemiyor.

Ancak, yerel boyutta devletin temsilcilerinin davranışlarına bakıldığında (özellikle milli eğitimde), nüfusa kayıtlı olmayan çocuklara karşı gösterilen hoşgörü oldukça çarpıcı. Yönetim aygıtı, bu yerel aşamada, tüm kayıtdışı çalışmalardan ötürü epeyce esnektir (rüşvetlerden bahsetmiyoruz bile): ortak tanıdıklar, siyasi ağlar, cemaat ağları (aynı coğrafi köken üzerinde kurulmuş cemaat anlamında) veya ideolojik ağlar... Bu hoşgörü artık kamusal söylemde de bir yankı buluyor ve bu söylem (tıpkı "İstanbul, benim kentim" kampanyasının gösterdiği gibi) ortak şehirli aidiyetle karşı karşıya gelinmediği müddetçe kültürel farkları yüceltme ve değerlileştirme eğiliminde. Buna paralel olarak, ısrarla tekrar edilen amaç, kaba köylüler oldukları varsayılan İstanbul-

luları kentlileştirmek; zira, İstanbul nüfusunun üçte ikisinden fazlasının şehir dışında doğduğu biliniyor. Medenileştirme politikası taraftarlarına göre, nüfusun "kentlileştirilmesi" işlemi, bu nüfusu bilgilendirmekten, şehirli davranışlarına göre eğitmekten ve bütünleşme için gerekli kimlik değiştirme sürecinden geçirerek "İstanbullu kimliğine" bağlamaktan oluşuyor. Kimlikleri şeyleştiren bu vizyon, siyasi söylemde ve hatta birçok "bilimsel" çalışmada karşımıza çıkıyor. Bu kimlikler yükselen bir modernlik doğrusu üzerinde yer alıyorlarmışçasına, bir kimlikten ötekine adeta yarı fiziksel bir geçiş ihtimalinden söz ediliyor.

2003'ten beri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi "İstanbul, benim kentim" isimli geniş bir kampanya yürütüyor. Bu kampanya için yoğun bir bilgilendirme çalışması yapılıyor (internet sitesi,[55] broşürler, konferanslar, reklam afişleri[56] vb. ile). Ortaya konan amaç, yerel şehirli bilincin geliştirilmesi olarak açıklanıyor. Öte yandan, bu politikanın öncüleri, kökenlere bağlılığı her seçim döneminde[57] övmeye devam ediyor. Dağıtılan broşürlerden hareketle, kampanyanın hangi temalar etrafında döndüğünü anlamak mümkün.

Bu kampanya için üç "dayanak" ve öncelikten bahsetmek mümkün: 1) Şehrin tarihsel ve kültürel değerlerinin farkına varmak. 2) Şehrin fiziksel, kültürel ve sosyal değişimine somut olarak katılmak. 3) Şehri korumak, ona karşı bir aidiyet hissi geliştirmek. Süregelen şehirlileştirme politikaları, önerilen değişimlere katılma zorunluluğundan, ciddi bir tepeden inme "vatandaşlaştırma"dan ibarettir. Başka bir deyişle, bir nevi sosyal mühendisliktir. Aynı broşürde bu kampanyanın, doğası itibariyle öncelikle "sosyal" olduğu ve İstanbulluluk mirasının "herkes tarafından sahiplenilmesini" sağlayarak kültürel çeşitlilik ve inanç hoşgörüsü[58] çerçevesinde "şehir hayatının kalite-

---

55 Internet sitesi: www.kentimistanbul.com

56 Söz konusu kampanyada iş, siyaset, gösteri dünyasının tanınmış figürleri yerel olmayan özellikleri vurgulanarak öne çıkarılmaya çalışılıyor

57 Bkz. internet üzerinden erişilen *European Journal of Turkish Studies* (www.ejts.org) dergisi.

58 Bu kampanya kapsamında düzenlenen ilk konferanslardan biri "Osmanlı hoşgörüsüne" ayrılmıştı: *Tercüman (Dünden Bugüne)*, 16.10.2003, s. 17

sini artırmayı" hedeflediği belirtiliyor. Bu kampanyanın özündeki amacın, yeni İstanbullularda, her türlü kamusal eylem[59] için elzem olarak görülen bir aidiyet hissi yaratmak olduğu ve yeni bir çalışma alanı oluşturulduğu anlaşılıyor: tüm ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye farklarına rağmen uluslararası bir şehir unvanının normlarına layık vatandaşlar yaratmak. Sonuç olarak bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yeni rejime uygun Türk vatandaşları yaratmayı hedefleyen sınıf aşırı ideolojinin vurgularına rastlanıyor.

Uluslararası dolaşımın görünmez kılınması veya filtrelenmesi

Transit bölgelerin görünmez kılınması veya gözetim altına alınması: Tarlabaşı ve Küçükpazar örnekleri

Birisi tarihi yarımadanın içinde ve Kapalıçarşı'ya yakın olan; diğeri Beyoğlu bölgesinde, eski azınlık mahallelerinin kalbinde yer alan iki transit bölge. Bu iki mahalle, İstanbul'un zengin ve fakir ülkeler arasındaki göç sisteminde üstlendiği transit ülke işlevinin cisimleşmiş hali niteliğinde. Yeniden değerlendirilmesi gündeme gelen bu iki mahalleden biri olan Küçükpazar, zaten 1920'lerden itibaren "pek itibar edilmeyen göçmenlerin yaşadığı bozulmuş bir mahalle"[60] olarak niteleniyordu. Her iki mahalle de uluslararası ve ulusiçi hareketlilik arasında birer eklemlenme bölgesi. (Türkiyeli) Kürt mevsimlik göçmenler, Irak veya Suriye Kürtleri, Pakistanlılar, Çinliler veya Komorlar'dan gelen göçmenlerle birlikte kötü durumdaki dairelerde gruplar halinde veya aynı harabe binalarda topluca yaşıyorlar. Ancak iç göçmenlerin her türlü şüphenin odağı olmasına karşılık, dışarıdan gelen göçmenler, basın tarafından aktarılan birkaç suçlama

59 "Konsept"i anlatan bu broşürün yanında, nasıl daha iyi bir İstanbullu olunacağına dair 34 maddelik bir ek de dağıtıldı. Maddeler hakkında fikir edinilebilmesi için sadece "İstanbullu olmanın ilk üç anahtarını" alıntılıyorum: "1. İstanbul'u öğrenmeliyiz. 2. İstanbul'u gezmeliyiz. 3. İstanbul'un tarihini öğrenmeliyiz." Sonrasında şiirler, alıntılar ve fotoğraflarla bezenmiş olağanüstü emirler sıralanıyor.

60 Burada Pervitich teminatı planında yer alan yorumlardan faydalandım.

haricinde (uyuşturucu ticareti, fuhuş vb.) resmî söylemlerde görmezden geliniyor. İki mahallenin ortak noktası, polisiye haber anlayışıyla şehri düzene sokma çabasını birleştiren gazetecilik anlayışı nedeniyle birer suç yuvası olarak damgalanmaları.

İstanbul'da resmî olarak kayıtlı ve oturma izni almış olan yerleşik yabancıların sayısı oldukça az. Bu, uluslararası alanda yer edinmeyi amaçlayan bir şehir için gerçekten anormal bir durum; zira yabancı yerleşimcilerin varlığı bir uluslararasılık ölçütü sayılır. Oysa, İstanbul'da yaşayan önemli sayıda yabancı, turist statüsünü korumayı tercih ediyor ve her üç ayda bir Türk topraklarından çıkıp geri geliyor. Kıbrıs ve Suriye'ye giden Faslı bebek bakıcıları veya İstanbul'da yaşayan, fakat buraya resmî olarak yerleşmektense belirli aralıklarla Yunanistan'a gidip gelmeyi tercih eden birçok Avrupalı olduğu görülüyor. Bunların dışında, kentteki yabancı varlığının önemli bir bölümünü transit ve yasadışı çalışan göçmenler oluşturuyor. Bu kişilerin, sınırdışı edilmelerine veya işverenleriyle birlikte tutuklanmalarına ilişkin haberler hariç, hiçbir görünürlükleri yok. Kamusal güçlerin yabancı varlığına karşı olan tavrı şimdilik, ulusal polisin yetkilerinin genişletilmesine ve şehrin dönüştürülmesi yoluyla bu göçmenlerin yerleşikleşme ihtimallerinin yok edilmesine dayanıyor. Sunulan gerekçe ise övgüye değer: bir yandan çöküntü bölgelerini sağlıklı hale getirmek; öte yandan kayıtdışı çalışma ile savaşarak yerel ekonomiyi yeniden düzenlemek. Ancak bu politikayı savunanların genellikle, yasadışı çalışanların yabancılardan ibaret olmadığını, dahası kayıtdışı ekonominin İstanbul'un şu anki işleyişine içkin olduğunu unutuyorlar. İki transit mahalledeki şehir projelerinin temel amacı, mutenalaştırma yoluyla bu bölgeleri turizme açmak ve buraların nüfusunu olabildiğince çeşitlendirmek; yani varlıklı kesimleri buralara çekmek. Tarlabaşı'nın Taksim[61] yakınında; Küçükpazar'ın ise Kapalıçarşı civarında bulunması, esas meselenin gayrimenkul piyasasıyla ilişkili olduğunu ve bu bölgelerin turistik ve ekonomik "normallik" seviyesine kolayca çekilebileceklerini de gösteriyor.

61 İstanbul gece hayatı ve turizminin önemli bir yeri.

Yabancı varlığının bir başka boyutu, yabancıların Laleli, Osmanbey ve Merter'de yaptıkları "bavul ticareti" [62] Bu ticari hareketlilik, Türkiye'ye giriş (gar, havaalanı, İstanbul limanları[63]), otelde konaklama ve finansal gelir bağlamında (bavul ticaretinin geliri 1996'dan itibaren düşüşte olsa da) gözden kaçmayacak düzeyde. Bazıları geçici[64] olsa da 1980'lerin sonundan itibaren gözlenen ve İstanbul'un ticari alanını Kuzey Afrika, Orta Avrupa, Rus ve Kafkas ticaret bölgelerine bağlayan bu hareketlilikler[65] mevcut kurallar nedeniyle ve çok sayıda ulusaşırı etkileşim (istatistiklerde ve devlet normlarında görünmeyen) neticesinde atipik bir uluslararasılık üretebiliyor.

Öte yandan bu tarz bir turizmin, maddi getirilerine rağmen, hayal edilen şehir imajına gitgide zarar verdiği düşünülüyor ve hem resmî makamların hem de profesyonel şirketlerin açıkça kaçındığı bir faaliyete dönüştüğü gözlemleniyor. Yerel yönetimler ve girişimci birlikler, tarihî mahallelerin görüntüsünü kirletmekle[66] ve kaldırımları işgal etmekle eleştirdikleri bu eylemi sınırlamak için birleştiler. Devlet, 1990'ların sonlarından beri, ekonominin düzene sokulması projesinin bir parçası olarak, ilişkide bulunduğu ülkelerle anlaşmalar imzalayarak bavul ticaretini önlemeye çalışıyor. Bu ticaretin aktörleri ülkelerine dönerken ödemek zorunda oldukları vergilerle, gitgide da-

62 "Bavul ticareti"nden, aktörleri Türkiye'ye "turist" olarak giren ve ülkelerine dönerken yanlarında taşıdıkları ticari mallar için gümrük vergisi ödemeyen kişiler olan; gayri resmi ithalat (Türk bakış açısıyla) ihracat faaliyetlerini anlıyoruz. Profesyonel olmayan kişilerin gerçekleştirdiği bu takas sık sık yapılan gidiş-dönüşlerden oluşur.

63 En çok giriş yapan ülke vatandaşlarını alırsak, bir kısmı "gerçek turist" olan yaklaşık 1 milyon Rus ve 1 milyon kadar da Bulgar'ın giriş yaptığı sayılmıştır.

64 Burada Türk-Alman, Türk-Fransız gibi çift vatandaşlığı olan ve sürekli Türkiye-Avrupa arasında dolaşsan ve İstanbul'u kendilerince uluslararasılaştıranları saymıyoruz. Burada söz konusu olanlar Türkiye örneğinde çalışmak için kalanlar, Alain Tarrius'un terimleriyle aynı anda "burada" ve "orada" olan ve gidiş-dönüşler yapanlardır.

65 Görüştüğümüz bazı Romanyalılar sabah gelip çantalarını doldurup akşama geri dönmek için otobüse biniyorlardı.

66 Bakınız: İşveren örgütlerinden birinin sitesi: www.lasiad.net

ha fazla zorlukla karşı karşıya bırakılıyorlar. Kargo, uçak ve gemiyle yapılan alışverişlerin yoğunlaşmasıyla ve devletler ile şirketlerin gitgide artan müdahaleleriyle, ticari faaliyet düzene sokuldu ve bavul ticareti bazı bölgeler ve topluluklarla (Moldovalı, Roman, Bulgar, Gürcü ve Kuzey Afrikalı) sınırlandırıldı. Bavul ticareti bugün, gerçek turizmin veya beyan edilen ticaretin sadece küçük bir kısmını oluşturuyor.

Laleli'nin 1996'dan itibaren düzene sokulması örneği

1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında bavul ticaretinin simgesi haline gelen ve Kapalıçarşı'nın doğal bir uzantısı olan Laleli, son derece dikkat çekici bir yeniden düzenlenmeye tâbi tutuldu. Kuzeyden (Ukrayna, Rusya, Moldova) gelen kadınlar ve kolilerle dolu el arabalarını çeken taşıyıcılar halen Laleli'nin insan manzarasının bir parçası olsalar da, Yerli Girişimciler Birliği'nin (LASİAD) ön ayak olmasıyla ve ithalatçı, ihracatçı şirketlerle kargocuların katılımıyla sokaklar yeniden düzenlendi. Ancak Laleli'nin aşağısında kalan Nişancı ve Kadırga taraflarında, transit göçmenlere veya Moldovalı, Kuzey Afrikalı veya Romen bavul ticaretçilerine oldukça uygun fiyata hizmet veren pansiyonlar, çok büyük bir değişim döneminin ardında bıraktığı kalıntıları gibi varlıklarını sürdürüyorlar.

Sonuç: Uluslararası kent, erişimi sınırlı olan kent

Kamusal eylemi belirleyen, sınırlayan ve kolaylıkla tanımlanabilir ekonomik çevreler tarafından beslenen siyasi irade, İstanbul'u dünya kenti sıralamasına yükseltmeyi amaçlıyor. Bu politik irade, sessizliklerden ve açıkça dışlamalardan geçen seçkinci ve seçici uluslararası bir anlayış üzerine kurulu. Uluslararasılık hayali kendisini gitgide, *mall*'lar, sayısı artan eğlence parkları veya "prezantabl" (alım gücü yüksek olan) yabancılar tarafından pek sevilen *gated communities* (korunaklı siteler) ile ithal edilmiş, düzleştirilmiş ve standartlaştırılmış şehirli formlarda göstermeye başladı. Kullanılan basmakalıp ifadeler ve yakla-

şımlar ise İstanbul'u karşılaştırılamaz yapan şehir niteliklerinin tektipleştirilmesinden başka bir işe yaramıyor.

ÇEVİREN *Seyhan Gözde Seymen*

KAYNAKÇA

Bazin, M. (1993), Disparités et flux migratoires dans "l'aire Turque", *CEMOTI*, No. 15, s. 226-242.

Blacher, P.-S. (1996) Les 'Shop-turisty'de Tsargrad ou les nouveaux russophones d'Istanbul, *Turcica*, Paris, No. 28, s. 11-50.

Çelik, Z. (1986), *The remaking of Istanbul*, Seattle, University of Washington Press.

Erder, S. (2000) Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye "Göç Alan" Ülke mi?, (Nouvelles tendances de l'immigration internationale: Turquie "pays d'immigration?", Atacan F. et Ercan F. (haz.), *Mübecel Kıray İçin Yazılar* (*Écrits pour Mubecel Kiray*) içinde, s. 235-259, İstanbul.

Gangloff, S. ve Pérouse J.-F. (2001) La présence roumaine à Istanbul. Une chronique de l'éphémère et de l'invisible?, *Les Dossiers de l'IFEA*, *Turquie d'aujourd'hui* Dizisi, Ağustos 2001, 47 s. (sur site Internet de l'IFEA: www.ifea-istanbul.net).

Keyder Ç., 1997-1998, "Most of my childhood was spent in Laleli ", *Méditerranéennes*, 10, s. 175-181.

Keyder Ç. ve Öncü A. (1993) *Istanbul and the Concept of World Cities*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

Özel D. (2004), "Politiques urbaines et patrimonialisation. Quelle représentation de l'héritage architectural? L'exemple de la péninsule historique: Eminönü-Fatih", Rapport de stage à l'Observatoire Urbain d'Istanbul (OUI), Ekim 2004, 82 s. (www.ifea-istanbul.net)

Peraldi M. (1998) Le cycle algérien dans Lâleli morose, *Lettre d'Information de l'OUI*, No. 14, Haziran 1998, s. 19-22. (www.ifea-istanbul.net)

—. (2001) L'esprit du bazar. Mobilités transnationales maghrébines et sociétés métropolitaines. Les routes d'Istanbul, Peraldi Michel (haz.), *Cabas et containers. Activités marchandes informelles et réseaux migrants transfrontaliers* içinde, s. 329-361.

Pérouse J.-F. (1999a) Istanbul, capitale du nouveau monde turc?, *Revue de géoéconomie*, No. 9, Bahar 1999, s. 45-53.

—. (1999b) Irruption et éclipse des navetteurs 'russes' à Istanbul (1988-1999). Remous et rumeurs dans la mégapole, *Slavica occitania*, Toulouse, 8, 1999, s. 273-312.

—. (2000) L'internationalisation de la métropole stambouliote: expressions et limites, Bazin Marcel, Kançal S., Thobie J. ve Tekelioğlu Y. (der.) *Méditerranée orientale et mer Noire entre mondialisation et régionalisation* içinde, Actes du colloque d'Antalya (11-12-13 Eylül 1997), Paris, l'Harmattan/IFEA, 2000, s. 167-179.

Pérouse J.-F. ve Gangloff, S. (2001) La présence roumaine à Istanbul. Une chronique de l'éphémère et de l'invisible, *Les Dossiers de l'IFEA, série: la Turquie aujourd'hui*, Ekim 2001, No. 8, 47 s.

—. (2002a) Istanbul est-elle une métropole méditerranéenne? Critique d'un lieu commun tenace, Escallier Robert (ed.), *Cahiers de la Méditerranée, Actes du Colloque "Les enjeux de la nouvelle métropolisation dans le monde arabe et méditerranéen* içinde, Grasse 22-24 Kasım 2000, Bahar 2002.

—. (2002b) Laleli, giga-bazar d'Istanbul? Appréhender les caractéristiques et les mutations d'une place commerciale internationale, Peraldi Michel (haz.), *La fin des norias? Réseaux migrants dans les économies marchandes en Méditerranée*, Paris: Maisonneuve et Larose, 2002, s. 307-333.

—. (2002c) Migrations, circulations et mobilités internationales à Istanbul, in Dumont, Pérouse, de Tapia et Akgönül, *Migrations et mobilités internationales: la plate-forme turque*, IFEA, No. 13, Aralık 2002, İstanbul, IFEA, s. 9-29.

—. (2002d), "Istanbul et l'Etat turc: la mégapole contre l'Etat?", *Le pouvoir et la ville à l'époque moderne et contemporaine* içinde, Collection *KUBABA*, Série Actes I, Université de Paris I /Institut Catholique de Paris, Actes du colloque "La ville au cœur du pouvoir" Paris 7-8 Aralık 2000, Cilt 2, 2002, s. 219-242

—. (2002d), "Istanbul et les migrations internes turques: discours, sources et quelques réalités", *Les Dossiers de l'IFEA*, série: la Turquie Aujourd'hui, No. 9, Haziran 2002, 55 s. (Fadime DELİ ile). (www.ifea-istanbul.net)

—. (2003), "Istanbul: le comptoir, le *hub*, le sas et l'impasse: fonctions dans le système migratoire international", *REMI*, CNRS/Migrinter, Cilt 19 (2003) No. 3, "Moyen-orient: mutations recentes d'un carrefour migratoire" (Koordinatör: William Berthomière, Mohamed Kamel Doraï et Stéphane de Tapia), s. 173-204 (Mustafa ASLAN ile).

Sassen S. (1991), *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, New Jersey Princeton University Press.

Tarrius A. (1996), "Territoires circulatoires et espaces urbains, Morokvasik Mirjana vd., *Migrants. Les nouvelles mobilités en Europe* içinde, Paris, L'Harmattan, Aujourd'hui l'Europe koleksiyonu, 1996, s. 93-117.

—. (2001), "Le lien social fort comme préalable à la réussite économique. Initiative des migrants entrepreneurs des économies souterraines internationales; parcours, étapes, transactions commerciales, *Journal des Anthropologues*, Ocak 2001.

Tinguy (de) A. (2000), "Le phénomène des 'tchelnoki' et la constitution d'espaces transfrontaliers dans la région de la mer Noire, Bazin M., Kançal S., Thobie J., Tekelioglu Y. (koordinatör), *Méditerranée et mer Noire entre mondialisation et régionalisation* içinde, Paris, L'Harmattan, Varia Turcica, s. 471-481.

stanbul, yalnızca "masalsı" görüntülerin peşinde koşanları ya da her köşe başında bir suç yuvası görmeyi bekleyenleri hayal kırıklığına uğratacak pek çok "sıradanlığı" barındıran bir megapol. Birbirinden kopuk dokuların, kenti dönüştürme hırsının ve pek de "egzotik" olmayan manzaraların bileşiminde; göçle oluşan devasa ilçeler, kendilerini "diğerlerinden" soyutlamak isteyenler için inşa edilen pahalı kaleler, gayrimüslimlerle birlikte ruhunu da yitirmiş mahalleler, Avrupa yoluna düşmüş göçmenlerin sığındıkları viraneler, kimselerin sahip çıkmadığı tarihî yapılar ve daha neler var...

Jean-François Pérouse'un 1990'ların ortasından bu yana yürüttüğü çalışmaların bir özeti olan *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri*, İstanbul hakkında yazılan kitapların hemen hepsinde baş köşeyi alan tarihî, turistik ve şık semtlerin sınırları dışına çıkarak kentin yüzölçümünün %95'ini ve toplam nüfusun %90'ını içeren "çeper"lere odaklanıyor.

Pérouse, kentin birbirinden koparılmış, belli gruplarca sahiplenilmiş bölgelerini, gündelik yaşamını, dünyanın başka kentleriyle kurulan ilişkileri, kent sakinlerinin kentsel politikalara ve pratiklere müdahalelerini detaylı saha araştırmaları ışığında inceliyor. Ortaya çıkan, ne rengârenk bir Doğu masalı ne de kapkaranlık bir kâbus anlatısı. Bu "gri" gerçeği oluşturan parçaların çeşitliliği daha fazla zorluyor gözü ve aklı...

